PETAR BRAJOVIĆ-ĐURO

JUGOSLAVIJA
u drugom svetskom ratu

Recenzenti

Dr JOVAN MARJANOVIC redovni profesor Univerziteta u Beogradu

PERO MORAČA, direktor Instituta za savremenu istoriju u Beogradu

Redakcioni odbor:

ARSO MILOŠEVSKI -predsednik
MILIJAN NEORIČIĆ
MIODRAG TMUŠIĆ
TODOR ATANASOV, general-pukovnik
prof. DRAGOMIR BUTRIĆ
IVKA MASLOVAR
DANILO KALEZIĆ

Sekretar odbora

BILJANA MILETIĆ

Glavni i odgovorni urednik:
DANILO KALEZIĆ

Tehnički urednik
Milan JANKOVIĆ

Za izdavače
ELDA ČERINA

i:
Izdavači

„ISTARSKA NAKLADA"-Pula
„SAMOUPRAVNA PRAKTIKA" Skoplje
„Udruženje zanegovanje revolucionarnih tradicija
„ VELJKO VLAHOVIĆ "-Beograd

PETAR V. BRAJOVIĆ-ĐURO

JUGOSLAVIJA

U DRUGOM SVETSKOM RATU

Beograd,1986

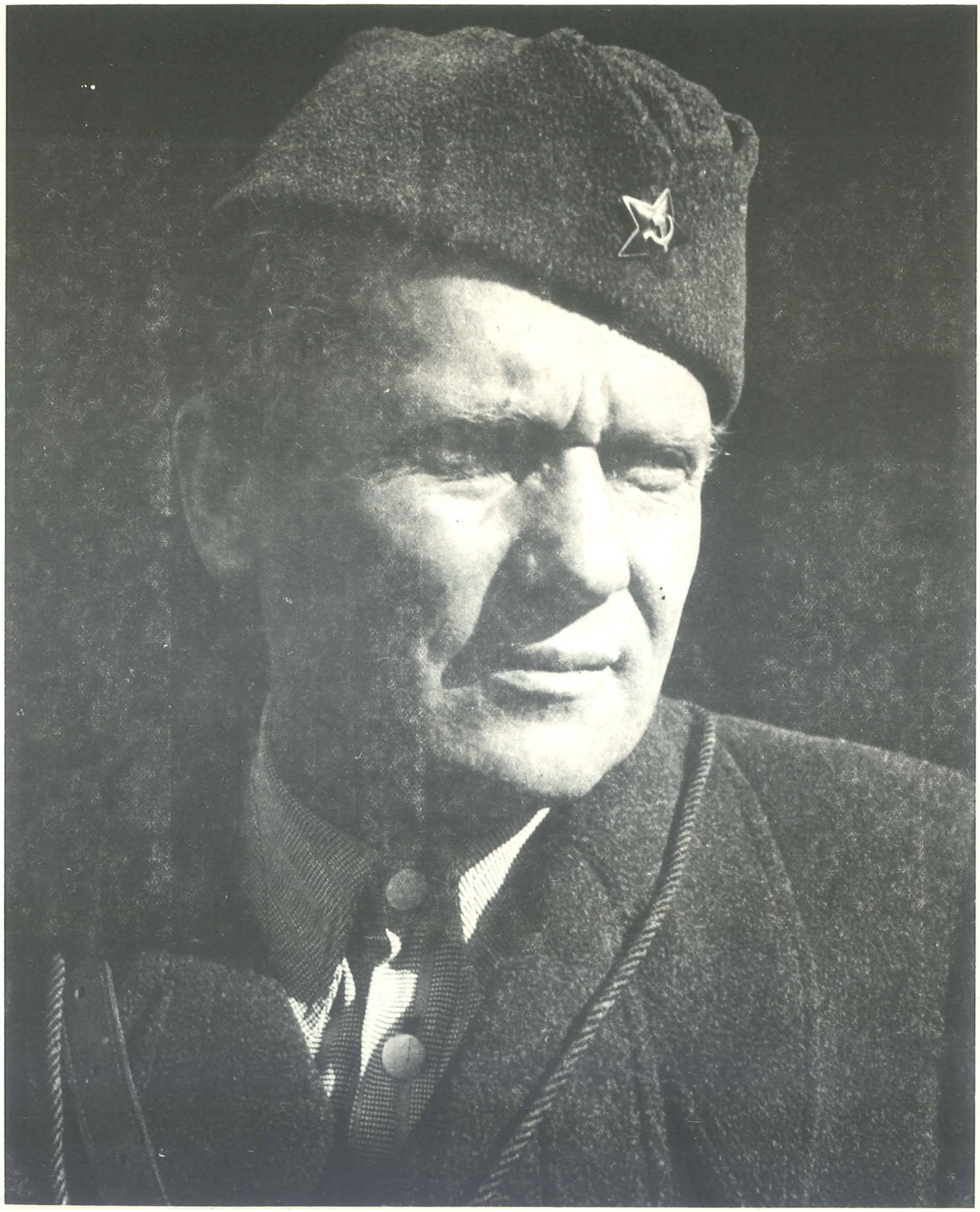

»...Rijetko je kada u historiji stvorena jedna država na takav način da su, u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja, dotle razjedinjeni narodi iskovali svoje jedinstvo, i krvlju svojom, krvlju i kostima najboljih sinova svoje zemlje, ostvarili svoj cilj — da u miru i slobodi grade ljepši život sebi i budućim generacijama...«

Tito

SADRŽAJ

IZMEĐU DVA RATA

Uzroci rata..... 11
Zbivanja u Jugoslaviji..... 16

RAT JE OTPOČEO

Hitlerov pohod kroz Evropu.....23
Poraz nemačke diplomatije u Jugoslaviji..... 28

AGRESIJA NA JUGOSLAVIJU

Hitler odlučuje uništiti Jugoslaviju.....31
Neefikasnost nove vlade..... 32
Izdaja i kapitulacija jugoslovenske vojske..... 33
Podela Jugoslavije i stanje pod okupacijom.....35

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE

Pripreme za oružani ustanak.....39
Početak i razvoj ustanka.....43
Pokušaj neprijatelja i domaće reakcije da uguši ustanak.....51
Vojno-politički događaji u svetu 1941..... 66

USPON OSLOBODILAČKE BORBE

Napori vojno-političkog rukovodstva Jugoslavije za jačanje NOP-a.....73
Pokušaji sprečavanja širenja oslobodilačke borbe..... 76
Ofanziva proleterskih brigada u zapadnim krajevima zemlje..... 85
Stvaranje vojske i centralnog predstavništva NOP-a..... 94
Vojno-politički događaji u svetu 1942. i početkom 1943..... 106

ODLUČUJUĆE POBEDE NOVJ U 1943. GODINI

Bitka na Neretvi..... 109
Bitka na Sutjesci.....115
Ofanziva NOVJ.....119
Drugo zasedanje AVNOJ-a.....128
Vojno-politički događaji u svetu u drugoj polovini 1943. godine.....138

NEMOĆ OKUPATORA I KONAČNO OSLOBOĐENJE
DELA JUGOSLAVIJE

Borbe u prvoj polovini 1944 145
Desant na Drvar.....150

Oslobođenje Beograda i istočnog dela zemlje.....153
Borbe u centralnom i zapadnom delu zemlje.....161
Jačanje federativne vlasti i sporazum Tito-Šubašić.....163
Vojno-politički događaji u svetu 1944 172

POBEDA - KONAČNI SLOM OKUPATORA I KONTRAREVOLUCIONARNIH SNAGA

Reorganizovanje vojske i obrazovanje vlade.....177
Ofanziva Jugoslovenske armije i kapitulacija neprijatelja.....179
Vojno-politički događaji u svetu 1945 189
Proglašenje republike.....198

REZULTATI DRUGOG SVETSKOG RATA I ULOGA JUGOSLAVIJE

Mirovni ugovori.....203
Karakter i posledice rata 208
Uloga Jugoslavije u drugom svetskom ratu.....220

DRUGI O JUGOSLAVIJI..... 226

IZBOR IZ KORIŠČENIH IZVORA I LITERATURE 239

SKRAĆENICE

AFŽ	Antifašistički front žena
ASNOM	Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije
AVNOJ	Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije
AVNOS	Antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka
BRP (k)	Bugarska radnička partija (komunista)
CK BRP (k)	Centralni komitet Bugarske radničke partije (komunista)
CK KPJ	Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK SKOJ	Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
DFJ	Demokratska Federativna Jugoslavija
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija
GNOO	Glavni narodnooslobodilački odbor
HSS	Hrvatska seljačka stranka
JA	Jugoslovenska armija
JM	Jugoslovenska mornarica
JNA	Jugoslovenska narodna armija
JSRNJ	Jedinstveni sindikati radnika i nameštenika Jugoslavije
KNOJ	Korpus narodne odbrane Jugoslavije
Kominterna	Komunistička internacionala
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije
Kraljevina SHS	Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
NDH	Nezavizsna Država Hrvatska
NF	Narodni front
NFJ	Narodni front Jugoslavije
NOB	Narodnooslobodilačka borba
NOO	Narodnooslobodilački odbor
NOO	Narodnooslobodilački odred
NOP	Narodnooslobodilački pokret
NOP i DVJ	Narodnooslobodilački partizanski odredi i dobrovoljačka vojska Jugoslavije
NOPO	Narodnooslobodilački partizanski odred
NOR	Narodnooslobodilački rat
NOV	Narodnooslobodilačka vojska
NOV i POJ	Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije
NOVJ	Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NKOJ	Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NZ	Narodna zaštita
OF	Osvobodilna fronta
ONOO	Oblasni narodnooslobodilački odbor
OUN	Organizafcija ujedinjenih naroda
PK	Pokrajinski komitet
SAD	Sjedinjene Američke Države
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije
SK.P (b)	Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SRPJ(k)	Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista)
SSSR	Savez Sovjetskih socijalističkih Republika
UN	Ujedinjene nacije
UNRA	(U.N.R.A — United Nations Relief and Rehabilitation Administration) — Administracija Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu
USAOJ	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
VŠ	Vrhovni štab
VŠ NOV i POJ	Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije
ZAVNOBiH	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine
ZAVNOCGiB	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke
ZAVNOH	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

IZMEĐU DVA RATA*

UZROCI RATA

Klica drugog svetskog rata začela se u uzrocima i posledicama prvog svetskog rata kojim nisu bile resene duboke suprotnosti između kapitalističkih zemlja oko podele interesnih sfera, tržišta, izvora sirovina i strategijskih baza na teritorijama drugih država i kolonija — suprotnosti koje su i dovele do njegovog izbijanja.

Za ostvarenje političke i ekonomske hegemonije u svetu, uz snažnu podršku finansijskog kapitala, bila su stvorena dva antagonistička bloka: Centralnih sila, s Nemačkom, Austro-Ugarskom i Italijom, na jednoj, i Antante, s Velikom Britanijom, Francuskom i Rusijom, na drugoj strani. Prvi je imao cilj da ratom izvrši novu podelu sveta i uspostavi svoju hegemoniju, a drugi — da odbrani stečene pozicije i proširi svoj politički i ekonomski uticaj.

Sarajevski atentat na austro-ugarskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda iskorišćen je kao povod da Austro-Ugarska, na podstrek Nemačke, objavi rat Srbiji 28. jula 1914. godine (mesec dana posle atentata). Time je počeo prvi svetski rat, koji je Lenjin ocenio kao imperijalistički. On je istakao da su imperijalističke sile *»...preduzele pljačkaški pohod protiv Srbije, želeći da je podjarme i da uguše nacionalnu revoluciju južnih Slovena...«*

»... Tako se od svih zaraćenih zemalja samo još Srbi bore za nacionalni opstanak«.

Pošto su se zaraćenim imperijalističkim blokovima pridružile i druge zemlje, u ratu je učestvovalo 28 država, koje su obuhvatale 72 % površine sveta, s tim što se rat vodio na teritorijama 14 država.

Broj stanovnika zaraćenih strana iznosio je milijardu i po ljudi, od kojih je preko 70 miliona bilo mobilisano. U ratu je poginulo preko 10 miliona, a ranjeno više od 21 milion. Operacije su vođene u Evropi, Aziji i Africi, na okeanima i morima. U njemu su angažovane milionske armije s ogromnim količinama oružja, tehnike i opreme. Međutim, stradanja naroda i njegove posledice daleko su veće nego što to brojke pokazuju.

Privrede oba bloka bile su godinama napregnute intenzivnim pripremama za rat, a za vreme trajanja rata, u nekim zemljama gotovo sve je bilo podređivano njegovom Vođenju. U mnogim delovima sveta, naročito u okupiranim oblastima i poprištima borbi, vladali su nemaština i glad, fizičko i psihičko naprezanje ljudi bilo je ogromno, a zarazne i druge bolesti pustošile su svetom, tako da je bilo dvostruko više umrlih nego poginulih. I sve to radi zadovoljenja nezajažljivih prohteva po broju neznatnih, ali finansijski moćnih kapitalističkih grupacija.

Taj krvavi rat, koji je trajao više od četiri godine, završio se 11. novembra 1918. godine kapitulacijom Nemačke, Austro-ugarske, Bugarske i Turske. Stvorene su nove države — Jugoslavija, Poljska, Čehoslovačka i dr. — a umesto Austro-Ugarske uspostavljene su Austrija i Mađarska kao posebne države.

U oktobru 1917. godine radnička klasa Rusije, zajedno sa siromašnim seljaštvom, predvođena Boljševičkom partijom s Lenjinom na čelu, srušila je vlast buržoazije i spahija i stvorila uslove za izgradnju prve socijalističke države. Time je u istoriji društva otpočela nova epoha — epoha socijalizma.

U toku trogodišnjeg građanskog rata imperijalističke države su snažno potpomagale kontrarevolucionarne snage i oružanom intervencijom činile sve da bi vratile kapitalistički poredak u Rusiji. Sovjetski narod je, uz velike napore i žrtve (poginulo je oko osam miliona ljudi), odneo pobedu nad unutrašnjim i spoljnim neprijateljem. U redovima Crvene armije učestvovalo je preko 30.000 Jugoslovena.

***Zbog karaktera knjige u tekstu je izostavljeno navođenje izvora i literature, a na njenom kraju naveden je samo izbor nekih od njih.**

Potpisivanje l'ersaj.skog ugovora o miru 28. juna 1919.

Na osnovi odredaba Versajskog ugovora o miru, koji je zaključen 28. juna 1919. godine, i ostalih mirovnih ugovora, izvršena je nova teritorijalna podela sveta, onakva kakvu su pobednici nametnuli pobeđenima. Imperijalistički rat neminovno je doveo i do nepravednog mira. Versajskim ugovorom 0 miru Antanta je nametnula Nemačkoj takve vojne obaveze 1 druge mere kako bije što više držala u zavisnosti. Međutim, kao i u ratu, i na pregovorima o miru, dolazile su do izražaja suprotnosti ne samo između pobednika i pobeđenih nego i među pobednicima. Tako su između imperijalističkih sila i dalje ostali nerešeni mnogi etnički, ekonomski i politički problemi, koji će se sve više produbljivati i dovesti do novih sukoba. Te pro-

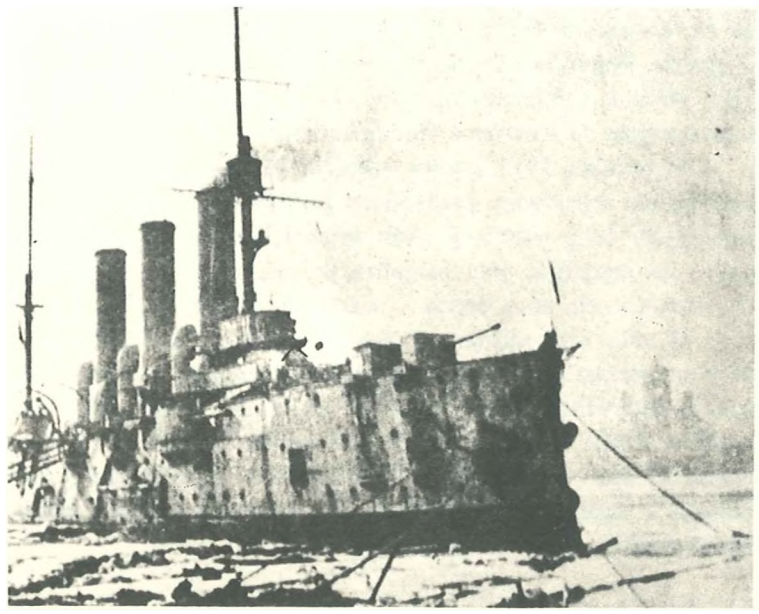

Krstarica »Aurora« u dejstvu, novembra 1917.

Vladimir Uljanov llič Lenjin, voda oktobarske revolucije, 1917.

bleme nije moglo resiti ni osnivanje Društva naroda (1919) — prve međunarodne organizacije država čiji je cilj bio da se međunarodni sporovi rešavaju isključivo miroljubivim putem.

Težina prvog svetskog rata i njegove posledice najviše su pogodili radničku klasu i siromašno seljaštvo. Suprotnosti između eksploatisanih i eksploatatora su se sve više zaoštravale, što je dovelo i do revolucionarnih pokreta 1917—1923. godine. U tome je veliki uticaj imala pobeda oktobarske revolucije. Radnička klasa i ostale progresivne snage u mnogim evropskim zemljama povele su borbu za osvajanje vlasti ili za poboljšanje uslova života. Isto tako je pojačana borba naroda za nezavisnost u kolonijalnim i zavisnim zemljama Afrike, Azije i Amerike. Vlade kapitalističkih država bile su jedinstvene u nastojanjima da uguše te pokrete. One su činile sve da potisnu napredne radnike i seljake, u prvom redu komuniste, pri čemu su se međusobno solidarisale i potpomagale. Očit primer su za to Nemačka i Mađarska, čije su progresivne snage, predvođene komunistima, bile na domak pobede, ali su kapitalističke države njihovim reakcionarnim snagama pružile obilnu pomoć za gušenje revolucije.

Određeni krugovi u SAD i Velikoj Britaniji preduzimali su sve da se u Nemačkoj održe na vlasti snage koje će predstavljati čvrstu

< *Idretl* C *i vene armije. Ihisk ru l'ilS.*

Domaće i inostrane kontrarevolueionarne .snage učinile su .vre da uguše revoluciju. — Nemački intervencionisti vešaju radnike u Jekaterinoslavu, 1918.

branu protiv jačanja revolucionarnih stremljenja, posebno jačanja Sovjetskog Saveza. Zbog toga su joj, pored smanjenja reparacija u periodu od 1924—1927. godine, dali zajam od 4 milijarde zlatnih maraka i time omogućili ubrzani razvoj njene industrije. Oni su pomagali i podstrekavali slanje vojnih jedinica iz Francuske, Rumunije i Čehoslovačke radi intervencije u korist buržoazije u Mađarskoj, a izdašno su finansirali slanje kaznenih ekspedicija koje su svirepo ugušivale napredne pokrete u kolonijama i zavisnim zemljama.

U Kini je došlo do velikog pokreta progresivnih snaga. Preko 10 miliona ljudi učestvovalo je u štrajkovima i demonstracijama. U njoj je, 1924. godine, pod rukovodstvom Komunističke partije, otpočela revolucija. Kineska nacionalno-revolucionarna armija oslobodila je teritoriju sa oko 150 miliona stanovnika. Međutim, ti veliki uspesi umanjeni su izdajstvom Čang Kaj Šeka (1927), čime su stvoreni povoljniji uslovi za prodor japanskog imperijalizma.

Vlastodršci u nekim kapitalističkim državama su, za slabljenje svojih pozicija i za sve svoje nedaće, bacali krivicu na komuniste, posebno na Sovjetski Savez. Pripremajući se, posredno ili neposredno, za obračun sa njima, buržoazija je uspela da se privremeno konsoliduje potiskivanjem i gušenjem revolucionarnih radničkih pokreta. Međutim, u razdoblju od 1929. do 1933. godine došlo je do velike ekonomske krize koja je zahvatila i snažno potresla sve kapitalističke države, a njene posledice su se odrazile na kolonijalne i polukolonijalne zemlje. Skladišta kapitalista bila su puna robe koju su i uništavali da bi održali cene i produžili proizvodnju. Pošto je kupovna moć sve više slabila, gomilanje roba i dalje je raslo. Stoga je proizvodnja u fabrikama znatno opadala, a broj nezaposlenih u svetu naglo se povećavao (preko trideset miliona, od kojih oko šest miliona u Nemačkoj). To je pojačavalo međusobnu borbu velikih sila za osvajanje tržišta sirovina i proširenje sfera uticaja (ekonomskih i političkih).

Pobeda fašizma u Italiji (1922), militarizma u Japanu (1931) i nacizma u Nemačkoj (1933) označila je dolazak na vlast najreakcionarnijih i najagresivnijih snaga imperijalizma. Njihovi režimi su se brutalno obračunavali s komunistima i svim naprednim ljudima, bez obzira kojoj su društvenoj klasi pripadali. Zaveli su najdrastičniju diktaturu, maksimalno jačali militarizam i isticali uništenje svih demokratskih snaga, u prvom redu komunista, ne samo u svojim zemljama nego i u ćelom svetu.

Hitler je, sprovođenjem rasističke politike, uništavao Jevreje, propovedajući apsolutnu čistotu arijevske, odnosno nemačke nacije. Pored velikog broja ubijenih, računa se daje u nacističke zatvore bačeno preko 60 hiljada naprednih građana i komunista. A da bi pridobio podršku svetske reakcije, javno je iznosio plan o napadu na Sovjetski Savez, zbog čega je i stekao naklonost najreakcionarnijih krugova SAD, Velike Britanije i Francuske.

Velika Britanija i Francuska smatrale su da će Nemačka i Japan napasti Sovjetski Savez i da će se u obračunu s njim toliko istrošiti da će se posle toga one pojaviti kao arbitri. Zbog toga su fašističke države, suprotno odredbama mirovnih ugovora, nesmetano povećavale svoju vojsku i naoružanje i pripremale se za rat.

Po ugledu na Nemačku, Japan i Italiju, krajnje reakcionarne snage u nekim državama formirale su slične političke organizacije. To je i omogućilo da se u nizu zemalja nesmetano organizuju agenturni centri fašističkih država, koji će poslužiti kao peta kolona prilikom agresije i olakšati vojna dejstva, odnosno ubrzati kapitulaciju napadnutih zemalja.

Nezaposleni francuski radnici traže lileb i rad, Pariz 1930.

Demonstracije invalida iz prvog svetskog rata u Berlinu.

Uviđajući opasnost od fašizma, kao najmračnijeg poretka za svetski mir i demokratiju, raslo je raspoloženje naprednih snaga za pružanje otpora. Na Sedmom kongresu Komunističke internationale,* u Moskvi je 1935. godine konstatovano da demokratskim snagama u svetu preti opasnost od fašizma, kao najreakcionarnijeg, najimperijalističkijeg i antidemokratskog oblika diktature finansijskog kapitala. Kongres je dao smernice svim komunističkim partijama da sa progresivnim snagama stvaraju jedinstveni antifašistički front radi odbrane od fašizma. Takve snage su u Španiji i Francuskoj 1936. godine na parlamentarnim izborima odnele pobedu.

Da bi uskladile svoje vojne i političke ciljeve, Nemačka i Italija su u oktobru 1936. godine potpisale tzv. Oktobarski protokol, poznat pod imenom Osovina Rim-Berlin. Radi zajedničke borbe protiv Kominterne, odnosno međunarodnog radničkog pokreta, i za mobilizaciju međunarodne reakcije, Nemačka i Japan su mesec dana kasnije zaključili Antikominterna pakt, kojem je, u novembru 1937. godine, pristupila i Italija. Svaka od ove tri fašističke sile, koje su se intenzivno pripremale za rat, imala je svoje ciljeve — Italija u Sredozemlju i izgubljenim kolonijama, Japan u Aziji, a Nemačka da povrati kolonije i da osvajanjem teritorija drugih zemalja obezbedi »životni prostor« i uspostavi »novi poredak«.

Dok je nova ekonomska kriza 1937. godine naročito pogodila SAD, Veliku Britaniju i Francusku — Nemačka, Italija i Japan bili su pošteđeni, jer je sva njihova radna snaga bila pretežno zaposlena u industriji za proizvodnju ratnog materijala. U takvim uslovima, Nemačka i druge u ratu poražene države su počele da krše odredbe mirovnih ugovora u pogledu ograničenja vojnih efektiva i naoružanja i da sve otvorenije postavljaju svoje revanšističke zahteve. U Mađarskoj i Bugarskoj jačala su revanšistička i nacionalistička stremljenja, a njihove vlade približavale su se Nemačkoj i Italiji, u nadi da će njihovom pomoću ostvariti te svoje pretenzije.

Događaji su se brzo razvijali. Japan je 1931. godine napao Kinu, 1932. okupirao Mandžuriju i nastavio osvajanje najbogatijih delova Kine. On je 1938. uputio trupe na teritoriju Sovjetskog Saveza, koje je Crvena armija razbila, a godinu dana kasnije i na

Japan i Nemačka 25. novembra 1936. potpisali su Antikominterni pakt.

teritoriju Mongolije, gde su doživele istu sudbinu. Italija je u oktobru 1935. napala Etiopiju i u maju sledeće godine uspela daje osvoji po cenu velikih gubitaka.

Nemačka, Italija i Portugalija su pružile znatnu oružanu pomoć španskoj kontrarevoluciji, s generalom Frankom na čelu, da bi srušili legalnu republikansku vladu. Samo do marta 1937. godine Italija je poslala u pomoć pobunjenim generalima 200, Nemačka 50, a Portugalija 20 hiljada ljudi naoružanih najsavremenijom tehnikom. Tzv. »politikom nemešanja« u španski građanski rat, Francuska i Velika Britanija su objektivno omogućile intervenciju fašističkih država. I pored herojske borbe španskog naroda, pomoći Sovjetskog Saveza, simpatija progresivnih snaga celog sveta i učešća oko 35 hiljada dobrovoljaca iz 54 zemlje, fašisti su 1939. godine, uz obilatu pomoć svetske reakcije, ovladali Španijom. Španski narod je izgubio oko milion ljudi, a 500 hiljada boraca prešlo je u Francusku, gde su zadržani u koncentracionim logorima. U Španiji je posle toga zavladao najžešći teror.

Koristeći slabost Društva naroda i popustljivost Francuske i Velike Britanije, nemačke trupe su, protivno odredbama Versaj-

*** Skraćeno Kominterna ili Treća internacionala, formirana kao revolucionarna međunarodna organizacija radničke klase za zajedničku borbu radi obaranja kapitalizma i uspostavljanja diktature proletarijata.**

/.verstva japanskih vojniku ii Kini. 1932.

Milini; komunističke i socijalističke omladine Madrida. 1936.

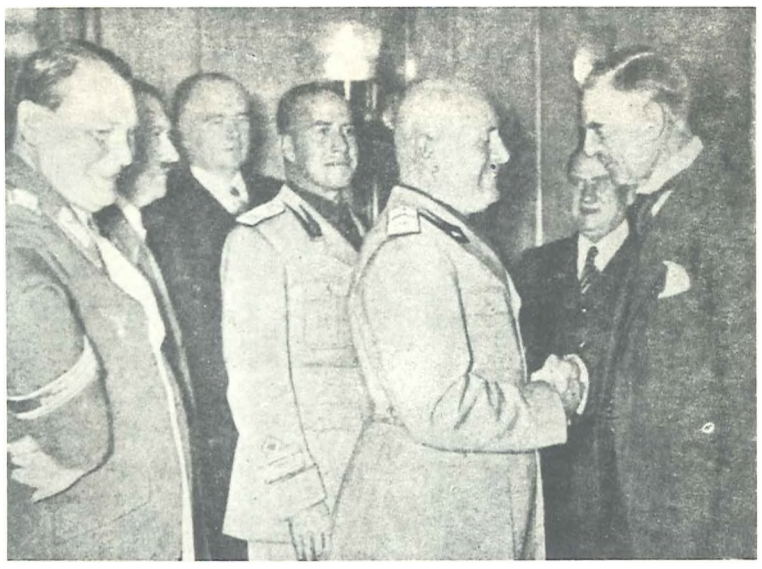

Oni su oduzeli slobodu Čehoslovačkoj. — Sastanak Hitlera.MusoUniju, Čemberlena i Da/adjea u Minhenu 29. septembra 1938.

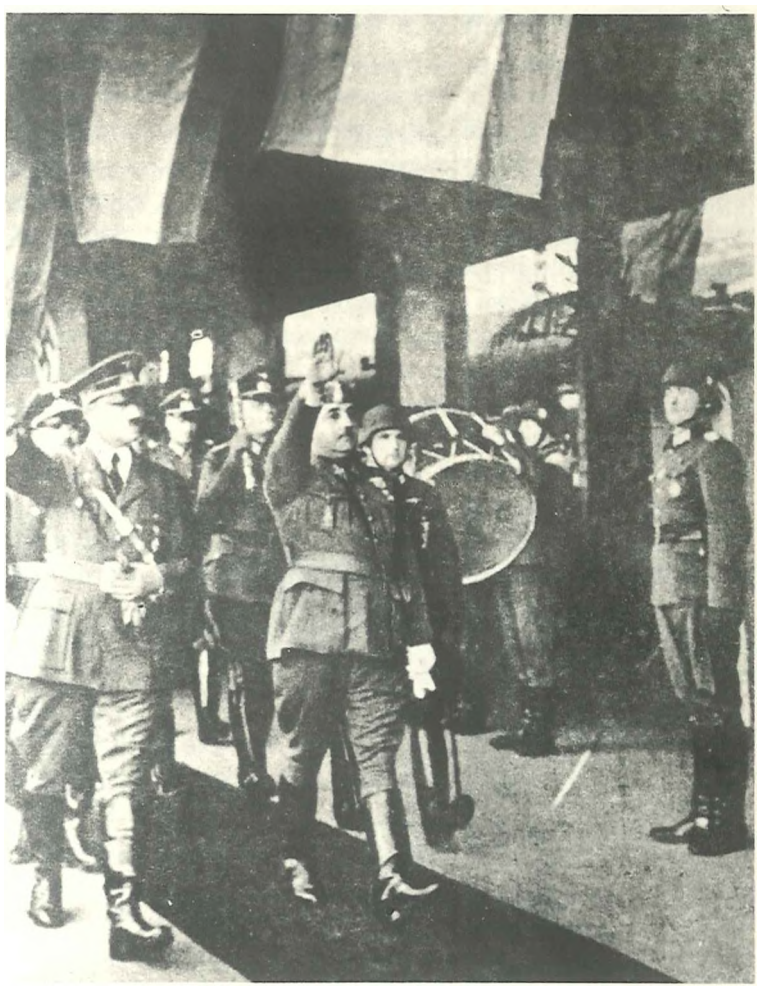

Hitler i Franko 23. oktobra 1940.

skog ugovora o miru, 7. marta 1936. godine izvršile remilitarizaciju Rajnske oblasti. Posle toga Nemačka se sve intenzivnije naoružavala i pripremala za rat. Ona je aneksijom Austrije 1938. godine stvorila povoljne uslove za okupaciju Čehoslovačke i za prodor ka jugoistoku Evrope. Tako je Nemačka dobila zajedničku granicu s Italijom, Jugoslavijom i Mađarskom.

Kada je odbila zahtev da Nemačkoj ustupi Sudetsku oblast, Čehoslovačka je izvršila mobilizaciju, rešena da brani svoju nezavisnost. Sovjetski Savez je izrazio spremnost da izvrši obavezu iz Ugovora o zajedničkoj odbrani, a Francuska je odbila njegovu ponudu da zajednički pruže pomoć Čehoslovačkoj. Štaviše, 29. septembra 1938. godine, predsednici vlada Velike Britanije i Francuske su na sastanku u Minhenu s Hitlerom i Musolinijem — da ne bi zaoštravale odnose s Nemačkom — žrtvovale Čehoslovačku, u nadi da će se Nemačka zadovoljiti ovim ustupkom i da će se posle toga okrenuti protiv Sovjetskog Saveza. Tako je Nemačka već u martu 1939. godine okupirala Čehoslovačku, zaplenila najsavremenije naoružanje za 30 divizija i obezbedila korišćenje velikog broja njenih modernih industrijskih kapaciteta. Zatim je, posle diplomatskog pritiska na vladu Litvanije, prisvojila oblast oko pristaništa Memela.

Italija je u aprilu 1939. godine napala i zauzela Albaniju, stvarajući time bazu za dalja osvajanja na Balkanu, posebno za napad na Grčku i Jugoslaviju.

Svi ovi događaji produbili su suprotnosti između velikih kapitalističkih zemalja, s tim što su Nemačka, Italija i Japan ostvarili svoje prve ciljeve, ekonomski i vojno ojačali i bili spremni za dalja osvajanja. Francuska i Velika Britanija svojim popuštanjem agresorima oslabile su svoje pozicije, tako da su u novi svetski rat ušle pod nepovoljnim uslovima, a izbijanje rata bilo je teško otkloniti. Nova katastrofa bila je na pomolu.

ZBIVANJA U JUGOSLAVIJI

Jugoslavija je nastala po završetku prvog svetskog rata kao rezultat progresivnih težnji njenih naroda, koji su vekovima bili podjarmljeni. Oni su i u prošlosti pružali otpor zavojevačima i vodili borbu za svoju nacionalnu slobodu, s tim što je većina od njih želela da stvori širu zajednicu koja bi im obezbedila nacionalnu nezavisnost i socijalnu pravdu.

Oni su davali goleme žrtve za ideale slobode (samo Srbija je u prvom svetskom ratu izgubila oko milion ljudi) i u prvom svetskom ratu, svojom borbom protiv austrougarskih, nemačkih i bugarskih zavojevača, uz ogromne ljudske i materijalne žrtve, stvorili svoju prvu državnu zajednicu 1. decembra 1918. godine, što predstavlja prelomni događaj za dalji život jugoslovenskih naroda i narodnosti. Međutim, pošto su se politička vodstva pojedinih naroda razlikovala u tome kakav oblik vladavine treba da ima nova zajednica, ujedinjenje nije izvršeno na demokratski način i na demokratskim osnovama. Njime nisu ostvarene težnje naroda i narodnosti, niti priznate njihove osobenosti koje su prirodno nastale u toku dugog odvojenog života. Nova država se nije zasnivala na demokratiji i ravnopravnosti njenih naroda i narodnosti, već na centralističko-monarhijskom državnom uređenju, s dominantnim položajem velikosrpske buržoazije. Pa ni pobedničke sile Antante nisu joj bile naklonjene u nizu pitanja. Tako su, na primer, Francuska i Velika Britanija vršile jak pritisak na vladu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) da popusti teritorijalnim zahtevima Italije, te je 1920. godine bila primorana da potpiše Rapalski ugovor kojim je Italiji ustupila teritorije nastanjene sa oko 600 hiljada Jugoslovena. Pored diplomatskog pritiska, Francuska i Velika Britanija su oklevale da međunarodno-pravno priznaju Kraljevinu SHS, smatrajući je kao državu »u nastajanju«.

Antagonizam nacionalnih buržoazija predstavljao je prepreku za stvaranje kohezije i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti. Svaka od njih je raspirivala nacionalnu i versku mržnju. Srpska buržoazija održavala je hegemoniju pomoću vojske i policije, a buržoazije ostalih naroda ulagale su napore da s njom dele vlast, s jedne, i povezivale se i tražile pomoć od inostranih reakcionarnih snaga, s druge strane. Mnogobrojni nerešeni nacionalni i socijalni problemi i opšta privredna zaostalost predstavljali su veliku slabost nove države. Sve je to izazivalo duboko razočaranje, naročito radnika i seljaka, i potresalo državnu zajednicu za sve vreme njenog postojanja.

Političke stranke delovale su skoro isključivo u okvirima svojih nacionalnosti međusobno i stvarale kompromise radi učešća u vladi, bez obzira što je u svakoj od njih bio prisutan nacionalni egoizam.

Ideje oktobarske socijalističke revolucije uticale su na jačanje revolucionarnog radničkog pokreta u novoj državi. Na Kongresu u Beogradu 1919. godine (kasnije nazvan *Kongres ujedinjenja),* obrazovana je *Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista),* koja je na Drugom kongresu u Vukovaru 1920. godine dobila ime *Komunistička partija Jugoslavije* (KPJ). Ona je tada imala oko 65 hiljada članova.

Učesnici Kongresa ujedinjenja pred radničkim domom u Beogradu, aprila 1919., na kome je osnovana Socijalistička radnička partija (Komunista).

Delegati za vreme rada Drugog kongresa KPJ, juna 1920. u Vukovaru.

Štrajk rudara u Mostaru, 1937.

Zbor železničara štrajkača u Velesu (Titov Veles), 1920.

Učesnici štrajka obalskih radnika u Splitu, oktobar 1939.

U Programu, usvojenom na Kongresu, istaknuta je nužnost rušenja kapitalizma i uspostavljanja diktature proletarijata.. To je bio prelomni događaj u istoriji radničkog pokreta Jugoslavije kao celine i svakog njenog naroda i narodnosti ponaosob. Ona je, posle Kongresa, pod veoma teškim okolnostima, i pored izvesnih grešaka u nekim pitanjima, razobličavala reakcionarne mere vladajućeg režima i građanskih političkih stranaka, kako u unutrašnjoj tako i u spoljnoj politici, i ukazivala na puteve kojima treba ići.

Površina Jugoslavije iznosila je 247.542 km^2, a broj stanovnika početkom 1941. godine bio je oko 15,800.000. U industriji 1938. godine bilo je zaposleno ispod 300.000 radnika, u rudarstvu 54.000, dok je tri četvrtine stanovništva sačinjavalo seljaštvo. Strani kapital je u 1939. godini učestvovao u industriji, rudarstvu, elektroprivredi i eksploataciji šuma sa 51,39%. To pokazuje da nisu preduzimane mere za izvlačenje zemlje iz zaostalosti, da je ona bila krajnje zaostala u svakom pogledu s malobrojnom radničkom klasom. Stranom kapitalu, pod veoma povoljnim uslovima, široko su otvorena vrata, te je zemlja i politički i ekonomski došla u polukolonijalni položaj. Surovom eksploatacijom buržoazija je ostvarivala velike profite, dok je najveći deo stanovništva živeo u

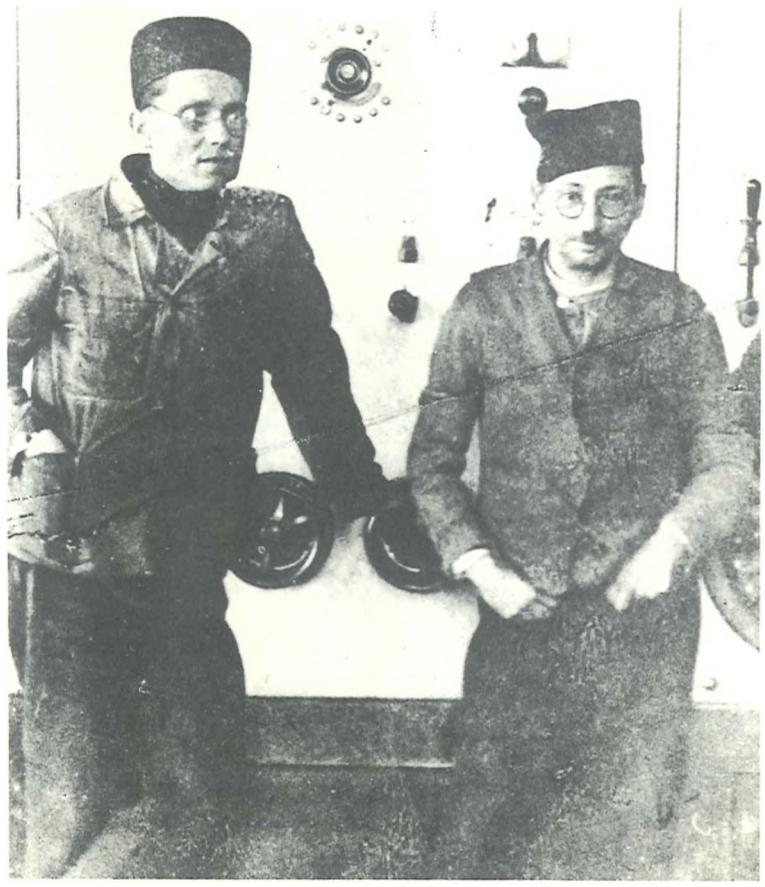

Politički osuđenici Josip Broz Tito i Moša Pijade u lepoglavskoj kaznionici.

Dolaskom na ćelo Partije Josip Broz Tito uneo je novi duh i stil borbe u redove KPJ. — Generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito.

bedi. Niske nadnice radnika, i znatna nezaposlenost izazivali su veliko nezadovoljstvo. Revolucionarni pokret radnika, pod rukovodstvom Komunističke partije, ispoljavao je otpor putem mnogih štrajkova, demonstracija i protestnih zborova. Radnici su tražili zaposlenje, veće nadnice, osmočasovno radno vreme i pomoć za vreme nezaposlenosti.

Prilike na selu takođe su bile veoma teške. Nerešeno agrarno pitanje, veliki dugovi i sve bedniji život seljaka, koji su sačinjavali većinu stanovništva, kao i sve veći pad cena poljoprivrednih proizvoda u odnosu na industrijske, dovodili su do sve većeg nezadovoljstva seljačkih masa.

Zbog teškog položaja radnika i seljaka i neposrednog uticaja velike oktobarske revolucije zaoštravala se klasna borba. U toj borbi KPJ je tražila bolji položaj radnika i siromašnijih seljaka. Uticaj Partije u masama sve je više rastao. Generalnim štrajkom radnici su sprečili intervenciju jugoslovenskih trupa protiv revolucije u Mađarskoj 1919. godine. Na opštinskim izborima sledeće godine komunisti su dobili većinu u mnogim mestima, a na izborima za Ustavotvornu skupštinu u martu 1920. godine KPJ je dobila 58 mandata, tako da je po broju mandata bila treća u zemlji.

Zbog sve većeg uticaja KPJ i snažnog previranja u narodnim masama, vlada je krajem decembra 1920. godine donela *Obznanu,* tj. akt kojim je zabranjen rad KPJ, revolucionarnih sindikata i Saveza komunističke omladine. Nametnutim Vidovdanskim ustavom od 28. juna 1921. godine u zemlji je učvršćena hegemonija velikosrpske buržoazije, kralj je postao neprikosnovena ličnost, prava Skupštine su ograničena, tako da ju je kralj mogao i raspustiti. Ustavom je zaveden unitarizam, ističući da su Srbi, Hrvati i Slovenci samo tri plemena jednog naroda. U duhu takvog Ustava, 2. avgusta 1921. godine, zbog sve većeg uticaja Komunističke partije u masama, donet je i *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi,* kojim je svaki rad komunista proglašen zločinom. Posle toga KPJ prelazi u ilegalnost i radi pod izuzetno teškim okolnostima, pod najgrubljim terorom — počev od batinanja i dugog zatočenja do ubistava. No, i pored takve svireposti vladajućeg režima, KPJ nije prestala da deluje u masama, već je produžila borbu, što je bilo od velikog značaja za okupljanje progresivnih snaga u zemlji.

Ovakve mere velikosrpske buržoazije dovele su do nezadovoljstva u zemlji. Međunacionalni odnosi su se sve više zaoštravali; posebno, u hrvatskim narodnim masama stvarao se snažan nacionalni pokret. Politička borba i nestabilnost dostigli su vrhunac kada

Jugosloveni u Španiji. — Artiljerija bataljona »Đuro Đaković« u dejstvu kod Bruneta, jul 1937.

je u junu 1928. godine u Narodnoj skupštini izvršen atentat na vode Hrvatske seljačke stranke (HSS), koji je izazvao težak utisak i nezadovoljstvo u zemlji i demonstracije u mnogim mestima.

Kralj Aleksandar Karađorđević je 6. januara 1929. godine ukinuo Vidovdanski ustav, raspustio Skupštinu, zaveo monarhofašističku diktaturu i pooštrio kaznene odredbe Zakona o zaštiti države. Da bi još više izrazio unitarizam i centralizam, 3. oktobra 1929. godine promenio je naziv države Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviju, čime su izazvani još veći nacionalni i verski razdori u zemlji. Diktatura je podstakla jači razvoj separatističkih grupa: hrvatskih ustaša, makedonskih terorista, crnogorskih separatista i iredentista pojedinih narodnosti i njihov prelazak na ilegalne forme rada. Sve te grupe su se oslanjale na fašističke države i radile na razbijanju Jugoslavije.

Lične slobode građana svedene su na minimum. Stvarani su koncentracioni logori, u koje su odvođeni komunisti i antifašisti. Tako se Jugoslavija pretvorila u izrazito policijsku državu i stvarno postala tamnica naroda.

Posebno je bio težak položaj makedonskog i albanskog stanovništva, koje je, pored klasnog ugnjetavanja (kao i ostalog stanovništva u zemlji), bilo nacionalno potpuno obespravljeno, nemajući ni najelementarnijih nacionalnih prava (upotreba maternjeg jezika, škole, administracija i si.). Suština diktature nije se promenila ni donošenjem tzv. Oktroisanog ustava od 3. septembra 1931. godine. Srpsku buržoaziju su i dalje pomagali i delovi ostalih buržoazija — uvek kada su imali zajedničke interese.

Kraljevina Jugoslavija je do 1935. godine u spoljnoj politici bila orijentisana na Francusku i Veliku Britaniju, a od tada se postepeno približavala Nemačkoj i Italiji kojima je olakšavala plasiranje kapitala i stvaranje široke mreže špijunskih organizacija u državnom aparatu. One će biti od znatne pomoći fašističkim armijama prilikom njihovog napada na Jugoslaviju 1941. godine.

Fašizacija zemlje je nailazila na snažan otpor KPJ koja je uporno ukazivala na opasnost od fašizma u zemlji i u svetu. U tome je veliku ulogu imao Sedmi kongres Komunističke internacionale.

Uticaj Komunističke partije Jugoslavije na mase postajao je sve veći, naročito od 1937. godine, kada je na čelo Centralnog komiteta (CK) došao Josip Broz Tito. Partija je ukazivala na reakcionarnost vlade i njeno sve tešnje povezivanje s fašističkim vladama u Rimu i Berlinu, na opasnost od fašističke agresije i na nužnost odbrane zemlje. Ona se zalagala za demokratizaciju društva i punu nacionalnu ravnopravnost, a u spoljnoj politici za uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom* i oslanjanje na njega. Zbog takvog njenog stava raslo je antifašističko raspoloženje, jer je najveći deo naroda uviđao ratnu opasnost i bio rešen da brani zemlju od agresora.

Komunistička partija Jugoslavije je za vreme građanskog rata u Španiji od 1936. do 1939. godine činila sve za pružanje pomoći revolucionarnim snagama. Iako se na njen poziv javio veliki broj dobrovoljaca za odlazak u Spaniju, ipak mnogi nisu mogli da odu zbog teških uslova za prebacivanje koje je vršeno ilegalnim putem. Tako se u redovima španskih revolucionara borilo oko 1.660 Jugoslovena, od kojih je polovina dala svoje živote. Njih oko 250je,

Manijesiacije solidarnosti sa ugroženom Cchoslovačkom, zahvalile su ecla ***Jugoslaviju — Kragujevac 1938.***

pod veoma teškim uslovima, uspelo da se prebaci u Jugoslaviju i učestvuje u narodnooslobodilačkom ratu, u kojem su se, kao iskusni politički i vojni rukovodioci, posebno istakli.

Povodom anšlusa Austrije, u Proglasu CK KPJ se kaže: *»Protunarodni i hegemonistički režim Stojadinovića je najveća opasnost za slobodu naroda Jugoslavije i za nezavisnost zemlje«.* U Proglasu povodom okupacije Čehoslovačke: *»Nezavisnost Jugoslavije se može sačuvati od najezde fašističkih osvajača ako okupimo sve rodoljubive i demokratske snage i stvorimo bratsku slogu i sporazum među narodima Jugoslavije«,* a zatim se ističe: »_____*osigurati odbrambenu sposobnost za očuvanje Jugoslavije može samo i jedino narodna vlada koja će hitno obezbediti narodu sva demokratska i nacionalna prava i preduzeti* ive *mere za odbranu zemlje«.*

Na poziv Komunističke partije Jugoslavije prijavilo se na desetine hiljada dobrovoljaca za pomoć Čehoslovačkoj i otpočelo je formiranje jedinica koje su bile spremne da se angažuju za odbranu njene nezavisnosti.

Prema tome, čvrsto opredeljenje Partije za antifašističku borbu i odbranu nezavisnosti zemlje i pravilni stavovi u nacionalnom i socijalnom pitanju, imali su znatan uticaj na demokratske snage zemlje i povećanje političkog ugleda Partije, što je bilo od osobitog značaja za predstojeće događaje.

*** Kraljevina Jugoslavija je tek 24. juna 1940. godine uspostavila diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom — među poslednjim u Evropi.**

—… *Ovdje se ne radi o tome da li je trebalo doći do stvaranja nove države, odnosno do ujedinjavanja. Ne, do ujedinjavanja Južnih Slovena je trebalo i moralo doći; to je bila ideja najnaprednijih ljudi u zemljama, koje su se nazivale južnoslavenskim. Ali se radilo o tome, na kojim će principima biti zasnovano to ujedinjenje; radilo se o tome da se jedno nacionalno ugnjetavanje ne zamijeni drugim, da se socijalno izrabljivanje radnih ljudi pod Aus tro-Ugarskom ne zamijeni još gorim socijalnim izrabljivanjem od mlade nezajažljive buržoazije u novostvorenoj državi. Radilo se o tome da se ostvari vjekovni san naroda, koji su se otresli od austro-ugarskog ugnjetavanja, da budu nacionalno ravnopravni i slobodni u novoj, ujedinjenoj državi. Radilo se o tome da radne mase u novoj državi ne budu prepuštene na milost i nemilost kapitalističkog izrabljivača isto onako kao pod Austro-Ugarskom monarhijom.*

Iz političkog izveštaja Josipa Broza Tita na V kongresu KPJ *I Peli kongres Komunističke partije Jugoslavije* **stenogralske beleške str. 21. »Kultura«. Beograd. 1449).**

— *Godine 1804. počeo je dugotrajni srpski ustanak protiv turskih ugnjetača. Otada je Srbija bila ognjište i centar oslobodilačke borbe Južnih Slovena na Balkanu. Odtada pa do danas narodi Jugoslavije su prošli kroz mnoge ratove i ustanke i kroz mnoge mirovne konferencije...*

...A oslobođenje Jugo slovena išlo je svojim putem od male Srbije i Crne Gore, preko bosanskih ustanaka, preko balkanskih ratova, preko narodnih pokreta u Austriji, preko borbe za slobodu u toku prvog svetskog rata...

Iz govora E. Kardelja na Pariškoj konferenciji 1947 (Edvard Kardelj. *davori na Pariška] konferenciji,* **str. 106 i 107. »Kultura«. Beograd. 1947).**

-— *Iskustvo velikih socijalnih revolucija uči nas da je sredstvo za ostvarenje ovog preobražaja: osvajanje političke vlasti od strane proletarijata, razaranje starih organa vlasti i vaspostavljanje isključivo vlasti radničke klase (diktature proletarijata) u cilju da se staro društvo socijalnih nejednakosti uništi i organizuje društvo opšteg rada, opšte jednakosti i višeg blagostanja.*

Zadatak je SRPJ(k) da radničku klasu Jugoslavije organizuje u klasne borbene organizacije, da vodi borbu za zaštitu proletarijata u današnjici, da ga zapaja svešću o nužnosti konačnog uništenja kapitalizma i da upravlja njegovu borbu u tom smeru.

Iz Podloge ujedinjenja donete na Kongresu ujedinjenja od 20. do 23. aprila 1919. godine *(Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije,* **tom II »Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919 1937,« Beograd. 1950. str. 10 13: Ferdo Čulinović,** *Jugoslavija između dva rata.* **I. str. 197 199. Zagreb. 1961).**

Zadatak proleterske diktature u pogledu socializacije biće samo utoliko ostvarljiv ukoliko proletarijat bude umeo stvoriti organe za upravljanje proizvodnjom i sprovoditi ovo upravljanje pomoću samih radnika. Radi toga biće proletarijat primoran da iskoristi one organizacije masa koje su najtešnje vezane sa procesom proizvodnje.

Iz Programa KPJ, usvojenog na Drugom kongresu juna 1920. godine u Vukovaru *(Istorijsk i arhiv Komunističke partije Jugoslavije,* **tom II, »Kongresi i zemaljske konferencije K PJ 1919 1937.« Beograd, 1950. str. 29 30: Ferdo Čulinović,** *Jugoslaviju između dva rata,* **1. str. 260, Zagreb. 1961).**

Drugovi omladinci,

Ako ste željni svetlosti i znanja; ako težite za boljim i sigurnijim životom; ako ste ikada razmišljali o svome oslobođenju i o srećnijoj budućnosti: ako vam leži u duši dobro svih onih koji pate i rade; ako numeravate skinuti s leda teške lance najamnog ropstva, pristupite listom u redove Saveza komunističke omladine, na čijoj zastavi je ispisano zlatnim slovima: Oslobođenje vaskolike porobljene radničke i seljačke omladine kroz Proletersku revoluciju i Diktaturu radnika i seljaka.

Iz Manifesta SKOJ-a *l »Crvena zastava«,* **organ CK SKOJ, br. 1, 1920).**

— *Država se mora pretvoriti u slobodan savez slobodnih naroda, u demokratsku federativnu državu. U takvoj državi, izgrađenoj na osnovu dobrovoljnog sporazuma ravnopravnih naroda, može svaki narod bolje da iskoristi svoje pravo na neograničeno narodno samoupravljanje.*

1/ Proglasa CK KPJ od januara 1937 (»Proleter« br. 2. februar 1937; *Proleter 1929 1942.* **str. 501. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd. 1968).**

— *Fašistička, pangermanska i osvajačka Nemačka postaje granična država sa Jugoslavijom. Hitlerizam nije »prijatelj i dobar sused«, već zakleti neprijatelj slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije. Njegove izjave o neutralnosti i prijateljstvu prema nama lažne su kao i dojučerašnja njegova obećanja prema Austriji. Juče je Hitler ova soldateska zgazila slobodu austrijskog naroda, danas već sprema udar protiv Čehoslovačke, a sutra će Hitlerove čete da provale preko Karavanki u Jugoslaviju.*

Hitler obnavlja staro nemačko carstvo i Viljemov plan »Drang nach Osten«. Taj put vodi preko Jugoslavije na Jegejsko more. U tome ga pomaže Musolini, koji sebi traži Dalmaciju i Bosnu.

Iz Proglasa CK KPJ povodom anšlusa Austrije, marta 1938 (Arhiv za izučavanje radničkog pokreta, reg. broj 7632,11. 1-1 (38).

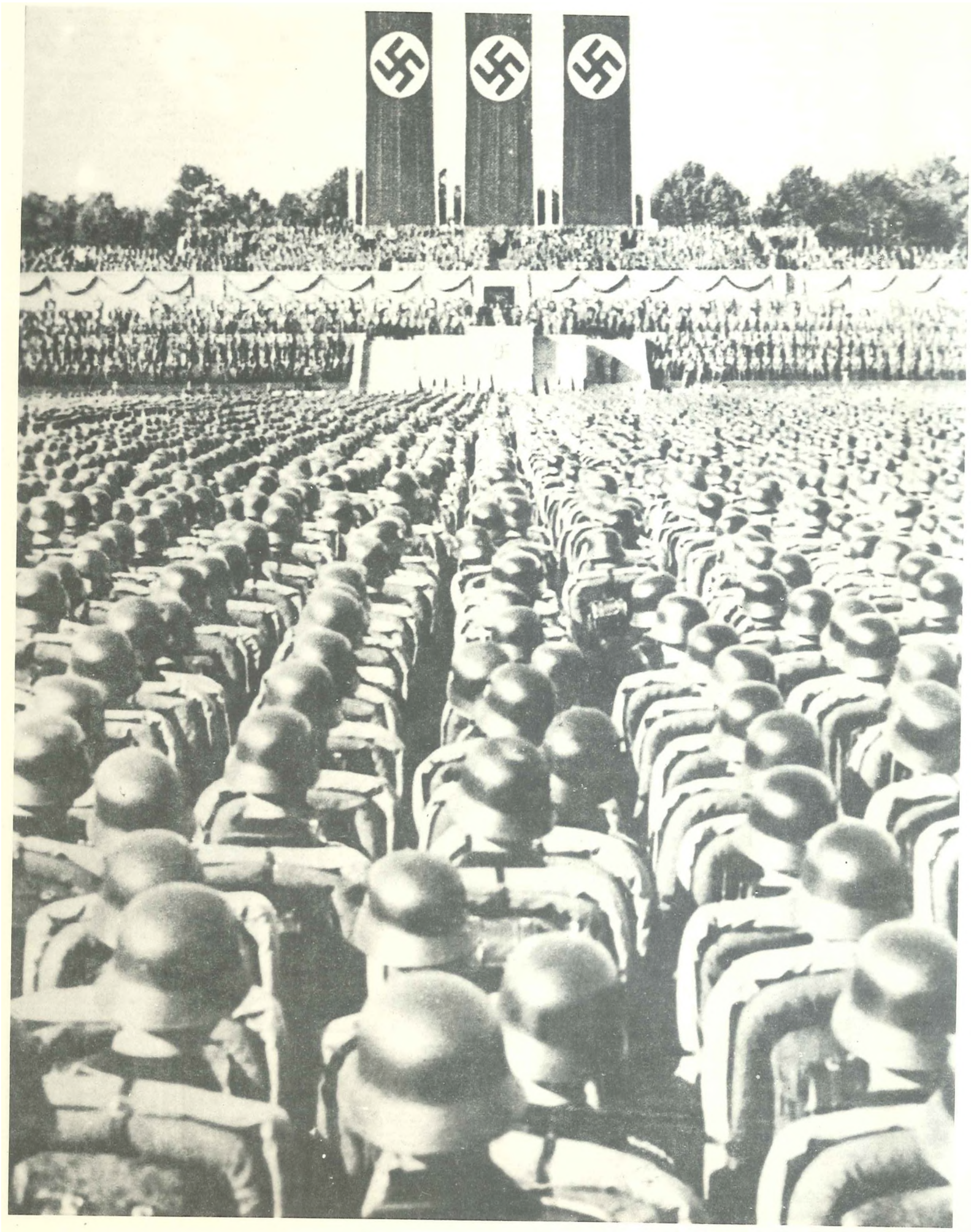

RAT JE OTPOČEO

HITLEROV POHOD KROZ EVROPU

Društvo naroda, a pre svega Velika Britanija i Francuska, svojom politikom popuštanja i žrtvovanja nezavisnosti nekih evropskih, afričkih i azijskih zemalja, nisu mogli zaustaviti fašističku agresiju. Njihove nade da će se Hitler zadovoljiti ustupcima koje je dobio Minhenskim sporazumom 1938. godine i da će se okrenuti protiv Sovjetskog Saveza nisu se ostvarile. Naprotiv, Nemačka je pokazala još veće prohteve za znatnim teritorijalnim proširenjem i jačala ekonomsku moć i ratnu tehniku da bi ostvarila svetsko gospodstvo kao svoj krajnji cilj. Na redu je bila Poljska, iako je sa njom još 1934. godine zaključila Pakt o nenapadanju. Postavila je zahtev da joj ustupi Dancig (Gdanjsk) i omogući prolaz između Istočne Prusije i ostalog dela Nemačke preko poljskog koridora, što je Poljska odbila u martu 1939. godine. Pošto je bilo očigledno da se rat neće moći izbeći, na zahtev Poljske, Francuska i Velika Britanija dale su izjavu kojom su garantovale njen teritorijalni integritet i u aprilu sklopile s njom Sporazum o uzajamnoj pomoći, jer su konačno uvidele da i one mogu postati žrtve agresije ako blagovremeno ne pokažu daleko više odlučnosti nego do tada. Posle toga Hitler je krajem aprila jednostranim aktom otkazao Poljskoj Pakt o nenapadanju.

Uviđajući opasnost od Nemačke, u Moskvi su se od aprila do sredine avgusta 1939. godine vodili bezuspešni pregovori između Francuske, Velike Britanije i Sovjetskog Saveza oko zaključenja odbrambenog pakta. Prožeta neprijateljskim stavom prema Sovjetskom Savezu; Poljska je i u takvoj situaciji odbila ponuđenu pomoć da u slučaju agresije sovjetske trupe pređu preko njene teritorije. Ubrzo posle toga — 23. avgusta 1939. godine — na predlog Nemačke sklopljen je Pakt o nenapadanju između Nemačke i SSSR-a. Sovjetska vlada je težila da dobije u vremenu za pripreme oružanih snaga i da izbegne jednovremeni rat na dva fronta, pošto je Japan vršio provokacije i česte upade na sovjetsku i mongolsku teritoriju. Međutim, Pakt je izazvao nezadovoljstvo i dezorijentaciju nekih komunističkih partija.

Kada je nemačka vojska 1. septembra 1939. godine, posle masovnog bombardovanja poljskih aerodroma, bez objave rata upala u Poljsku, Francuska i Velika Britanija su 3. septembra objavile rat Nemačkoj, a posle nekoliko dana i britanski dominioni: Australija, Kanada, Novi Zeland i Južnoafrička Unija. Tako je otpočeo drugi svetski rat.

Zahvaljujući velikoj nadmoćnosti, iznenađenju i brzini operacija, Nemačka je za 35 dana savladala Poljsku. Pa ipak, poljski narod, zadojen slobodarskim tradicijama, pružio je dostojan otpor i dao brojne dokaze požrtvovanja i hrabrosti, kao, na primer, izvanredan otpor 125.000 poljskih vojnika u opkoljenoj Varšavi (obruč oko nje zatvoren je 13. septembra) koji su u tim dramatičnim danima odbili predaju grada, potpomognuti građanima, naročito komunistima, pa čak i ženama i decom, i pored neprekidnog bombardovanja iz vazduha i sa zemlje, u porušenom gradu, bez vode i osvetljenja. Otpor je prestao tek 27. septembra, kada je utrošena sva municija, kada je bilo porušeno oko 60% zgrada i poginulo 55.000 hrabrih branilaca. I u drugim mestima Poljaci su davali sličan otpor. U ovom ratu Poljska je, pored velike količine ratnog materijala, izgubila 620.000, a Nemačka 44.198 vojnika, 217 tenkova i 285 aviona.*

Snage Crvene armije su 17. septembra prešle poljsku granicu (istog dana kada je i poljska vlada samo sa 32.000 boraca uspela da pređe u Rumuniju). Njene jedinice su posele zapadnu Ukrajinu ideo Belorusije (koje su Sovjetskom Savezu 1920. godine bile oduzete i date Poljskoj posle strane intervencije i rata protiv Sovjetskog Saveza). U Moskvi je 28. septembra potpisan Sporazum između Sovjetskog Saveza i Nemačke o zajedničkoj granici u Poljskoj (na tzv. Kerzonovoj liniji koja je uspostavljena 1918. godine uz saglasnost Velike Britanije, Francuske i Poljske, tj. na liniji približnoj sadašnjoj sovjetsko-poljskoj granici).

*** Podaci o snagama zaraćenih država kao i oslobodilačkih snaga Jugoslavije korišćeni su pretežno iz Vojne enciklopedije, a delom iz publikacija Vojnoistorijskog instituta.**

Nemačka agresija na Poljsku 1939.

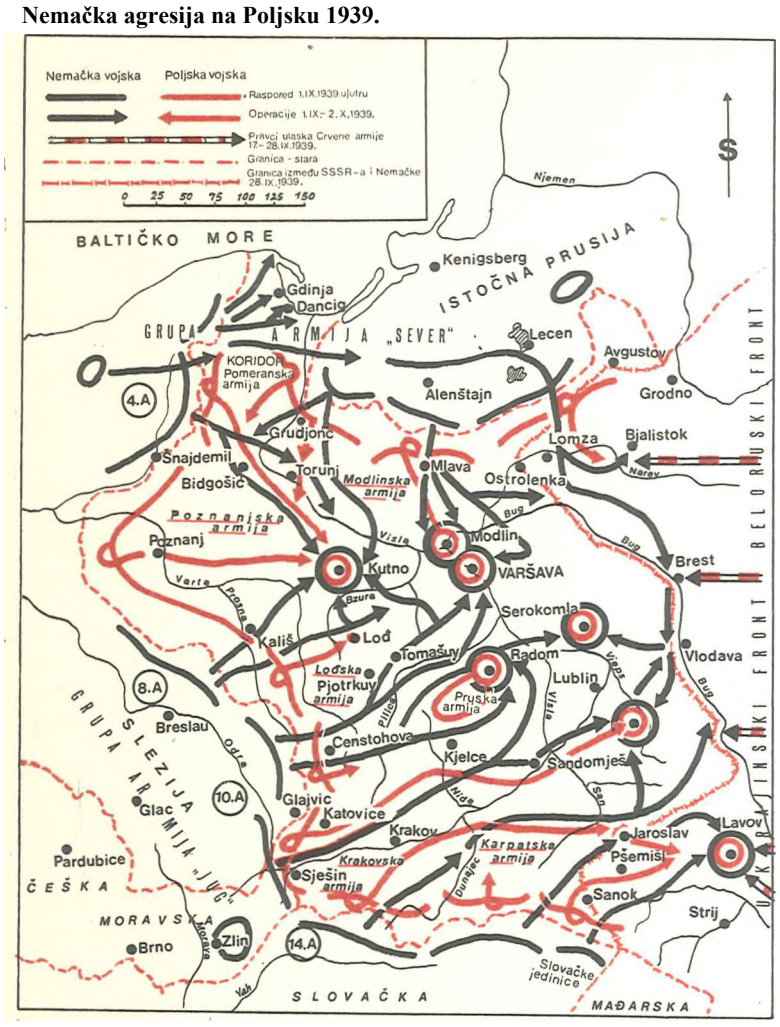

Zbog jačanja nemačkog uticaja na Finsku i bojazni da će Nemačka okupirati pribaltičke zemlje,-čime bi bili ugroženi Lenjingrad i Murmansk, sovjetska vlada je zatražila od Finske da joj ustupi izvesnu teritoriju na Karelijskoj prevlaci i Finskom zalivu, koje su za Sovjetski Savez bile od posebno velikog odbrambenog značaja. Kao kompenzaciju ponudio joj je dvostruko veću teritoriju i predlog da sklope ugovor o nenapadanju. Pošto je Finska odbila ove zahteve, u novembru 1939. godine Crvena armija je prešla sovjetsko-finsku granicu. Finska je dobijala materijalnu pomoć od Velike Britanije, Francuske i Švedske, a od Švedske i dobrovoljce. Sem toga, Francuska i Velika Britanija su nameravale da u Finsku upute i jedan mešoviti korpus. Međutim, kada su jedinice Crvene armije probile Manerhajmovu liniju, finska vlada je 12. marta 1940. godine u Moskvi potpisala Ugovor o miru sa Sovjetskim Savezom, kojim je prihvatila njegove zahteve.

Da bi se osigurao sa severa u predstojećem napadu na Zapad i dokopao se baza i značajnih sirovina, Hitler je doneo odluku da prethodno ovlada Danskom i Norveškom. Na dan 9. aprila 1940. godine, istovremeno s početkom agresije, uputio je ultimatum Danskoj, a dva časa posle toga kralj je prihvatio kapitulaciju i pozvao narod i vojsku da ne pružaju otpor.

Istog dana norveška vlada je jednoglasno odbila nemački ultimatum za kapitulaciju, a zatim se s kraljem i Skupštinom iz Osla prebacila u Hamar. Međutim, istaknuti norveški fašista, nemački špijun i bivši ministar odbrane Vidkun Kvisling (po kome se izdajnici u službi druge zemlje nazivaju kvislinzima) obrazovao je pronacističku vladu i opozvao mobilizaciju. To je izazvalo pometnju u narodu i vojsci koja je, i pored toga, pružila izvestan otpor.

Situacija u Norveškoj nije se popravila ni onda kada su joj u pomoć upućene britanske i francuske jedinice, jer je otpor u Norveškoj prestao 10. juna. Legalna norveška vlada, koja je prešla u inostranstvo, nije priznala kapitulaciju. Ovom agresijom Nemačka je postigla veliki strategijski uspeh, jer je dobila značajne pomorske i vazduhoplovne baze za buduće operacije na Atlantiku i za vazdušne napade na Veliku Britaniju.

U međuvremenu, dok je još trajala operacija u Norveškoj, Nemačka je 10. maja napala Belgiju, Holandiju, Luksemburg i Francusku. Pre samog napada Hitler je u proglasu nemačkim jedinicama naglasio: *»Bitka koja danas počinje odlučiće sudbinu nemačke nacije za sledećih hiljadu godina«.* U zoru toga dana, istovremeno s napadom kopnenih snaga, izvršeno je vazdušno bombardovanje oko 100 aerodroma i drugih značajnih objekata i izvršeni vazdušni desanti u dubokoj protivničkoj pozadini. Holandija je kapitulirala 15., Belgija 28. maja, a luksemburška vlada je naredila da se ne pruža otpor.

Pokušaj francuskih i britanskih snaga da pruže pomoć Belgiji i da protivnapadima zaustave agresora nisu uspeli. Naprotiv, jake nemačke oklopne i motorizovane snage sve su ih više potiskivale i sabijale ka obali Lamanša, tako da su se preostale britanske i deo francuskih snaga, posle žestokih borbi kod Denkerka, bez ratnog materijala, prebacile u Veliku Britaniju.

U drugom periodu velike nemačke ofanzive od 5. do 17. juna propao je pokušaj francuskih snaga da pruže otpor na liniji Soma—Oaza—Ena, jer su nemačke snage već 14. juna ušle u nebranjeni Pariz. Nekoliko dana ranije, 10. juna, fašistička Italija je objavila rat

Juriš poljske konjice net nemuške tenkove sredinom septembra 1939

Detalj u užasima Varšave.

i

Operacije na zapadnom frontu (pr\a etapa. 10-V do 4-VI l[l])40.)

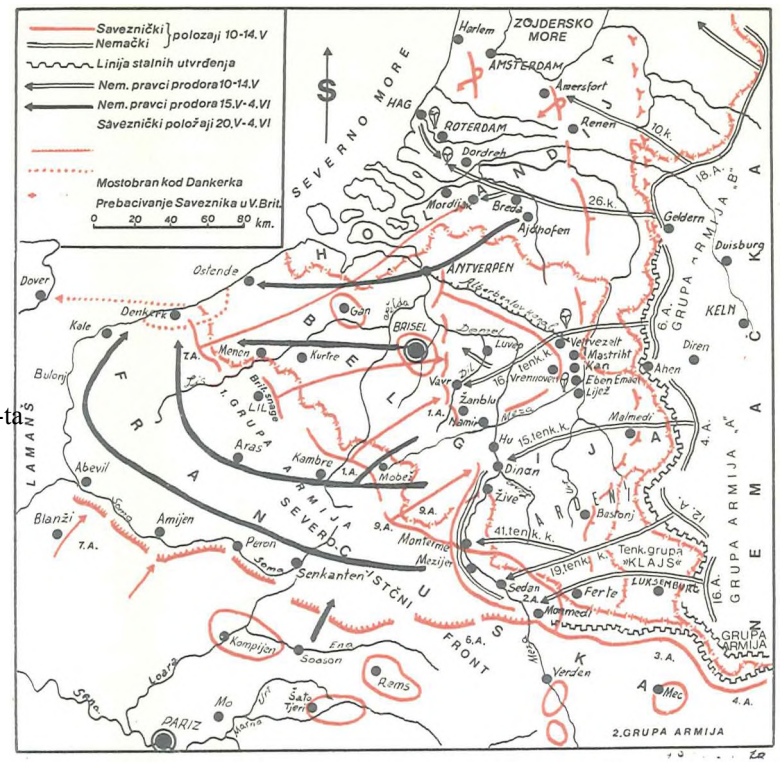

f rancuskoj i Velikoj Britaniji i sledećegdana preduzela ofanzivu u Alpima. Otpor francuskih trupa je slomljen, tako daje izdajnička francuska vlada maršala Petena 22. juna prihvatila nemačke uslove za kapitulaciju. Međutim, francuski general De Gol je još 18. juna 1940. iz Londona pozvao francuski narod da s Velikom Britanijom produži borbu, a 22. juna je obrazovao Komitet slobodne Francuske, kojeg je Velika Britanija podržavala i pomagala.

Otpor Francuske nije odgovarao slavnim tradicijama francuskog naroda (operacije su trajale šest nedelja). Doživela je najteži poraz u svojoj istoriji. Tako brzom i neočekivanom slomu doprinela je nestabilna unutrašnja i spoljna politika, nezadovoljstvo naroda, teško finansijsko stanje, primena doktrine iz prvog svetskog rata sa uverenjem da će fortifikacija (Mažino linija) imati odlučujuću ulogu, kao i zapostavljanje formiranja većih oklopnih jedinica i jačanja vazduhoplovnih snaga. Svemu tome doprineli su i nerealan ratni plan i slabo komandovanje. Najzad, bilo je pojava defetizma u pogledu odbrane zemlje i kapitulantstva nekih državnika i generala, a i razornog rada pete kolone.

U ovim operacijama Francuska je imala 120.000 mrtvih. 250.000 ranjenih i 1,500.000 zarobljenih; Belgija — 7.500 mrtvih. 16.000 ranjenih i 400.000 zarobljenih; Velika Britanija — 70.000 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, a Holandija 2.890 mrtvih, 6.889 ranjenih i 300.000 zarobljenih. Nemački gubici bili su znatno manji: mrtvih 27.074, nestalih 18.384 i ranjenih 11.034.

Postoje izbila na obalu Atlantika od Norveške do Španije i obezbedila pogodne pomorske baze i aerodrome, Nemačka je imala povoljne uslove za napad na Veliku Britaniju. Imajući to u vidu i smatrajući da je dotadašnjim velikim vojnim poduhvatima postigao dominaciju nad većim delom evropskog kontinenta, Hitler je bio ubeden da će Velika Britanija prihvatiti uslove za zaključenje mira koje joj je ponudio 19. jula. Međutim, Velika Britanija je, bez obzira na mogućnost eventualnog nemačkog desanta na Britanska ostrva, o kome se uveliko govorilo, 22. jula odbila tu ponudu. Tako je od avgusta 1940. domaja 1941. otpočela tzv. bitka za Veliku Britaniju. Desant je trebalo obezbediti prethodnim snažnim bombardovanjem aerodroma, pristaništa, industrijskih objekata, a naročito Londona. Zato su hiljade aviona, danonoćno zasipale Britanska ostrva i razornim i zapaljivim bombama izazivale velike ruševine i požare.

Bitka za Veliku Britaniju u stvari predstavlja prvu veliku vazdušnu ofanzivu u istoriji ratova, jer nije bilo desanta ni dejstava kopnene vojske. U toj bici britanski narod pokazao je visok moral i stojički podneo sva iskušenja. Na kraju, prevlast u vazduhu pripala je Velikoj Britaniji. Međutim, Nemačka'je postigla velike uspehe na Atlantiku efikasnom pomorskom blokadom Britanskih ostrva.i potapanjem velikog broja britanskih brodova, naročito pomoću podmornica.

Posle poraza Francuske, Italija je dobila prevlast u Sredozemlju i u severnoj Africi. Ona je u septembru 1940. godine preduzela ofanzivu protiv britanskih snaga i prešla egipatsku granicu (ali je zaustavljena), a u istočnoj Africi zauzela Britansku Somaliju. U protivofanzivi, u decembru iste godine, britanske snage su oslobodile sve okupirane delove Egipta i zauzele Kirenajku, a uz pomoć ustanika oslobodile i Etiopiju (gde su borbe trajale od januara do novembra 1941. godine). Britanska ratna flota je nanela teške gubitke italijanskoj doti kod Taranta i Matapana, tako da je povratila izvesnu prevlast u Sredozmenom moru i time znatno ometala slanje osovinskih snaga i materijala u severnu Afriku.

Belgijski vojnici pokušavaju da nadu skloniste od nemačke avijacije koja nemilosrdno bombarduje, maj 1940.

Kako su Francuzi vodili rat na Mažinovljevoj liniji,

Nemačke jedinice prolaze pored Trijumfalne kapije u Parizu 14. juna 1940.

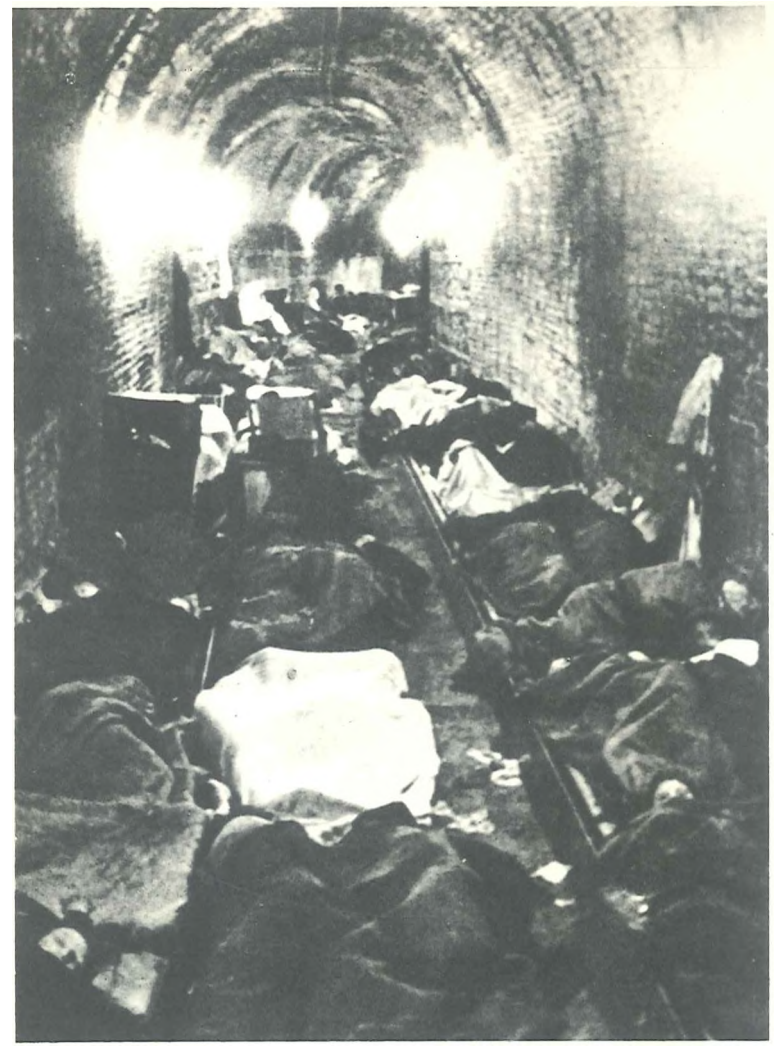

Stanovnici Londona u skloništu podzemne železnice sredinom 1940.

Zbog neuspeha Italije u operacijama u Africi, Hitler je bio prinuđen da joj pošalje u pomoć ekspedicioni korpus pod Romelovom komandom. Pošto je ovaj korpus uspeo da prinudi britanske snage na povlačenje, u junu 1941. godine front se stabilizovao.

Da bi obezbedio svoju teritoriju sa severozapada, Sovjetski Savez je u oktobru 1939. godine sklopio Sporazum o uzajamnoj pomoći s Letonijom, Litvanijom i Estonijom i u junu sledeće godine dobio dozvolu da njegove trupe pređu na teritoriju ovih država. Pošto su na izborima u ovim zemljama pobedile komunističke partije, one su proglašene sovjetskim republikama, koje su u avgustu 1940. godine ušle u sastav Sovjetskog Saveza.

Na zahtev Sovjetskog Saveza od 26. juna 1940. godine, Rumunija mu je vratila Besarabiju i severnu Bukovinu* koje je zauzela 1918. godine za vreme strane intervencije i napada na Sovjetski Savez.

Kada je uvideo da se Velika Britanija ne može prinuditi na zaključenje mira, Hitler je krajem jula 1940. godine odlučio da rešenje rata potraži napadom na Sovjetski Savez. Zato se pristupilo izradi tzv. ratnog plana »Barbarosa«.

Da bi se stvorila još veća kohezija između fašističkih država, u Berlinu je 27. septembra 1940. godine potpisan Trojni pakt, odnosno vojni savez između Nemačke, Italije i Japana, s tim da mu se mogu pridružiti i druge države. I zaista, u sklopu priprema za buduće planove operacija, Hitler je uspeo da Paktu pristupe Mađarska, 20. novembra 1940. godine, Rumunija, tri dana kasnije, a Bugarska 1. marta 1941.

U okviru svojih osvajačkih planova, fašistička Italija je, posle zauzimanja Albanije, napala Grčku 28. oktobra 1940. godine. Iako brojno i tehnički znatno jače od grčkih, italijanske snage su uspele da ovladaju samo malim delom grčke teritorije. Štaviše, grčke snage su prešle u protivofanzivu, povratile izgubljenu teritoriju i nastavile operacije na teritoriji Albanije. Ni ponovna italijanska ofanziva nije imala uspeha, tako da se front stabilizovao do 25. marta. U petomesečnim borbama Grci su naneli Italijanima teške gubitke i vezali 26 njihovih divizija.

U novembru 1940. godine Nemci su došli do zaključka da im je za uspešan rat protiv Sovjetskog Saveza neophodno da obezbede sigurnost u južnoj Evropi i severnoj Africi. Pri tom je Balkan imao veliki značaj, naročito zbog neuspeha italijanskih snaga u operacijama protiv Grčke. Stoga je Hitler odlučio da pruži pomoć Italiji. To je bilo moguće, jer su se nemačke trupe već nalazile u Mađarskoj i Rumuniji, a od 2. marta 1941. godine i u Bugarskoj. Pošto je pokorio veći deo Evrope na Zapadu i Severn, Hitler je odlučio da, pre napada na Sovjetski Savez, reši pitanje Jugoslavije i Grčke na Jugu. Zato je naredio da se izvrše pripreme za napad na Grčku s bugarske teritorije i da se Jugoslavija'primora da pristupi Trojnom paktu.

—... Ovaj drugi imperijalistički rat, koji je zapravo samo nastavak prošlog svjetskog imperijalističkog rata, mnogo je strasniji, bezobzirniji i krvaviji od prošlog imperijalističkog rata...

...Narodi Jugoslavije neće fašizam, neće totalitarni sistem, neće da postanu roblje njemačke i italijanske oligarhije, kao što se nisu htjeli da pomire sa polukolonijalnim ropstvom koje im je nametnula takozvana zapadna demokracija, poslije prvog svjetskog rata.

Iz Izveštaja Josipa Broza Tita o organizacionom pitanju na V zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. str. 2 i 3 (Arhiv CK SKJ; CK KPJ. 1940/14-3).

— U ovim sudbonosnim danima imperijalističkog osvajanja, kada se grubom silom uništavaju ostaci slobode i nezavisnosti malih naroda i špekulira sa ugnjetenim narodima pojedinih zemalja za postignuće svojih osvajačkih ciljeva, pred našu Partiju se postavlja u još oštrijem obliku jedna od najvažnijih i najaktuelnijih zadaća — borba za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda i nacionalnih manjina Jugoslavije: a) borba za ravnopravnost / samoodređenje makedonskog naroda protiv ugnjetavanja sa strane srpske buržoazije, ali u isto vrijeme i uporno raskrinkavanje talijanskih i bugarskih imperijalista i njihovih agenata, koji isto tako putem demagoških obećanja hoće da podjarme makedonski narod, b) borba za ravnopravnost i samoodređenje crnogorskog naroda, ali u isto vrijeme i odlučna borba protiv vodstva federalista, koji pomoću talijanskih imperijalista pripremaju novi jaram crnogorskom narodu, c) borba za slobodu i ravnopravnost arnautskih manjina na Kosovu, Metohiji i Sandžaku, a u isto vrijeme i borba protiv talijanskih agenata, koji u tim krajevima nastoje raznim obećanjima obmanuti ugnjetene Amante i izazvati ratni sukob u tom dijelu Jugoslavije, d) borba protiv kolonizatorskih metoda srpske buržoazije u tim oblastima i protjerivanje svih onih koloniziranih elemenata, pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonski, arnautski i druge narode, e) borba za slobodu i ravnopravnost mađarskih, rumunjskih, njemačkih i drugih nacionalnih manjina u Vojvodini, a u isto vrijeme i borba protiv pokušaja mađarskih, njemačkih i drugih reakcionara, da pomoću imperijalističkog osvajačkog rata tobože riješe nacionalno pitanje u tim i ostalim oblastima, f) borba protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dijele Bosnu i Hercego vinu i ne pitajući narode tih oblasti. Mi komunisti smatramo da narodi Bosne i Hercegovine treba da se sami slobodno opredijele i nadu rješenje za uređenje u tim oblastima putem autonomije i slično, g) borba za istinsko rješenje nacionalnog pitanja Hrvata i Slovenaca, protiv zločinačkog dogovaranja i sporazumijevanja između srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije na račun radnog naroda tih pokrajina.

Iz Rezolucije V konferencije KPJ 1940, str. 22 i 23 (Arhiv CK SKJ: CK KPJ 1940 14-16).

Uposlednje vrijeme sve otvorenije i drskije rade protunarodni elementi pete kolone u Jugoslaviji na tome, da razbiju zemlju iznutra, da je oslabe i rasturaju i na taj način učine laganim plijenom susjednih imperijalističkih osvajača.

...Narodi Jugoslavije trebaju dati odlučan otpor ovoj izdajničkoj raboti pete kolone. Treba voditi odlučnu borbu s njom dok nije kasno...

1/ članka Josipa Broza Tita »Peta kolona« (»Proleter« hr. 7 X. 1940:
Proleter 192V Ì942. **str. 706 i 70X. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd, 1968).**

PORAZ NEMAČKE DIPLOMATIJE U JUGOSLAVIJI

Komunistička partija Jugoslavije osuđivala je agresiju Nemačke i Italije i svojim proglasima i istupanjem u masama zalagala se za poštovanje nezavisnosti svake zemlje. Na vreme je uočila opasnost od fašističke agresije, te je po izbijanju drugog svetskog rata neprekidno ukazivala narodu na neposrednu opasnost.

Peta zemaljska konferencija KPJ, održana u Zagrebu oktobra 1940. godine, imala je veliki značaj. Na njoj je zaključeno da je nužno voditi borbu protiv imperijalističkog rata, sprečiti uvlačenje Jugoslavije u rat na strani bilo kojeg ratujućeg bloka i onemogućiti kapitulantsku spoljnu politiku njene vlade, da se u unutrašnjoj politici treba boriti za demokratska prava, nacionalnu ravnopravnost i jedinstvo radničke klase, za jačanje rada unutar Partije, sa omladinom i ženama, da se vodi borba protiv šovinizma i separatizma i preduzimaju mere za odbranu zemlje od agresije. Za pojačavanje rada Partije u vojsci stvorena je Vojna komisija Centralnog komiteta, koja je, pored ostalog, dobila zadatak da uspostavlja kontakt s naprednijim oficirima i podoficirima radi suzbijanja uticaja pete kolone i podizanja duha otpora ako dođe do rata. Takve komisije obrazovane su i pri centralnim i pokrajinskim komitetima.

Martovskih dana 1941. godine Jugoslavija se, zbog protivnarodne politike vladajućih snaga, našla iznutra oslabljena i razjedinjena, a spolja izolovana. Korupcija i peta kolona čvrsto su se ušančile u državnoj upravi, vojsci i privredi. Izuzev prema Grčkoj, bila je okružena neprijateljima: nemačke trupe nalazile su se u Austriji, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj, a italijanske na zapadnoj granici, u Albaniji i prema jadranskoj obali. Hitler je početkom marta 1941. ultimativno zahtevao da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu.

Centralni komitet Komunističke partije uočio je nameru vlade Cvetković-Maček i kneza namesnika Pavla Karađorđevića da Kraljevina Jugoslavija pristupi Trojnom paktu. Zato je sredinom marta izdao *Proglas »Protiv kapitulacije — za pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom«.* U njemu je istakao potrebu da se spreči potpisivanje Trojnog pakta i da se obrazuje vlada nacionalne sloge i odbrane zemlje.

Tih dana se Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju obratio narodu *Proglasom,* u kojem se kaže: *»Današnja vlada sprema izdaju. Za neki dan treba da se potpiše Trojni pakt koji znači sigurnu i sramotnu smrt našoj državi i našem narodu. Prvi put u našoj istoriji treba pred tiranima da kleknemo, da na kolenima potonemo u beščašće i ropstvo. I to danas, kada je ceo narod u svim krajevima države, svih staleža i uzrasta, ustao, isto kao 1912,1913,1914. i kada ima samo jednu dušu, jednu volju i jednu misao, da na život i smrt brani svoju najveću tekovinu i svetinju — nacionalnu slobodu i državnu nezavisnost.*

Nećemo ni Trojni pakt, ni instruktore, ni turiste, ni privredne stručnjake, ni čišćenje neprijatelja Osovine. Hoćemo vladu nacionalne sloge i odbrane. Sve za čast i slobodu! Čast i slobodu ni za šta!«.

Predviđanja su se obistinila. Krunski savet je, pod rukovodstvom kneza namesnika Pavla Karađorđevića, 6. marta doneo načelni pristanak da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, a 20. marta i jednoglasnu odluku. Posle sednice vlade, istoga dana uveče, došlo je do krize vlade zbog ostavke trojice ministara, a time i do

Predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije Dragiša Cvetković i nemački ministar spoljnih poslova fon Rihentrop posle potpisivanja Trojnog pakta u dvorcu »Belvedere« u Beču 25. marta 1941.

odgađanja potpisivanja Pakta. Kad je Nemačka, 22. marta, u formi ultimatuma postavila zahtev jugoslovenskoj vladi za definitivan odgovor do 23. marta u ponoć da li će pristupiti Paktu ili ne, kraljevska jugoslovenska vlada je kapitulirala. Predsednik jugoslovenske vlade i ministar spoljnih poslova su 25. marta u Beču potpisali Protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.

U posebnim tajnim notama, priključenim dokumentu o pristupanju Trojnom paktu, vlade sila Osovine su »obećale« da u toku rata neće zahtevati od Jugoslavije nikakvu vojnu pomoć, niti prolaz svojih trupa ili prevoz ratnog materijala preko njene teritorije i da će poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije (druge države, potpisnice Pakta, nisu dobile ovakva »obećanja«). U suštini, taj »ustupak« bio je obmana, jer je Hitler još ranije stvorio plan da likvidira Jugoslaviju kao državu, samo je želeo da odgodi sukob s njom dok ne završi rat sa Grčkom i Sovjetskim Savezom. Ali, narod je ocenio samo pristupanje Paktu kao otvorenu izdaju, jer je ono bilo protiv njegove volje i interesa. Na taj način se Kraljevina Jugoslavije vezala za blok fašističkih agresora.

Reagovanje komunista i svih rodoljubivih snaga obuhvatilo je celu zemlju. Otvoreno negodovanje i osuda uzimali su sve više maha. Na poziv Komunističke partije demonstracije su izbile u mnogim mestima — u Kragujevcu, Beogradu, Nišu, Skoplju, Štipu, Cetinju, Podgorici (Titograd), Zagrebu, Ljubljani, Mariboru i dr. Talas nezadovoljstva i revolt masa dostigli su vrhunac. Narodi Jugoslavije odbili su da se pokore diktatu fašističkih sila. Tada se jasno videlo da Komunistička partija ima izvanredno veliki politički uticaj.

U takvoj situaciji, pod pritiskom opšteg narodnog revolta, u noći između 26. i 27. marta došlo je do državnog vojnog udara — na čelu s komandantom vazduhoplovstva generalom Dušanom Simo-' vićem — kojim je zbačena vlada, kralj Petar II proglašen punoletnim, a knez Pavle proteran iz zemlje. Na čelo nove vlade došao je general Simović.

Na dan 27. marta nastale su burne manifestacije u čitavoj zemlji. Građani Beograda su od ranog jutra izašli na trgove i ulice.

Masovne demonstracije u Beogradu 27. marta 1941.

Oni su, u ogromnom oduševljenju, nosili transparente s parolama: *»Bolje rat nego pakt«, »Bolje grob nego rob«, » Beograd- Moskva«, »Hoćemo narodnu vladu«, »Raspustite koncentracione logore«, »Dole Hitler«, »Dole fašizam«, »Hoćemo savez sa Sovjetskim Savezom«.* Tako je bilo i u mnogim drugim mestima širom Jugoslavije.

Ti su događaji jasno pokazali da nije bila u pitanju samo promena vlade, već i to daje pre toga propuštena prilika za izvršenje korenitih promena u unutrašnjoj i spoljnoj politici. Propušteno je da se ispune stalni i odlučni zahtevi naroda za preduzimanje mera za odbranu zemlje, ravnopravnost i puna demokratska prava svih naroda i narodnosti Jugoslavije, čišćenje državnog i vojnog aparata od svih kapitulantskih elemenata, zaključenje saveza sa Sovjetskim Savezom i oslanjanje na antifašističke snage sveta. Iako je u tako kratkom vremenu bilo teško ostvariti sve te zahteve, moralo se raditi brže i odlučnije, da bi se ostvarilo bar ono što je bilo objektivno moguće.

Državni udar, koji su izvele jedinice beogradskog garnizona, bio je moguć i uspešan zato što su njegovi izvršioci bili upoznati sa raspoloženjem narodnih masa za korenitim promenama i njihovom izrazito antifašističkom orijentacijom. U tom poduhvatu organizatori su bili podstaknuti i uticajem Velike Britanije i SAD.

Ovaj događaj je snažno odjeknuo u ćelom svetu. »*... Ovde i u ovom trenutku imam jednu veliku vest za vas i za celu zemlju. Jugoslovenski narod je rano jutros našao svoju dušu...«* rekao je Čerčil u svom govoru 27. marta.

»Jugoslavija, koja je juče ležala pred nogama Osovine, danas je gospodar svoje sudbine... Očito da je to ozbiljan neuspeh Nemačke, verovatno najteži, a svakako najdramatičniji diplomatski neuspeh koji je Hitler do sada pretrpeo«, pisao je »Skotsmen«. A »Mančester Gardijan« je naveo : *»_____Ma šta se dogodilo svet neće zaboraviti kako je jugoslovenski narod zadao udarac vladi koja je bila spremna da ga veže nemačkim okovima...«*

Slično je pisala sva tadašnja demokratska štampa u svetu.

Dajući ocenu o ovom događaju, E. Kardelj je, između ostalog, rekao: »*... 27. mart pokazao je i poslednjem političkom slepcu da je u Jugoslaviji prošla era buržoazije i da je rukovodeća uloga prešla na radničku klasu i njen najsvesniji deo — Komunističku partiju. Do takvog puča moglo je doći samo u uslovima ogromne unutrašnje revolucionarne napetosti, kakva je u to vreme vladala u Jugoslaviji... Kao što je 25. mart personifikacija stare Jugoslavije, tako je 27. mart vesnik nove Jugoslavije«.*

Dvadeset sedmi mart 1941. godine predstavlja značajnu prekretnicu. Njime počinje borba između Jugoslavije i fašističkih sila, koja je imala veliki uticaj ne samo na sudbinu Jugoslavije nego i znatno šire. Narodne mase u Jugoslaviji pokazale su spremnost da se bore za svoju nezavisnost, nacionalna i socialna prava, što će se potvrditi u narodnooslobodilačkoj borbi.

— —*Još je. vrcme da se spase nezavisnost, još je vreme da se poremete protivnarodni planovi izdajnika naroda ako se stvori pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom, ako se najuri ova izdajnička vlada i uspostavi narodna vlada, koja će voditi prvenstvenu brigu o interesima naroda. Organizujte protestne skupštine i mitinge, objašnjavajte narodu prljavu izdaju vlastodržaca u vladi C ve tko* **v/c-** *M aček-Kulo vec. Neka se slije narodna volja u jedan silni narodni pokret u borbi za ostvarenje tih zahteva i naša će sloboda i nezavisnost biti osigurani.*

Iz Proglasa CK KPJ. marta 1941 *{Pregled istorije Save:a komunista Jugoslavije,* **str. 284. Beograd, 1963).**

i

— *Hoću ovom prilikom da vam kažem jednu činjenicu, koju bi mnogi htjeli da izvrnu i da je skrenu u drugom pravcu. 27. marta 1941. godine izvršen je taj preokret zato, jer je to narod odozdo htio. Nije to stvar pojedinaca, stvar male grupe, to je stvar čitavog naroda.*

Iz izjave Josipa Broza Tita o 27. martu 1941. (»Borba«. 28. mart 1945).

— *...Taj ta/as je nio dovoljno snažan da slomi kapitulantsku vladu Cvetković-Maček, ali je bio još preslab da bi mogao da dovede na vlast istinske demokratske snage naroda. U takvoj situaciji došlo je do obrazovanja nove vlade, koja je imala karakter prelaznosti, kompromisa koji je dopuštao da mnogi izrazito reakcionarni i kapitulantski elementi mogu i dalje odlučno utjecati na tok dogadaja i da dadu čitavoj vladi takav karakter.*

Kardclj o 27. martu 1941 (Edvard Kardelj. *Put nove Jugoslavije 1941 -1945.* **str. 249. »Kultura«. Beograd —Zagreb, 1946).**

— *U ozbiljnim danima narod Jugoslavije oseiio se onespokojen načinom na koji su vodeni javni poslovi. Nepoverenje prema takvom stanju stvari poslednjih dana ispoljilo se s tolikom silinom da je pretilo javnom poretku. Pod pritiskom toga onespokojenog javnog mišljenja došlo je do današnjih promena.*

Iz izjave predsednika kraljevske jugoslovenske vlade generala Dušana Simovića od 27. marta 1941. (»Politika«, 28. mart 1941, Beograd).

Vest o događaju u Beogradu primljena je u SAD kao munjeviti blesak koji obasjava mračan kraj... Ovo je svakako najveći dan za slobodne ljude cejog sveta. Dok se nemačke oklopne divizije nalaze na njihovim granicama, Jugosloveni su se usudili da bace »novi poredak« na smetlište gde mu je mesto... Događaj u Beogradu je od istorijskog značaja, kao akt hrabrosti jednog malog naroda da se digne, bori i svoju zemlju izloži... radije nego da prihvati izdaju...

(»Njujork Tajms« od 27. marta 1941).

— *U Beogradu je izvršen prevrat, i javlja se da su uhapšeni svi ministri koji su koliko juče otpisali čast i slobodu svoje zemlje. Taj patriotski pokret proizilazi iz gneva jednog odvažnog i ratničkog naroda zbog izdaje njegove zemlje koja je izvršena usled slabosti onih koji vladaju njime i niskih intriga sila Osovine.*

Iz Čerčilovog govora u britanskom Parlamentu 27. marta 1941 (Vinston Čerčil, ***Drugi svetski rat,*** **111, str. 153. »Prosveta«, Beograd).**

AGRESIJA NA JUGOSLAVIJU

HITLER ODLUČUJE: »UNIŠTITI JUGOSLAVIJU«

Kada je Hitler, 27. marta 1941. godine, na savetovanju s najvišim rukovodiocima oružanih snaga i ministrom spoljnih poslova Nemačke, primio vest o događajima u Jugoslaviji, izjavio je da je *»Jugoslavija nesiguran faktor s obzirom na predstojeću akciju »Marita« (napad na Grčku), a pogotovu na docniji poduhvat »Barbarosa« (napad na Sovjetski Savez)«...* daje *»rešen da preduzme sve pripreme da razbije Jugoslaviju i vojnički i kao državu, ne čekajući moguću izjavu lojalnosti nove vlade... da se na Jugoslaviju udari nemilosrdnom žestinom i da se vojnički poraz ostvari munjevitom brzinom...«* Takvu naredbu izdao je Vrhovnoj komandi oružanih snaga. Zbog toga je bio primoran da izmeni plan napada na Grčku i da odgodi agresiju na Sovjetski Savez, koja je bila predviđena za 15. maj. Plan je bio: jednovremeno napasti Jugoslaviju i Grčku u sedejstvu s talijanskim i mađarskim snagama, dok će Rumunija i Bugarska — na čijim je teritorijama bio koncentrisan deo nemačkih oružanih snaga za dejstvo protiv Sovjetskog Saveza — obezbeđivati operacije od eventualne sovjetske i turske intervencije.

Direktivom br. 25 naređeno je da se koncentričnim napadom s prostorije Rijeka—Grac i iz rejona Sofije prodre u Jugoslaviju opštim pravcem prema Beogradu, da bi se uništila njena vojska, s tim da se krajnji južni deo (misli se na Makedoniju) otcepi od ostale teritorije i stvori baza za nemačko-italijansku ofanzivu protiv Grčke.

Snagama za operacije protiv Jugoslavije (poduhvat 25) i Grčke (plan »Marita«) određeni su sledeći zadaci:

— 12. nemačkoj armiji, grupisanoj u Bugarskoj i Rumuniji, da napadne istovremeno Jugoslaviju i Grčku;

— 2. nemačkoj armiji, prikupljenoj u prostoru Klagenfurt—Grac—Nađ Kanjiža, da dejstvuje ka Zagrebu i Beogradu;

Generali nemačke Vrhovne komande pripremaju plan napada na Jugoslaviju.

— 2. italijanskoj armiji, prikupljenoj na italijansko-jugoslovenskoj granici, da u početku vezuje jugoslovenske snage, a potom da nastupa ka jugoistoku;

— 9. italijanskoj armiji u Albaniji, grupisanoj prema Jugoslaviji, da u prvo vreme brani svoje položaje;

— mađarskim snagama da upadnu u Bačku i Baranju.

Za napad protiv Jugoslavije predviđeno je da učestvuje 51 divizija, od kojih 24 nemačke, 22 italijanske i oko 5 mađarskih.

Ove snage trebalo je da podržavaju 1.570 nemačkih i 666 italijanskih aviona.

Hitler je obećao neke teritorije Hortijevoj Mađarskoj i carskoj Bugarskoj da bi ih pridobio za učešće u napadu na Jugoslaviju. Pored toga, računao je na podršku separatista i na petu kolonu.

NEEFIKASNOST NOVE VLADE

Nerešena pitanja u zemiji neposredno su uticala i na vojsku. Vojna industrija je bila nedovoljno razvijena, naoružanje delom nesavremeno, nejednoobrazno, a u nekim vrstama vrlo oskudno. Orijentacija na uvoz iz inostranstva dovela je do teškoća čim se izmenila situacija, posebno posle okupacije Čehoslovačke, iz koje se Jugoslavija dobrim delom i snabdevala. I vazduhoplovstvo je bilo nedovoljno, većim delom nesavremeno i nejednoobrazno, a mornarica zastarela. Municije je bilo takođe nedovoljno, a protutenkovskog i protivavionskog oružja vrlo malo. Raspolagalo se sa svega dva bataljona lakih zastarelih tenkova. Transport je bio zaprežni (upotrebljavana je čak i volovska zaprega), a rede automobilski. Znatna sredstva, koja su odvajana za armiju, bila su neracionalno trošena. Stručna sprema oficira i podoficira nije bila na potrebnoj visini, posebno viših starešina za rukovođenje savremenim operacijama, niti je armija bila osposobljena za vođenje dugotrajnog rata. Bilo je oko 10.000 oficira, isto toliko podoficira, a brojno stanje kadrovske armije u celini iznosilo je nešto više od 100.000 ljudi. S obzirom na to daje planom bila predviđena jačina ratne armije od oko 1,700.000 ljudi, od kojih 1,200.000 u operativnoj, a 500.000 u rezervnoj vojsci, to je odnos između mirnodopske i ratne armije bio 1:17. Iz toga se vidi da su aktivna jezgra jedinica za razvoj ratne armije bila veoma mala. Februara 1941. godine brojno stanje pod oružjem povećano je na oko 250.000 ljudi.

Vlada generala Simovića, iako je imala malo vremena, nije iskoristila opšte raspoloženje naroda da brani nezavisnost zemlje. Ona nije preduzela ni one mere koje je objektivno mogla preduzeti, već je diplomatskim putem izrazila privrženost Nemačkoj i Italiji, prihvatujući sve obaveze prethodne vlade i obaveze iz odredaba Trojnog pakta, protiv kojeg su se narodi Jugoslavije odlučno izjasnili.

Komunistička partija Jugoslavije činila je sve da se spreči katastrofa. U *Proglasu* od 30. marta CK KPJ izneo je predlog mera za odbranu zemlje: *»Mi, komunisti, smatramo da je u interesu očuvanja mira, u interesu jedinstva i sloge naroda Jugoslavije, u interesu odbrambene snage za očuvanje slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije, da sadašnja vlada odmah ispuni zahteve za koje se ogromna većina naroda godinama bori:*

— pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom;

— ukidanje svih vanrednih zakona i davanje narodima Jugoslavije njihovih demokratskih i nacionalnih prava i slobode;

— sloboda sindikalnog i političkog organizovanja;

— potpuna amnestija svih političkih i vojnih osuđenika i povratak iz francuskih logora herojskih sinova nših naroda — španskih dobrovoljaca;

— stavljanje pod sud svih petokolonaša, raznih krvoloka koji su po glavnjačama Jugoslavije mrcvarili političke uhapšenike;

— čišćenje državnog i vojnog aparata od svih protivnarodnih elemenata i tuđih agenata«.

Vlada se na ovo oglušila. Jedino je doneta odluka o amnestiji političkih osuđenika i raspuštanju koncentracionih logora. U njoj se ispoljavalo kapitulantstvo državnih i vojnih krugova. Katastrofa zemlje bila je na pragu. Umesto opšte mobilizacije, Generalštab je 27. marta naredio: *»Da se odmah aktiviraju sve trupe za zatvaranje granice, sve jedinice za osiguranje unutrašnjosti teritorije, sva pojača-*

Komunisti i aniifašisti Ljubljane javljaju se 8. aprila 1941. u dobrovoljačku »SOSKU LEGIJU« za odbranu svoje zemlje.

•nja žandarmerijskih jedinica, sve posadne trupe i sve *jedinice za rušenje i zaprečavanje«,* da *»Jedinice na prigraničnoj prostoriji imaju zauzeti treći, a na ostaloj teritoriji prvi stepen pripravnosti i da se aktiviranje izvrši po mobilizacijskim pripremama«.* U toku 28. i 29. marta Generalštab je naredio da se aktiviraju još neke jedinice ili preostali neaktivirani delovi; no, sve to nije moglo zameniti opštu mobilizaciju, koja je objavljena tek 7. aprila.

Pregovori za postizanje sporazuma za sadejstvo s Grcima i Britancima nisu dali neke konkretne rezultate. Vlada je 30. marta naredila tzv. *opšte aktiviranje* (u stvari tajnu mobilizaciju) s tim da ono otpočne 3. aprila, tako da je rat zatekao vojsku u fazi mobilizacije i koncentracije. Do kraja marta aktivirano je 600.000 ljudi, ali bez popunjenih štabova, komora i ustanova, tako da ni jedna divizija nije bila popunjena u ratnom sastavu, a vrlo mali broj je bio sposoban za akciju. Jedino su mobilisani: Vazduhoplovstvo (420 aviona) i Ratna mornarica (1 krstarica, 4 razarača, 14 torpiljarki, 4 podmornice, 11 minopolagača i minolovaca, 2 borbena čamca, nekoliko školskih i pomoćnih brodova i 125 hidroaviona). Samo 11 nepotpunih divizija bilo je 6. aprila približno na svojim koncentracijskim prostorijama.

Jugoslovenske vojne pripreme vršene su po planu »R-41«, s osnovnom idejom: odbrana svih frontova, izuzev prema Albaniji, gde je trebalo preći u ofanzivu radi spajanja sa grčkom vojskom i formiranja zajedničkog fronta s Grcima i Britancima. Takođe je bilo predviđeno zauzimanje Zadra prepadom.

Plan je predviđao mobilizaciju 28 pešađijskih i 3 konjičke divizije, 18 združenih odreda, 28 pukova rezervne vojske s graničarima i 16 posadnih pukova.

IZDAJA I KAPITULACIJA JUGOSLOVENSKE VOJSKE

Napad na Jugoslaviju počeo je 6. aprila. Ujutro, bez objave rata, nemački avioni napali su aerodrome kod Skoplja, Kumanova, Niša, Zagreba, Ljubljane i izvršili terorističko bombardovanje Beograda (484 bombardera i 250 lovaca) i drugih mesta. Pored materijalnih razaranja, u ruševinama glavnog grada Jugoslavije našlo je smrt na hiljade ljudi. Italijansko vazduhoplovstvo bombardovalo je Boku Kotorsku, Split, Šibenik, Mostar, Cetinje i druga mesta.

Većina jugoslovenskih aviona uništena je na aerodromima, a neznatan deo stupio je u borbu za odbranu Beograda i drugih mesta, dok su izvesne manje formacije bombardovale vojne objekte kod Sofije, Ćustendila, Temišvara, Arada, Graca i Skadra. Većina vazduhoplovaca spremno je stupila u borbu, a neki su, ispoljavajući izuzetnu hrabrost, i poginuli.

Nemačka 12. armija, grupisana u Bugarskoj, prodrla je 6. aprila na teritoriju Jugoslavije, 7. zauzela Skoplje, a do 11. aprila i celu Makedoniju. Na taj način ona je sprečila povlačenje jugoslovenske vojske na jug i njeno spajanje s grčkom vojskom radi organizovanja zajedničkog fronta. Prodirujući dolinom reke Nišave i Morave, njene jedinice su 13. aprila ušle u Beograd, gde su se spojile sa snagama koje su dan ranije stigle iz Rumunije preko Banata. Snage nemačke 2. armije, prikupljene u Austriji i Mađarskoj, ušle su 10. aprila u Zagreb, a zatim su brzo prodrle ka Beogradu i Sarajevu.

Mađarske snage posele su Bačku 12. aprila.

Italijanska 2. armija, sa teritorije Istre i Slovenačkog primorja, otpočela je nastupanje 11. aprila. Sutradan zauzela je Ljubljanu, a 13. aprila ušla u Karlovac i odatle produžila duž jadranske obale. Jedinice italijanske 9. armije, sprečene napadom jugoslovenskih snaga iz Crne Gore i Metohije, prešle su u nastupanje tek 16. aprila.

Jugoslovenska Vrhovna komanda nije ispoljila nikakvu efikasnost. Već u samom početku nije imala veze s potčinjenim jedinicama, te nije bila u stanju da rukovodi armijom niti da

Agresija na Jugoslaviju 1941.

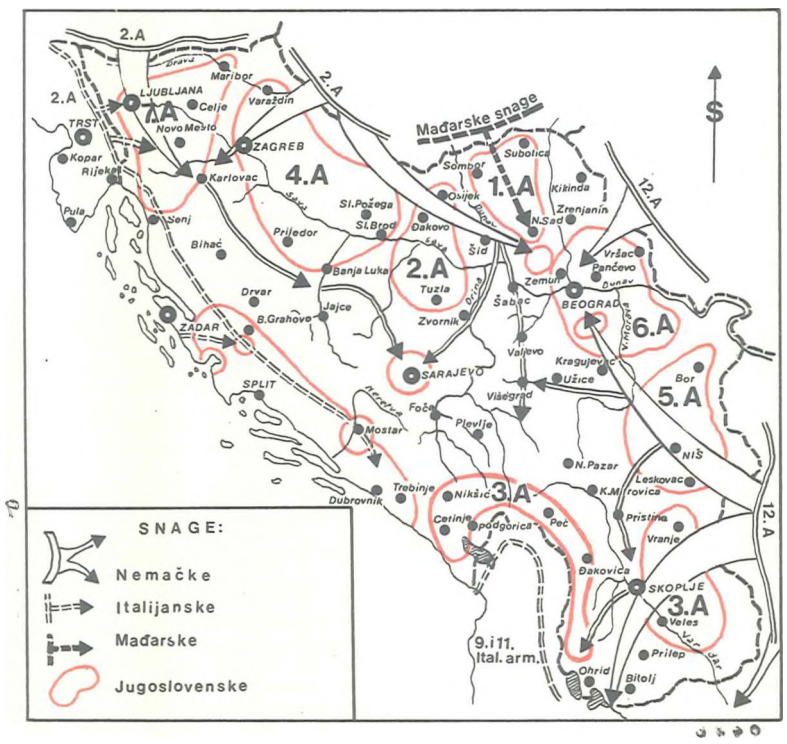

Ruševine Beograda posle nemačkog bombardovanja 6. aprila 1941.

koordinira njena dejstva. Veći deo oružanih snaga bio je u toku mobilizacije, pa čak i viši štabovi, jedinice za vezu, veći deo artiljerije, inženjerije i saniteta. Predsednik vlade i načelnik štaba Vrhovne komande, general Simović, da bi ubrzao izlazak jedinica ka frontu, šifrovanom depešom skratio je vreme mobilizacije za jedan dan, ali je time izazvao lutanje gotovo svih obveznika koji su toga dana došli na svoje mobilizacijsko mesto, jer na njemu nisu zatekli svoju jedinicu. Zbog brzog prodora Nemaca, naređenja Vrhovne komande, nisu bile u skladu sa situacijom. Čak su i zapovesti nižih starešina, zbog brze promene situacije, stizale sa zakašnjenjem.

Mnogobrojni saradnici agresora radili su veoma vešto da bi ubrzali kapitulaciju i ostvarivali razne planove protiv slobode i jedinstva naroda Jugoslavije. Uzaludni su bili požrtvovani otpori manjih i usamljenih jedinica i inicijativa nekih nižih starešina.

Bremenita slabostima koje su se godinama nagomilavale, slabo naoružana i obučena, jugoslovenska vojska se brzo raspadala - više zbog toga što nije imao ko da je vodi nego zbog prodora i snaga agresora. I tako, dok se vojska raspadala, vlada je 13. aprila dala nalog Vrhovnoj komandi da zatraži primirje, a već 15. aprila, zajedno s kraljem, iz Nikšića pobegla avionima u inostranstvo. Opunomoćenici Vrhovne komande potpisali su 17. aprila u Štabu 2. nemačke armije u Beogradu akt o bezuslovnoj kapitulaciji jugoslovenske vojske. Borba je obustavljena 18. aprila. Samo nemačke trupe zarobile su 337.864 vojnika i podoficira i 6.298 oficira. Celokupno naoružanje, tehnika i oprema postali su plen agresora.

Jugoslovenski ratni plan »R-41« bio je nepodesan: trupe su razpoređene za odbranu svih granica, što je bilo nerealno, jer su snage razvučene na tri hiljade kilometara protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Velika slabost ratnog plana bila je i u tome što nisu predviđene nikakve alternative ukoliko se pokaže da gaje nemoguće ostvariti. Iskustva iz poraza drugih zemalja nisu se koristila. Kapitulantstvo u vojnim vrhovima bilo je uzelo toliko maha da je prelazilo u izdaju. Preduzete vojne mere bile su nedovoljne i neefikasne. Pa ipak, u okviru postojećih uslova mogao se pružiti znatno veći otpor da je vodstvo zemlje bilo odlučno.

Xcmaéke jedinice ulaze u Zagreb 10. aprila 1941.

Jedinice indijanske divizije »Istinto« ulaze u Ljubljanu aprila 1941.

Komunistička partija Jugoslavije bila je jedina politička snaga u zemlji koja je stalno ukazivala na opasnost od agresije i činila sve za odbranu nezavisnosti zemlje. Čim je rat bio na pomolu, ona je dala direktivu ». *..da svi članovi Partije koji su vojni obveznici odu u vojsku i na front«.* Politbiro CK KPJ odlučio je 7. aprila da pošalje delegaciju u Štab 4. armije (u Zagrebu) sa zahtevom da se narodu podeli oružje radi pružanja otpora ogresoru i uništenja pete kolone. Zahtev je odbijen. Takvih zahteva bilo je i u drugim mestima, ali su svuda odbijeni. Komunisti, ne samo što su se odazvali mobilizacijskom pozivu, nego su se i dobrovoljno javljali u jedinice i pružali otpor neprijatelju, a bilo je primera da su taj otpor i inicijativno organizovali.

Još dok su trajale operacije, Centralni komitet KPJ činio je napore da nađe način za nastavljanje borbe. Na sednici Politbiroa CK KPJ u Zagrebu, 10. aprila, odlučeno je:

— da se preduzmu sve mere za produženje otpora jugoslovenske vojske;

— da se u slučaju raspada vojske i države pristupi pripremama za oružanu borbu protiv okupatora;

— da se sprečava zarobljavanje vojnika i njihovo odvođenje u zarobljeničke logore;

— da se prikuplja i sklanja oružje, municija i sanitetski materijal;

— da se umesto dotadašnje Vojne komisije formira Vojni komitet, na čelu s generalnim sekretarom KPJ Josipom Brozom Titom;

— da članovi Centralnog komiteta pođu u pokrajine da pomognu partijskim rukovodstvima i organizacijama da se ova odluka sprovede.

Petnaestog aprila objavljenje *Proglas narodima Jugoslavije,* u kojem se pripadnici jugoslovenske vojske pozivaju na otpor, iznose uzroci raspada vojske i države i poziva stanovništvo na odlučno suprotstavljanje separatizmu i raspirivanju šovinističke mržnje. U njemu se isticalo: *»... da će komunisti i radnička klasa Jugoslavije biti*

U štabu nemačke 2. armije u Beogradu 17. aprila 1941. potpisana je bezuslovna kapitulacija vojske Kraljevine Jugoslavije.

Zarobljeni vojnici vojske Kraljevine Jugoslavije odlaze u nemačke logore aprila 1941.

Prožeta defetizmom i vođena kapitulantstvom mnogih viših oficira, u uslovima nerealnog ratnog plana, nedovršene mobilizacije i koncentracije, a napadnuta nadmoćnijim snagama sa fronta i oslabljena petom kolonom iz pozadine, jugoslovenska vojska nije odolela neprijatelju.

u prvim redovima borbe i u njoj istrajati do konačne pobede..., da će se u toj borbi *»rađati novi svet«* i stvoriti *»na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica«.*

Jugoslovenski narod bio je odlučan da se bori i odupre agresorima, ali mu je to vladajuća boržuazija onemogućila. Brzi

Pripadnici pete kolone u Jugoslaviji, ustaše i jolksdojčeri, april 1941.

slom jugoslovenske vojske posledica je društveno-političke, ekonomske i vojne slabosti.

Izdajstvo, petokolonaštvo, kapitulantstvo i protivrečnosti koje su razdirale zemlju omogućili su agresorima da do kraja sprovedu zamišljeni plan osvajanja Jugoslavije. Pa ipak, iako je ovaj rat trajao kratko, svega 12 dana, prinudio je nemačku Vrhovnu komandu da odloži planirani napad na Sovjetski Savez za 38 dana (od 15. maja na 22. jun). Time je nemačka vojska izgubila dragoceno vreme, jer je trebalo da ovlada prostranim teritorijama. Iako Jugoslavija — napadnuta nadmoćnijim snagama — nije ni približno pružila otpor koji je objektivno bio moguć s obzirom na razpoloženje i borbenu spremnost većine naroda, značajno je da je ušla u borbu protiv fašističkih agresora i daje pružila izvestan otpor i time se uvrstila među narode koji su branili svoju nezavisnost.

Istovremeno s napadom na Jugoslaviju, nemačke snage su iz Bugarske napale Grčku, čija je vojska bila angažovana u ratu s Italijom. Atinu su zauzele 27. aprila, a zatim i čitav kontinentalni deo Grčke. Posle vazdušnih desanata u maju, nemačke trupe su 1. juna zauzele Krit. Mada su postigli veliki uspeh, Nemci su pretrpeli znatne gubitke, tako da se u toku čitavog rata nisu više usudili da upotrebe veće vazdušne desante. Iako je pokazala izvanrednu hrabrost, grčka vojska nije mogla odoleti nadmoćnijim snagama Nemačke i Italije. Na teritoriji Grčke bili su angažovani britanski ekspedicioni korpus i mornarica. Britanci su izgubili oko 20 hiljada vojnika i nekoliko brodova, ali su uspeli da na vreme evakuišu veći deo svojih snaga.

Ljubljanski biskup dr Georgij Rožman pozdravio je, 20. aprila 1941. italijanskog civilnog komesara i obećao mu punu saradnju crkvenih vlasti.

PODELA JUGOSLAVIJE I STANJE POD OKUPACIJOM

Nemačka je još pre početka napada na Jugoslaviju — da bi pripremila proglašenje tzv. Nezavisne Države Hrvatske — u Zagreb uputila specijalnog agenta dr Vezenmajera koji se povezao sa Slavkom Kvaternikom, vođom ustaša u zemlji, i Vladimirom Mačekom, vođom HSS i potpredsednikom tadašnje jugoslovenske vlade. Kada su nemačke jedinice 10. aprila zauzele Zagreb, Kvaternik je, uz saglasnost Mačeka, preko radiostanice proglasio osnivanje Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Tom prilikom je pročitana Mačekova izjava, u kojoj je pozvao svoje pristalice da pruže podršku ustaškoj vlasti. Ante Pavelić je 15. aprila sa oko 500 ustaša stigao iz Italije i proglasio se poglavnikom NDH. Tako su Nemačka i Italija sporazumno stvorile NDH koja je obuhvatala hrvatske krajeve (sem onih koje su anektirale Italija i Mađarska), Bosnu, Hercegovinu i Srem, da bi, kao kvislinška tvorevina, poslužila njihovim ciljevima, mada je njen teritorijalni suverenitet, u stvari, bio podređen volji njihovih oružanih snaga.

Po završetku ratnih operacija, teritorija Jugoslavije podeljena je demarkacionom linijom na nemačko i italijansko interesno, odnosno okupaciono područje. Linija je išla: Vrh (na jugoslovensko-italijanskoj granici) — Lučane — Litija — Samobor — Glina — Bosanski Novi — Sanski Most — Mrkonjić-Grad — D. Vakuf — Sarajevo — Ustiprača — Priboj — Novi Pazar — Orlova Čuka — Šar-planina — Tetovo — Ohridsko jezero — Prespansko jezero.

Nemačka je od svog područja anektirala severni deo Slovenije: Gorenjsku, Donju Štajersku i jugozapadni deo Koruške; Mađarskoj su ustupljeni Bačka, Baranja, Međumurje i Prekomurje; Bugarskoj je ustupljena Makedonija (sem zapadnog dela), deo jugoistočne Srbije (Vranjski i Pirotski okrug i teritorija severoistočno od Zaječara) i deo istočnog Kosova (delovi Uroševačkog i Gnjilanskog sreza). Nemački vojni zapovednik upravljao je Srbijom, kao okupacionim područjem (sem dela priključenog Bugarskoj). On je, pod svojim nadzorom, u Beogradu 1. maja obrazovao komesarsku vladu, na čelu s policijskim činovnikom Milanom Aćimovićem. U Banatu su Nemci zaveli svoju neposrednu vlast, uz punu podršku nemačke nacionalne manjine.

Italija je od svog područja anektirala južni deo Slovenije — Notranjsku i Dolenjsku s Ljubljanom, Sušak sa dubljim zaleđem i ostrvima Hrvatskog primorja, Dalmaciju od Splita do Novigradskog mora, sa zaleđem do Zrmanje i skoro sva dalmatinska ostrva, kao i šire područje Boke Kotorske. Tzv. Velikoj Albaniji ustupila je gotovo celo Kosovo i Metohiju*, opštine u jugoistočnom delu Crne Gore (Ulcinj, Tuzi, Plav, Gusinje i dr.) i zapadni deo Makedonije (Tetovski, Gostivarski, Kičevski, Debarski i Struški srez, i deo oko Prespe), predajući vlast albanskim kvislinzima. Oslanjajući se na separatiste, pokušala je da od Crne Gore stvori kvislinšku državu u sastavu Italijanske Imperije, pa kad je to osujećeno trinaestojulskim narodnim ustankom, od nje je obrazovala svoj Guvernatorat, čiji je civilni komesar imenovao Savetodavno veće iz redova separatista.

* **Rudnik »Trepča«, Zvečanski, Vučitrnski i Lapski srez, odnosno deo Uroševačkog i Gnjilanskog sreza, pripadali su nemačkom interesnom području.**

Podela Jugoslavije između okupatora i kvislinga

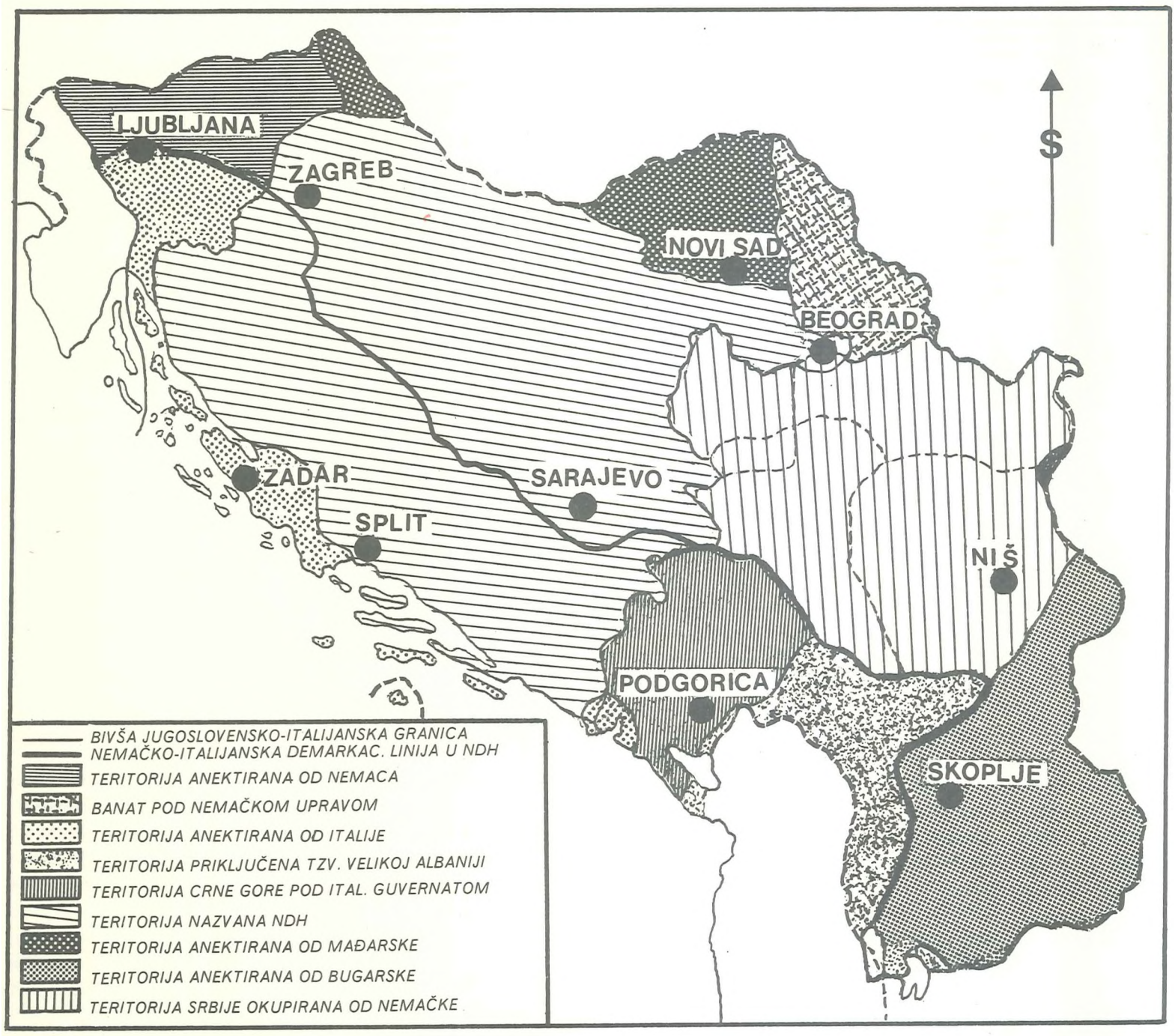

Pri podeli Jugoslavije bile su dominantne dve činjenice: prva, da su susedne države članice Trojnog pakta — Italija (s potčinjenom Albanijom), Nemačka, Mađarska i Bugarska — smatrale daje ona »veštačka tvorevina« i pretendovale da im se neki njeni delovi priključe kao »matičnim« zemljama, i, druga, da u njoj postoje nacionalna i verska netrpeljivost i protivrečnosti, posebno separatističke snage koje su i ranije bile povezane sa agenturama tih zemalja. Zbog toga su u anektiranim delovima odmah zavele svoju administraciju, jezik, škole, odnosno vlast i zakone. Pored toga, preduzele su mere za asimilaciju i iseljavanje, kako bi nasilnim putem izmenile nacionalnu strukturu.

Ovakvo komadanje jedne državne teritorije od strane agresora bio je jedinstven primer u porobljenoj Evropi. Težilo se da se međusobno što više razdvoje ne samo nacionalne teritorije Jugoslavije, već i pojedini narodi i pokrajine. Tako je Slovenija podeljena između Nemačke, Italije i Mađarske; Hrvatska — između Italije, Mađarske i ustaša; Makedonija — između Bugarske i »Velike Albanije«, odnosno Italije; Srbija — između Nemačke i Bugarske, zatim Vojvodina — između Nemačke, Mađarske i ustaša, a Kosovo i Metohija između Nemačke, Bugarske i »Velike Albanije«, odnosno Italije. Trebalo je na ovaj način razviti antagonizam, što više oslabiti jedinstvo naroda i narodnosti da bi se sa što manje vojnih snaga učvrstio okupacioni sistem. Pored toga, trebalo je omogućiti što veću eksploataciju materijalnih dobara za potrebe rata, posebno eksploataciju sirovina: bakra, boksita, olova, gvožđa, hroma, uglja i dr., zatim stavljanje saobraćaja pod svoju kontrolu, korišćenje stanovništva kao jeftine radne snage u privredi sopstvene zemlje i za formiranje pomoćnih oružanih formacija.

Za ostvarenje takvih ciljeva okupatora su pomagali domaća buržoazija, separatisti i većina građanskih političara. Tako je ban Natlačen u Sloveniji, na sam dan napada na Jugoslaviju, obrazovao »Narodni svet«, s težnjom da proglasi »slovenačku državu« u sastavu Hitlerove Nemačke. U Hrvatskoj su najznačajniju ulogu imale ustaše koje su dobile podršku najvećega dela hrvatske buržoazije, većine katoličkog klera i reakcionarnog vodstva Hrvatske seljačke stranke. One su odmah preduzele mere da od NDH što

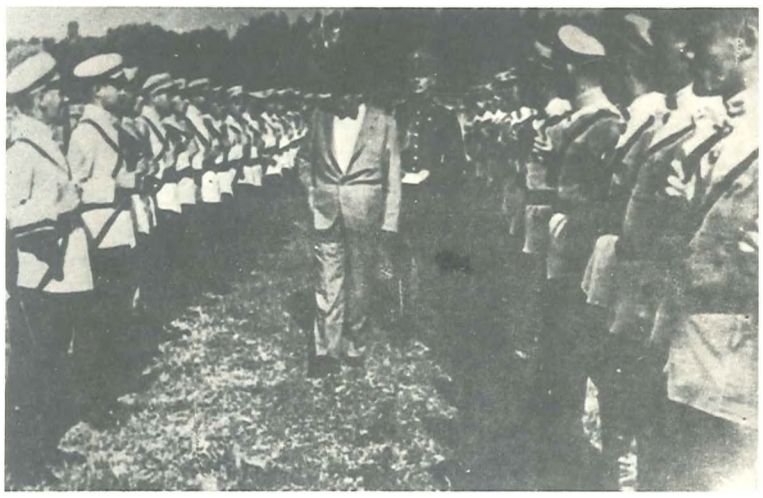

Predsednik fašističke bugarske vlade Bogdan Filov za vreme smotre bugarske policije, Skoplje 1941.

Nemci predaju Mađarima oblast oko Murske Sobote 15. aprila 1941.

Ante Pavelić vrši smotru svojih jedinica, Zagreb 1941.

Milan Nedić, predsednik vlade u okupiranoj Srbiji, govori svojim vojnicima, Beograd 1941.

pre stvore fašističku državu po ugledu na Nemačku i Italiju. Uz naklonost i podršku okupatora, otpočelo je masovno uništavanje Srba, Jevreja i Cigana. Tako su oko dva miliona Srba, Jevreja i Cigana već 19. aprila stavljeni van zakona, a 4. maja zakonom je regulisan prelazak iz pravoslavne u katoličku veru. Velikosrpski nacionalisti su za zločine optuživali čitav hrvatski i muslimanski narod i pozivali Srbe da se okupe radi osvete, pa su ubrzo u tu svrhu stvorene četničke organizacije. Tako je došlo do međusobnog satiranja. U pogledu međunacionalnih odnosa najteže je bilo na području Bosne i Hercegovine. Pojedinci iz vrhova muslimanskih političkih stranaka uspeli su da jedan deo Muslimana uključe u ustaške jedinice i da masovno uništavaju srpsko stanovništvo, što je do velikih razmera zaoštrilo nacionalnu netrpeljivost između Hrvata i Muslimana, s jedne, i Srba, s druge strane. Nemačka vlada je preduzela mere da na anektiranom području Slovenije izvrši germanizaciju slovenačkog stanovništva, da iz Donje Štajerske i Gorenjske prisilno iseli oko 200.000 Slovenaca (koliko je bilo planirano) na teritoriju NDH i Srbije i da umesto njih naseli Nemce iz Bukovine, Besarabije, Dobrođe i Južnog Tirola. Većina pripadni-
- ka brojne nemačke nacionalne manjine u Banatu, NDH, Sloveniji i drugim krajevima odmah je stupila u službu okupatora (sem retkih izuzetaka), dobila privilegovan status i formirala tzv. folksdojčerske jedinice. Sprovodeći u delo rasnu teoriju, nemački okupator je masovno uništavao Jevreje i Cigane, ubijao ili odvodio demokratski orijentisane građane u koncentracione logore ili na prisilni rad u Nemačku. U tom su ga svesrdno pomagali kvislinzi i drugi saradnici.

Mađarski okupator je iseljavao, ubijao i zlostavljao Srbe i Crnogorce u Bačkoj; bugarski okupator vršio je to isto u Srbiji, Makedoniji, delu Kosova, a albanski kvislinzi na Kosovu i Metohiji, nad koloniziranim stanovništvom.

Za održavanje okupacionog sistema i suzbijanje eventualnih nemira, okupatori i kvislinzi su u prvim mesecima okupacije angažovali sledeće snage:

— nemačke: četiri posadne divizije (704, 714, 717 i 718), više bataljona za osiguranje, znatne policijske i žandarmerijske jedinice, razne ustanove i vojne formacije nemačke nacionalne manjine;

— italijanske: dvanaest divizija (»Granatijeri di Sardenja«, »Izonco«, »Euđenio di Savoja«, »Emanuele Filiberto testa di Fero«, »Lombardija«, »Re«, »Sasari«, »Bergamo«, »Marke«, »Firence«, »Pulje« i »Mesina«), graničnu stražu jačine 14 pešadijskih i mitraljeskih bataljona, 10 samostalnih artiljeriskih diviziona, 50 raznih samostalnih bataljona (karabinijerskih, finansijske straže, posadnih, »crnih košulja« i dr.), Vojnopomorsku komandu Dalmacije, Komandu kraljeve mornarice u Rijeci i druge jedinice;

Nemački vojnici u Sarajevu skidaju spomen ploču — Uavrilu Principu, april 1941.

— bugarske: dve pešadijske divizije (14. i 15), 1. konjičku brigadu, dva samostalna puka, tri granične brigade, policijske i druge manje jedinice;

— mađarske: delove 3. 4. i 5. korpusa u jačini oko dve divizije;

— oružane snage NDH: pet divizijskih područja s 15 pukova, 10 artiljerijskih diviziona, 15 dopunskih bataljona, 1 graničnu brigadu, 3 samostalna puka, nekoliko samostalnih bataljona i diviziona, nešto avijacije, rečnu flotilu i ustaške jedinice organizovane po ugledu na nemačke SS formacije i italijanske crne košulje;

— dva bataljona albanskih kvislinških snaga;

— iz Srbije: tri žandarmerijska puka stare Jugoslavije, Srpski dobrovoljački odred fašističke organizacije Dimitrija Ljotića i jedinice Gorskog štaba Četničkog odreda Koste Pećanca;

— iz Crne Gore: jedan žandarmerijski puk pod italijanskom komandom;

— iz Slovenije: dvanaest pukova tzv. vermanšafta sa oko 10.000 poluvojničkih kvislinških pripadnika.

Tako je ukupno angažovano preko 400.000 vojnika i starešina, tj. znatne snage kad se uzme u obzir okolnost daje u aprilskom ratu neprijatelj zaplenio svu tehniku i naoružanje jugoslovenske vojske, da je veliki broj oficira i vojnika odveo u zarobljeništvo i da nije ostalo nikakvih oružanih formacija koje bi pružale bilo kakav otpor.

Agresori su verovali da će međusobnom podelom teritorije, stacioniranjem okupatorskih snaga, zavođenjem okupacione vlasti, davanjem podrške kvislinzima i svim reakcionarnim snagama, razpirivanjem nacionalne i verske mržnje, terorom i obračunom sa svim progresivnim snagama, od Jugoslavije stvoriti mirno područje kako bi nesmetano ostvarivali svoje dalje osvajačke planove. Okupacija je donela narodima Jugoslavije užasnu bedu, glad, nacionalno uništavanje i ugnjetavanje. Nastupili su najteži dani — dani patnje i neizvesnosti.

Raspirujući šovintam okupator je pomoću izdajnika naroda pristupio stvaranju ustaških i kvislinških formacija u Bosni i Hercegovini.

Hosa Džemo, komandant Balista (albanske reakcionarne snage) su svojim suradnicima, Gostivar 1941.

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE

PRIPREME ZA ORUŽANI USTANAK

Kada su s malo napora savladale i okupirale Austriju. Čehoslovačku, Albaniju, Poljsku, Dansku, Norvešku, Holandiju. Luksemburg, Belgiju, Francusku i, najzad, Jugoslaviju i Grčku — Nemačka i Italija su u proleće 1941. godine bile na vrhuncu svoje moći. One su neograničeno iskorišćavale ogroman ekonomski potencijal okupiranih zemalja za pojačanje naoružanja i održavanje svojih oružanih snaga, a i brojnu stranu radnu snagu radi povećanja svojih borbenih efektiva na frontovima. Svuda je zaveden okrutni okupacioni sistem. Perspektiva porobljenih naroda u takvoj situaciji bila je mračna. Nekog organizovanog otpora još nije bilo, a nije se mogla očekivati ni bilo kakva realna pomoć sa strane - vojna, materijalna, pa ni moralna. Malodušnost koja je zahvatila mnoge ljude bila je razumljiva. O tome je Tito rekao *'.»Većina naroda u svijetu obuhvatila je mračna misao da se Hitleru ne može više suprotstaviti, da je njegova ratna mašina nepobjediva«.*

Kapitulacija Kraljevine Jugoslavije na bojnom polju nije značila poraz naroda, već poraz vladajuće buržoazije i onih snaga koje su je pomagale. To nije bio poraz naroda Jugoslavije koji su u martu i aprilu 1941. godine smelo i odlučno digli svoj glas i naneli Hitlerii prvi moralni udarac. Komunistička partija Jugoslavije, u doslednoj antifašističkoj borbi, u borbi za odbranu nezavisnosti svoje zemlje, stekla je veliki ugled i poverenje naroda, te je i u tim tragičnim danima, verna svojoj revolucionarnoj ideologiji, mogla preuzeti istorijsku odgovornost za odlučujuće akcije koje će rešiti sudbinu zemlje, tj. nastaviti borbu za opstanak, nacionalno i socijalno oslobođenje naroda, a time i za bolji i srećniji život.

I u tako teškim uslovima, CK KPJ je povodom Prvog maja izdao *Proglas,* u kojem se, pored ostalog, kaže: *»Radnici, seljaci, građani — svi rodoljubivi elementi! Na okup! U ovim sudbonosnim danima potrebno je ujediniti sve snage u borbi za vaš opstanak. ..da će Komunistička partija Jugoslavijejoš upornije organizovati i voditi borbu naroda protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji, protiv*

Javno vcšanje rodoljuba na Terazijama u Beogradu, jul 1941

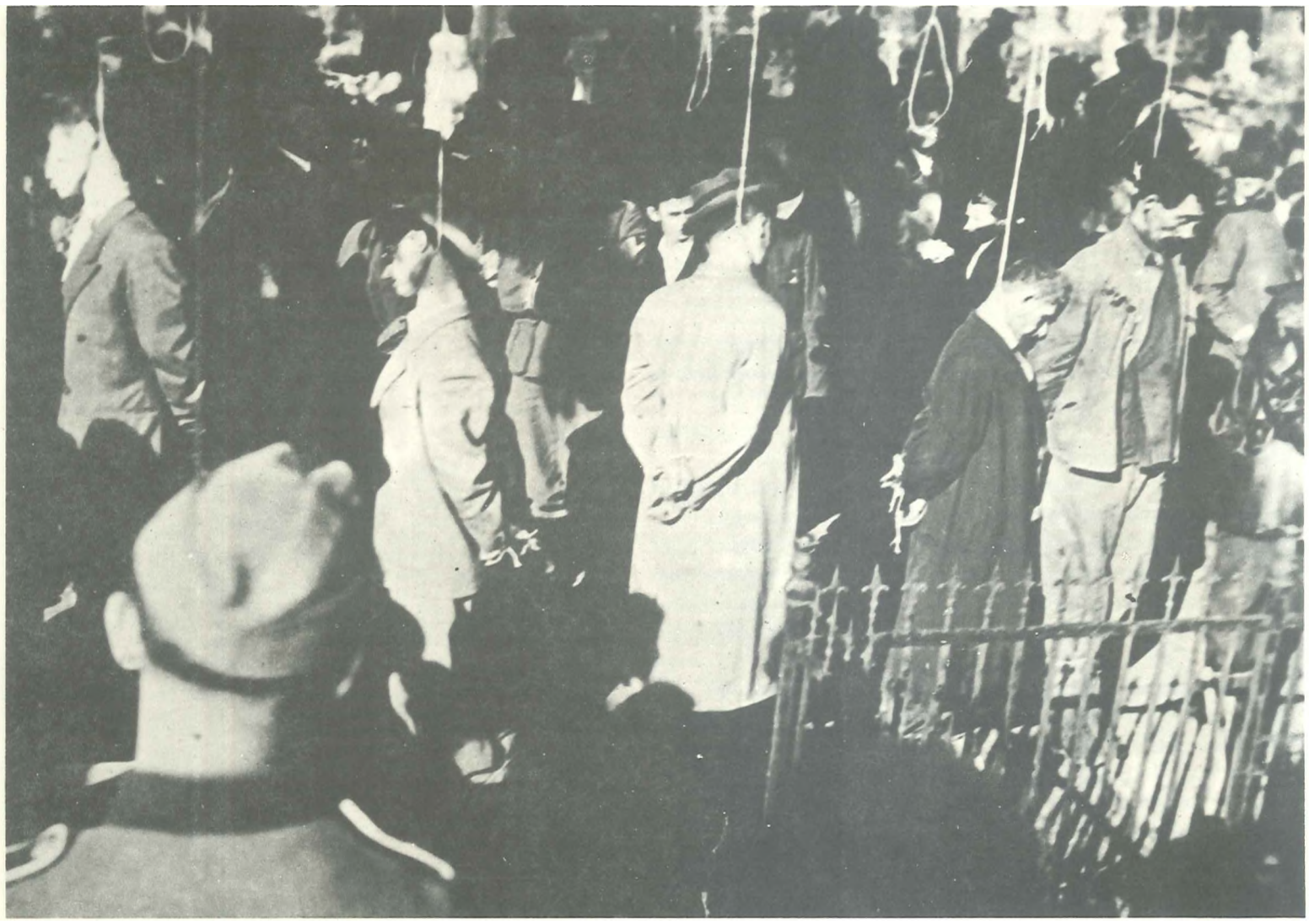

Nemački zločini u Pančevu, /eto 1941.

raspirivanja nacionalne mržnje i za borbu naroda Jugoslavije i svih naroda Balkana... Ustajte u borbu u koju vas poziva i koju vodi avangarda radničke klase — Komunistička partija Jugoslavije«.

Početkom maja 1941. godine, dve nedelje posle sloma Kraljevine Jugoslavije, u danima opšteg rasula i neizvesnosti, u Zagrebu je, pod predsedništvom Josipa Broza Tita, održano Savetovanje KPJ, kojem su prisustvovali partijski rukovodioci skoro iz svih krajeva zemlje; ono je bilo posvećeno analizi uzroka poraza u aprilskom ratu, situaciji u kojoj se zemlja nalazi i zadacima organizacije i članstva. Na osnovi procene situacije. Komunistička partija Jugoslavije postavila je vojno-politički strategijski cilj: nacionalno i socialno oslobođenje, a sredstva za ostvarenje tog cilja — oružana borba protiv okupatora i njegovih slugu. Istaknuto je da je antiokupatorski razpoložen najveći deo masa i da postoje uslovi za oružanu borbu, da je, zahvaljujući iskustvu stečenom u dogogodišnjoj ilegalnoj borbi, KPJ jedino sposobna da preuzme dalje vođenje jugoslovenskih naroda, da stvori jedinstveni front i u njemu okupi najšire narodne mase, bez obzira na političke, nacionalne, verske i druge razlike. Zato je istaknut značaj povezivanja *»... sa svim onim grupama i pristalicama nekadašnjih krahiranih buržoaskih partija, koje su voljne da se bore pod vodstvom Komunističke partije protiv okupatora i svega onoga što je donela narodima Jugoslavije današnja patnja i zlo...«.* Dalje je konstatovano da okupacija zemlje i njena podela ne može omesti objedinjavanje progresivnih snaga zemlje, daje nužno da se partijske organizacije učvrste i prilagode svoj rad novonastalim uslovima. Ukazano je na neophodnost primanja novih članova u redove Partije, i to »*.. .sve one koji su se pokazali ili se pokazuju u ovim uslovima kao neustrašivi i disciplinovani borci za slobodu...«.* Zatim je odlučeno da se, radi efikasnije pripreme za oružanu borbu, obrazuju vojni komiteti pri svim partijskim forumima, koji će se starati da se sprovedu organizacione i vojne pripreme.

Indijanski fašisti streljujit pripadnike NUP-a u Kolorit početkom avgusta 1941.

Svedočanstvo o zločinima Hortijevih mađarskih fašista. Novi Sad 1V4!

Zločini bugarske policije u Prilepu.

Oil vođenje življa iz Slovenije u zarobljeničke logore. 1941.

I talijanski vojnici vrše raciju na stanovništvo. Ljubljana 1942.

Odluka CK KPJ za vođenje oružane borbe doneta je u vreme kada su objektivni uslovi u svetu bili sasvim nepovoljni i kada je stanje u raskomadanoj, razjedinjenoj i okupiranoj zemlji bilo izuzetno teško. Narodi Jugoslavije mogli su se osloniti isključivo na sopstvene snage. Svi njihovi susedi pripadali su fašističkom Trojnom paktu i, izuzev Rumunije, anektirali su delove jugoslovenske teritorije, a ostali deo okupirali. Samo je Grčka doživljala sličnu sudbinu. Pa ipak, odluka je imala realnu osnovu. To su omogućavala tri osnovna faktora: prvo — znatno stečeno povere - nje naroda u Komunističku partiju Jugoslavije, drugo — postojanje čvrsto organizovanih snaga KPJ koja je sačuvala razgranatu mrežu svojih organizacija u celoj zemlji, i treće — monolitno centralno rukovodstvo koje je znalački umelo da odredi ratno-revolucionarni cilj koji je u potpunosti odgovarao interesima širokih narodnih masa — interesima svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Centralni komitet je ubrzo prešao u Beograd, a članovi centralnih i pokrajinskih rukovodstava pošli su na teren da pomognu pripremanje ustanka.

U maju i junu pripreme za oružanu borbu bile su u toku. Pri svim rukovodstvima KPJ obrazovani su vojni komiteti, koji su organizovali prikupljanje oružja, municije i sanitetskog materijala, formirali udarne i diverzantske grupe i obučavali ih u rukovanju oružjem i upoznavali s načinom vođenja borbe. Vojni komiteti su organizovali obaveštajnu službu i vršili pripreme za formiranje jedinica. Partijske organizacije su shvatile da su pripreme za oružanu borbu njihov najvažniji zadatak i da organizaciju i rad morajo prilagođavati novim uslovima. U toku ovih priprema organizovane snage otpočele su da vrše sabotaže i diverzije, naročito u gradovima, a u nekim krajevima, zbog terora nad stanovništvom, došlo je i do oružane borbe.

Da bi se sprečio otpor u okupiranim zemljama Evrope prilikom napada na Sovjetski Savez, šef Gestapoa Rajha uputio je 18. juna direktivu svim potčinjenim policijskim ustanovama, pa i onima u Jugoslaviji, da se izvrše pripreme za masovno hapšenje komunista u cilju uništenja organizacija komunističkih partija u trenutku kada se za to izda naređenje. Međutim, nije bilo očekivanih rezultata, jer su se poznati komunisti već nalazili u dubokoj ilegalnosti, a mnogi su, na osnovi zaključaka Majskog savetovanja, blagovremeno promenili mesta boravka i vršili pripreme za oružanu borbu.

Kada je 22. juna Nemačka napala Sovjetski Savez, pripreme

za oružani ustanak bile su u punom jeku. Istog dana Politički biro Centralnog komiteta KPJ održao je sednicu u Beogradu. Procenjeno je da je nastupio koreniti prelom u međunarodnoj političkoj i vojnoj situaciji, da će Nemačka za sovjetsko-nemački front morati da angažuje svoje glavne snage i da su time stvoreni povoljniji objektivni uslovi za oslobodilačku borbu naroda porobljene Evrope.

Ljubav i poverenje koje je KPJ godinama nego vala u narodu prema .Sovjetskom Savezu — zemlji oktobarske revolucije — predstavljali su veliku moralnu podršku jugoslovenskim narodima u uspešnom vođenju borbe.

Centralni komitet je smatrao da je internacionalna dužnost svih komunista sveta da u toj velikoj i pravednoj borbi pomognu Sovjetski Savez. Zato je sa sednice upućen *Proglas* u kojem se, pored ostalog, kaže: *»Kucnuo je sudbonosni trenutak. Započela je odsudna bitka protiv najvećih neprijatelja radničke klase, bitka koju su fašistički zločinci sami zametnuli... to je i naša borba, koju smo dužni podupirati svim snagama pa i svojim životima...«*

»Proleteri sviju zemalja Jugoslavije, na svoja mesta, u prve borbene redove! Zbijte čvrsto svoje redove oko vaše avangarde, Komunističke partije Jugoslavije. Svaki na svoje mesto!... Spremajte se hitno za poslednji i odsudni boj...«

Komunisti Jugoslavije! Ne oklevajte ni trenutka, već se hitno spremajte za tu tešku borbu. Smesta prilagodite svoje organizacije i njihov rad za taj poslednji boj... Stanite na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa i vodite ih u borbu protiv fašističkih tlačitelja naših naroda... Izvršite svoju dužnost avangarde radničke klase Jugoslavije. Napred u poslednji i odlučni boj za slobodu i sreću čovečanstva!«

' Na sednici Političkog biroa CK KPJ od 27. juna obrazovanje Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ), za čijeg je komandanta određen Tito.

Na sednici od 4. jula 1941. godine u Beogradu, Politički biro CK KPJ, pod rukovodstvom Tita, doneo je istorijsku odluku da oružana borba odmah otpočne. Odlučeno je da se od udarnih grupa stvore teritorijalni partizanski odredi i da se od već započetih diverzija i sabotaža pređe na partizanski rat, kao osnovni i najprikladniji početni oblik oružane borbe, u cilju uništenja žive sile okupatora i svega što mu može biti od koristi. Glavni štab NOPOJ izdao je uputstvo o organizaciji i dejstvima partizanskih odreda i dr. Izvestan broj članova Centralnog komiteta upućen je na teren radi sprovođenja ove odluke.

Centralni komitet je *Proglasom* od 12. jula pozvao narode Jugoslavije da ne iznevere svoje pretke koji su se vekovima borili za pravdu i slobodu, već da se dignu u borbu protiv okupatora, a *Proglasom* od 25. jula ukazao je na izdaju buržoaskih grupa koje su prišle okupatoru i pozvao narod da se bori protiv njih, jer su izazvale bratoubilačku borbu. Dalje se pozivaju svi rodoljubi da se uključe u borbu, kao što su to činili njihovi preci, i ukazuje na to da se u velikoj borbi protiv fašizma zajedno bore Sovjetski Savez. Velika Britanija, SAD i sve progresivne snage sveta.

U tim teškim danima komunisti su bili neprekidno s narodom i objašnjavali mu zbivanja u zemlji, ukazivali na pokušaje okupatora i njegovih slugu da raspirivanjem nacionalne i verske mržnje izazovu bratoubilački rat, pozivali su narod da na zločine okupatora i kvislinga odgovara otporom, da sabotira proizvodnju i ne odlazi na rad u Nemačku. Ugled Komunističke partije jejoš više porastao. Mada su uslovi za delovanje bili veoma teški, ona je uspela da od aprila do jula poveća broj svojih članova od 8 na 12 hiljada, a broj članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije od 30 na 40 hiljada.

Pripreme za ustanak su sprovedene. Formirali su se teritorijalni partizanski odredi, a u gradovima su pojačane udarne i diverzantske grupe.

Ustaše na clelu.

POČETAK I RAZVOJ USTANKA

Za uspešan razvoj oružane borbe u Jugoslaviji, najozbiljniji, najsloženiji i najneposredniji zadatak bio je stvaranje i učvršćivanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, ne samo zbog teških nasleđa nerešenog nacionalnog pitanja, nego i zato što su okupatori i njegove domaće sluge nastojali da to maksimalno iskoriste za izazivanje bratoubilačkog rata. Za izvršenje tog krupnog zadatka, kao centralnog pitanja aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije i njenog članstva u toku čitavog rata, trebalo je mnogo napora i vremena. Intenzivan rad KPJ na političkim i vojnim pripremama za oružanu borbu omogućio je da mnogi počinju sagledavati da je borba protiv okupatora i njegovih saradnika jedina alternativa i da se ona može uspešno voditi samo njihovim zajedničkim naporima. Oni su još od prvih dana okupacije i u toku priprema sve više ispoljavali nezadovoljstvo i otpor. Na inicijativu KPJ, komunisti i ostali rodoljubi su u danima sloma države prikupljali i prikrivali oružje i opremu i organizovali obuku. Oni nisu izvršavali okupatorova naređenja, prikrivali su namirnice i drugu imovinu koja bi mu mogla biti od koristi, ispoljavali prezir prema njemu i njegovim saradnicima, organizovali štrajkove (Split, Kakanj), protestovali po školama, vršili sabotaže i dr.

Zbog masovnog terora ustaških zločinaca Ante Pavelića nad srpskim stanovništvom na teritoriji NDH, doveden je u pitanje čak i opstanak naroda. Pored revolta, to je izazvalo otpor i potrebu da se brane zbegovi naroda koji su napustili svoje domove i sklonili se u planine. To je posebno došlo do izražaja u istočnoj Hercegovini, gde je izbio spontani ustanak. Tako je u nekim mestima dolazilo do oružanih borbi čak i u maju 1941. godine, a 15. juna su, prilikom napada na domobransku posadu u Maloj Grudi, ubijena dva, a zarobljeno osam vojnika; pri zauzimanju Nevesinja 24. juna (junski ustanak) ubijeno je 40 i ranjeno 60 vojnika, spaljeno 12 motornih vozila i zaplenjena znatna količina materijala. Pored Nevesinja, Avtovac je zauzet 28. juna, a borbe su vođene u rejonu Bileće, Gacka, Trebinja, Stoca i Ljubinja. Međutim, neke snage su, ne čekajući odluku o ustanku, napadale neprijateljske patrole, straže i kurire i ubijale njegove saradnike u Kninu, Sinju, Slavonskom Brodu, Vlasenici, Užicu, Užičkoj Požegi, Raškoj, Sanskom Mostu, Glini, Sjenici, Priboju, Ljuboviji, Kavadarcima i drugim mestima.

Odmah posle donošenja odluke CK KPJ za dizanje ustanka, otpočele su oružane akcije ili drugi vidovi otpora koji su ubrzo zahvatili skoro sve krajeve Jugoslavije. Sedmog jula počeo je oružani ustanak u Srbiji, 13. jula u Crnoj Gori, 22. jula u Sloveniji, 27. jula u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a 11. oktobra u Makedoniji. No, intenzitet borbe, masovnost učešća, vrste i broj jedinica, kao i njihovo brojno stanje, bili su različiti u pojedinim krajevima zemlje, pa i užim područjima, ali su po načinu organizacije, a delom i načinu dejstva, bila karakteristična dva vida:

Jedan vid bila su dejstva partizanskih odreda kao teritorijalnih jedinica. Oni su rušili i ugrožavali železničke i drumske komunikacije, telefonske linije, rudnike i fabrike, napadali neprijateljske kolone i transporte, okupatorske posade i garnizone. Nametali su neprijatelju partizanski način borbe, u kojoj su jedinice, zahvaljujući hrabrosti, dovitljivosti i umešnosti, u punoj meri ispoljavale svoju superiornost, bez obzira na neprijateljeve brojno jače snage, naoružanje i tehniku. Njihove najčešće forme dejstava

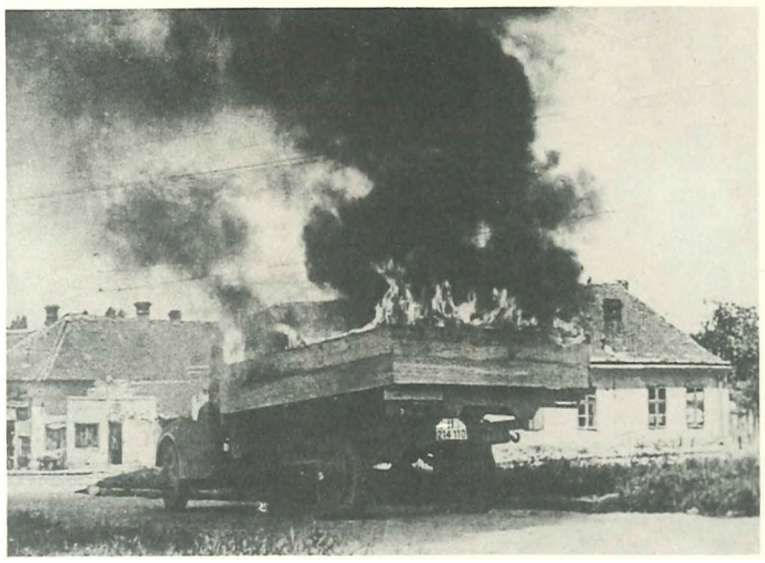

Paljenje nemačkih kamiona u Beogradu od sirane diverzanata oko 25. jula 1941.

Diverzija na pruzi Beograd—Kragujevae 1941.

Diverzija na pruzi kod Drvara.

I SVEČANOM OBAVEZOM
»PARTIZANSKOM ZAKLETVOM«
BORCI SU IZRAŽAVALI
PRIVRŽENOST RATU I
REVOLUCIJI

»Mi, narodni partizani Jugoslavije, latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda, zaklinjemo se da ćemo disciplinovano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajnika«.

Trnavski bataljon Čačanskog NOP odreda (Srbija) na putu od Čačka prema Kraljevu.

Zetski NOP odred (Crna Gora) u selu Lipova Ravan kod Nikšića.

Partizanska četa iz 2:grupe NOP odreda (Slovenija) u Dolenjskoj.

Grupa boraca Bilećskog NOP odreda (Bosna i Hercegovina) u selu Boljcima (Bileće).

Borci Solinskog NOP odreda (Hrvatska) na Dinari.

Borci \OP odreda »Gocc Pelčev« i Makedonija).

Grupa komunista bivših robijaša iz Sremske Mitrovice sa borcima Mačvanskog i Fruškogorskog NOP odreda (Vojvodina).

Borci NOP odredu »Zenel Ajdini« (Kosovo i Metohija).

bili su stalni pokreti kombinovani s brzim i iznenadnim udarima (često sa više pravaca), većinom noću ili pri slaboj vidljivosti.

Drugi vid dejstava, koja je organizovala KPJ u borbi protiv okupatora i njegovih saradnika u gradovima i naseljenim mestima, najčešće su izvodila nekompromitovana lica koja su legalno obavljala svoj svakodnevni posao. Ona su vršila sabotaže i diverzije, likvidirala manje posade i agente, palila motorna vozila, rušila objekte i veze i uništavala sve što bi moglo kotistiti neprijatelju. Vršenje veoma intenzivan politički rad na stvaranju antiokupatorskog raspoloženja razobličavanjem politike i postupaka okupatora, kvislinga i njihovih saradnika, isticanjem značaja narodnooslobodilačke borbe i mobilizacijom dobrovoljaca i njihovim upućivanjem u partizanske jedinice. U tom cilju prikupljani su i raznim kanalima slati partizanima: namirnice, oružje, municija, eksploziv, odeća, obuća, sanitetski materijal i dr. Narod je skrivao ilegalce, kurire, ranjenike, tehniku za umnožavanje aktuelnih vesti i propagandnog materijala i si. Pored toga, ljudstvo je obučavano da rukuje oružjem, obrazovani su sanitetski kursevi, a često su formirane i pozadinske borbene grupe ili jedinice koje su povremeno dobijale i takve zadatke da u slučaju potrebe pružaju pomoć partizanskim jedinicama koje bi vršile napade na njihovo mesto. U zavisnosti od uslova, u tim akcijama učestvovalo je staro i mlado — žene i deca (pioniri), učenici, radnici, službenici, seljaci, čobani, zapravo sve antifašistički razpoloženo stanovništvo. Sem toga, stanovništvo je dostavljalo dragocene podatke o neprijatelju svojoj obaveštajnoj službi, tako da su štabovi jedinica na osnovi njih najčešće mogli razrađivati planove za izvođenje akcija. Ovakva organizacija i dejstvo narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) u »pozadini«, koji su bili jedna od karakteristika u toku čitavog oslobodilačkog rata u Jugoslaviji, najčešće daleko prelaze okvire borbe poznate u Evropi pod nazivom »pokret otpora«. Prirodno je da su organizacija i dejstva u početku ustanka imali početne rezultate. Zavisno od uslova, u toku trajanja rata sticana su nova iskustva i načini izvođenja akcija, ali je sigurno da ih je toliko bilo da ih niko ne može ni približno nabrojati, a za iznošenje svih vrsta akcija i njihovog načina izvođenja trebalo bi mnogo vremena za istraživanje i dosta prostora. Pa i kada se govori o povremenoj oseci ustanka u nekom kraju, uglavnom se misli na dejstva vojnih jedinica, jer je ovaj drugi vid borbe uvek bio prisutan.

I talijanski voz koji je prevoziti indijanske vojnike uništen diverzijom partizana Gorskog kotara 1941.

*Diverzijska akciju članova Narodne zaštite na Moste u Ljubljani **1942.***

Ova dva vida organizovanih dejstava (u »pozadini« i »na frontu«), predstavljaju neophodnu, vrlo efikasnu i međusobnu povezanu celinu, jer je, zbog mnoštva tih različitih dejstava — rasprostranjenih na čitavom tlu Jugoslavije, neprijatelj bio u neprekidnoj neizvesnosti, često ne znajući gde će pre intervenisati. Tako, na primer, ratni istoričar Komande nemačke Grupe armija »Jugoistok« E. Vishaupt, govoreći o početku oružane borbe u Jugoslaviji, slikovito je napisao: *»...Čas ovde, čas onde, izbijali su lokalni nemiri... nemir se širio preko cele zemlje...«* No, to je bilo u početku, jer je kasnije za okupatora bilo sve teže.

U Srbiji je ilstanak postigao veoma značajne rezultate. Partizanski odredi razoružavali su žandarmerijske stanice, spaljivali arhivu u sedištima opština, rušili mostove i puteve, uništavali neprijateljeva skladišta, napadali njegove posade i garnizone. Proizvodnja u rudnicima Bor, Trepča i drugim je ugrožena, a železnički i drumski saobraćaj na mnogim mestima prekinut. Brodski saobraćaj na Savije onemogućen, a na Dunavu otežan. Od avgusta do kraja oktobra oslobođeni su: Krupanj, Mala Mitrovica, Stolice, Užice, Loznica, Gornji Milanovac, Čačak, Koviljača, Arilje, Nova Varoš, Ivanjica, Bajina Bašta, Čajetina, Užička Požega, Bogatić, Guča, Raška, Petrovac, Veliko Gradište, Golubac, Boljevac, Kučevo, Majdanpek i druga mesta. U prva tri meseca dejstvovala su 23 partizanska odreda koji su imali od nekoliko desetina pa do nekoliko hiljada boraca. Uspešnim dejstvima odreda u zapadnoj Srbiji i Šumadiji stvorena je velika i kompaktna slobodna teritorija sa oko milion stanovnika, koja se prostirala nadomak Beograda. Takođe je u borbama u Sandžaku oslobođena teritorija između Lima i Uvea. I u istočnoj i južnoj Srbiji, gde se slobodna teritorija prostirala između Jastrepca, Pasjače, Kukavice, Ozrena i Svrljiških planina, vođene su uspešne borbe i izvršene brojne diverzije.

I u ravnoj Vojvodini, partizanski odredi preduzimali su uspešne akcije. U Banatu su partizanske snage napadale komunikacije i poljoprivredna dobra. U Bačkoj su mađarske fašističke snage brzo razbile partizanske grupe koje su bile počele da dejstvuju, tako da su do oktobra ubile oko 350 članova KPJ i internirale oko 5.000 rodoljuba. U Sremu su u septembru počela da dejstvuju dva partizanska odreda.

Politički komesar Čačanskog NOP odreda Ratko Mitrović govori borcima i narodu na zboru u oslobođenom Čačku, oktobar 1941.

Na Kosovu i u Metohiji uslovi za oružanu borbu bili su veoma teški zbog perfidne politike Italije i velikoalbanskih nacionalista kojima je predana vlast i koji su obmanjivali Albance da su navodno oslobođeni. Znajući da su Albanci u Kraljevini Jugoslaviji bili nacionalno obespravljeni, i jedni i drugi su činili sve da još jače produbе nacionalni antagonizam između Albanaca, sjedne, i Srba i Crnogoraca, s druge strane. Zbog slabog uticaja komunista na albanske mase, prirodno je što su one u početku sporije sagledavale potrebu za stupanje u oružanu borbu. Pa ipak je i tada pružan izvestan otpor, formirane su teritorijalne jedinice, vršene su diverzije, a u julu je grupa rudara »Trepče« izvršila značajnu diverziju na žičari Zvečan—Stari Trg.

U Crnoj Gori je došlo do opšteg narodnog ustanka. Oko 50 ustaničkih bataljona, od 13. do 22. jula, razbilo je italijansku diviziju »Mesina« i oslobodilo gotovo celu Crnu Goru. Preko 4.000 italijanskih vojnika i starešina izbačeno je iz stroja, veliki broj je zarobljen, kao i znatne količine municije i opreme (4.200 pušaka, 22 topa, 62 minobacača, 5 aviona, 85 mitraljeza i 84 kamiona). Oslobođeni su Virpazar, Rijeka Crnojevića, Andrijevica, Berane (Ivangrad), Grahovo, Kolašin, Bijelo Polje, Danilovgrad, Mojkovac, Šavnik i Žabljak. U ustanku je učestvovalo oko 32 hiljade ljudi, a oslobođena teritorija obuhvatala je oko 10 hiljada kvadratnih kilometara. Preostale neprijateljske snage blokirane su u Pljevljima, Nikšiću, Podgorici (Titograd) i Cetinju. U Andrijevici, Beranu, Kolašinu i Bijelom Polju obrazovani su sreski narodnooslobodilački odbori (NOO), a u Beranu je na javnoj skupštini, 21. jula izabran Narodni odbor oslobođenja.

U Sloveniji je KP Slovenije postigla velike rezultate u ostvarenju jedinstva naroda u borbi protiv okupatora. Još 27. aprila 1941. godine hrišćanski socijalisti i demokratsko krilo Sokola, kao i pojedine ugledne ličnosti i kulturni radnici, obrazovali su Antiimperialističku frontu, koja je posle 22. juna nazvana Osvobodilna fronta (OF). Kada je na sednici u Ljubljani 16. septembra OF Slovenije obrazovala Slovenski narodnoosvobodilni odbor (Slovenački narodnooslobodilački odbor) doneta je odluka o narodnom porezu, zajmu slobode i zaštiti slovenačkog naroda. Ovakav izvanredan uspeh nije postignut u drugim krajevima zemlje, bez obzira na napore koji su činjeni u tom smislu. Prve akcije u Sloveniji vršene su na komunikacije i na manje posade okupatora. U Gorenjskoj je dejstvovalo devet partizanskih četa, ,u Štajerskoj četiri, a u Dolenskoj, Notranjskoj i Beloj Krajini četrnaest. Formirano ie i nekoliko bataljona, tako daje u avgustu bilo oko 600 boraca. Krajem avgusta formirane su partizanske grupe na Slovenačkom primorju, a u septembru četa koja je dejstvovala na železničku prugu Trst—Ljubljana.

Iako su uslovi u Hrvatskoj bili veoma složeni, oružana borba je odmah otpočela, zahvaljujući blagovremeno izvršenim priprema-

Borci Nikšićkog NOP odredu su tenkom i motociklom zaplenjenim od hali juna kod Vilusa 25. novembra 1941.

Borci Prvog slavonskog NOP odreda, 1941.

ma. Neki krajevi su se pretvorili u žarišta ustanka, da bi posle toga bila obuhvaćena gotovo cela teritorija. Već početkom jula vršene su sve češće akcije partizana u Zagrebu, Splitu, Karlovcu, Slavonskom Brodu, Šibeniku, Sisku, Rijeci i drugim mestima. Sisački partizanski odred je još u junu preduzimao akcije u blizini Siska. U Lici. Baniji, na Kordunu, u Kninskoj krajini, u severnoj Dalmaciji. Gorskom kotaru, na Hrvatskom primorju i u Slavoniji ustanak je dobio veće razmere. Ustanici su 2. avgusta oslobodili Donji Lapac. U Lici, na Kordunu, i u Baniji, u Kninskoj krajini, Gorskom kotaru i na Hrvatskom primorju stvorene su slobodne teritorije na kojima su birani narodnooslobodilački odbori. Na moru i u obalskom pojasu uspostavljene su i održavane veze, prenošen materijal potreban za borbu i izvođene su diverzije i sabotaže na brodovima i u lukama. Do kraja godinč samo u Splitu je teže oštećeno pet ratnih brodova. U toku borbi u Hrvatskoj neki odredi su reorganizovani i znatno ojačani. Uspešnim akcijama neprijatelj je zbog velikih gubitaka bio primoran da se povuče u garnizone. Komunisti Hrvatske ulagali su velike napore da Hrvati i Srbi u zajedničkoj borbi onemoguće politiku okupatora i ustaša i spreče bratoubilačku borbu. U tom cilju su neki odredi prebačeni na druge teritorije da bi se kroz borbu iskovalo bratstvo i jedinstvo između hrvatskog i srpskog naroda.

Komunisti Bosne i Hercegovine morali su se uporno boriti za stvaranje bratstva i jedinstva između Srba. Hrvata i Muslimana. Znatni delovi Bosne i Hercegovine zahvaćeni su oružanom borbom. Već u julu oslobođeni su Drvar i Bosansko Grahovo, a nešto kasnije: Glamoč, Mrkonjić-Grad, Bosanska Kostanjevica, Vlasenica, Gračanica, Srebrnica, Sokolac, Bratunac, Doboj, Maglaj, Avtovac i druga mesta. Stvorene su prostrane slobodne teritorije u istočnoj Hercegovini, Bosanskoj krajini, istočnoj Bosni, a ujesen i u srednjoj Bosni. Uovm borbama domobranske i ustaške jedinice pretrpele su teške gubitke. Samo za dva meseca razbijeno je oko 20 ustaško-domobranskih bataljona i zaplenjeno blizu 10 hiljada pušaka, zatim znatne količine municije, kao i ostala oprema. Pošto se pokazalo da domobransko-ustaške snage nisu bile dovoljne ni sposobne da savladaju ustanike, morale su da intervenišu italijanske, a delom i nemačke jedinice.

U Makedoniji Pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju, s Metodijem Šatorovim Šarlom na čelu, nije preduzeo ništa za premu ustanka. Šatorov je odbio da prisustvuje Majskom savetovanju i nije se odazvao na još dva poziva CK KPJ da dođe na razgovor u Beograd. Naprotiv, on je, bez saglasnosti CK, još krajem aprila 1941. godine, išao u Sofiju, gde je primao direktive od Bugarske radničke partije komunista (BRP(k)) i ovoj priključio partijsku organizaciju Makedonije. Sem toga, zauzeo je stav da još ne postoje uslovi za vođenje borbe, već da treba čekati bolja vremena, pa je čak izdao i direktivu da se prikupljeno oružje preda okupatoru. Pošto se upoznao s takvim stanjem i sa odbijanjem PK Makedonije da rasturi Proglas od 22. juna. Centralni komitet KPJ suspendovao je Pokrajinski komitet, a Šatorova smenio sa dužnosti sekretara i isključio iz KPJ zbog kršenja partijske discipline, antipartijskog i kontrarevolucionarnog rada. O tome je generalni sekretar CK KPJ Tito 4. septembra obavestio Kominternu (koja je bila u toku događaja), ističući daje takva odluka štetna i nepravilna. Zatim je 6. septembra u pismu CK BRP(k) osudio njegove stavove, naglašavajući daje prethodno morao konsultovati CK KPJ, i istog dana uputio otvoreno pismo komunistima Makedonije. Kominterna je odgovorila da makedonska partijska organizacija, zbog *»praktičnih i celishodnih razloga«,* treba i dalje da ostane u sastavu KPJ. Iako je ovakav stav Šatorova naneo veliku štetu Partiji u Makedoniji, ipak su niža rukovodstva mnogih organizacija prihvatila stavove KPJ i organizovala otpor okupatoru. Tako je došlo do Ilindenskih demonstracija u Skoplju, Bitolju i drugim gradovima i štrajkova u Skoplju, Kumanovu, Prilepu. Bitolju, Velesu (Titov Veles).

Sredinom septembra formiranje novi makedonski Pokrajinski komitet koji je, radi efikasnijeg organizovanja oružane borbe, obrazovao Pokrajinski vojni štab za Makedoniju. Odmah su preduzete mere za konsolidaciju partijskih organizacija i pripreme za oružanu borbu. Diverzantske akcije vršene su u julu, avgustu i septembru, formirano je nekoliko odreda, a 11. oktobra Prilepski NOP odred napao je policijsku stanicu u Prilepu i zatvor u kojem su bili politički zatvorenici.

Bez ob/ira na sve teškoće, ustanak je zahvatio gotovo čitavu Jugoslaviju. Uporedo s povećanjem broja jedinica i boraca, borba se iz dana u dan sve više rasplamsavala. Tako je, bez obzira što se nije raspolagalo fabrikama oružja i municije i drugim ratnim m aterijalom uspešno vođena borba sopstvenim snagama, bez ičije

Sremski partizani prelaze preko Dunava kod Surduka, 1941.

pomoći i stvoren jedinstven front u ovom delu Evrope, u dubokoj pozadini fašističkih agresora, i to organizovan, a za neprijatelja neočekivan. Sem nešto lakog naoružanja i municije, što je sakupljeno i prikriveno posle kapitulacije, sve se moralo otimati od neprijatelja. Nije se čekalo da ga neko drugi dà, već su u borbi otimane puške, puškomitraljezi, minobacači, topovi, pa i tenkovi, tako da je u toku čitavog rata u partizanske ruke iz dana u dan padalo sve više naoružanja.

Komunistička partija Jugoslavije činila je najveće napore da putem oružanog ustanka razvije što širi i efikasniji Narodnooslobodilački pokret i da uporedo izgrađuje političku i vojnu organizaciju. Partijske organizacije na terenu zalagale su se svim snagama da se linija Centralnog komiteta KPJ dosledno sprovodi. One su različitim formama rada i u različitim uslovima nastojale da sve antiokupatorske snage uključe u borbu da bi neposredno ili posredno doprinosile razvoju oslobodilačkog pokreta i pružale što efikasniju pomoć partizanskim jedinicama. Blagodareći tome, okupatori i njihove sluge bili su svakim danom sve više izolovani, a narodnooslobodilačkim jedinicama je znatno olakšan rad, utoliko pre što je parola *»Sve za front, sve za pobedu«* postala opštenarodna.

Partija je od samog početka borbe posvetila veliku pažnju ideološko-političkom i kulturno-prosvetnom radu i u jedinicama i na oslobođenoj teritoriji. Održavana su razna predavanja i kulturno-umetničke priredbe, a u jedinicama i na terenu organizovano je štampanje partijskih listova i ostalih publikacija. U jedinicama su izdavani bilteni, koji su donosili vesti o događajima u zemlji i svetu.

Na slobodnim teritorijama, na ruševinama stare, stvarana je nova narodna vlast — narodnooslobodilački odbori. Njihovi članovi su najčešće birani na javnim zborovima iz svih slojeva naroda, pod uslovom da su odani narodnooslobodilačkoj borbi (NOB). Ovi odbori imali su gotovo sve elemente vlasti. Oni su se starali o smeštaju jedinica, njihovoj ishrani i prikupljanju ostalih potreba, obezbeđivanju reda, organizovanju proizvodnje, zbrinjavanju izbeglica, lečenju ranjenika i bolesnika i si. Najpre su stvarani seoski, opštinski i gradski, potom sreski i oblasni, a kasnije i pokrajinski, odnosno nacionalni odbori. Uspostavljanjem narodnooslobodilačkih odbora u Jugoslaviji počinje uvođenje demokratskog sistema vlasti. Na neoslobođenoj teritoriji, zavisno od uslova, obrazovani su ilegalni organi narodne vlasti, koji su uglavnom organizovali pružanje otpora neprijatelju i ukazivali pomoć jedinicama, borcima i ilegalcima. U Sloveniji ovu ulogu su vršile organizacije OF.

Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije je već u avgustu 1941. godine počeo da izdaje svoj bilten, u kojem su objavljivane vesti o akcijama, značajnijim međunarodnim i unutrašnjim zbivanjima, kao i uputstva, naredbe i direktive. Tako je u njegovom prvom broju od 10. avgusta dato Uputstvo o zadacima partizanskih odreda. U njemu su izneti politički ciljevi borbe i zadaci u pogledu borbe s okupatorima i njihovim slugama. Zatim se objašnjavao naziv i značaj odreda i govorilo o vojnim zadacima i akcijama, odbrani interesa naroda i povezivanju s njim,
0 borbi protiv provokatora i špijuna, o disciplini, ishrani, lečenju ranjenika, o saradnji štabova odreda radi koordinacije akcija i uspešnijeg vođenja operacija, kao i o perspektivi stvaranja krupnijih vojnih formacija. Tekst o svečanoj obavezi (zakletvi), koja se davala prilikom stupanja u partizane, objavljen je u »Biltenu« Vrhovnog štaba od 19. avgusta 1941. godine.

Odredi su najčešće obuhvatali dva ili tri sreza, a u svom sastavu su imali bataljone, neki od njih samo čete, a retko samo vodove. U komandama i štabovima uvedena je funkcija političkog komesara, koji je, zajedno s komandantom, rukovodio jedinicom i posebno se bavio političko-vaspitnim radom. U jedinicama su bile partijske i skojevske organizacije, koje su pružale veliku pomoć starešinama u izvršavanju borbenih zadataka, jačanju discipline, kao i u političkom radu sa stanovništvom. Starešinski kadar biranje iz redova onih koji su se u borbi isticali hrabrošću i umešnošću. Hranu je dobrovoljno davao narod, a delom je plenjena od neprijatelja ili konfiskovana od okupatorovih saradnika. O ranjenim borcima, koji nisu mogli da se kreću s jedinicama, starali su se organi narodne vlasti i antifašističke organizacije. Jedinice su stvarane i popunjavane isključivo dobrovoljcima.

Centralni komitet KPJ i Glavni štab NOPOJ su 16. septembra 1941. godine iz Beograda prešli na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije radi neposrednijeg uticaja na tok ustanka. Da bi se sumirali rezultati borbe na bazi stečenih iskustava, otklonile uočene slabosti
1 odredili zadaci za dalji rad, ukazala se potreba za održavanjem jednog šireg sastanka predstavnika iz svih krajeva zemlje. Zato je 26. septembra u Stolicama kod Krupnja na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije održano Savetovanje Političkog biroa CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ s predstavnicima gotovo iz svih nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava i komandantima najbližih partizanskih odreda iz Srbije. Savetovanje, kojemu je predsedovao Tito, bilo je od velikog značaja za dalji razvoj oružane borbe. Analizirali su dotadašnji rad i iskustva i doneto je više veoma značajnih odluka i zaključaka. Odlučeno je da se u svim krajevima postepeno pređe na čvršću i jedinstveniju vojnu formaciju partizanskih odreda, koji će se sastojati od 3 do 4 bataljona, a ovi od 3 do 4 čete; da odredom i bataljonom komanduje štab, koji sačinjavaju komandant i komesar i njihovi zamenici, a četom komanda sličnog sastava; da štabovi posebnu pažnju posvete organizovanju obaveštajne, sanitetske, intendantske i drugih službi, da se svuda upotrebljavaju nazivi — partizan i partizanski odred. Takođe je odlučeno da se, radi lakšeg rukovođenja, formiraju nacionalna, odnosno pokrajinska vojna

rukovodstva i da se nazovu glavnim štabovima narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, a Glavni štab NOPOJ da dobije naziv Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (VŠ NOPOJ). Tako su partizanske snage u organizacijskom smislu i u pogledu vođenja borbe dobijale karakter armije. Istaknut je veliki značaj slobodnih teritorija i odlučeno da se stvaraju organi vlasti. Da bi se ustanak što više proširio, naglašeno je da treba nastaviti borbu za stvaranje političkog jedinstva formiranjem organizacija Narodnooslobodilačkog fronta (NOF) i pridobijanjem građanskih grupa i njihovim uključivanjem u oslobodilačku borbu.

Partijska i vojna rukovodstva su se angažovala da se u celoj zemlji sprovedu odluke Savetovanja u Stolicama, radi daljeg jačanja oružane borbe protiv okupatora i kvislinga. Bolje organizovani odredi efikasnije će dejstvovati, a vojne akcije nekoliko odreda, koje su koordinirali viši štabovi, omogućile su da se prošire postojeće oslobođene teritorije i stvore nove. Zato su odluke Savetovanja u Stolicama predstavljale jedan od prelomnih događaja u oslobodilačkoj borbi naroda i narodnosti Jugoslavije.

Vrhovni štab NOPOJ je 1. oktobra 1941. naredbama i uputstvima regulisao: kakve će biti zastave jedinica i Vrhovnog štaba, da partizani na čitavoj teritoriji Jugoslavije na kapama nose antifašistički znak — crvenu petokraku zvezdu, a ispod nje traku nacionalne zastave i da partizanski pozdrav bude stisnuta desna pesnica pored slepoočnice. Pored toga, izdao je propise i uputstva: o obuci partizana, o odbrani slobodne teritorije, o napadu na naseljena mesta i štednji municije.

Posle Savetovanja u Stolicama, oslobođeno Užice (zauzeto 24. septembra) postalo je sedište CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ, s drugom Titom na čelu, odakle je do kraja novembra rukovodio oružanom borbom Jugoslavije. Slobodnu teritoriju u zapadnoj Srbiji narod je kasnije nazivao Užička Republika. U Užicu su izlazili »Bilten« Vrhovnog štaba i »Borba«, organ KPJ. U gradu je postojala prva partizanska fabrika oružja i municije u kojoj je za dva meseca (od 24. septembra do 29. novembra) proizvedeno: 21.040 pušaka, 2,700.000 puščanih metaka, 90.000 metaka za pištolje, oko 20.000 pancirnih zrna, 300 tromblona, 18.000 ručnih bombi, a vršena je i opravka oružja (između ostalog i dva tenka). Gradski narodnooslobodilački odbor izabran je 26. septembra, a potom sreski i Okružni NOO. Sredinom novembra obrazovan je Glavni narodnooslobodilački odbor, kao najviši organ vlasti u Srbiji.

U ovom periodu okupatorskim i kvislinškim snagama u Jugoslaviji naneseni su teški udarci. Ubijen je veliki broj neprijateljskih vojnika i starešina, a zaplenjenim oružjem i tehnikom snabdeveni su partizanski odredi. Broj odreda je rastao, a i njihovo brojno stanje. Oni koji su ranije imali nekoliko desetina boraca, sada su razpolagali s nekoliko stotina, a u nekim krajevima i sa preko hiljadu ljudi. U periodu jul—oktobar 1941. godine slobodne teritorije su obuhvatale zapadnu Srbiju, Šumadiju, deo istočne i južne Srbije, Sandžak, veći deo Crne Gore, Hercegovine i Bosne, delove Hrvatske i neka područja Slovenije. Tako je pod kontrolom partizana bilo oko 100.000 kvadratnih kilometara slobodne teritorije i one na kojoj je okupator držao samo pojedine garnizone, međusobno slabo povezane ili potpuno izolovane. Na slobodnim teritorijalna bujao je novi, slobodan život, stvaralo se društveno uređenje koje je odgovaralo željama naroda.

Veliki broj komunikacija, značajnih za okupatora, razoren je ili do te mere ugrožen da ih nije mogao koristiti, te je morao angažovati znatne snage za njihovo obezbeđenje. Na taj način njegov saobraćaj i transport bili su poremećeni, tako da nije mogao u punoj meri eksploatisati bogatstva Jugoslavije neophodna ratnoj privredi sila Osovine. Veliki broj preduzeća i rudnika je uništen ili je proizvodnja znatno smanjena stalnim i uspešnim akcijama partizana.

Partizanska dejstva su izvođena u pristaništima i na plovnim objektima na moru, na Dunavu i Savi. U mnogim gradovima: Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Mostaru, Kragujevcu, Sarajevu i drugim mestima diverzantske grupe su uništavale pojedine objekte i transporte, vršile atentate na istaknute fašističke funkcio-

Kuluna nemačkih vojnika i oficira u oslobođenom Uzicu (Titovo Užice) zarobljenih u borbama u zapadnoj Srbiji, oktobar 1941.

Oslobođena i poluoslobođena teritorija u 1941.

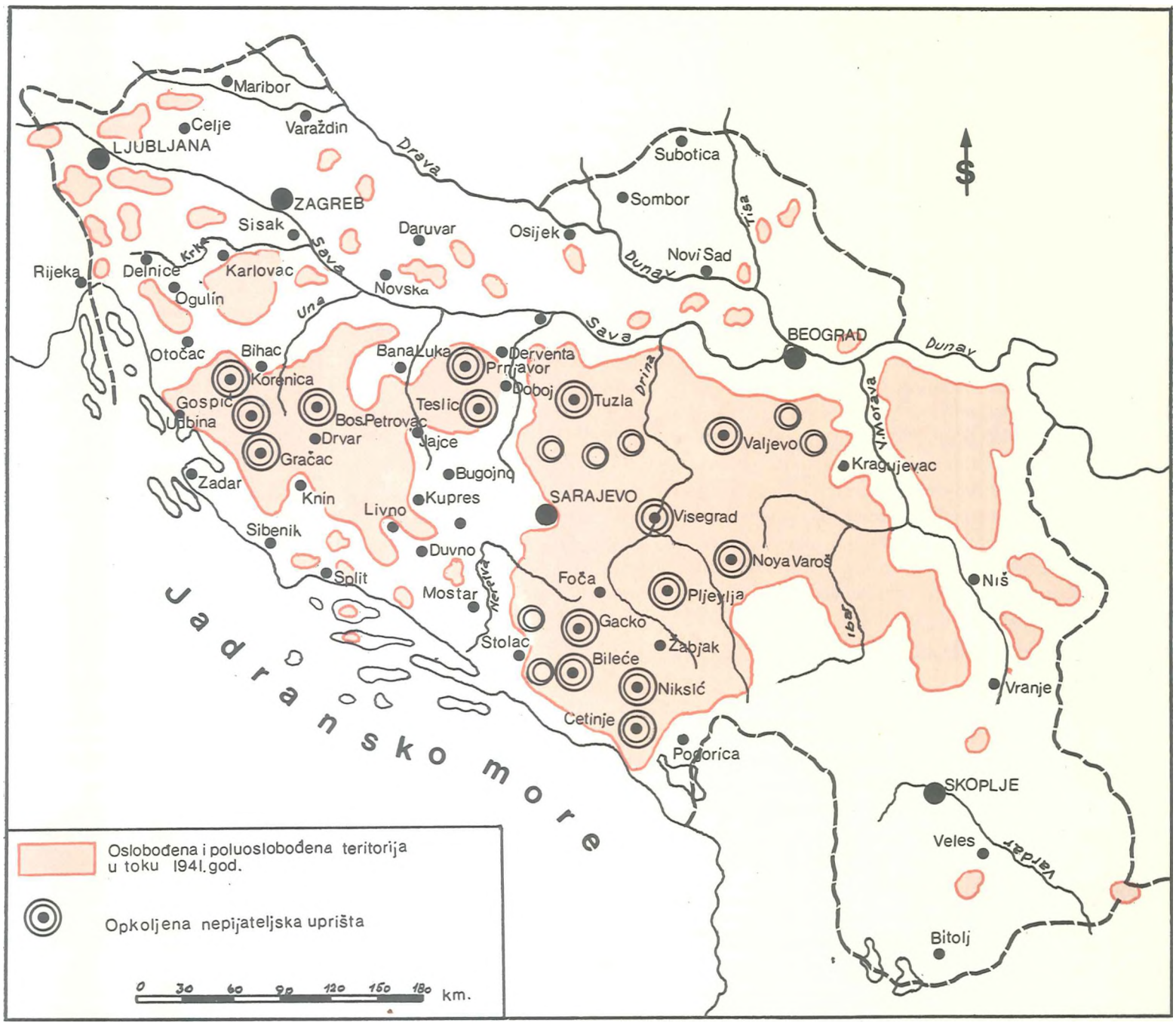

nere i domaće izdajnike. Okupatorima i kvislinzima postajalo je sve teže, jer ih je na svakom koraku vrebala smrt. Okupacioni sistem bio je ozbiljno poremećen.

Ovakim razvojem događaja Jugoslavija je za okupatore neočekivano postala novo i veoma značajno ratište u Evropi. To je bilo u vreme kada je Velika Britanija činila velike napore da spreči uništavanje svojih gradova od vazdušnih napada, a Sovjetski Savez da zaustavi nemačko napredovanje prema Moskvi i Lenjingradu. Neprijatelj je baš tada, usled jačanja oružanog ustanka u Jugoslaviji, bio toliko iznenađen da je Turner, nemački savetnik pri okupacionoj upravi u Srbiji, u svom izveštaju, kojeg je u septembru 1941. godine poslao u Berlin, naveo: *»...Pokušali smo svim sredstvima, ali ništa ne pomaže. Pozicije partizana u šumama su takve da ih je takoreći nemoguće pogoditi u srce. Ne pomaže ni pojačana propaganda, koja govori o tome da boljševicima ide na frontu rdavo. Stičem utisak da ni vesti o kapitulaciji SSSR-a ne bi dovele do kapitulacije ovih bandita, koji su žilavi kao đavoli. Osim toga, njihova organizacija je izvrsna. Ona bi mogla biti klasičan primer najbolje tajne organizacije...«.* Ili, u vreme kada je Hitler na veliko objavljivao konačnu pcbedu, kada je čitavoj Evropi izgledalo da se približava najteža katastrofa. K. E. Vorošilov je na proslavi u Kujbiševu, istog dana kada se u slobodnom Užicu proslavljala godišnjica velike oktobarske revolucije, u svom govoru, između ostalog rekao: *»...Doći će uskoro vreme kada će se svi pokoreni slovenski narodi dići pod partizanskom zastavom kao što su to učinili jugoslovenski partizani...«*

POKUŠAJ OKUPATORA I DOMAĆE REAKCIJE DA UGUŠE tJSTANAK

Okupator je bio iznenađen i zabrinut zbog razmere i zamaha oslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Iako su njegove snage bile brojno znatno nadmoćnije, on je — zbog teških borbi s ustanicima i

njihovog jakog otpora — morao da dovlači jedinice iz drugih zemalja. Ustaško-domobranske snage na teritoriji NDH nisu mogle da odole napadima ustanika, te je došlo do italijanske intervencije. Zato su neprijatelji u toku leta i jeseni 1941. godine ojačanim snagama izvršili više ofanzivnih operacija, u nadi da će uspeti da unište oslobodilačke snage.

Mada je u Jugoslaviji imala znatne snage, italijanska vrhovna komanda je bila prinuđena da ponovo prebaci u Jugoslaviju neke jedinice koje su bile povučene. Ona je, zbog ustanka u Crnoj Gori, iz Albanije prebacila divizije: »Pulje«, »Pusterija«, »Venecija«, »Kaćatore dele Alpi« i »Taro« i druge samostalne jedinice crnih košulja, bersaljerskih, policijskih, tenkovskih, kao i albanskih kvislinških snaga. Pored ovih jedinica, u ofanzivi protiv ustanika učestvovali su delovi divizije »Marke« iz Hercegovine i ostale okupacione snage u Crnoj Gori (uključujući diviziju »Mesina«). Za njihovu podršku bile su određene vazduhoplovne i pomorske snage. U ovim operacijama, koje su trajale od 15. jula do 16. avgusta, učestvovalo je preko 100.000 neprijateljskih vojnika*. Iako je nadmoćnost ovih snaga bila velika, one su tek posle višednevnih borbi i znatnih gubitaka (gotovo svaka divizija imala je po nekoliko stotina mrtvih i ranjenih) uspele da probiju front ustanika. Ovako brza intervencija nadmoćnijih snaga nepovoljno je uticala na ustanak, te je došlo do osipanja i brojnog smanjenja jedinica. Pored nekih grešaka u pogledu karaktera oslobodilačkog rata i frontalnog načina vođenja borbe, tome su doprineli oštre represalije i bombardovanje nezaštićenih naselja i masovno deportovanje naroda u koncentracione

Italijanska operacija protiv crnogorskih ustanika (od jula do ‘ avgusta 1941.)

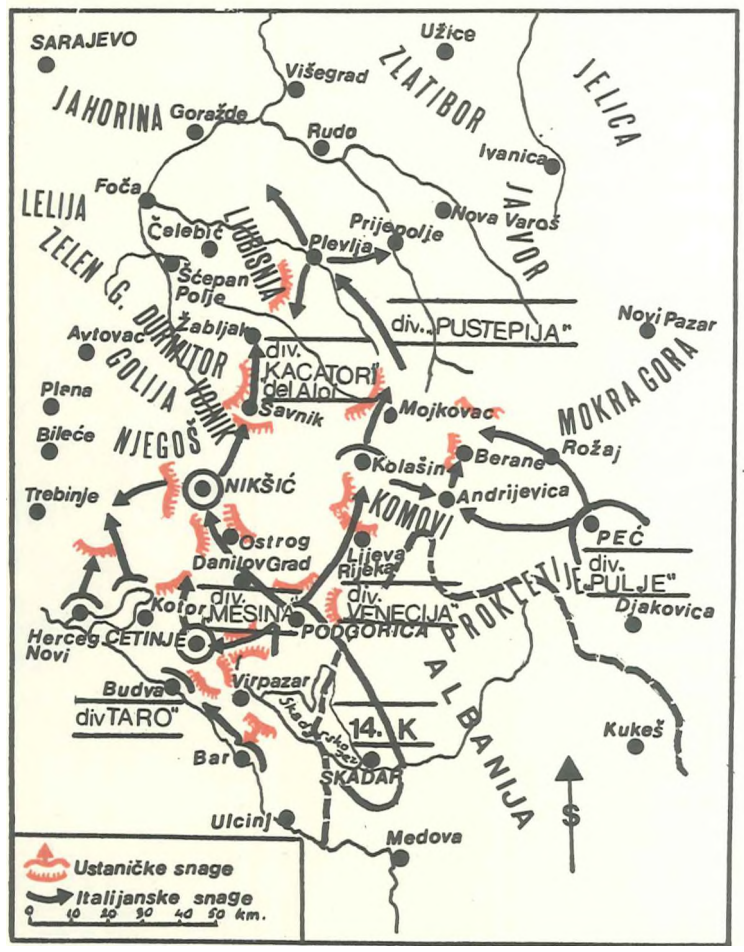

* S obzirom na tadašnji broj stanovnika Crne Gore, po jedan italijanski vojnik dolazio je na manje od 4 stanovnika.

logore u Albaniji i Italiji. Međutim, zahvaljujući preduzetim vojnim i političnim merama i reorganizaciji snaga od avgusta do oktobra, poteškoće su delom prebrođene i stvoreni su uslovi za novi polet borbe.

Ustaške i domobranske snage činile su krajnje napore da zaustave val ustanka na teritoriji NDH. Pošto su svuda pretrpele teške gubitke, poslata su im pojačanja u zapadnu i istočnu Bosnu. Međutim, do kraja avgusta uspele su jedino da ovladaju komunikacijama između Banja Luke, Bihaća i Sanskog mosta i da omoguće saobraćaj između Sarajeva i Slavonskog Broda. Dà bi zaplašile narod i odvratile ga od dalje borbe, ustaše su vršile masovno ubijanje; samo u Bosanskoj Krajini, od kraja jula do sredine avgusta, pobile su oko 10.000 stanovnika. Ali, neprijateljske akcije nisu donele očekivane rezultate ni u istočnoj Bosni ni u Hercegovini. Pošto je na taj način potpuno poljuljana ustaška vlast i italijanska vlada uvidela da snage NDH nisu u stanju da spreče ustanak, ona je još 24. jula izrazila zabrinutost i upozorila Vrhovnu komandu daje za zavođenje normalnog stanja potrebno bar deset divizija. Zato su italijanske jedinice intervenisale i od 7. septembra do oktobra posele i uspostavile vojnu vlast sve do demarkacione linije. One su za ovu intervenciju dobile uputstvo da Srbima donekle dopuštaju da ispoljavaju svoja nacionalna i verska osećanja. time su pokušavale da pridobiju naklonost srpskog naroda, prikazujući se kao njegovi zaštitnici od ustaškog progona, a istovremeno su se povezivale sa četnicima u borbi protiv komunista. Na taj način dobile su podršku srpskih nacionalističkih grupa i u delu naroda unosile nespokojstvo i izvesne zablude, tako da su u toku septembra lakše posele glavna

Italijanska i ustaško-domobranska operacija protiv ustanika u zapadnoj Bosni (od avgusta do septembra 1941.)

Nemačke operacije protiv partizanskih odreda u Srbiji (od septembra do novembra 1941.)

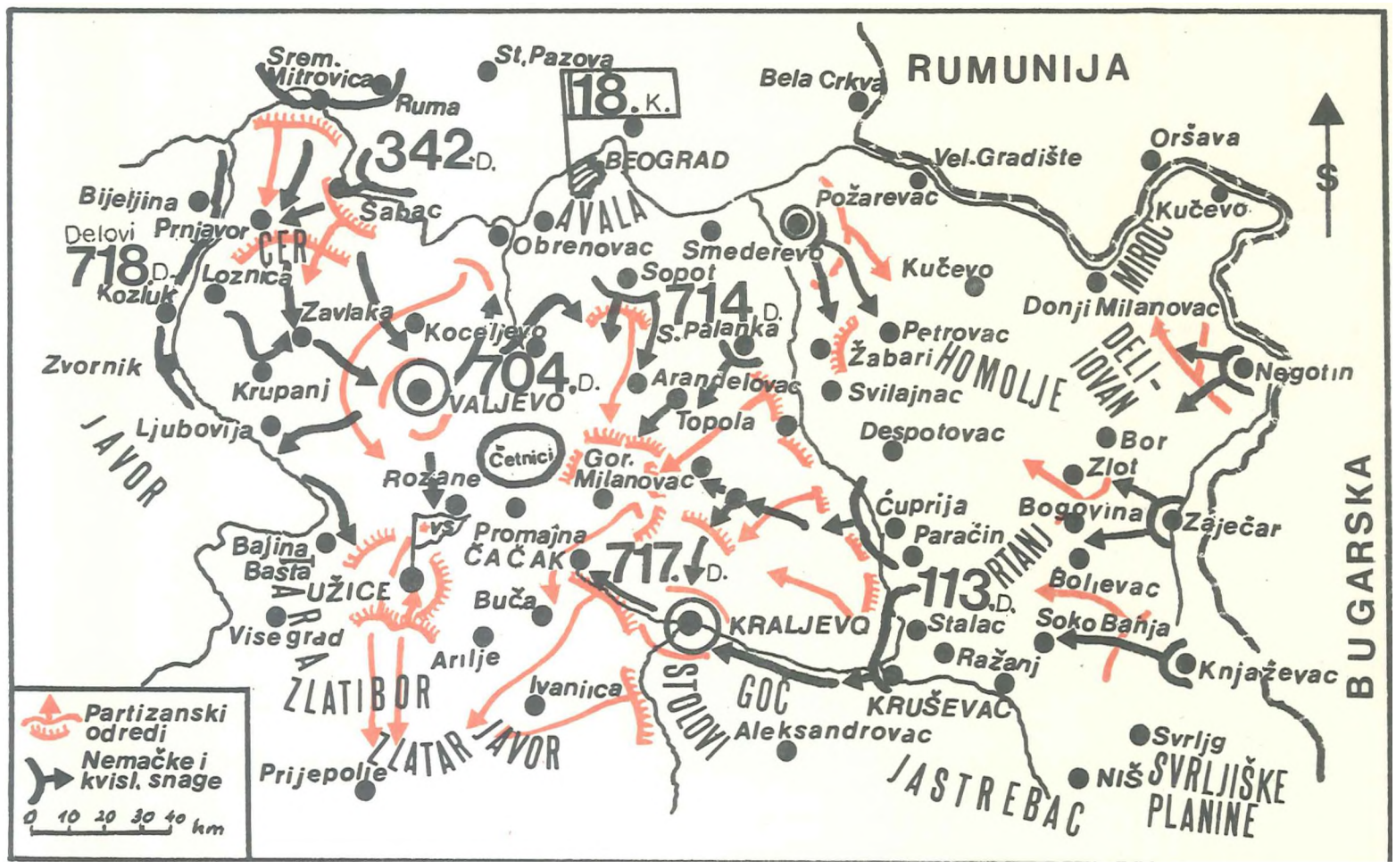

mesta u Hercegovini i južnom delu istočne Bosne.

U srednjem delu Hrvatske (Lika. Kordun, Banija) i zapadne Bosne angažovane su italijanske divizije »Lombardija«, »Sasari«, »Bergamo« iz Hrvatskog primorja i Dalmacije, zajedno sa šest domobranskih pukova, dva žandarmerijska puka i jedinicama za podršku. Iako su imale osetne gubitke, ustaničke snage su pružile otpor i nastavile akcije, naročito na komunikacijama koje sa severa vode ka moru i Bosni, a u dalmatinskim gradovima, posebno u Splitu, učestali napadi na italijanske oficire i fašiste. Želeći da po svaku cenu nizom terorističkih napada uguši ustanak, vlada NDH je zakonskom odredbom od 2. oktobra naredila da se za jednog poginulog ustašu strelja deset rodoljuba. U Slavoniji su nemačke jedinice napadale partizanske snage i vršile teror nad nemoćnim stanovništvom.

Zbog partizanskih akcija u Sloveniji, italijanski ekspedicioni korpus, predviđen za Istočni front, nije transportovan kraćim pravcem: Trst—Ljubljana—Celje, već se morao uputiti zaobilaznim — mnogo dužim putem, preko Verone, Brenera, Beča i dalje do Moldavije. Nemci su u Štajersku i Korušku uputili pojačanja; krajem jula su obrazovali vanredni preki sud, otpočeli streljanje talaca i paljenje sela i primenjivali druge represivne mere; međutim, partizanske čete su i dalje napadale nemačke patrole i saradnike okupatora.

Bugarski okupatori su primenjivali surove represalije i, sem jednog, uspeli da razbiju sve partizanske odrede u Makedoniji.

Ustanicima u Srbiji Nemci su najpre suprotstavili svoje policijske bataljone, zajedno s kvislinškom žandarmerijom i policijom, a zatim i ostale jedinice. Komandant oružanih snaga za »J ugoistok« saopštio je naredbu nemačke vrhovne komande da nemačke jedinice, prema svim onima koji pružaju otpor ili prave smetnje, primenjuju smrtnu kaznu i sva sredstva za zastrašivanje.

Da bi konačno ugušili ustanak u Srbiji i Vojvodini, Nemci su krajem jula najpre angažovali 704, 714. i 717. posadnu diviziju. Zatim su postepeno dovodili pojačanja — 342. pešadijsku diviziju iz okupirane Francuske (15. septembra), 113. pešadijsku diviziju sa sovjetsko-nemačkog fronta (24. novembra) i 125. ojačani puk iz sastava 164. divizije iz Grčke (stigao je još ranije), kao i delove 718. divizije i 77. puk jurišne avijacije. Zbog dotadašnjih neuspeha, Berlin je uputio opomenu Okupacionoj upravi: *»Nama je danas mir na Balkanu potreban više nego ikad. Mi ga moramo postići, pa makar i uz najveće žrtve — događaji u Jugoslaviji vrlo rđavo utiču na druge balkanske zemlje«.* Hitler je još 16. septembra 1941. godine naredio komandantu »Jugoistoka« da preduzme ofanzivu i uguši ustanak. Naredio je da se *»najoštrijim merama trajno uspostavi red i poredak«,* tako da su nemačke trupe, na osnovu naredbe Vrhovne komande, za jednog svog poginulog vojnika ubijale 100, a za ranjenog 50 građana. U toj velikoj ofanzivi (poznatoj pod imenom Prva neprijateljska ofanziva), koja je trajala od septembra do polovine decembra, zajedno sa ustaško-domobranskim i srpskim kvislinzima učestvovalo je oko 70.000 vojnika.

Krajem septembra, neprijateljske snage, koje su sa više pravaca preduzele ofanzivne operacije na partizanske odrede (od kojih su neki imali i do 3.000 boraca), nailazile su na snažan otpor. Prodirući iz Srema, 342. divizija uspela je da deblokira nemačke snage u nekim opkoljenim gradovima i da izbije na padine planine Cera; delovi 704. divizije i 125. puka prodrli su do Obrenovca;

deio vi 714. divizije, sa kvislinškim snagama, napali su grupu od pet partizanskih odreda u Šumadiji, a delom i četiri partizanska odreda u istočnoj Srbiji. Do 25. oktobra 342. divizija deblokirala je Valjevo i odvela u koncentracioni logor u Šapcu 25.000 patriota, od kojih je streljano oko 6.000*.

U tom periodu vođene su borbe u Šumadiji. Okupator je zauzeo Gornji Milanovac, zatim je 19. oktobra — kada je pretrpeo znatne gubitke kod mesta Nevade u blizini Mačkovca — streljao 182. lica, a 21. oktobra u Kragujevcu oko 7.000 građana. Toga dana učenici jednog odeljenja kragujevačke Gimnazije, očekujući streljanje, pevali su »Hej Sloveni«, a njihov profesor, odbijajući da ga izdvoje i tako izbegne smrt, neustrašivo je rekao nemačkim vojnicima: *»Želim da podelim sudbinu svojih učenika, jer baš tu, na gubilištu, hoću da im održim svoj poslednji čas iz istorije«.* Kakav je to bio dirljiv, herojski, samopregoran i dostojanstven gest starog, istinskog vaspitača omladine! Prema nekim nemačkim podacima u Srbiji je od septembra do decembra za odmazdu, zbog pružanja otpora, streljano oko 34.000 ljudi.

Borbe su bile vrlo teške, pružan je žilav otpor neprijatelju, a vršeni su i protivnapadi. Partizanske snage su uz podršku baterije topova i voda tenkova, četiri puta napadale Kraljevo, ali ga nisu zauzele. Tada su nemačke jedinice u ovom gradu streljale oko 6.000 građana.

Po dolasku nemačke 113. divizije u Srbiju, naređeno joj je da, u sadejstvu sa 714. i 717. divizijom, nastupa od Kraljeva ka Čačku, a 342. divizija ka Užicu. Nastupanje je otpočelo 25. novembra, a Vrhovni štab NOPOJ je sutradan doneo odluku da se sa delom snaga povuče ka Sanđaku, s tim da ostale jedinice dejstvuju u pozadini neprijatelja. Tako se Vrhovni štab sa delom snaga povukao preko Zlatibora u rejon Nove Varoši.

Iako iscrpeni u svakodnevnim borbama, partizani su pružali žilav otpor. Naročito su se herojski borili Radnički bataljon Užičkog i dve čete Posavskog odreda, koji su 29. novembra, sprečavajući prodor neprijatelja ka Užicu, do poslednjeg borca izginuli na Kadinjači.

Posle povlačenja partizanskih snaga s Vrhovnim štabom NOPOJ u Sandžak neprijatelj je ponovo okupirao zapadnu Srbiju i Šumadiju. Zbog drastičnih represalija nad stanovništvom došlo je do kolebanja, demoralisanja, pa i oseke u NOP-u. I u istočnoj Srbiji partizanski odredi su, prihvatajući duge i teške odbrambene borbe, pretrpeli znatne gubitke tako da je i u tom delu došlo do jenjavanja ustanka. Međutim, oni su u južnoj Srbiji vodili uspešne borbe, naneli znatne gubitke četnicima Koste Pećanca i početkom decembra stvorili prostranu slobodnu teritoriju. Neprijateljska ofanziva nije mimoišla ni Vojvodinu. Pošto nije uspeo pokušaj partizanskih snaga da se iz Banata i Bačke prebace u Srem, i u tim krajevima je nastalo teško stanje, partijski kadrovi su pretrpeli velike gubitke. Međutim, u Sremu su partizanski odredi uspeli ne samo da se održe, nego i da ojačaju i nastave uspešna dejstva. Na Kosovu i Metohiji izvođene su manje diverzije, ali se glavna delatnost svodila na politički rad u masama i na pokušaje za uspostavljanje veza sa Srbijom i Crnom Gorom, u kojima je poginulo više desetina komunista. Plašeći se izbijanja ustanka, Italijani su uhapsili i deportirali veliki broj ljudi u koncentracione logore.

Iako brojne, okupacione snage ipak nisu bile dovoljne da održe okupacioni poredak i da zavedu mir. Okupatori su neprekidno nastojali da iskoriste unutrašnje suprotnosti u zemlji — nacionalne, verske i ideološke — i izvesne snage koje bi im pomogle u borbi protiv partizana. Zapravo, okupatori su činili sve da stvore što više kvislinga i njihovih jedinica koje će angažovati u borbi protiv oslobodilačkih snaga.

Pošto Nezavisna Država Hrvatska nije mogla da zadovolji njihove potrebe, bili su prinuđeni da čine nove napore i preduzimaju mere u tom smislu. Tako je nemačka okupaciona uprava u Srbiji 29. avgusta obrazovala kvislinšku vladu, *»narodnog spasa«,* s generalom Milanom Nedićem na čelu, u koju su ušle i neke istaknutije ličnosti bivših političkih stranaka. Ovu vladu, koja će se boriti protiv »komunističke opasnosti«, prihvatili su deo srpske buržoazije i profašističke nacionalističke organizacije. Ona je, pored žandarmerije i policije, stvorila i tzv. Srpsku državnu stražu. Vladi su prišle i stavili se na razpolaganje profašističke organizacije Dimitrija Ljotića i četnici Koste Pećanca.

Italijani su u Crnoj Gori, Hercegovini i okupiranim delovima Hrvatske stvarali tzv. »dobrovoljačko-antikomunističku miliciju«. U Sloveniji su pomogli bivšem generalu Rupniku i biskupu Rožmanu da formiraju odrede tzv. Bele garde. Na Kosovu i Metohiji i ostalim delovima koji su ušli u sastav tzv. Velike Albanije formirali su kvislinške jedinice. Nemci su uspeli da formiraju belogardijski korpus od ruskih emigranata i njihovih potomaka, koji su izbegli u Jugoslaviju posle oktobarske revolucije. Fašistička Bugarska prisilno je mobilisala Makedonce u svoju armiju, a kasnije je od svojih saradnika formirala i tzv. kontra-čete za borbu protiv partizana.**

Okupator je koristio crkvu za borbu protiv ustanika. Poglavar katoličke crkve u Jugoslaviji nadbiskup Stepinec i deo katoličkog klera potpuno su se stavili na raspolaganje okupatorima, Paveliću i ustašama. U Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini se čak i većina samostana pretvorila u njihova uporišta. Oni su prisilno prevodili deo pravoslavnog stanovništva u katoličku veru.*** Deo muslimanskog sveštenstva takođe je bio u službi okupatora i ustaša. Ante Pavelić je proglasio Muslimane »cvetom hrvatstva«, a okupator je kasnije od njihovih profašistički orijentisanih ljudi formirao »Handžar diviziju« i tzv. »zeleni kadar«, odnosno muslimansku miliciju. I deo pravoslavnog sveštenstva stavio se u službu generala Milana Nedića i pukovnika Dragoljuba (Draže) Mihailovića. Samo je deo nižeg pravoslavnog sveštenstva i manji deo katoličkog i muslimanskog odbio da sarađuje s okupatorom, a jedan deo je stupio i u redove partizanskih jedinica.

Sve kvislinške jedinice, jedinice saradnika i pojedinci predstavljali su deo okupatorskih oružanih snaga, odnosno deo njegovog okupacionog sistema za održavanje vlasti i za borbu protiv partizana. Zato su se oslobodilačkoj borbi jednovremeno suprostavljali okupatori i deo boržuazije koji je neposredno sarađivao s njima (kao kvislinzi ili kao profašističke grupe) i njen drugi deo koji je ideološko bio privržen zapadnim zaveznicima, odnosno kralju i vladi Jugoslavije. To se najviše ispoljavalo preko četničke organizacije.

*** Ovo potvrđuje i izveštaj nemačkog generala Bemea (Böhme), u kojem se, pored ostalog, kaže da je tom prilikom spaljen veliki broj sela i varošica Krupanj.**

**** U njihov sastav ulazili su poznati zločinci i pristalice Vanče Mihajlova, ali su takve elemente dovodili iz Bugarske, jer ih u Makedoniji nisu mogli prikupiti u dovoljnom broju.**

***** Računa se da je do kraja 1943. godine oko 240.000 Srba nasilno prevedeno u katoličku veru.**

100.000 РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ ДОБИЋЕ ОНАЈ КОЈИ ДОВЕДЕ ЖИВА ИЛИ МРТВА КОМУНИСТИЧКОГ ВОЂУ ТИТА.

Овај злочинац бацио је земљу у највећу несрећу. Као бољшевички агент, овај скрнавитељ цркава, лопов и друмски разбојник хтео је да образује у земљи совјетску републику, а к томе је уобразио да је он позван да „ослободи" народ. За остварење тога циља он се спрема у шпанском грађанском рату и у Совјетској Унији, где је упознао све терористичке методе ГПУ-а, методе скврнављења културе и животињског уништавања људских живота

Ова његова „ослободилачка акција", која је имала да утре пут бољшевизму, том најгрознијем политичком режиму на свету, одузела је имање, добро па и живот хиљадама људи. Она је само пореметила мир сељака и грађанина и бацила земљу у неописиву беду и невољу. Порушене цркве и спаљена села трагови су којима је он прошао.

СТОГА ЈЕ ОВАЈ ОПАСНИ БАНДИТ У ЗЕМЉИ УЦЕЊЕН СА 100.000 РАЈХСМАРАКА У ЗЛАТУ.

Онај који докаже да је овог злочинца учинио безопасним или га преда најближој немачкој власти не само што ће добити награду од 100.000 Рајхсмарака у злату, него ће тиме извршити и једно национално дело, јер ће ослободити народ и отаџбину од бича бољшевичког крвавог терора.

Врховни заповедник немачких трупа у Србији

Širom Jugoslavije rasturan je plakat nemačke učene kojim se nudi zlato za glavu Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita

Crkveni velikodostojnici(katolički, pravoslavni i muslimanski) sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem na čelu posetili su Antu Pavelica i obećali mu punu podršku.

Neposredno posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije. 26 oficira i podoficifa, s pukovnikom D. Mihailovićem na čelu. skrivalo se u planinama zapadne Srbije. Upočetku su delovali kao saradnici obaveštajnih službi zapadnih zemalja, izbegavajući svaku borbu protiv okupatora, pod izgovorom da *»još nije vreme«*. Uporno su tvrdili daje neprijatelj vrlo jak, da bi svaka borba značila uzaludno prolivanje krvi i izazivala okupatora da vrši represalije, da se treba pripremati i čekati dok sazru uslovi, jer bi se borbom izazivale nepotrebne žrtve itd. Njihova uloga svodila se samo na to da se kralj i raniji režim vrate u Jugoslaviju u trenutku kada sile Trojnog pakta budu poražene. Međutim, počeli su formirati četničke odrede kada se ustanak širio i postizao velike uspehe. Tada se deo antiokupatorski razpoložene buržoazije okupljao oko četničkog pokreta, a za obezbeđenje budućih pozicija.

Kada su krajem avgusta prvaci nekih građanskih stranaka na Ravnoj gori formirali Centralni nacionalni komitet i usvojili politički program, četnička organizacija dobila je karakter političkog pokreta. Program je predviđao stvaranje *»Velike Srbije«,* koja bi se prostirala do granica Slovenije, s tim da se s tog prostora ukloni hrvatsko i muslimansko stanovništvo i stanovništvo nacionalnih manjina. Ona bi poslužila kao osnova za obnovu Kraljevine Jugoslavije. Tako su ustaše u četničkom pokretu dobile partnera u raspirivanju nacionalne mržnje i u borbi protiv narodnooslobodilačkih snaga.

Dosledan svojoj politici da u narodnooslobodilački pokret treba obuhvatiti sve antiokupatorski razpoložene snage zemlje. Centralni komitet KPJ je preko svojih predstavnika odmah stupio u vezu sa D. Mihailovićem i njegovim oficirima, jer je znao da su privrženi zapadnim zaveznicima. Nadao se da će doći do saradnje u zajedničkoj borbi protiv okupatora, tim pre što je do takve saradnje došlo između Sovjetskog Saveza i Velike Britanije. Međutim, u prvim pregovorima, sredinom avgusta, nije bilo rezultata. Da bi postigao sporazum, Tito se 19. septembra sastao sa D. Mihailovićem u selu Struganiku (na planini Suvoboru), ali je on odbio sve predloge o saradnji, izuzev usmenog dogovora o »lojalnom« ponašanju između partizana i četnika. Zapravo, D. Mihailović je zahtevao da se sve akcije obustave i da se partizanske snage potčine četničkoj komandi, a ne da se obrazuje zajednički štab kako je to Tito predlagao. Međutim, zbog uspešnih partizanskih borbi i razpoloženja naroda, pojedini četnički delovi prihvatili su inicijativu partizanskih jedinica o zajedničkim akcijama. Do neuspešnog ishoda pregovora došlo je zato što je D. Mihailović bio izraziti antikomunista i što se pre toga, 5. septembra, tajno sporazumeo sa generalom Nedićem o zajedničkoj borbi protiv ustanika, o novča-

noj, a kasnije i o materijalnoj pomoći četnicima, sa čim se potpuno saglasio i nemački zapovednik Srbije.

Napuštajući zemlju, vlada Kraljevine Jugoslavije izjavila je da nastavlja rat protiv agresora, a 22. jula pozvala je narode Jugoslavije da ne vode borbu protiv okupatora već da čekaju na poziv iz Londona, a D. Mihailoviću je nekoliko puta slala poruku u tom smislu i upozoravala ga da bude oprezan u pogledu saradnje s komunistima. Od britanske vlade zahtevala je da svojim uticajem smiri ustaničke snage da ne bi uspostavile komunistički poredak. Kod Mihailovića je 25. septembra stigla zajednička Britansko-jugoslovenska (kraljevska) vojna misija koju je poslala britanska Komanda za Bliski istok. U vezi s tim, general Simović, tadašnji predsednik kraljevske vlade, posle rata je izjavio: »*.. .da je ova grupa upućena u Jugoslaviju bez njegovog znanja... još pre nego što sam otišao u London (jugoslovenska) vrhovna komanda iz Kaira, u sporazumu s Intelidžens servisom, uputila je Ostojića i Lavatovića u zemlju... sa zadatkom da uhvate vezu sa snagama otpora i da šalju izveštaje o situaciji u zemlji. Kasnije sam čuo da su dobili i neke instrukcije, ali kakve i od koga to mi nije poznato«.** Izbeglička vlada je 28. oktobra ponovo poručila D. Mihailoviću da se ne bori protiv okupatora, da će mu poslati pomoć i vršila pritisak na Veliku Britaniju da utiče na sovjetsku vladu (sa kojom je kraljevska vlada imala diplomatske odnose) da se partizanske snage stave pod njegovu komandu. To je ohrabrilo D. Mihailovića da se priprema za odlučan obračun s partizanima s jedne, i da se poveže sa svim snagama u zemlji koje su ostale verne ranijem poretku, s druge strane. Iako se 27. oktobra u selu Brajićima (na Ravnoj gori) sastao sa Titom, na čiju inicijativu je i došlo do sastanka, on je ponovo odbio sve Titove predloge, posebno o formiranju zajedničkog štaba koji je tada bio neophodan zbog nemačke ofanzive u Srbiji. Naprotiv, uporno je zahtevao da mu se potčine sve partizanske snage. I ne samo to. Koristeći nemačku ofanzivu i represalije neprijatelja koje su izazvale teškoće kod stanovništva, pa i osipanje

Streljanje zarobljenih partizanskih boraca u Rudeši kod Sinja 26. avgusta 1941.

Nemci stre/jaju borce Palanačke čete 2. šumadijskog NOP odreda i članove mesnog komiteta KPJ u Smederevskoj Palanci 20. jula 1941.

Nemci i ustaše pored streljanih rodoljuba u Brodu. 26. septembra 1941.

*** Pored navedenih oficira kraljevske vojske, u ovoj misiji nalazio se i britanski kapetan Hadson sa radio-telegrafistom i dve radio-stanice. Misiju je 20. septembra 1941. godine iskrcala britanska podmornica »Triumph« na crnogorskoj obali, kod Petrovca.**

u nekim partizanskim jedinicama, on je noću između 1. i 2. novembra (tj. svega nekoliko dana posle sastanka u Brajićima) naredio četnicima da napadnu partizanske snage u Užicu. Iako su četničke snage u tim borbama tako poražene da je i Mihailovićev štab na Ravnoj gori bio opkoljen i pred uništenjem, Tito je lično intervenisao da se obustavi borba da bi i na taj način pokazao spremnost za saradnju. I pored toga, smatrajući da će Nemci definitivno uništiti partizane, D. Mihailović se 11. novembra u selu Divci (kod Valjeva) sastao s predstavnikom nemačke komande u Srbiji, tražio oružje za borbu protiv partizana i obećao mu da će i dalje izbegavati borbu s nemačkim trupama. Međutim, Nemci su odbili taj predlog zato što su znali za njegovo probritansko raspoloženje i povezanost sa Britancima, zatim za vođenje pregovora između četnika i partizana o postizanju sporazuma o saradnji i što su smatrali da će partizani biti poraženi. Naprotiv, postavljen mu je zahtev da kapitulira, ali on to nije prihvatio. Nemci nisu uspeli da razoružaju četničke jedinice, jer su ušle u sastav Nedićevih oružanih snaga i na taj način se legalizovale. Međutim, osnovni cilj Nemaca i četnika ostao je isti: borba protiv partizana koja će ih kasnije sve više približavati.

Nemci vode Kragujevčane na streljanje 21. oktobra 1941.

Italijani su prihvatili saradnju i činili sve za jačanje četničkih odreda u Crnoj Gori, Hercegovini, Bosni, Dalmaciji i svuda gde je bilo srpskog stanovništva. Zato su ih obilato pomagali naoružanjem, drugim materijalnim potrebama i novcem, tako da su četnici javno izvršavali zadatke koje su im postavljali i zajedno s njima učestvovali u borbi protiv partizana. Na taj način četnici su predstavljali deo italijanskih okupacionih snaga.

Predsednik kraljevske vlade D. Simović, u govoru 13. novembra preko Radio-Londona, nazvao je Mihailovića *»komandantom svih jugo slovenskih oružanih snaga u zemlji«*. Britanska vlada je prihvatila predlog jugoslovenske vlade da se partizanske snage stave pod Mihailovićevu komandu i obećala da će taj predlog podržati kod sovjetske vlade, pod uslovom da se ostvari saradnja sa partizanima. Sovjetska vlada nije prihvatila predlog da se partizani potčine četnicima, ali se saglasila o potrebi njihove saradnje. Ako saveznici u to vreme nisu raspolagali detaljima odnosa između partizana i četnika i o njihovom doprinosu u borbi protiv okupatora, svakako su imali dovoljno podataka da mogu odrediti osnovnu orijentaciju svoje politike. Na primer, kapetan Hadson je 16. oktobra, u vreme kada se nalazio u Crnoj Gori, preko svoje radiostanice javio: *»Komunisti, koji su dobro organizovani, preduzeli su sada akciju u Crnoj Gori. Oni žele da se svi ujedine u borbi protiv okupatorskih vlasti. Mnogi nacionalni elementi stoje na drugoj strani i čekaju. Mora se zahtevati od nacionalista da se organizuju za borbu«*. Posle tri dana Britanci su sa ovim telegramom upoznali jugoslovensku vladu. Ali, u vreme kada je britanska vlada zahtevala od sovjetske vlade da utiče na rukovodstvo NOP-a *»...da se bezrezervno stavi na raspolaganje Mihailoviću, kao nacionalnom vodi«*, Hadson je 16. novembra primio poruku iz Londona: *»Vlada Njegovog Veličanstva smatra da borbu treba da vode Jugosloveni za Jugoslaviju, a ne da to bude pobuna koju će voditi komunisti za Rusiju, ako se želi uspeti...«*

Pošto je Radio-London svakodnevno emitovao vesti o uspesima četnika, Tito je u protestnom telegramu Kominterni upozorio da *»...radio iz Moskve javlja užasnu glupost o D. Mihailoviću... gluposti koje širi londonski radio«*.

Ohrabren podrškom saveznika, D. Mihailović je poslao svoje oficire u Crnu Goru, Bosnu, Hercegovinu i u hrvatske oblasti sa srpskim stanovništvom, sa zadatkom da formiraju četničke odrede i razvijaju četnički pokret. Kralj je 7. decembra unapredio D. Mihailovića u čin brigadnog generala, 11. januara 1942. godine dodelio mu resor ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva u novoj vladi, a 22. januara unapredio ga u čin divizijskog generala i njegove četnike nazvao *»Jugoslavenskom vojskom u otadžbini«*.

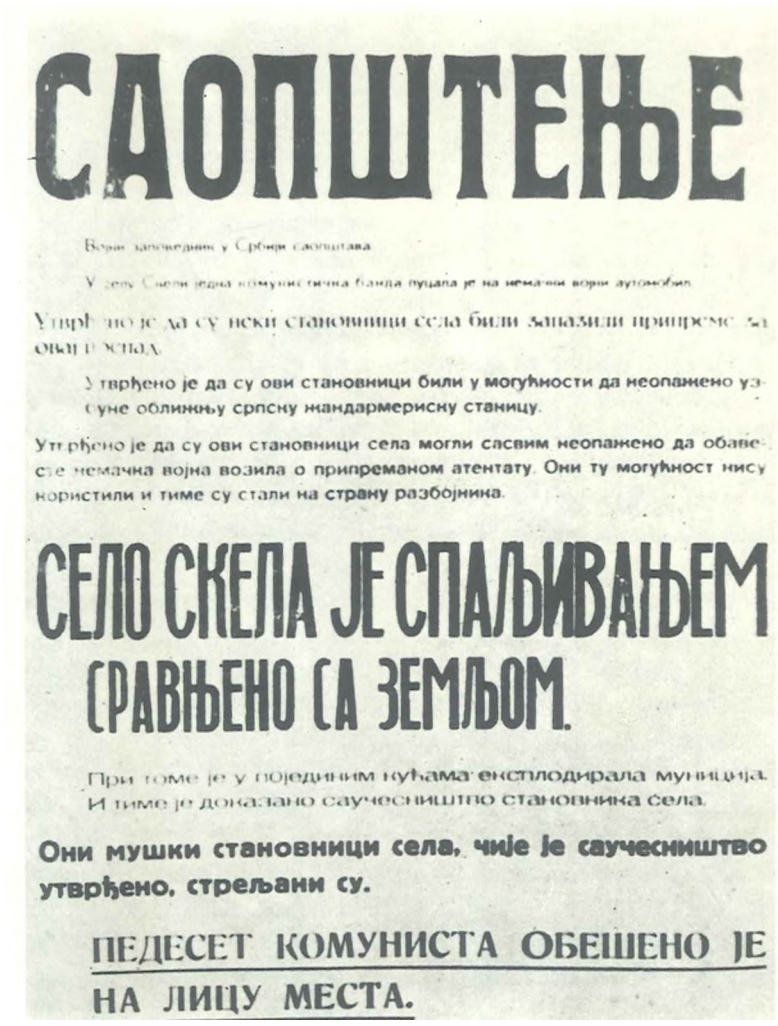

САОПШТЕЊЕ

Ворог запоседнио у Србији саопштава

У селу Скели једна комунистичка банда пуцала је на немачки ворог аутомобил.

Утврђено је да су неки становници села били запазили припреме за овај испад.

Утврђено је да су ови становници били у могућности да неопажено узуне оближњу српску жандармериску станицу.

Утврђено је да су ови становници села могли сасвим неопажено да обавесте немачка војна возила о припреманом атентату. Они ту могућност нису користили и тиме су стали на страну разбојника.

СЕЛО СКЕЛА ЈЕ СПАЉИВАЊЕМ СРАВЊЕНО СА ЗЕМЉОМ.

При томе је у појединим кућама експлодирала муниција. И тиме је доказано саучесништво становника села.

Они мушки становници села, чије је саучесништво утврђено, стрељани су.

ПЕДЕСЕТ КОМУНИСТА ОБЕШЕНО ЈЕ НА ЛИЦУ МЕСТА.

A ***crnački plakat u kume se saopštava: »Selu Skela je spaljivanjem sravnjeno sa zemljom«, avgust 1941.***

Štaviše, preko Radio-Londona i drugih sredstava informacija na Zapadu, borbe partizana prikazivane su kao borbe četnika i širena legenda o Draži Mihailoviću — o čoveku i njegovim četnicima koji su duboko pali na pozicije izdaje svog naroda, koji su, umesto stvarnog vojnog doprinosa snagama antifašističke koalicije, učestvovali samo u borbi protiv onih snaga koje su svakodnevno zadavale udarce okupatorima i kvislinzima. Tako se događa jedan paradoks u drugom svetskom ratu, da je jugoslovenski kralj (koga je okupator naterao u izbegništvo) postao Vrhovni komandant dela snaga u zemlji koje su se, zajedno sa okupatorskim i kvislinškim snagama, borile protiv partizana, tj. protiv stvarnih savezničkih snaga (bez obzira što nisu formalno priznate), daje u ratnom stanju s tim okupatorom, a da je njegova vlada istovremeno u diplomatskim odnosima s Velikom Britanijom, SAD i Sovjetskim Savezom. Pored toga, D. Mihailović je dobijao novčanu pomoć ne samo od kraljevske vlade već i od Velike Britanije koja mu je obećala i materijalnu pomoć*, s tim stoje takvo obećanje izdejstvovano i od SAD. Jedino je Radio-Moskva povremeno emitovao vesti o borbama partizana. Tako su ruski partizani u svom pozdravu od 20. novembra istakli herojske podvige jugoslovenskih partizana i ubedenje da će oni izdržati do konačnog sloma fašizma. I maršal Vorošilov im je iz Kujbiševa uputio pozdrav povodom proslave oktobarske revolucije. Još značajnije je bilo to stoje 11. novembra 1941. godine Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« iz Sovjetskog Saveza u redovnim emisijama počela da daje vesti o narodnooslobodilačkoj borbi, a od proleća 1942. godine i redovna saopštenja Vrhovnog štaba. Iako su ove vesti prenosili neki manji listovi i upoznavali britansku i američku javnost, ipak je sve to bilo nedovoljno u odnosu na stvarne događaje u Jugoslaviji, posebno u odnosu na moćna propagandna sredstva zapadnih saveznika, u kojima je bio dominantan uticaj izbegličke kraljevske vlade. Na žalost, trebalo je da prođe dosta vremena dok su zapadni saveznici saznali pravu istinu i ispoljili svoju naklonost prema oružanim snagama koje su se borile za zajedničku stvar. Sve je ovo nanosilo teškoće narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije, a koristilo isključivo okupatorima. Nije se radilo samo o tome što je istina o velikim uspesima partizana prikrivana i što su se ti uspesi u javnosti pripisivali četnicima, nego što su sukobi između njih tretirani neobjektivno. Četničko rukovodstvo je od početka bilo protiv saradnje s partizanima i orijentisalo se na saradnju s okupatorom i isključivo za zaštitu interesa velikosrpske buržoazije. Time je interese svoje zemlje podredilo klasnim interesima i nametnulo klasnu borbu. Ipak je najvažnije da ni splet ovakvih događaja, ni ofanzive okupatora, kvislinga i ostalih saradnika, ni stradanje naroda zbog užasnog terora, nisu mogli sprečiti borce i narod koji ih je sledio da nastave borbu za slobodu i ostvarenje svojih ciljeva i ciljeva antifašističke koalicije.

Nemci odvode narod na streljanje, Šabac 1941.

U Crnoj Gori AI toku novembra i decembra ponovo je došlo do plime ustanka, naneti su gubici neprijatelju i stvorena je slobodna teritorija. No, D. Mihailović je nastojao da na ovoj teritoriji stvori četničko uporište, gde su Italijani podsticali i obilato pomagali razvoj četničkih snaga koje su već u decembru prešle u otvorenu izdaju, jer su u sporazumu s okupatorom otpočele borbu protiv ustanika. Znatne crnogorske oslobodilačke snage (jačine od oko 3.700 boraca) 1. decembra, suprotno naređenju Vrhovnog štaba, napale su Pljevlja, smatrajući da će sigurno postići uspeh Međutim, napad je propao zato što su italijanske snage bile ne samo

* Britanci su u avgustu 1941. godine poslali novčanu pomoć D. Mihailoviću po kuriru iz Istambula, a u novembru iste godine upućena mu je prva materijalna pomoć vazdušnim putem sa Malte. Kasnije mu je redovno slata novčana i materijalna pomoć vazdušnim putem i podmornicama. Britanka vlada je 27. decembra 1941. godine stavila na raspolaganje izbegličkoj vladi 100 tona ratnog materijala, 6. radio-stanica, 75.000 dolara i 100.000 funti u zlatu, s tim da se sve to može uputiti D. Mihailoviću.

/talijanski vajni sveštenik nad grupom streljanih rodoljuba u Sloveniji.

brojno jače i dobro naoružane nego su i blagovremeno obaveštene o pravcu njihovog kretanja, tako da su imale dovoljno vremena da se solidno pripreme za odbranu grada. Zbog toga, a i nedovoljno koordiniranog napada, partizani su u vrlo oštrim borbama imali skoro 500 mrtvih i ranjenih. Ovaj neuspeh izazvao je teške političke posledice za dalji razvoj NOP-a u Crnoj Gori. Ali posle dolaska Vrhovnog štaba s bataljonima iz Srbije u Sandžak, ponovo je došlo do uspona borbe: stvorena je slobodna teritorija i 4. decembra oslobođena Nova Varoš, a delovi crnogorskih jedinica su 17. decembra oslobodili varošicu Rudo. No, četnici su i na ovom području, zajedno s Italijanima, napadali partizane.

U delu srednje Bosne i Bosanske krajine partizanski odredi su u oktobru vodili uspešnu borbu protiv ustaša i domobranskih snaga, suzbijajući ustaško-četničku propagandu. Iako je u istočnoj Bosni 1. oktobra došlo do sporazuma o saradnji partizana i četnika, ipak su četnički komandanti radili na razbijanju NOP-a i istovremeno pokušavali da ubede ustaničke mase da su za borbu protiv okupatora. Posle desetodnevnih borbi, partizani su u oktobru zauzeli Rogaticu, zatim Olovo i proširili slobodnu teritoriju od Drine do blizu Sarajeva. Oni su oslobodili i Ustipraču i, zajedno s partizanima iz Srbije, napadali Višegrad i druge garnizone i komunikacije. Ozrenski partizanski odred odolevao je početkom decembra nasrtajima četrnaest kvislinških bataljona i u devetodnevnim teškim borbama uspeo da odbrani slobodnu teritoriju. Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu je 16. i 17. novembra održao konferenciju u Vlasenici sa oko 100 predstavnika iz partizanskih i četničkih jedinica. Kada je na konferenciji izneta izdajnička uloga četnika, četnici su je napustili i otvoreno prišli Italijanima koji su im 20. novembra odobrili da posednu neka mesta. U Hercegovini je krajem decembra Hercegovački NOP odred vršio akcije na komunikacije i napadao neprijateljske posade.

Dok su manje jedinice u Hrvatskoj izvodile diverzije na komunikacijama i prepadima iz zaseda napadale neprijatelja — što je najviše odgovaralo tadašnjim uslovima — dotle su jače jedinice, koje nisu bile vezane za određene teritorije, izvodile krupnije akcije i stvarale slobodne teritorije. U južnoj Lici i Kninskoj krajini su, uz pomoć Italijana, formirane prve četničke jedinice koje su stupale u otvorenu borbu protiv partizana, ali je na Kordunu, u Baniji i Dalmaciji propao takav pokušaj. Komunistička partija Hrvatske sve uspešnije je razobličavala hrvatske i srpske šoviniste.

U Sloveniji su, posle privremenog stagniranja ustanka ujesen (u nekim oblastima), reorganizovane i novoformirane jedinice izvodile uspešne akcije na komunikacije i veze i stvarale slobodne teritorije.

U Makedoniji je okupator, posle razbijanja odreda, preduzeo oštre mere za suzbijanje otpora. Samo u Prilepu je uhapsio 900 građana i na organizovanim sudskim procesima donosio veliki broj smrtnih presuda. U nekim organizacijama došlo je do provala i do razmimoilaženja u Pokrajinskom komitetu posle hapšenja njegovog sekretara, zbog toga što su neki njegovi članovi imali oportunistički stav u pogledu vođenja oružane borbe. To je, pored konfuzije i dezorijentacije, izazvalo negodovanje članstva koje je zahtevalo da se sprovode u život odluke CK KPJ.

Za vreme ovih operacija, kao i ranije, neprijatelj je vršio strahovit teror nad civilnim stanovništvom: masovno je ubijao ljude, žene i decu (živi su spaljivani u kućama, bacani u jame, vešani na javnim mestima u gradovima), internirao na desetine hiljada u koncentracione logore — na Banjicu i Sajmište kod Beograda, u Šabac, Valjevo, Niš, Kostolac, Jasenovac, Stjiru Gradišku, Rab, MOlat, Begunje i druga mesta, kao i u zatvore koji su u tu svrhu stvarani širom zemlje, ili slao u stravične evropske logore smrti — Dahau, Buhenvald, Aušvic (Osvjenćin), Mathauzen i dr. Stanovništvo je internirano i u logore u Italiji, Albaniji, Bugarskoj i Mađarskoj, a na hiljade građana prisilno je odvođeno na rad u Nemačku. Mnogi krajevi zemlje bili su opljačkani i popaljeni, a desetine hiljada stanovnika ostalo je bez krova nad glavom i bez igde ičega.

Neprijateljske ofanzive uspele su da potisnu partizanske snage, koje su bile i brojno i tehnički znatno slabije. To je bila i posledica njihovog nedovoljnog iskustva, jer su one, u težnji da odbrane oslobođene teritorije, često prihvatale frontalnu borbu, umesto da su primenjivale partizansku taktiku — veliku pokretljivost i manevar. Neuspehu su doprineli i brutalne represalije i zločini neprijatelja koji su izazvali izvesno kolebanje, pa i osipanje boraca. Međutim, zbog intenziteta partizanskih akcija na čitavoj teritoriji Jugoslavije, neprijateljska dejstva nisu mogla biti usklađena po prostoru i vremenu, jer je svako u svojoj zoni, zavisno od situacije, bio primoran da posebno planira i izvodi operacije.

Mada je u pojedinim krajevima dolazilo do kraće ili duže oseke ustanka, ipak je karakteristično da je u drugim krajevima u isto vreme bio u usponu. Sem toga, u ovim borbama ustanici su zaplenili veliku količinu oružja i municije i sticali iskustva za dalje borbe, naročito posle zaključaka sa Savetovanja u Stolicama. Ustanak je ispoljio vitalnost i sigurnost za dalji razvoj i uspon.

halijanski vojnici nad streljanim rodoljubima u Crnoj Gori.

— ...Zemlja je, kao što smo vidjeli, rasparčana i podjeljena između nekoliko neprijateljskih osvajača, ali to ne može biti nikakva zapreka za daljnje jedinstveno djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, to ne može biti nikakva zapreka za zajedničku borbu naroda Jugoslavije za njihovu nezavisnost i slobodu, to ne može biti zapreka za zajedničku borbu naroda iz svih pokrajina protiv okupatora i njihovih agenata u zemlji.

Iz Zaključka Majskog savetovanja CK KPJ (»Proleter« br. 3. 4 i 5, 1941; *Proleter 1929—1942,* str. 782, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd. 1968).

Borba protiv okupatora je mogla biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. Ni radnici, ni seljaci, ni napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu da tamo umiru i podnose najveća stradanja a da unaprijed ne znaju da će borba donijeti novo, pravednije društveno uređenje. Ova pitanja su bila medu osnovnim elementima pri razrađivanju naše vojne i političke revolucionarne strategije i taktike.

Josip Broz Tito, "Stvaranje i izgradnja JNA«. Beograd, 1962.

— Partija je kroz čitavo vrijeme kratkog ali haotičnog rata sačuvala kontinuitet u svom radu i međusobne veze. Svi partijski forumi, od CK do najnižih partijskih foruma, ostali su uglavnom čitavi i vrše svoje funkcije. Bez obzira na vanredno ratno stanje i prijeki sud CK KPJ izdao je dva proglasa u desetke hiljada primjeraka na tri jezika. Jedan proglas koji je izdan u toku rata protiv okupatora, tj. 15. aprila, i prvomajski proglas bili su dobro razparčani u svim oblastima Jugoslavije. Pojava proglasa bacila je okupatore u divlji bijes i oni prijete najstrožim represalijama. Osim ovih proglasa, oblasni komiteti i neki okružni komiteti izdali su svoje proglase i letke, tako da se aktivnost partijskih organizacija još više pojačala, bez obzira na teror.

Bez obzira na to što je Jugoslavija podijeljena medu imperijalistima i što su stvorene nove granice, KPJ je ostala jedinstvena, a CK rukovodi nesmetano u svim oblastima okupirane zemlje i ima redovne veze sa tim oblastima. Dokaz za to jeste održavanje Savjetovanja rukovodećih drugova u početku maja ove godine, na kome su bili zastupljeni rukovodeći drugovi iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine.

Iz Izveštaja Josipa Broza Tita Kominterni maja 1941 (Josip Broz Tito, *Vojna djela.* I, str. 16—17. Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1961).

— Narodi Jugoslavije: Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i drugi... Vi ste bili pobedeni u ratu, al i niste pokoreni. Slavne tradicije borbe za pravdu i slobodu vaših de dova ne smeju biti zaboravljene. Sada je vreme da pokažete da ste dostojni potomci svojih slavnih predaka... Sada je vreme, sada je kucnuo čas da se dignete svi kao jedan u boj protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, krvnika naših naroda. Ne prezajte ni pred kakvim terorom neprijatelja. Na teror odgovarajte masovnim udarom po najosetljivijim točkama fašističkih okupatorskih bandita. Uništavajte sve — sve što koristi fašističkim osvajačima. Ne dozvolite da naše železnice prevoze ratni materijal i druga sredstva koja služe fašističkim hordama u njihovoj borbi protiv Sovjetskog Saveza. Stvorimo od naše zemlje opsednutu tvrđavu za fašističke osvajače.

— Komunisti, na vama leži težak ali častan zadatak organizacije izvođenja teške borbe sa krvoločnim fašističkim zločincima... Budimo hrabri, budimo uporni, budimo brzi u svojim akcijama, jer tu je u pitanju čast naše Komunističke partije kao najborbenijeg odreda radničke klase, tu je u pitanju čast našeg naroda.

Iz Proglasa CK KPJ od 12. jula 1941 (»Proleter« 3. 4 i 5. 1941; *Prillerei■ 1929—1942.* **str. 784- 785. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd, 1968).**

— ...U ime slobode i nacionalne nezavisnosti Komunistička partija Jugoslavije poziva sve rodoljubive narodne elemente da se ujedine u borbi protiv zajedničkog neprijatelja — fašističkog okupatora i domaćih izdajnika!

Partizanski odredi imaju za zadatak da uništavaju sve što služi neprijateljima naroda — fašističkom okupatoru. Ali, to nije samo dužnost partizana, već je to dužnost svakog rodoljuba. Učinimo da naša zemlja bude okupatoru grobnica...

Iz Proglasa CK KPJ od 25. jula 1941 *{Zbornik dokumenata NOR.* **tom I, knj. I. str. 22 — 26. Vojnoistorijski institut. Beograd).**

Zadatak narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda

Prvo. — Narodno-oslobodilački partizanski odredi u svim oblastima Jugoslavije (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Vojvodina, Sandžak i Dalmacija) imaju kao glavni cilj — oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i borbu protiv domaćih okupatorskih agenata, koji pomažu ugnjetavanje i terorisanje našeg naroda.

Drugo. — Najveći neprijatelj slobode i nezavisnosti našeg naroda jeste njemački fašizam, pa onda svi ostali njegovi fašistički trabanti, koji harače po našoj zemlji. Prema tome, sveta je dužnost svih rodoljuba da se bore nemilosrdno do potpunog uništenja te fašističke bande.

Treće. — Partizanski odredi zovu se narodno-oslobodilačkim i zbog toga što nisu borbene formacije bilo koje političke partije i grupe — u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, — već su to borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje.

Četvrto. — U općoj borbi protiv neprijatelja našega naroda partizanski odredi imaju mnogobrojne zadatke. Oni moraju rušiti sve one objekte koji služe fašističkim osvajačima: željeznice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja. Oni moraju svim silama onemogućiti okupatorima da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice. Rekviririrano žito, stoku i druge namirnice treba silom oduzimati okupatorima i dijeliti narodu, a potrebnu količinu zadržati za ishranu odreda. Partizanski odredi moraju onemugućiti ubiranje poreza i drugih dažbina, jer u današnjem momentu sve to služi samo okupatorima za vođenje osvajačkih ratova i dalje ugnjetavanje našeg naroda.

Peto. — Partizanski odredi moraju, s oružjem u ruci, braniti naselja, gradove i sela od fašističkih zuluma. Oni moraju štititi imovinu naroda od okupatorske pljačke.

Šesto. — Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašističke odrede, naročito oficire i gestapovce, crne košulje itd. Isto tako, treba nemilosrdno uništavati njihove domaće agente, razne narodne izdajice i provokatore, koji u masama predaju u ruke fašističkih krvnika najbolje sinove naroda, služe kao vjerni psi okupatora i terorišu naš narod.

Sedmo. — Partizanski odredi moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanka kao borbeno jezgro. Dosadašnje iskustvo partizanskih borbi pokazalo je da se zanemarivalo pitanje

općenarodnog ustanka, zato je potrebno hitno likvidirati taj nedostatak, jer, u protivnom, mogu biti partizani izo/ovani od masa, koje su spremne da se bore za svoju pravednu stvar.

Osmo. — Politička linija partizanskih odreda mora biti: narodnó-oslobodilački antifašistički front svili naroda Jugoslavije, bez razlike na politička i vjerska ubjeđenja.

Deveto. — Kod stvaranja partizanskih odreda ne smije se biti tjesnogrud; treba dati mogućnost široke inicijative za stvaranje partizanskih odreda. Već stvoreni partizanski odredi treba da se povezu sa mjesnim i okružnim štabovima i stave pod njihovo rukovodstvo.

Deseto. — Štabovi i komandiri moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune. Ako se takvi pojave, treba ih odmah strijeljati i njihova imena objaviti.

Jedanaesto. — Štabovi i komandiri partizanskih odreda moraju strogo paziti na disciplinu u odredima. Svaki čin pljačke, izdaje ili druge povrede discipline treba strogo kažnjavati.

Dvanaesto. — Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugom. Ishranu treba organizirati zajedno sa komitetima Narodno-oslobodilačkog fronta koji treba da prikupljaju za Fond narodnog oslobođenja. U slučaju gdje takvih komiteta još nema, treba, uz dobrovoljni pristanak seljaka i građana, osigurati ishranu ili plaćati namirnice u gotovom.

Trinaesto. — Svi partizanski odredi i njihovi štabovi: iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonoje i Sandžaka spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Radi koordiniranja borbe i uspešnijeg vođenja operacija štabovi moraju biti međusobno dobro povezani.

Četrnaesto. — Štabovi i komandiri moraju se pobrinuti za potreban sanitetski materijal i osoblje radi njege ranjenih i bolesnih.

Petanesto. — Sa razvijanjem širih ustanaka narodnih masa stvaraće se i potrebne komande, zato je nužno da se štabovi i komandiri partizanskih odreda pobrinu za provjerene i dobre komandire i komesare koji treba da stanu na čelo pobunjenih masa.

Šesnaesto. — U slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti, radi izvođenja krupnih operacija, stvaraće se, prema potrebi, od više partizanskih odreda, krupne vojne jedinice

Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda

Tito

(Bilten Glavnog štaba NOPOJ br. 1 od 10. avgusta 1941; *Zbornik dokumenata NOR,* **tom II, str. 12—13, Vojnoistorijski institut, Beograd).**

— *Svakodnevni prepadi na železnice i pošte kao i sabotarne akcije na telefonske linije pretili su da bude obustavljen svaki saobraćaj.*

Veliki deo rudnika metala i uglja u Srbiji bio je umrtvijen komunističkim poduhvatima, a gde se još radilo bio je transport rudnog blaga bitno ograničen zbog mnogih železničkih prekida...

1/ ocene Štaba generalfeldmaršala Lista od avgusta 1941. o partizanskoj borbi u Srbiji (E. Vishaupt. *Borba protiv ustuničkog pokretu u jugoistočnom prostoru,* **str. 19. Arhiv Vojnoistorijskog instituta. Beograd).**

— *2. Balkan: Potrebno je pre proleća uništiti svako jezgro pobune. U protivnom slučaju izlažemo se teškoj opasnosti da u 1942. godini imamo nastavak rata na Balkanu; prva zona koju treba smiriti to je Bosna, zatim Srbija i Crna Gora. Operacije treba voditi krajnjom odlučnošću i one treba da postignu stvarno i potpuno razoružanje stanovništva, čime se jedino mogu izbeći neugodna iznenađenja u budućnosti. Pri tome je potrebna suradnja naših oružanih snaga na osnovu zajedničkog plana, da se tako izbegne rasipanje snaga i postigne željeni rezultat s najmanjom upotrebom ljudi i sredstava.*

Iz Musolinijcveg pisma Hitleru od 29. decembra 1941 (Ugo Kavalero.
I rhovna komanda, **str. 176 177).**

— **…** *Sovjetski narodi znaju za vaše heroje i borce koji se bore za slobodu i nezavisnost. Sovjetske narode raduje borba heroja Jugoslavije, borba partizana.*

__*Jugoslavija se nije pokorila Hitlerovoj Nemačkoj. Svi narodi Jugoslavije i dalje vode borbu. Partizanski odredi Jugoslavije pretvorili su se u pravu vojsku...*

Iz pozdrava Radio-Moskve Jugoslovcnima 31. XII. 1941 (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kut. 2132. reg. br. 3 I).

— *...Ljudska hrabrost sama ne može pobediti mehanizovanu snagu moderne nacistične vojske, ali može osvajanje učiniti skupim i beskrajnim poslom. To je lekcija koju su Nemci naučili u Jugoslaviji, koja se još pre nekoliko meseci činila potpuno srušena tenkovima i bombarderima. Junaštvo, obično junaštvo, još ima svoje mesto u svetu. Mehanizacija ga ne može uništiti...*

(»Igl«, Bruklin, Njujork. 20 XI. 1941; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović.
Svijet o Tim. **str. 33. »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).**

VOJNO-POLITIČKI DOGAĐAJI U SVETU 1941.

Pošto je ovladanjem Balkanom obezbedilo desni bok svojih snaga, a ranijim operacijama i svoju duboku pozadinu na Zapadu, rukovodstvo fašističke Nemačke smatralo je da su stvoreni svi uslovi za uspešnu agresiju na Sovjetski Savez. Hitler je bio ubeđen da će primenom »munjevitog rata« za oko sto dana izbiti na liniju Arhangelsk—Volga—Astrahan, tj. da će pre zime zauzeti Lenjingrad, Moskvu i Staljingrad (Volvograd) a za ukupno šest meseci uništiti Crvenu armiju, a time i Sovjetski Savez i tako postići hegemoniju u Evropi. Smatrao je da u tom vremenu Velika Britanija i SAD neće biti u stanju da se jače angažuju protiv Nemačke i da će Nemačka na taj način izbeći da istovremeno intenzivnije vodi rat na dva fronta.

Pozadina za snabdevanje Hitlerove armije prostirala se od obala Atlantika na Zapadu, Severnog mora na severu i Sredozemskog mora na jugu. Zahvaljujući bogatom industrijskom i sirovinskom potencijalu okupirane Evrope, Nemačka je 1941. godine proizvela oko 11.000 aviona, 5.200 tenkova i oklopnih kola, 30.000 artiljerijskih oruđa i minobacača, 1,688.000 pušaka i 62.400 kamio na. Od neokupiranih zemalja dobila je niz ekonomskih i drugih ustupaka, potrebnih za vođenje rata (Švedska, Švajcarska, Španija, Portugalija). Osamnaestog juna zaključila je Ugovor o prijateljstvu i nenapadanju s Turskom i time još bolje obezbedila južni deo svog fronta. Tako su se glavne nemačke oružane snage, opremljene najsavremenijim naoružanjem i tehnikom, 22. juna 1941. godine sručile na Sovjetski Savez. Istog dana na njihovu stranu stupile su u rat i oružane snage Italije, Rumunije i Finske, a 27. juna i Mađarske. U početku napada na Sovjetski Savez, Hitler i njegovi sateliti angažovali su 181 diviziju i 18 brigada — oko 5,000.000 vojnika, 3.400 tenkova, 5.000 aviona i 193 ratna broda. U »Podsetniku«, koji je dobio svaki nemački vojnik, pisalo je: *»...Bez ikakve milosti i saosećanja — ubij svakog ruskog vojnika i sovjetskog građanina, bilo da je pred tobom starac, žena, devojka ili mladić...«.* Tako su fašistički vojnici dobili »zakonsko pravo« da se na sovjetskoj zemlji pretvore u armiju okrutnih ubica.

Zbog velike brojne i tehničke nadmoćnosti, nemačka armija je u početku rata brzo prodirala u dubinu Sovjetskog Saveza i do kraja septembra stigla blizu Lenjingrada, Moskve i Rostova. Crvena armija je činila velike napore da uspori njeno nastupanje stalnim bočnim protivudarima. Obostrani gubici bili su veliki. Nemci su u zauzetim oblastima sprovodili užasan teror, ali su odmah naišli na opšti otpor naroda i na partizanska dejstva.

Zbog sve sporijeg napredovanja. Hitler je naredio nemačkim snagama da po svaku cenu moraju da zauzmu Moskvu pre nego što nastupi zima. Zato je za napad u pravcu Moskve odredio velike snage od oko milion vojnika, 19.500 artiljerijskih oruđa i minobaca-ča, 1.700 tenkova i 950 aviona. Pošto su sovjetske snage za odbranu Moskve bile znatno slabije: oko 830.000 vojnika, 9.150 topova i minobacača, 770 tenkova i 364 aviona. Hitler se nadao da će, posle izvršenih svestranih priprema, neminovno postići uspeh.-U Berlinu su za »paradu u Moskvi« pripremljene čak i nove uniforme i odlikovanja, a novinarima je saopšteno da će sledeća konferencija za štampu biti održana u Moskvi — glavnom gradu Sovjetskog Saveza. U zapo vesti Vrhovne komande od 2. oktobra kaže se: *»Najzad su stvoreni preduslovi za poslednji ogroman udar, koji još do nastupa zime treba da dovede do uništenja neprijatelja. Sve pripreme, koliko je bilo u ljudskoj moći, završene su... Danas počinje poslednja, velika odlučujuća bitka godine«.*

Od 30. septembra bitka se vodila na frontu širokom 400, a dubokom 200—250 kilometara. U početku, Nemci su imali brojno i tehnički nadmoćnije snage, ali se kasnije, u toku borbe, zahvaljujući prilivu svežih sovjetskih snaga i tehnike, taj odnos promenio u korist Crvene armije. Preko 250.000 Moskovljana podizalo je barikade za odbranu svoga grada, a vojska i narod ispc^ljavali su heroizam. Pošto su nemačke jedinice pretrpele velike gubitke u ljudstvu i tehnici, ofanziva je zaustavljena i doživela slom. Zbog tako težke situacije, umesto »parade u Moskvi«, Hitler je naredio svojim snagama da se povuku i pređu u odbranu, smenio maršala fon Brauhiča, vrhovnog komandanta kopnene vojske, i lično preuzeo komandu nad oružanom silom. Moskovskom bitkom stvoreni su uslovi za sovjetsku protiofanzivu u kojoj je Crvena armija do kraja decembra odbacila nemačke snage na zapad 100—250 kilometara. U isto vreme, Crvena armija je postigla prve uspehe kod Lenjingrada i Rostova. Koristeći postignute uspehe.

Nemci su odlučili da istrebe sve Ruse. To se vidi iz natpisa na ovoj fotografiji: »Rusi moraju umreti da bismo mi živeli«.

Nemci vešaju rodoljube i partizane u Minsku, oktobar 1941.

U odbrani Lenjingrada učestvovalo je čitavo njegovo stanovništvo. Žene Lenjingrada podižu barikade.

1 pored blizine fronta, 7. novembra 1941., u Moskvi je na Crvenom trgu održana parada.

ona je u toku prvih meseci sledeće godine preduzela veliku ofanzivu, nanela teške gubitke nemačkim jedinicama i odbacila ih na zapad još oko 100-150 km, posle čega je nastalo zatišje na ćelom sovjetsko-nemačkom frontu.

Pred Moskvom je prvi put nemačka doktrina »munjevitog rata« doživela slom. Nemački vojnici prvi put su počeli da se povlače i osećaju svu gorčinu poraza. Bitka kod Moskve je ne samo velika pobeda sovjetskog naroda nego i vesnik nade za porobljene

Kolonu zarobljenih nemačkih vojniku i oficiru kod Smolensku, jul 1941.

Italijansko-nemački položaji na libijsko-egipatskoj granici, pripremljeni za odhranu, druga polovina 1941.

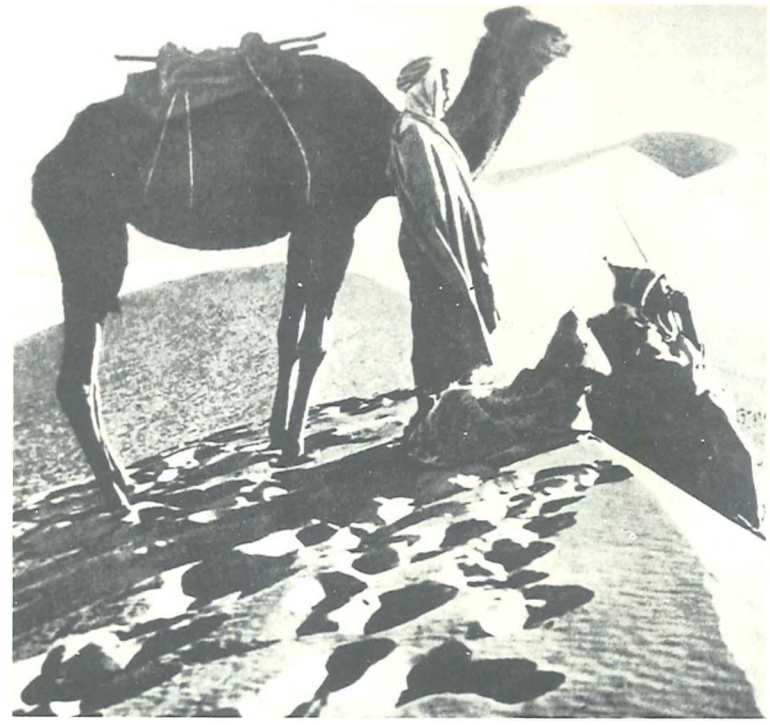

Ral u severnoj Africi bio je rat u pustinji koji je pričinjavao mnoge teškoće zbog klime i nedostatka pijace vode. — Domorodačke kao i jedinice su kamilama koje su Evropljani koristili za naročite zadatke u vremenu 1941 — 1943.

narode. Međutim, bez obzira što je nemačka armija pred Moskvom doživela prvi poraz, za njeno uništenje, zbog njene velike snage, trebalo je još dosta i napora i vremena.

Pošto je od juna 1941. godine teret rata nosio Sovjetski Savez, jer su prema njemu bile angažovane dve trećine ukupnih nemačkih snaga, prestala je opasnost od nemačke invazije na Britanska ostrva. Zbog toga je Velika Britanija mogla pojačati dejstva na Sredozemlju i u Africi. Ona je krajem novembra 1941. godine slomila otpod Italijana u Etiopiji, zimi 1941. povratila Kirenaiku u Libiji, stabilizovala front i ovladala istočnom Afrikom. Pošto su nemačke snage, nastupajući kroz jugoistočni deo Sovjetskog Saveza, mogle ugroziti i Iran, to su sovjetske trupe krajem avgusta 1941. godine ušle u Iran sa severa, a britanske sa juga (iz Iraka). Tako su Sovjetski Savez i Velika Britanija stabilizovale situaciju na Srednjem istoku. Pri tome je od osobitog značaja i to što je Iran početkom 1942. godine zaključio savez sa Sovjetskim Savezom i Velikom Britanijom, jer se iz Persijskog zaliva preko Irana upućivala pomoć Sovjetskom Savezu.

Velika Britanija je krajem 1941. godine otpočela bombardovanje vojnih, ekonomskih i saobraćajnih objekata u Nemačkoj, ali su nemačke podmornice vrlo uspešno dejstvovale na Atlantiku.

Japan je 7. decembra 1941. godine iznenadnim napadom na američku bazu Perl Harbor (Havajska ostrva) Amerikancima naneo velike gubitke, zatim je zauzeo Gilbertova ostrva, ostrva Guam i Vejk i Honkong i otpočeo operacije za zauzimanje Malaje, Filipina, Holandske Istočne Indije (Indonezija) i Burme. Zato su mu SAD i Velika Britanija već sutradan 8. decembra — objavile rat, a l i . decembra Nemačka i Italija objavile su rat Sjedinjenim Američkim Državama. Tako se rat proširio i na Daleki istok i obuhvatio gotovo čitav svijet.

Ovakav razvoj događaja doveo je i do pregrupisavanja snaga. Između Velike Britanije i Sovjetskog Saveza 12. jula potpisan je Sporazum o zajedničkoj borbi protiv nacistične Nemačke, o uzajamnoj pomoći i da neće voditi nikakve pregovore o primirju ili miru bez obostrane saglasnosti. SAD su napustile neutralnost. One su 24. jula izjavile da će pružati pomoć Sovjetskom Savezu u borbi protiv Nemačke, a Ruzvelt i Čerčil su 14. avgusta potpisali Atlantsku povelju, u kojoj su izneti osnovni principi uređenja sveta i njihove politike posle uništenja fašizma. Na konferenciji u Londonu, 24. septembra, Povelju je, pored osnivača, potpisalo još deset država, među kojima Sovjetski Savez i Jugoslavija. Prvog januara 1942. godine dvadeset i šest država potpisalo je Deklaraciju Ujedinjenih nacija (UN). Tako je stvorena moćna antifašistička koalicija, kojoj su kasnije prišle i druge države i položeni temelji Organizacije ujedinjenih nacija.

Krajem septembra, u Moskvi je održana Konferencija predstavnika Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i SAD na kojoj je doneta odluka da se Sovjetskom Savezu, počev od 1. oktobra 1941. do 1. jula 1942. godine svakog meseca isporučuje po 300 lovaca, 100 bombardera, 500 tenkova i drugi vojni materijal.

Iako su fašističke snage i dalje bile brojno i tehnički toliko nadmoćne daje za njihov potpuni slom očigledno bilo potrebno još dugo vremena, ipak je poraz nemačkih snaga pred Moskvom i stvaranje velike antifašističke koalicije otvarao povoljnu perspektivu i davao sigurne nade i sve veći podsticaj porobljenim narodima za otpor agresorima.

Da bi zbog neuspeha i ispoljenih slabosti što čvršće povezali svoje satelite, Nemci su 25. novembra 1941. godine na Konferenciji u Berlinu oživeli i proširili Antikominterna pakt, kojem su, pored Nemačke, Italije i Japana, pristupile Mađarska, Španija, Finska, Rumunija, Bugarska, Danska i dr.

ATLANTSKA POVELJA

1) *Dve države SAD i Velika Britanija ne traže nikakvo povećanje svoje teritorije ili .neke druge izmene.*
2) *One ne mogu dozvoliti nikakve teritorijalne promene koje ne bi bile u suglasnosti sa slobodno izraženim željama zainteresovanih naroda.*
3) *One poštuju pravo svih naroda da izaberu oblik vladavine pod kojim će živeti, one žele da se vrate suverena prava i samouprava onima kojima su bili oduzeti.*
4) *One će nastojati, vodeći računa o svojim obavezama, da pomognu svim državama, velikim i malim, pobednicama ipobedenim, da pod istim uslovima koriste sirovine koje su im potrebne za ekonomski razvoj.*
5) *One žele da razviju najpotpuniju suradnju svih naroda na ekonomskom polju, s ciljem da se svima osiguraju bolji radni uslovi, ekonomski napredak i socijalno obezbedenje.*
6) *One se nadaju da će, posle konačnog uništenja nacističke tiranije, biti uspostavljen mir, koji će svim narodima omogućiti da bezbedno žive u okviru svojih granica i koji će osigurati da svi ljudi u svim zemljama žive sopstvenim životom, bez straha i oskudice.*
7) *Ovakav mir treba da omogući svim ljudima da bez ikakvih smetnji, koriste otvorena mora i okeane.*
8) *One veruju da će svi narodi sveta, iz materijalnih i duhovnih pobuda, morati da napuste sistem primene sile. Pošto se ubuduće ne može osigurati mir ako narodi koji prete ili koji bi mogli pretiti agresijom van svojih granica produže da održavaju kopneno, pomorsko i vazdušno naoružanje, one smatraju da je od najveće važnosti da se izvrši razoružanje tih naroda sve dok se ne postigne širi i čvršći sistem bezbednosti. One će takode i svim drugim pogodnim merama pomoći miroljubivim narodima da odbace ogroman teret naoružanja.*

Ovu Povelju su 14. avgusta 1941. godine potpisali Ruzvelt i Čerčil, a 24. septembra još deset država, medu kojima i Sovjetski Savez i Jugoslavija.

ATLANTSKI OKEAN

NORVEŠKO MORE

SEVERNO MORE

BALTIČKO MORE

SREDOZEMNO MORE

JADRANSKO MORE

TIRENSKO MORE

JONSKO MORE

EGEJSKO MORE

CRNO MORE

KASPISKO MORE

ARALSKO MORE

PERSISKO MORE

CRVENO MORE

BARENCOVO MORE

REJKJAVIK, OSLO, STOKHOLM, HELSINKI, RIGA, KOPENHAGEN, Kalinjingrad, GLAZGOV, Belfast, DABLIN, Mančester, Liverpol, Birmingem, LONDON, AMSTERDAM, HAG, BRISEL, HAMBURG, HANOVER, BERLIN, VARŠAVA, Šerbur, Brest, PARIZ, Frankfurt, Lajpcig, PRAG, Nant, Minhen, BEČ, BERN, LION, BUDIMPEŠTA, Bordo, MILANO, Đenova, Marsej, Nica, BEOGRAD, Zagreb, Split, MADRID, LISABON, BARSELONA, Valensija, RIM, Bari, Potenza, Brandezi, TIRANA, Skoplje, Solun, Kalari, Napulj, Salerno, Krotone, Katanjaro, Mesina, Rieđo, Palermo, ATINA, Malaga, Tandžer, Gibraltar, ALŽIR, Tunis, RABAT, Kasablanka, Oran, EL BEIDA, Bengazi

Tomsk, Novosibirsk, Omsk, Perm, Sverdlovsk, Lenjingr. fr., LENJINGRAD, Kazan, Voloneški fr., Jaroslavlj, Gorki, Severozap. fr., Velikija Luki, MOSKVA, Kubjišev, Orenburg, Kalenj. fr., Zap. fr., Tula, Dorogobuž, Novosul, Vitebsk, Smolensk, Brjanski fr., Orel, Brjansk, Gnjilc, Voronješ, Saratov, Minsk, Kursk, Centr. fr., Korenovo, Prohorovka, Voronješki fr., Bjelogorod, Lugansk, STALJINGRAD, Harkov, Stepski fr., KIJEV, Jugozap. fr., Astrahan, Taganrog, Rostov, Dnjepropetrovsk, Južni fr., Zdanov, Severnokavkazki fr., ODESA, Groznij, Sevastopolj, BAKU, BUKUREŠT, SOFIJA, ISTAMBUL, TEHERAN, ANKARA, BAGDAD, Rodos, Nikozija, Bejrut, Damask, Heraklion, Haifa, TEL-AVIV, JERUSALIM, AMAN, Derna, Tobruk, ALEKSANDRIJA, KAIRO

Grupa armija „Sever"

Grupa arm. „Centar"

Grupa arm. „Jug"

Armija „B"

Pravci nastupanja savezn. snaga

Nemačke snage

Oslobođene teritorije u Jugoslaviji

0 500 1000 km.

USPON OSLOBODILAČKE BORBE

NAPORI VOJNO-POLITIČKOG RUKOVODSTVA JUGOSLAVIJE ZA JAČANJE NOP-a

Godina 1941. predstavljala je težak period oslobodilačkog rata naroda i narodnosti Jugoslavije. Ustanak se razvijao dinamično, neravnomerno po intenzitetu i u složenim uslovima. Zato su se morale preduzimati političke i vojne mere za brže savlađivanje teškoća i za jačanje oružane borbe. U tomeje posebno bilo značajno sprovođenje donetih odluka u Stolicama.

U Srbiji je Glavni štab reorganizovao odrede u krupnije jedinice, koje su se sastojale od bataljona, a u nekim od četa.

Po uputstvu Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba, ranije vojno rukovodstvo za Crnu Goru preimenovano je u Glavni štab za Crnu Goru i Boku, a za teritoriju Sandžaka obrazovan je poseban Glavni štab za Sandžak. Od svih jedinica u Crnoj Gori formirano-je šest partizanskih odreda (44 bataljona), a na zahtev Vrhovnog štaba formiran je poseban odred od 3700 boraca koji je upućen u Sandžak, gde je dejstvovalo šest partizanskih četa.

Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu izvršio je reorganizaciju snaga na taj način što je u Hercegovini formirao jedan odred (9 bataljona), u istočnoj Bosni šest odreda (22 bataljona) i u srednjoj i zapadnoj Bosni tri odreda (10 bataljona).

Glavni štab za Hrvatsku je u decembru u srednjoj Hrvatskoj i na Hrvatskom primorju formirao dve grupe od tri odreda (13 bataljona) i jedan samostalni odred (2 bataljona), u Dalmaciji su, pored 30 borbenih grupa, formirana tri manja odreda i jedan samostalni bataljon, a u Slavoniji jedan samostalni bataljon.

U Sloveniji je Izvršni odbor OF u oktobru formirao Narodnu zaštitu (NZ), kao masovnu vojnu organizaciju, za zaštitu slovenačkog naroda. U nju je bio dužan da stupi svaki građanin koji je sposoban da nosi oružje, a iz određenih razloga nije stupio u partizanske jedinice. Organizovana je u svim mestim, a njeni članovi živeli su legalno i izvršavali određene zadatke. Do sredine oktobra čete u Štajerskoj, Notranjskoj i Gorenjskoj objedinjene su u bataljone, a u Dolenjskoj su i dalje ostale samostalne. Radio-stanica OF davala je tri puta nedeljno svoje emisije.

Nalazeći se na tromeđi Sandžaka, Crne Gore i istočne Bosne, Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab detaljnije su se upoznali sa situacijom u tom delu zemlje, zbivanja u Srbiji su neposredno sagledali, a donekle su raspolagali i podacima o prilikama u ostalim krajevima zemlje. U Jugoslaviji se već vodio rat. Partizanski odredi, kao početni oblik organizacije oružanih snaga, pokazali su svoju vitalnost. Oni su od malih grupa prerastali u jače formacije, neki jačine čak i od nekoliko hiljada ljudi. Međutim, za vreme ofanziva," u kojima su učestvovale brojno i tehnički daleko nadmoćnije neprijateljske snage, pokazalo se da nisu dovoljni samo partizanski odredi, već da treba stvarati jače, bolje organizovane i solidnije naoružane jedinice za izvršavanje krupnijih i složenijih zadataka — jedinice koje će, zahvaljujući većoj pokretljivosti i samostalnosti, biti sposobne da se bore na čitavoj teritoriji Jugoslavije, odnosno tamo gde se naredi. Zato je na osnovi odluke Centralnog komiteta KPJ, Naredbom Vrhovnog štaba, 21. decembra 1941. godine, u bosanskoj varošici Rudo, formirana 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada od četiri bataljona. Ova brigada je već sutradan, 22. decembra, uspešno izvršila prvu akciju, tako da je taj datum proglašen kao Dan jugoslovenske narodne armije (JNA). Njeno formiranje predstavlja kvalitativno viši oblik organizacije oružanih snaga koji je dobio jugoslovenski karakter. Bila je sastavljena od komunista i radnika, prekaljenih i iskusnih boraca, spremnih za najveća pregnuća u ma kom delu zemlje.

Vrhvovni štab je u februaru 1942. godine doneo *Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada* u kojem se, pored ostalog, ističe da će se popuna vršiti na potpuno dobrovoljnoj osnovi. Zatim se u Statutu govori: o obavezama boraca za borbu *»protiv okupatora i njegovih domaćih slugu«,* o odnosu prema narodu i političkoj delatnosti brigada, o pokretljivosti i *»dejstvugde je to potrebno«,* o disciplini koja se zasniva *»na dubokom uverenju čitavog kolektiva kao celine da je takva disciplina neophodno nužna radi uspešne borbe«,* o potrebi formiranja *»stalnog vojnog suda«,* o

Vrhovni komandant NOVJ Josip liroz Tito predaje zastavu Prvoj proleterskoj brigadi u Bosanskom Petrovcu 7. novembra 1942.

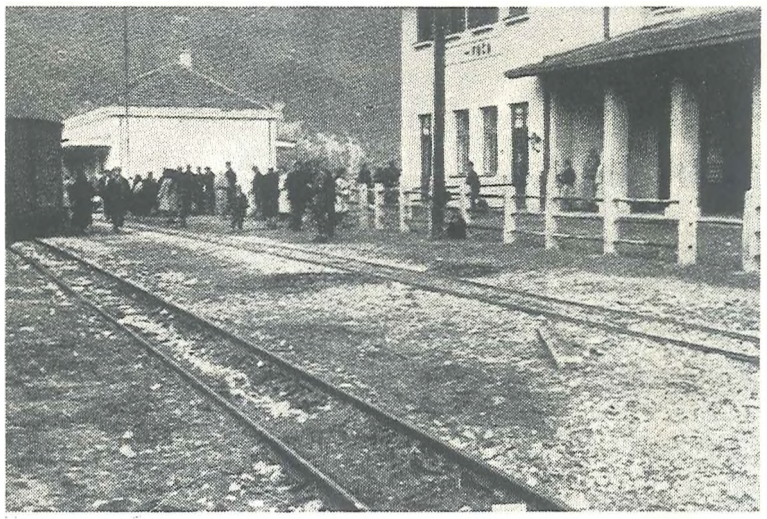

Na oslobođenoj teritoriji uspostavljen je i železnički saobraćaj Foča—Goražde. — Zeleznička stanica u Foči, proleće 1942.

sastavu štaba, o broju bataljona (najmanje četiri u brigadi), o drugim jedinicama i službama i dr. Slično ovima formirale su se i ostale brigade. Međutim, odredi su ostali do kraja rata, ne gubeći ništa od svoga ranijeg značaja, s tim što su od njih ili njihovih jedinica formirane i popunjavane brigade.

Narodi Jugoslavije su svojom oružanom borbom 1941. godine dali značajan doprinos antifašističkoj koaliciji. Već krajem te iste godine u Jugoslaviji su dejstvovali: jedna brigada, 49 partizanskih odreda*, 15 samostalnih bataljona, više samostalnih četa i grupa — ukupno oko 80.000 boraca. Ali, snaga ustanka nije se ogledala samo u borbi partizanskih jedinica, već, kao što je ranije istaknuto, i u raznim drugim oblicima borbe i otpora naroda u okupiranim delovima zemlje. Tako je na jugoslovenskom ratištu oslobodilačkom borbom bilo prikovano preko 30 neprijateljskih divizija, tj. oko 510.000 okupatorskih vojnika (nemačkih 120.000, italijanskih 280.000, bugarskih 70.000, mađarskih 40.000), a sa 150.000 kolaboracionističkih vojnika — ukupno 660.000. Ali, i pored tolikih snaga, okupacioni sistem bio je jako uzdrman, a postojale su i prostrane slobodne teritorije na kojima je bila uspostavljena narodna vlast, tako da je jedno vreme više od trećine jugoslovenske teritorije bilo pod isključivom vlašću narodnooslobodilačkog pokreta.

Oslobođena teritorija, koja je obuhvatala znatan deo Sandžaka, Crne Gore, istočne Bosne i Hercegovine, kao najjače žarište ustanka u Jugoslaviji, imala je veliki vojni i politički značaj za dalji razvoj borbe u susednim krajevima i za uspon ustanka u čitavoj zemlji. Pored Foče, Goražda i Čajniča, bilo je oslobođeno više mesta. Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ su 25. januara 1942. godine stigli u Foču, koja je sve do 10. maja bila središte slobodne teritorije. U njoj je izabran Sreski narodnooslobodilački odbor, čiji se rad, zahvaljujući pomoći i prisustvu rukovodstva NOP Jugoslavije, osećao u čitavom kraju. Uspostavljenje automobilski, železnički i poštanski Saobraćaj sa obližnjim mestima na slobodnoj teritoriji; organizovano je snabdevanje jedinica i ishrana stanovništva (narodne kuhinje i si.); obrazovane su bolnice, ambulante, apoteke, radionice, pekare, prodavnice i ostalo što je neophodno za normalan život. Poseban značaj imao je *Dom kulture* u kojemu su održavana predavanja, kursevi i kulturne priredbe; vršena su sportska takmičenja, a izlazio je i list »Narodni borac« (organ Vrhovnog štaba), tako da je narod i ovim putem obaveštavan o događajima u zemlji i inostranstvu.

Najviše vojno-političko rukovodstvo za vođenje narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji ispoljavalo je veliku aktivnost na konsolidovanju i jačanju jedinica i narodnooslobodilačkih odbora, na učvršćenju onoga što se već postiglo i na daljem razmahu oslobodilačke borbe. Uticaj na rukovodstva Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka bio je neposredniji, a poboljšani su ulovi i za pružanje pomoći rukovodstvima u ostlim krajevima zemlje.

U to vreme, zbog izdaje D. Mihailovića i njegovih oficira, nastupilo je kolebanje i razočaranje nekih pripadnika četničkih jedinica i stanovništva. Među njima bilo je i spremnih da se bore ne samo protiv ustaša već i protiv okupatora. I ovde je došla do izražaja širina NOP-a, te je Vrhovni štab u januaru 1942. godine doneo odluku da se »... *u vezi sa raspoloženjem jednog dela stanovništva koje je raspoloženo za borbu izvan sastava četničkih i partizanskih jedinica...«* pristupi stvaranju jedinica narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda. Zbog toga je Vrhovni štab dobio naziv Vrhovni štab narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (VŠ NOP i DVJ). Međutim, sem dobrovoljačkih odreda, koji su formirani u Bosni u prvoj polovini 1942. godine, u drugim krajevima nije ih bilo.

Vrhovni štab je, ne samo Statutom proleterskih brigada već i drugim direktivama, isticao značaj formiranja proleterskih, udarnih i omladinskih četa i bataljona. U njihov sastav su iz odreda ulazili odabrani borci koji su bili rešeni da se bore van svog zavičaja. Početkom februara naređeno je da se obrazuju operativni štabovi i štabovi operativnih zona radi lakšeg rukovođenja glavnih štabova. Tako su formirani operativni štabovi za istočnu Bosnu, Bosansku krajinu i Hercegovinu, koji su bili potčinjeni Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu. U drugim krajevima formirane su operativne zone. Da bi se rad štabova rasteretio poslova oko popune, snabdevanja i si., u martu 1942. godine izdato je Uputstvo kojim su

*** U toku godine bilo ih je 80, ali su neki spojeni u jače odrede, a neki razbijeni u borbi.**

precizirani ustrojstvo i rad komandi mesta i komandi vojnih područja. Zadaci komandi mesta bili su: obezbeđenje stanovništva od neprijateljske aktivnosti, održavanje reda, sprečavanje neprijateljske propagande, vršenje obaveštajne službe, staranje o ishrani, smeštaju, popuni i snabdevanju jedinica i si. Komande vojnih područja obuhvatale su teritoriju nekoliko komandi mesta, odnosno veću teritoriju. Vojnoteritorijalni organi imali su svoje jedinice (partizanske straže), s tim što se njihova nadležnost proširivala u toku rata.

Vrhovni štab je razradio pitanja odbrane slobodnih teritorija, jer je iskustvo pokazalo da ih nije bilo celishodno braniti po svaku cenu. Naprotiv, pokazalo se da se posle napuštanja jedne teritorije oslobađala druga, često veća, a time se prenosio intenzitet borbi u druge krajeve, tako da se ustanak sve više širio.

Pored značajnih mera za dalju organizaciju i jačanje oružanih snaga, CK KPJ i Vrhovni štab preduzeli su i mere za jačanje narodne vlasti. Tako su početkom februara doneti propisi od izuzetnog, istorijskog značaja, i to: *»Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora«* i *»Objašnjenje i uputstva za rad narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima«*. To su tzv. *Fočanski propisi* koji su imali karakter prvih revolucionarnih zakona, prema kojima su se organizovali narodni organi vlasti na svim oslobođenim, pa i neoslobođenim teritorijama, s tim što su ovi poslednji bili ilegalni i svoj rad prilagođavali konkretnim uslovima. U tim propisima regulisani su principi organizacije i izgradnje narodne revolucionarne vlasti u pogledu izbornosti, odgovornosti pred narodom, ravnopravnosti žena, prava glasa omladine iznad 18 godina i si.

U propisima se, između ostalog, ističe da su odbori *»...borbeni organi koji služe narodnooslobodilačkoj borbi...* da ne *smeju biti organi pojedinih političkih stranaka i organizacija...* da *nikad neće izdati otadžbinu...«,* da su *».. .privremeni organi vlasti... zbog toga što su ukinuti stari organi vlasti... koji su se pokazali kao uporište okupatora i njegovih slugu...«,* da će *»... buduće trajne oblike i organe svoje vlasti odrediti slobodni narod posle isterivanja fašističkog okupatora iz naše zemlje i uništenja njihovih domaćih slugu...«.*

U posebnim propisima dati su organizaciona struktura i način ideološko-političkog rada KPJ u vojsci, organa vlasti i antifašističkih organizacija.

Radi jačanja discipline i regulisanja komandnih i unutrašnjih odnosa, Vrhovni štab je uveo oznake za starešine.

Boravak CK KPJ i Vrhovnog štaba i njihova svakodnevna aktivnost, pored opšteg značaja za NOP, imali su veliki uticaj na ovaj kraj, jer su neposredno doprinosili boljem sagledavanju i rešavanju akutnih problema, još jačem razobličavanju četnika i njihovom proterivanju sa slobodnih teritorija, a time i sprečavanju uništenja Muslimana i dokazivanju da se bez istinskog bratstva i jedinstva ne može ostvariti bolji i srećniji život jugoslovenskih naroda i narodnosti. Umešan i ispravan rad narodnooslobodilačkih odbora imao je veliki značaj, jer je narod mogao da ga upoređuje sa onim kako se radilo u staroj Jugoslaviji. Sve su to mogli osetiti i lako

Vrhovni komandant NOVJ Josip liroz Tito predaje ratnu zastavu 1. i 5. balaljonu I. Proleterske brigade, Foča 15. april 1942.

shvatiti i ljudi iz zaostalih krajeva i sela, pa čak i oni koji se nikad nisu bavili politikom. To im je davalo perspektivu za budućnost i neposredno uticalo na njihovo opredeljenje za NOP i stupanje u jedinice NOP i DVJ radi ostvarenja ciljeva koje je postavila KPJ. Zbog svih preduzetih mera i njihovih posledica, fočanski period im.a značajno mesto u ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije.

POKUŠAJI SUZBIJANJA OSLOBODILAČKE BORBE

Početkom 1942. godine nemačke okupacione snage, zajedno s Nedićevim odredima, četnicima K. Pećanca i belogardejcima, preduzele su operacije protiv partizanskih snaga koje su ostale u zapadnoj Srbiji i Šumadiji. I pored žilavog otpora u teškim borbama, većina partizanskih odreda razbijena je i pretrpela velike gubitke. Pošto su i partijske organizacije imale znatne gubitke, tamo je nastupila oseka ustanka. Bugarski 1. okupacioni korpus, zajedno s nedićevcima, ljotićevcima i četnicima, u višemesečnim borbama u južnoj Srbiji, uspeo je da ponovo zauzme ranije oslobođenu teritoriju i da odredima nanese znatne gubitke, tako da su u manjim grupama, pod izuzetno teškim uslovima, morali da nastave borbu.

Zbog napada nadmoćnijih italijanskih, Nedićevih i četničkih snaga, kao i muslimanske fašističke milicije, partizanske jedinice su, i pored žilavog otpora, bile prinuđene da napuste Sandžak i da se prebace u Crnu Goru i istočnu Bosnu. U Vojvodini, na Kosovu i Metohiji i u Makedoniji situacija je bila takođe teška.

Dok je u istočnom delu Jugoslavije došlo do oseke ustanka, dotle su u njenim zapadnim delovima partizanski odredi izrastali u čvrste vojne jedinice, koje su u mnogim akcijama nanele neprijatelju osetne gubitke, te je ustanak dobio znatno širi razmah. U Bosanskoj krajini partizanski odredi dejstvovali su vrlo uspešno i stvorili prostranu slobodnu teritoriju.

Jedinice u Hrvatskoj povezale su proširenu slobodnu teritoriju na Kordunu, u Lici, Baniji i Gorskom kotaru sa slobodnom teritorijom u zapadnoj Bosni. U Slavoniji, na Kalniku, Bilogori i u Moslavini takođe je stvorena slobodna teritorija, a u Hrvatskom zagorju formiran je partizanski odred. Neprijatelj je na ovom području izveò više akcija, ali bez većih rezultata. U Dalmaciji su formirani novi odredi, učestale su akcije partizana na kopnu, a vršena su i uspešna dejstva na neprijateljske plovne objekte. Naime, dejstva su se vodila na obalama i ostrvima, većinom u vidu prepada. Napadani .su plovni objekti i ometan pomorski saobraćaj. U januaru 1942. godine zarobljen je italijanski jedrenjak »Merkur«, a Primorska četa je vršila niz akcija na italijanske saobraćajne objekte. Sve je ovo prinudilo Italijane da za borbu protiv partizana opremaju specijalne brodove i da u septembru narede da se kroz Makarsko primorje plovi isključivo u konvojima.

U Sloveniji, na području Dolenjske i Notranjske, ojačani partizanski odredi stvorili su slobodnu teritoriju, a za brži razvoj ustanka u Gorenjskoj i Štajerskoj upućena je 2. grupa odreda.

Da bi angažo vao što jače snage u predstojećoj velikoj ofanzivi na Istočnom frontu, Hitler je naredio da se krajem 1941. godine povuku nemačke operativne divizije koje su bile angažovane u Srbiji, s tim da se za okupacione zadatke upotrebe druge okupatorske i kvislinške snage. Zato je, na osnovi njegove odluke, koju je doneo krajem decembra, bugarski 1. korpus (6, 17. i 21. divizija) do 20. januara 1942. godine proširio bugarsku okupacionu zonu u jugoistočnoj Srbiji do linije Zaječar—Ćuprija—Kruševac—Leskovac, a na Istočni front su prebačene u toku januara 113. i u toku februara 342. nemačka pešadijska divizija. Zbog obaveze da na Istočni front uputi određeni kontingent svojih snaga, i italijanska Vrhovna komanda je takođe planirala da povuče izvesne snage iz Jugoslavije. Ali, zbog jakog dejstva oslobodilačkih snaga, to je izazvalo nezadovoljstvo njenih okupacionih komandi koje su smatrale da ni postojeće snage nisu dovoljne za okupacione zadatke u Jugoslaviji.

Početkom 1942. godine ustanak u istočnoj Bosni jenjavao je, pored ostalog, i zato što su četnici svojim postupcima i razbijačkom aktivnošću izazvali veliko nespokojstvo stanovništva i osipanje partizanskih jedinica. Međutim, prisustvo rukovodstva NOP Jugoslavije i 1. proleterske brigade bilo je od velikog značaj za konsolidovanje snaga i dalje jačanje borbe. Dejstva 1. proleterske brigade i ostalih jedinica uspešno su ugrožavala saobraćaj u dolini Bosne i otežavala eksploataciju rudnika. Zbog posebn.og značaja komunikacija i bogatih rudnika na ovoj teritoriji, kao i blizine Srbije, kancelar Rajha je naredio da se preduzmu operacije protiv ustaničkih snaga. Operacije u istočnoj Bosni (tzv. Druga neprijateljska ofanziva) otpočele su 15. januara 1942. godine. Snage nemačke 342. i 718. ijedan bataljon 714. divizije, jedan bataljon italijanske divizije »Pusterija« i 15 ustaško-domobranskih bataljona, ukupne jačine od oko 45.000 ljudi, napadale su koncentrično iz Tuzle, Zvornika, Višegrada i Sarajeva, sa zadatkom da preseku slobodnu teritoriju i

Operacije protiv partizana u istočnoj Bosni (januara 1942.)

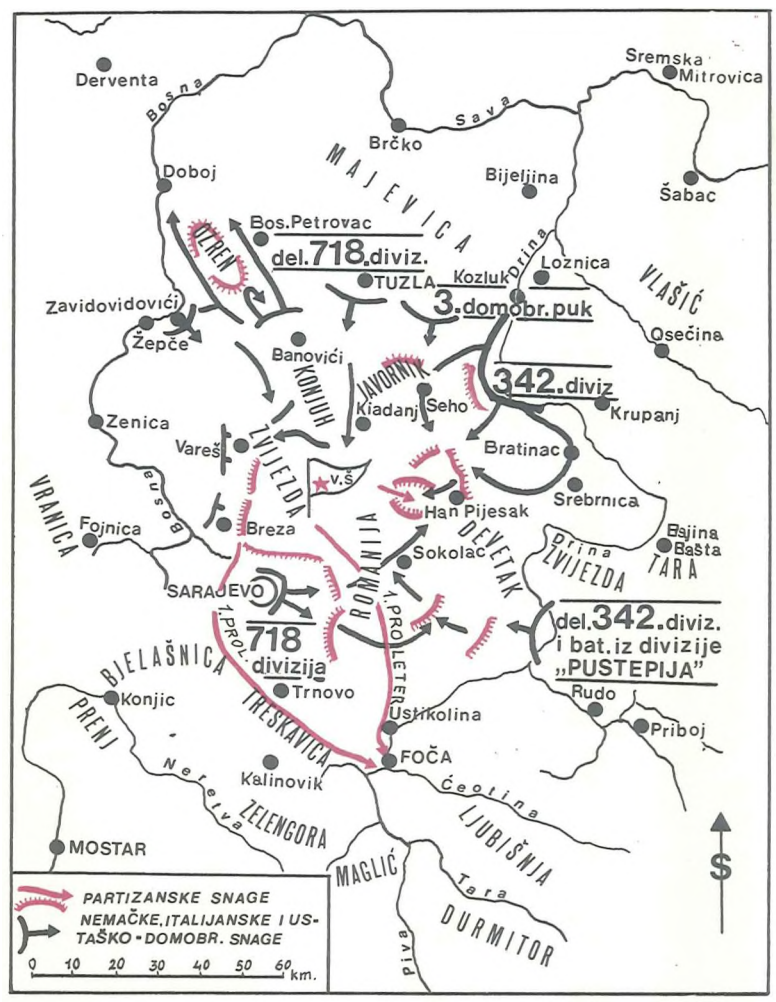

razbiju partizanske snage. Pošto je na osnovi pravaca kretanja neprijateljskih snaga ocenio da se priprema ofanziva, Vrhovni štab je naredio 1. proleterskoj brigadi i grupi odreda (snaga od oko 5.000 boraca) da izbegavaju frontalne borbe i da napadaju neprijateljske kolone. Zahvaljujući velikoj nadmoćnosti, Nemci su duž komunikacija brzo prodirali na slobodnu teritoriju, u čemu su ih pomagali i četnici koji su se pridržavali postignutog sporazuma od 15. januara u Višegradu s nemačkom i italijanskom komandom.

Pošto je glavnina 1. proleterske brigade dobila zadatak da se prebaci u rejon Foče, zbog nedovoljnog poznavanja situacije, odlučeno je da krene pravcem Semizovac—Igman—Trnovo koji je bio dug i veoma naporan zbog velikog nevremena. Marširajući noću 26/27. januara 1942. godine preko planine Igman, po dubokom snegu i hladnoći od oko minus 32°C, ona je 28. januara predveče stigla blizu Trnova, a zatim u Foču. Za vreme ovog čuvenog »igmanskog marša«. od smrzavanja su stradala 172 borca. Jake neprijateljske snage napale su 25. januara Ozrenski odred i, uz velike napore, uspele da zauzmu deo njegove teritorije. Međutim, Ozrenski odred je protivofanzivom do 7. februara uspeo da povrati taj deo slobodne teritorije. To je bio jedan od najznačajnijih partizanskih uspeha u ovoj ofanzivi. Komandant snaga »Jugoistok« je 29. januara obavestio nemačku Vrhovnu komandu da ofanziva nije potpuno uspela i da se mogu očekivati nove ustaničke akcije. U jeku tih borbi Vrhovni štab je uputio deo jedinice u jugoistočnu Bosnu. Oslobođeni su Goražde i Čajniče i na taj načinje povezana slobodna teritorija Crne Gore, Hercegovine, Sandžaka i istočne Bosne. Zatim je 1. marta u Čajniču formirao i 2. proletersku brigadu.

Italijanska Vrhovna komanda je ocenila daje rat u Jugoslaviji toliko težak da su mogućnosti za njegovo uspešno rešenje nesagledive. Zato je još 6. januara 1942. godine predložila svojoj vladi da se na Istočni front upute tri divizije samo iz Italije, a da se u Jugoslaviji i dalje zadrže sve okupacione snage. Italijanska vlada je lično Hitleru izrazila posebnu zabrinutost, naglašavajući da će se rat na Balkanu produžiti ako se na proleće ne unište ustanici u Bosni, Crnoj Gori i Srbiji, i predložila da se protiv njih preduzme zajednička akcija. Hitler se saglasio s takvom procenom i istakao da su partizanske snage ugrozile saobraćaj i privredu u Jugoslaviji, pa je prihvatio predlog o preduzimanju zajedničkih operacija, i to što pre. Na pregovorima između predstavnika italijanske i nemačke vojske u Rimu 27. februara i u Opatiji 2. i 3. marta između njih i delegata NDH postignuta je saglasnost o zajedničkim operacijama, s tim što je definitivan plan utanačen u Ljubljani 28. i 29. marta i u Sarajevu 19. aprila. Prema tom planu, italijansko-nemačke i ustaško-domobranske snage imale su zadatak da unište partizanske snage u istočnoj Bosni, a u isto vreme italijansko-četničke snage one partizanske jedinice koje se nalaze na teritoriji Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine.*) Nezavisno od ove ofanzive, druge okupatorske i kolaboracionističke snage preduzeće niz operacija u Hrvatskoj, Bosanskoj krajini i Sloveniji.

Za operacije u istočnoj Bosni formirana je posebna borbena grupa »Bader« (pod komandom nemačkog generala Badera, sa sedištem u Sarajevu), sastava: 718. i deo 717. nemačke divizije, tri italijanske divizije — »Taurijense«, »Kaćatori dela Alpi« i »Pusterija« — i 8 do 10 ustaško-domobranskih bataljona.

*** U proleće 1942. godine Italija je u Jugoslaviji imala 22 divizije.**

Ova prva zajednička ofanziva nemačkih, italijanskih ustaško-domobranskih i četničkih snaga (poznata pod imenom Treća neprijateljska ofanziva), a trajala je od sredine aprila do sredine juna 1942. godine. Ona je, kao i ranije ofanzive, praćena terorom i represalijama, da bi se narod primorao na pokornost i slomio njegov otpor. Prema dekretu kancelara Rajha od 7. decembra 1941. godine, nemačke jedinice dobile su uputstvo da preimenjuje smrtne kazne na okupiranim područjima i da interniraju stanovništvo, s tim da o tome ne treba nikog obaveštavati, a komandant snaga »Jugoistok«je 19. marta 1942. godine ukazao daje celishodnije da pogine 50 osumnjičenih Jugoslovena nego jedan nemački vojnik. Guverner Italije za Crnu Goru armijski general Pircio Biroli naredio je 12. januara 1942. godine da se za jednog poginulog ili ranjenog italijanskog oficira strelja 50, a za podoficira 10 građana. Pored toga, on je u martu te iste godine uputio poziv u vidu brošure svakom vojniku, u kojem se, pored ostalog, kaže: *»Nemajte poverenja u one koji su oko vas. Zapamtite da je neprijatelj svuda: prolaznik koga sretnete i koji vas pozdravlja, žena kojoj priđete, domaćin koji vas ugosti, gostioničar koji vam prodaje čašu vina«.*

Komandant 2. italijanske armije general Mario Roata je 1. marta 1942. godine izdao uputstvo trupama u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini o načinu borbe i o postupanju sa stanovništvom, u kojem se, pored ostalog, kaže: *»Rat koji se ovde vodi isti je kao i rat koji se vodi u Rusiji, u Libiji i na Dalekom istoku... Svaka kolona ili deo kolone, na maršu i na zastanku, uvek se imaju smatrati da su usamljeni i izloženi napadu na 360 stepenipo horizontu«.* Potom se daju uputstva o interniranju partizanskih porodica, o taocima, o paljenju i bombardovanju sela i dr. Pavelić je naredio da se ubija svako ko se zatekne u zoni operacija, ne izuzimajući ni zarobljenike, da se uništavaju naselja i dr. Ova bezobzirnost u primeni represalija očigledno pokazuje da su se, zbog zamaha i snage narodnooslobodilačke borbe, okupatori i kolaboracionisti našli u teškom položaju i da zbog toga nisu birali'sredstva samo da prinude narod da se odrekne oružane borbe. Pa ipak, sve je to imalo suprotan efekat: opštenarodni prezir, revolt i pojačan otpor.

Dok su pripreme za izvođenje planiranih operacija bile u toku, Vrhovni štab je, zbog povoljne situacije u istočnoj Bosni, rasmatrao mogućnost prenošenja dejstva ka Srbiji ili zapadnim delovima zemlje. U istočnoj Bosni 1. i 2. proleterska brigada, s

Južno od Kupresa, preko ogranku pia ma Raduše, seljanke nose ranjenike NOVJ, početak marta 1943.

ostalim jedinicama iz istočne Bosne, uspele su da razbiju glavninu četničkih snaga i da do 20. marta prošire slobodnu teritoriju, a snage u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku uspešno su vodile borbu protiv četničkih i italijanskih snaga. Međutim, neprijateljska ofanziva omela je dalji uspon ustanka u ovim krajevima. Vrhovni štab je blagovremeno uočio pripreme za ofanzivu, te je sredinom marta organizovao napad na Rogaticu koji su branile opkoljene ustaško-domobranske snage.

Operacije neprijatelja nisu tekle po predviđenom planu — ni po vremenu ni po prostoru, tako da su partizanske jedinice mogle uspešno da primenjuju široko manevrovanje. Ustaška *»Crna legija«* brzo je prodirala i 1. aprila zauzela Vlasenicu, a potom izbila na reku Drinu. Njen brzi prodor bio je moguć zato što je Vrhovni štab povukao 1. i 2. proletersku brigadu ka gornjem toku Drine i što su se dobrovoljački odredi sve više rasipali. Nemačke jedinice su 22. aprila otpočele dejstva ka Rogatici, ne čekajući da italijanske snage izbiju na demarkacionu liniju, kako je planirano, jer su ih zadržavale hercegovačke partizanske jedinice. Dok su italijanske snage iz rejona Pljevalja i Višegrada nastupale ka Čajniču i Goraždu, snage iz Hercegovine i Crne Gore, zbog pregrupisavanja, otpočele su dejstva tek početkom maja. U takovoj situaciji, Vrhovni štab je povukao jedinice preko reke Prače, tako da je, umesto neprijateljskog koncentričnog napada na oslobodilačke snage u rejonu Rogatice, došlo samo do njihovog frontalnog potiskivanja ka jugu. Ipak su nemačke i ustaško-domobranske snage 27. aprila deblokirale Rogaticu i posle dva dana izbile na demarkacionu liniju, očekujući dejstva italijanskih trupa iz Sarajevskog i Nevesinjskog polja ka Kalinoviku i Foči. Italijanska divizija »Pusterija« savladala je otpor partizanskih jedinica u Sandžaku, zauzela Čajniče i 24. aprila izbila na Drinu, kod Goražda.

Međutim, Vrhovni štab je prebacivanjem 2. proleterske brigade i Drinskog dobrovoljačkog odreda uspeo da 22/23. aprila zatvori taj pravac i da rušenjem sva tri mosta na Drini kod Goražda pojača odbranu Foče. Divizija »Taurijense« otpočela je 1. maja nastupanje prema Kalinoviku, ali je nailazila na snažan otpor Kalinovičkog NOP odreda. U međuvremenu divizija »Kaćatori dela Alpi« i četničke snage koje su nastupale iz Gacka bile su prinuđene da se povuku. Nemačke i italijanske snage zauzele su Foču 10. maja, a Vrhovni štab se sa 1. i 2. proleterskom brigadom povukao prema Crnoj Gori. Tako su nemačke i ustaško-domobranske snage ponovo zauzele istočnu Bosnu, palile sela, ubijale i deportovale na hiljade ljudi.

Situacija se i dalje pogoršavala, naročito, kada su italijanske jedinice početkom maja, snažno potpomognute brojnim crnogorskim i hercegovačkim četnicima, nadirale sa zapada, juga i jugoistoka iz rejona Nikšića, Gacka i Nevesinja, nastojeći da nabace sandžačke, crnogorske i hercegovačke partizanske jedinice na planinske masive između reka Tare, Pive i Sutjeske i da ih tamo unište. U tako teškoj situaciji, Vrhovni štab je, da bi onemogućio ostvarenje neprijateljevih planova, i usporio njegovo nastupanje, primenjivao manevrovanje po unutrašnjim pravcima, a grupisanjem jačih snaga na Durmitoru i Goliji omogućio izvlačenje snaga iz Crne Gore ka tromeđi Hercegovine, Crne Gore i Bosne. Borbe u Crnoj Gori s jakim četničkim i drugim neprijateljskim snagama bile su naročito teške, a snabdevanje hranom iscrpljenih partizanskih snaga bilo je veoma otežano zbog velike oskudice i u narodu. Oko 1.400 četnika zauzelo je Mojkovac i Bistricu, a pokušaj partizana 16. maja da zauzmu Kolašin nije uspeo.

Pošto je Vrhovni štab preduzeo mere za povlačenje crnogorskih i sandžačkih jedinica prema planinskom masivu Maglića, Volujaka i Vučeva, njihova glavnina je sredinom juna uspela da se povuče u širi rejon Zelengore.

Mada su znatne neprijateljske snage u ovoj dugo i solidno pripremanoj ofanzivi uspele da zauzmu skoro celokupnu slobodnu teritoriju istočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine i da nanesu osetne gubitke partizanskim snagama, one nisu postigle planirani cilj — njihovo uništenje. Štaviše, na planinskom području između Crne Gore, Bosne i Hercegovine, pored 1. i 2. proleterske brigade, prikupile su se i partizanske jedinice iz Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka. Vrhovni štab je početkom juna formirao 4. i 5. crnogorsku proletersku brigadu i 3. proletersku sandžačku brigadu i Hercegovački narodnooslobodilački odred, a u istočnoj Bosni je početkom avgusta formirana 6. istočnobosanska brigada, gde se već nalazio Birčanski NOP odred.

U toku ofanzive okupatori su, a naročito ustaše i četnici, vršili teror i zverstva, posebno u partizanskim porodicama. U ovim

Kolubarski NOP odred na Bukovima, februar 1942.

Marš boraca I. proleterske brigade preko Igmana 27128. januara 1942.

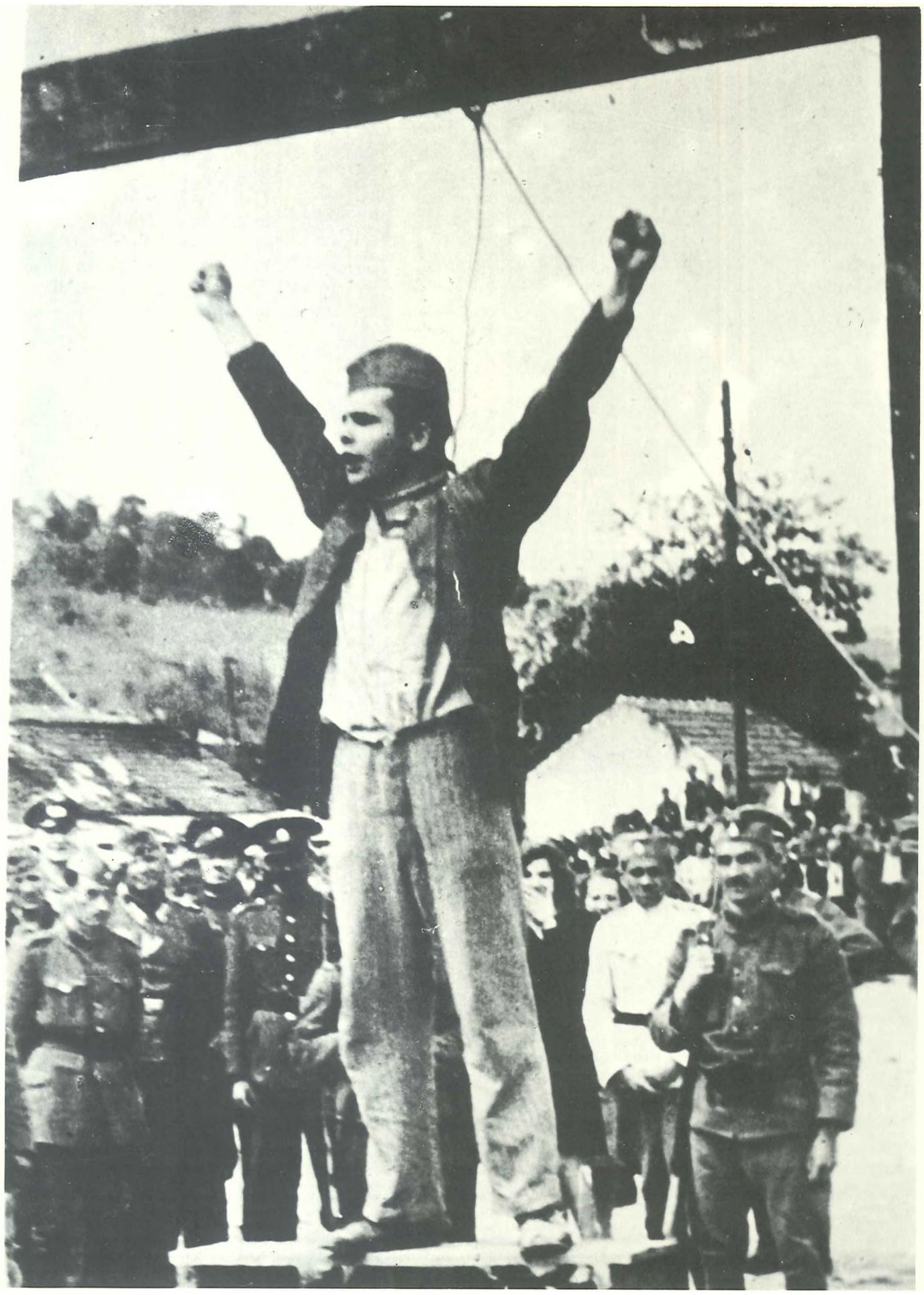

U Valjevu pod vešalima, 22. maja 1942., komandant Tamnavsko-kolubarskog odreda Stjepan Filipović kliče slobodi.

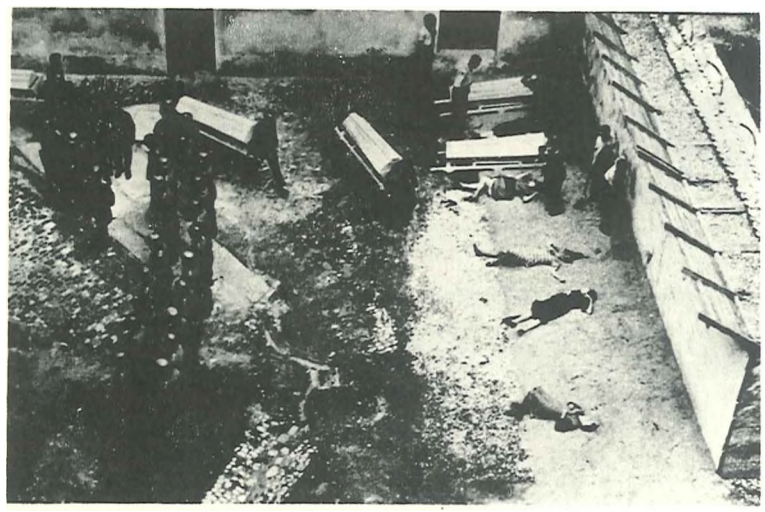

Stn'ljanjè 100 talaca od strane Nemaca u Celju 22. jula 1942.

Zločin ustaša. Bosna 1942.

U Srbiji četnici kolju pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta 1942

Bugarski okupatori sa odsečenim glavama žrtava.

Nemački okupatori odvode u logor zbeg zarobljen na Kozari, ju! 1942.

Italijanski logor na ostrvu »Mamuta« u Boki Kotorskoj, 1942. >

Ustaše sprovode žene i decu sa Kozare u logor u Bosanskoj Dubici, jul 1942.

krajevima nastupila je oseka ustanka, ali su se održale partijske organizacije i grupe partizana koje su omogućile da se kasnije ponovo razvije oslobodilačka borba.

Ovaj period je ispunjen borbama i u ostalim krajevima zemlje. U zapadnoj i srednjoj Bosni partizanske snage su uspešno dejstvovale sve dok se nije ispoljila delatnost četnika, što je dovelo do izvesnog osipanja u nekim partizanskim jedinicama. Četnici su ovladaji srednjom Bosnom i 6. juna, zajedno s ustašama, napali Proleterski bataljon. Posle ogorčene borbe od njegovih 225 boraca ostalo je živih 118, a najveći deo rukovodstva je izginuo. Razoran rad četnika u zapadnoj Bosni osujetili su 1,2. i 5. krajiški odred. Oni su blokirali neke italijanske garnizone i razbili četnike u Bosanskoj krajini, koji su pokušali da pruže pomoć okupatoru. Vodili su ogorčene borbe protiv delova 718. nemačke divizije. Oslobodilačke snage su 16. maja oslobodile Prijedor, zarobile 1.100 domobrana i 200 ustaša i zaplenile 1.200 pušaka, 15 puškomitraljeza, 8 mitraljeza, 5 minobacača, 2 haubice, 1 avion i veliku količinu municije i drugog materijala. Sutradan su oslobođeni rudnik »Ljubija« i niz drugih naselja, tako da je u severozapadnom delu Bosne stvorena prostrana slobodna teritorija, na kojoj je formirana 1. krajiška NO udarna brigada. Partizanske snage imale su i dva aviona koji su u junu izvršili nekoliko borbenih akcija u Bosanskoj krajini.

Zbog velikog značaja Kozare, kao centralnog dela Nezavisne Države Hrvatske i njenog uticaja kao žarišta ustanka na susedna područja, nemački vrhovni komandant snaga »Jugoistok« je, po ranije utvrđenom planu, obrazovao posebnu borbenu grupu *»Zapadna Bosna«,* jačine od oko 45.000 nemačkih, ustaškodomobranskih i četničkih vojnika, sa zadatkom da, uz podršku artiljerije i avijacije, okruži i uništi partizanske jedinice i na njoj i na Prosari. Pored ostalih mera, u ovoj ofanzivi, koja je trajala od 10. juna do 10. jula 1942. godine, bilo je naređeno da se svi zarobljeni partizani streljaju, a muškarci iznad 14 godina odvedu u logore. Sem toga, vlada NDH je planirala da sa Kozare raseli sve Srbe i umesto njih naseli Hrvate.

U veoma teškim borbama na Kozari je opkoljen 2. krajiški partizanski odred (5 bataljona s oko 3.500 boraca), koji je štitio narod za vreme njegovog povlačenja ka planini. U borbama od 10. juna do 18. jula partizani i narod su pretrpeli velike gubitke, a samo su dva bataljona sa delom stanovništva uspela da se noću 3/4. jula probiju iz okruženja. Neprijateljske jedinice su do kraja jula pretražile Kozaru i Prosaru, spalile mnoga sela, pobile oko 500 ranjenika, a od 70.000 lica (većinom žena, dece i staraca) oko 25.000 ih je ubijeno ili umrlo od gladi. Ostali su odvedeni u zloglasni ustaški logor Jasenovac, u kojem je retko ko ostao u životu.

Po težini, naporima i stradanjima boraca i naroda, po surovosti i zverstvima neprijatelja, borbe na Kozari spadaju u najdramatičnije i najkrvavije u narodnooslobodilačkom ratu. Ali, i

Sarailnja lialijami i čelnika u J ah Umici 1942.

Napad na Kozaru (od 10. juna do 15. jula 1942.)

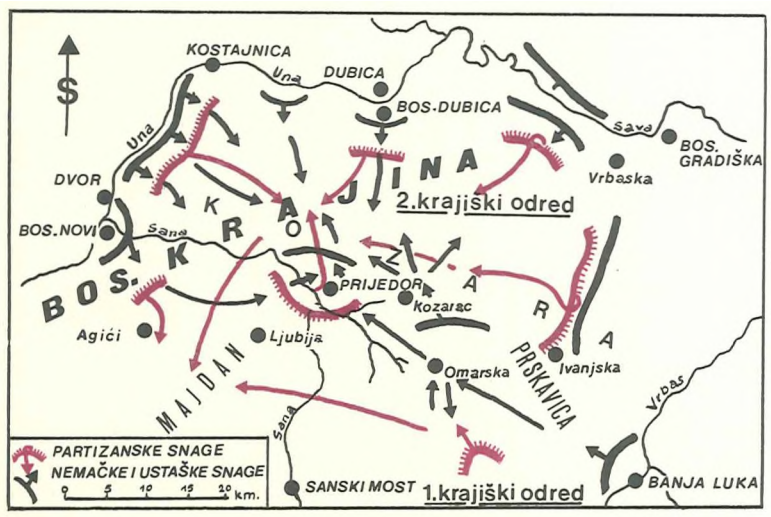

Četnik Draže Mihailovića prima naređenja nemačkih oficira.

pored toga, borba je nastavljena u zapadnoj Bosni, tako da su u julu oslobođeni Ključ, Glamoč, Bosanski Petrovac i Drvar, a u avgustu su formirane 2. i 3. krajiška udarna brigada.

U srednjem delu Hrvatske i Dalmacije partizanski odredi su ugrožavali komunikacije od Zagreba do Rijeke i od Bihaća do Splita. Zbog toga su italijanske divizije »Lombardija«, »Euđenio di Savoja« i »Re«, zajedno s ustaškim i domobranskim jedinicama, izvršile više napada i odbacile ih od komunikacija, ali nisu uspele da ovladaju rejonima Petrove i Zrinjske gore. Velike i Male Kapele, Plješevicom i Velebitom. Kao i ranije, okupatori i kvislinzi su i za vreme ovih operacija palili sela i odvodili veliki broj građana u koncentracione logore. Oslobodilačke snage su ojačale u srednjoj i severnoj Hrvatskoj, u Slavoniji i Dalmaciji, a partizanske čete vršile su akcije u širem području Zagreba. Četnici su imali jače snage jedino na području Knina, gde su se održavale zahvaljujući podršci italijanskih komandi.

U Sloveniji je do kraja juna formirano pet grupa partizanskih odreda koji su uspešno proširili dejstva na sve oblasti Slovenije, pri čemu su se oslanjali na planinske predele južno i zapadno od Ljubljane. Za jačanje ustanka u Gorenjskoj i Štajerskoj upućena je 2. grupa odreda. U ofanzivi u maju i junu partizanske snage oslobodile su oko dve trećine Ljubljanske pokrajine i primorale Italijane da se povuku u veće garnizone i da drže izvesna uporišta za obezbeđenje važnijih komunikacija. Pošto su akcije partizanskih jedinica bile sve češće, a priliv novih boraca sve veći, pristupilo se reorganizaciji jedinica u grupe odreda sastavljene od bataljona i četa. Prema uputstvima slovenačkih ministara u izbegličkoj kraljevskoj vladi u Londonu, i u sprezi s vrhovima katoličkog klera i ostalim reakcionarnim snagama Slovenije, u martu, 1942. godine obrazovana je tzv. Slovenska zveza (Slovenački savez) kao protivteža Osvobodilnoj fronti. Ovaj savez formirao je i vojne jedinice, koje su, pod komandom majora Karela Novaka, objedinjene i potčinjene D. Mihailoviću kao »Komanda Slovenije«. Rad ovih jedinica, koje je narod nazvao »Bela garda«*, bio je potpuno identičan radu četnika, jer su i one otvoreno sarađivale s okupatorima u borbi protiv partizana.

Pored nemačkih 704, 714. i 717. i bugarskih 6, 17. i 21. divizije, koje su bile raspoređene po svim većim mestima u Srbiji za obezbeđenje značajnih komunikacija i rudnika i sprečavanje oslobodilačke borbe, kvislinška vlada Srbije završila je reorganizaciju svojih vojnih formacija, a D. Mihailović je po svim seljma formirao čete i brigade po srezovima, s tim što se deo njegovih četnika, koji je ušao u sastav Nedićevih jedinica, potpuno legalizovao. Nasilje, pljačka, hapšenje, odvođenje u logore i streljanje uzimali su sve više maha. Mnoge partijske organizacije su razbijene, a partizanski odredi, sa znatno smanjenim brojem boraca preživljavali su velike teškoće zbog svakodnevnih napada brojnih neprijateljskih snaga. Osam malih odreda u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, dva između Velike Morave i Timoka i sedam na jugu Srbije, međusobno slabo povezani, s velikim naporima borili su se za opstanak. Glavni zadatak odreda i NOP-a u Srbiji, na osnovi više direktiva CK KPJ i Vrhovnog štaba, bio je da u narodu razobličavaju četnike kao sluge okupatora i da čine sve za političku i vojnu mobilizaciju naroda za pružanje otpora okupatorima i njegovim slugama. Borbe na jugu

***U proleće 1943. godine, zbog kompromitovanja »Bele garde«, četnici su počeli da se izdvajaju da bi prikrili otvorenu saradnju s okupatorima, ali je to narod ubrzo prozreo i nazvao ih** *»Plava garda«.* **Posle kapitulacije Italije, Nemcu su 21. septembra 1943. godine od njih i ostalih kontrarevolucionarnih snaga formirali** *(Slovensko domobranstvo«* **i imenovali Rupnika za komandanta.**

Voda odredu crnogorskih nacionalista, pukovnik Bajo Stanišić, s i talijanskim generalom Pir čijom Birolijem u danima kada je otvoreno stao na stranu okupatora.

Srbije bile su intenzivnije, ali i represalije bugarskih okupacionih snaga surove (za odmazdu su 17. februara spalile selo Bojnik i ubile preko 500 žena, dece i staraca). One su u borbama protiv partizana sadejstvovale s nedićevcima, ljotićevcima i četnicima. U Vojvodini Nemci su sredinom godine od nemačke manjine u Banatu formirali 7. SS diviziju *»Princ Eugen«.* Dok je stanje u Bačkoj i Banatu, gde je okupator razbio mnoge partijske organizacije, i dalje bilo vrlo teško, dotle se u Sremu aktivno radilo na omasovljenju ustanka. Fruškogorski partizanski odred od oko 300 i Podunavski partizanski odred od oko 150 boraca vodili su česte borbe. Oblasni Komitet KPJ za Kosovo i Metohiju je u Vitomirici, kod Peći, krajem februara doneo značajne zaključke za učvršćenje organizacija i za jačanje NOP-a. Ulagani su napori za stvaranje partizanskih odreda i vršene manje diverzije i atentati na narodne neprijatelje. Zbog svakodnevnih hapšenja i interniranja učesnika NOP-a, rad partijskih organizacija bio je vrlo težak.

U organizaciji KPJ u Makedoniji i dalje je bilo dosta teško. Pokušaj CK BRP(k) u Kominterni početkom 1942. godine da se partijska organizacija Makedonije odvoji od KPJ i stvori »samostalna« nije uspeo. U telegramu Izvršnog komiteta Kominterne Titu od 27—28. februara 1942. godine, između ostalog, kaže se: *»CK BRP(k) smatra da je pri postojećem stanju svrsishodno sjediniti makedonske partijske organizacije u samostalnu makedonsku partiju.«* Očito da je ovo usledilo posle neuspelog pokušaja ruko-

vodstva Bugarske partije da makedonsku partijsku organizaciju prisajedine sebi. Početkom juna obrazovani su privremeno partijsko rukovodstvo i Glavni štab za Makedoniju. Partizanski odredi *»Pitu Guli«, »Goce Delčev«* i *»Pere Tošev«* vršili su diverzije u rudnicima i na komunikacijama. Pri tom su nailazili na velike teškoće ne samo zbog jakih bugarskih okupacionih snaga i njihove brze intervencije već i zbog malog brojnog stanja odreda i njihove slabe međusobne povezanosti. Zahvaljujući direktivama CK KPJ, kojima se ukazivalo na mere koje treba preduzeti, u drugoj polovini godine postignuti su bolji rezultati.

Kvislinške, četničke i ostale kontrarevolucionarne snage najviše su se angažovale i koncentrisale u onim krajevima gde su žarišta ustanka bila najjača. Iako je vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta činilo sve da što šire mase uključi u borbu protiv okupatora, ipak su kontrarevolucionarne, u prvom redu četničke snage D. Mihailovića, nametnule klasnu borbu koja je u prvoj polovini 1942. godine u pojedinim krajevima zemlje uzela velike razmere. Kontrarevolucionarne snage, koje su u ovom periodu dostigle najveći uspon, dobrim delom su olakšale okupatorima suzbijanje oslobodilačke borbe i doprinele da dođe do oseke ustanka u istočnom i centralnom delu Jugoslavije — u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj i srednjoj Bosni.

Ofanzive neprijatelja praćene su terorom nad stanovništvom: ubijanja, paljenje naselja i odvođenje u koncentracione logore bili su svakodnevna pojava. U zemlji je vladao privredni haos: zamrle su mnoge privredne delatnosti, proizvodnja je znatno opala, okupatori su eksploatisali i oduzimali sve što im je trebalo, tako daje zavladala velika nestašica životnih namirnica, jer su i mnoga poljoprivredna imanja ostala neobrađena. Na slobodnim teritorijama, zbog velikog broja izbeglica, i pored ogromnih napora, bilo je teško organizovati privrednu proizvodnju. Oskudica osnovnih namirnica otežavala je i snabdevanje jedinica.

Zbrinjavanje i lečenje velikog broja ranjenika i bolesnika bilo je skopčano sa znatnim teškoćama. Nedovoljan broj lekara i oskudica lekova i medicinskih, naročito hirurških instrumenata, predstavljali su veliki problem, tako da su mnoge hirurške intervencije često vršene bez narkoze i s improvizovanim, primitivnim sredstvima.

Prva polovina 1942. godine spada u najteži period narodnooslobodilačke borbe. Hitler i Musolini su upotrebili znatne snage da bi suzbili ustanak i time olakšali vođenje operacija na drugim frontovima. Pored svojih, angažovali su i kvislinške snage, naročito ojačane Mihailovićeve četničke jedinice. I pored toga što su uspeli da privremeno uspore razvoj ustanka u izvesnom delu Jugo-

Izbeglice iz Hrvatskog primorja u Lici, leto 1942.

Zu vreme bombar davanja Dre: nice 1942.

slavije — okupatori, kvislinzi i ostale kontrarevolucionarne snage nisu postigli željene rezultate, jer se borba počela rasplamsavati u drugim oblastima, a nastavljena je i tamo gdeje bila privremeno prestala. Tako su se izjalovili napori okupatora, da na jugoslovenskom ratištu izvojuje definitivnu pobedu. Intenzitet NOBje toliko ojačao da su okupatori i kvislinzi bili primorani da pređu u defanzivu.

OFANZIVA PROLETERSKIH BRIGADA U ZAPADNIM KRAJEVIMA ZEMLJE

Početkom leta 1942. godine sile Trojnog pakta preduzele su velike ofanzive na svim frontovima: na Istočnom frontu nemačke, italijanske, rumunske i mađarske trupe prodirale su prema Kavkazu i Volgi; na severoafričkom ratištu nemačke i italijanske snage primorale su Britance da se povlače ka Suecu; na Dalekom istoku Japan je postizao uspehe i pokušavao da dopre do Indije. Za to vreme oslobodilačke snage Jugoslavije vodile su neprekidne borbe i, uz velike teškoće, odolevale uzastopnim ofanzivama brojno i tehnički nadmoćnijih snaga neprijatelja.

Posle teških dvomesečnih odbrambenih borbi, gubitka velike slobodne teritorije i oseke koja je zahvatila NOP u nekim krajevima zemlje, Vrhovni štab i CK KPJ našli su se pred krupnom odlukom u kom pravcu da usmere proleterske brigade. Na sednici Centralnog komiteta KPJ, 19. juna 1942. godine, na Zelengori, u blizini sela Vrbniče, odlučeno je da se težište borbe prenese u zapadne krajeve zemlje, tj. na teritoriju gde su politički i vojni uslovi bili najpovoljniji za dalji razvoj borbe, za povezivanje s krajiškim, hrvatskim i slovenačkim jedinicama i za stvaranje jačih oružanih snaga i prostranije slobodne teritorije. Ovo tim pre što je tamo ustanak u tom periodu bio u usponu. Vrhovni štab odlučio je da se od 1, 2, 3. i 4. crnogorske brigade obrazuje Udarna grupa koja će u ofanzivi preko Treskavice, Bjelašnice, Bitovnje i Vraniće prodreti u Bosansku krajinu, s tim da 5. crnogorska brigada i Hercegovački NOP odred ostanu na Zelengori radi obezbeđenja bolnice (170 ranjenika) i izbeglica iz Crne Gore i da, prema situaciji, usmere dejstva prema Crnoj Gori, a u slučaju jakog neprijateljskog pritiska da krenu prema istočnoj Bosni ili za Udarnom grupom. Ova ofanziva, poznata i pod nazivom »Pohod proleterskih brigada« ili »Pohod u Bosansku krajinu«, obuhvata i operacije krajiških i hrvatskih jedinica u leto i jesen 1942. godine.

Govoreći pred strojem borcima 4. proleterske brigade i Hercegovačkog NOP odreda, Tito je 19. juna 1942. godine, između ostalog, rekao: *»Mi odavde, danas — sjutra, krećemo u novom pravcu. Mi ćemo ponijeti zastavu Narodno-oslobodilačke borbe, zastavu oružanog bratstva i jedinstva naših naroda kroz nove krajeva Jugoslavije... Vi ćete svojim držanjem i ubjedivanjem pokazati da ste vojska novoga kova; vi ćete tako steći njihovo povjerenje i razviti zastavu slobode i u krajevima koji je još nisu razvili...«*

Nakon temeljnih vojnih i političkih priprema, Vrhovni štab s Udarnom grupom krenuo je sa Zelengore 24. juna određenim pravcem na kojem nije bilo italijanskih jedinica, jer su se baš u to vreme (prema Zagrebačkom sporazumu od 19. juna između vlada NDH i Italije) povukle iz čitavog niza mesta u dubljem obalskom zaleđu, a ustaško-domobranske snage na tom pravcu nisu bile dovoljne da spreče njeno nastupanje. Posle manjih borbi i izbijanja na Treskavicu, Udarna grupa nastavila je nastupanje u dve kolone: severnom (2. i 4. brigada) preko Igmana i Bjelašnice, i južnom (1. i 3. brigada) na zapad preko sela na severnim padinama Bjelašnice. Brigade su noću između 3. i 4. jula u naletu savladale ustaško-domobranske posade između Blažuja (kod Sarajeva) i Konjica, postigle veliko iznenađenje i na dužini od preko 65 km porušile železničku prugu Sarajevo —Mostar, tako daje oko dva meseca bila onesposobljena za saobraćaj između Sarajeva i južnog Jadrana*. To je bila jedna od najvećih diverzija u oslobodilačkom ratu. Nastavljajući ofanzivu, severna kolona je 7. jula zauzela Kreševo, a južna kolona 8. jula Konjic.

Da bi zaustavile napredovanje oslobodilačkih snaga, ustaško-domobranske jedinice su se prebacile u dolinu reke Vrbasa, ali je Udarna grupa 12. i 13. jula zauzela Gornji Vakuf, Prozor i Šćit. Pošto su stupile u dodir s dalmatinskim i krajiškim jedinicama, brigade su do kraja jula vodile borbe oko Donjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa, Duvna i Šujice. Zbog jakog otpora u dolini Vrbasa, Vrhovni štab je usmerio dalje nastupanje na zapad ka Dalmaciji i zapadnoj Bosni južnom kolonom prema Livnu, a severnom ka Kupresu, zadržavajući izvesne snage u kotlini Prozora.

***Tom prilikom zauzeto je 11 železničkih stanica i uništeno ili oštećeno 57 zgrada, dva mosta, više propusta, 32 lokomotive i 76 vagona.**

Proslava Prvog maju u korenici (Lika), 1942.

Veleški NOP odred »Dmitar Vlaliov« 1942.

Treća brigada (Sandžačka) preko masiva Sinjajevina, maj 1942.

Nalazeći se u tako teškoj situaciji, vlada NDH se obratila za pomoć italijanskim komandama. Međutim, ne želeći da se ponovo angažuju u planinskim područjima udaljenim od obale i uvereni u nepovoljan ishod, italijanski štabovi su odbili te zahteve, a nemačke snage su još bile upletene u borbe na Kozari.

Nemački komandant snaga »Jugoistok«, u svom izveštaju Vrhovnoj komandi, istakao je da ustaško-domobranske snage nisu u stanju da odole partizanskim jedinicama, da su ugrožene nemačke snage u Sarajevu, Jajcu i Prijedoru, a da je netačno uverenje italijanskih komandanata da su uz pomoć četnika obezbedili okupaciono područje. Zato je 12. jula naredio jedinicama da aktivnom odbranom obezbede industrijska i rudarska postrojenja koja su važna za privredu Nemačke! Posle ofanzive na Kozari dao im je zadatak da, suzbijanjem partizanskih dejstava u Slavoniji i Sremu, obezbede komunikacije Zagreb-Beograd i eksploataciju šuma i poljoprivrednih proizvoda.

Četnici su izbegavali da se sami sukobljavaju s partizanskim jedinicama. Oni su 1. i 2. jula na planini Trebavi održali Konferenciju i osnovali Glavni štab bosanskih četničkih odreda. Na toj Konferenciji priznali su sve ugovore koje su četnički komandanti zaključili sa ustaškim vlastima o zajedničkoj borbi protiv partizana i priznali vodstvo D. Mihailovića. Glavni štab je s nemačkom

Borci Konjičkog partizanskog bataljona na Boračkom jezeru, april 1942.

*Samo za šest meseci 1941. i 1942. godine partizani su na teritoriji NDH ***uništili 9 rudnika mrkog uglja, 12 rudnika lignita i onemogućili otvaranje novih rudnika.***

komandom učestvovao u pripremama za odbranu Banja Luke od partizana, a četničke jedinice su obezbeđivale neke privredne objekte.

Nastavljajući ofanzivu, Vrhovni štab je uputio 1. i 3. proletersku brigadu u napad na Livno, a 2. proletersku brigadu i delove 3. krajiškog NOP odreda u napad na Kupres. Kupres nije zauzet, a Livno je, posle teških okršaja u kojima je učestvovao i bataljon »Vojin Zirojević«, oslobođeno 7. avgusta (veći deo posade je zarobljen ili uništen, a u ruke oslobodilačkih snaga pao je znatan ratni plen). Tako je oslobođenjem Prozora, Gornjeg Vakufa, Šujice, Duvna i Livna stvorena prostrana slobodna teritorija između Neretve i izvornog toka Vrbasa, koja je spojena sa slobodnom teritorijom Dalmacije i Bosanske krajine. U međuvremenu, 5. proleterska brigada i Hercegovački NOP odred su, pod pritiskom hercegovačkih, crnogorskih i sandžačkih četnika, 22. jula napustili Zelengoru i, posle oštrih borbi s nemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama i napornih marševa, uspeli da se početkom avgusta probiju i s ranjenicima stignu u rejon oslobođenog Prozora. Vrhovni štab je 10. avgusta od Hercegovačkog NOP odreda formirao 10. hercegovačku brigadu.

Posle ovih uspeha, Vrhovni štab je uputio brigade delom ka jugu u pravcu Posušja, Imotskog i Aržana (Aržano, Posušje i neka druga mesta oslobođeni su 17. avgusta), a delom ka Kupresu. Ovo važno uporište, koje su branile brojno jake, dobro naoružane i iskusne jedinice legija Crnih košulja i ustaške milicije, više puta su napadale jake partizanske jedinice, ali ga nisu mogle zauzeti, i pored teških borbi i obostrano znatnih gubitaka. Zbog toga je Vrhovni štab usmerio snage ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu. Posle oslobođenja Mrkonjić-Grada, 24. avgusta, 2. proleterska i 1. krajiška brigada su, zajedno sa 2. krajiškom brigadom i 6. krajiškim NOP odredom, dobile zadatak da spreče neprijateljevu intervenciju iz Banja Luke. One su u višednevnim borbama odbile jake nemačke, domobranske i četničke snage koje su pokušale da se uz podršku tenkova i avijacije probiju ka Mrkonjić-Gradu. Ovim su stvoreni povoljni uslovi za

Ofanziva grupe brigada (juna i jula 1942.)

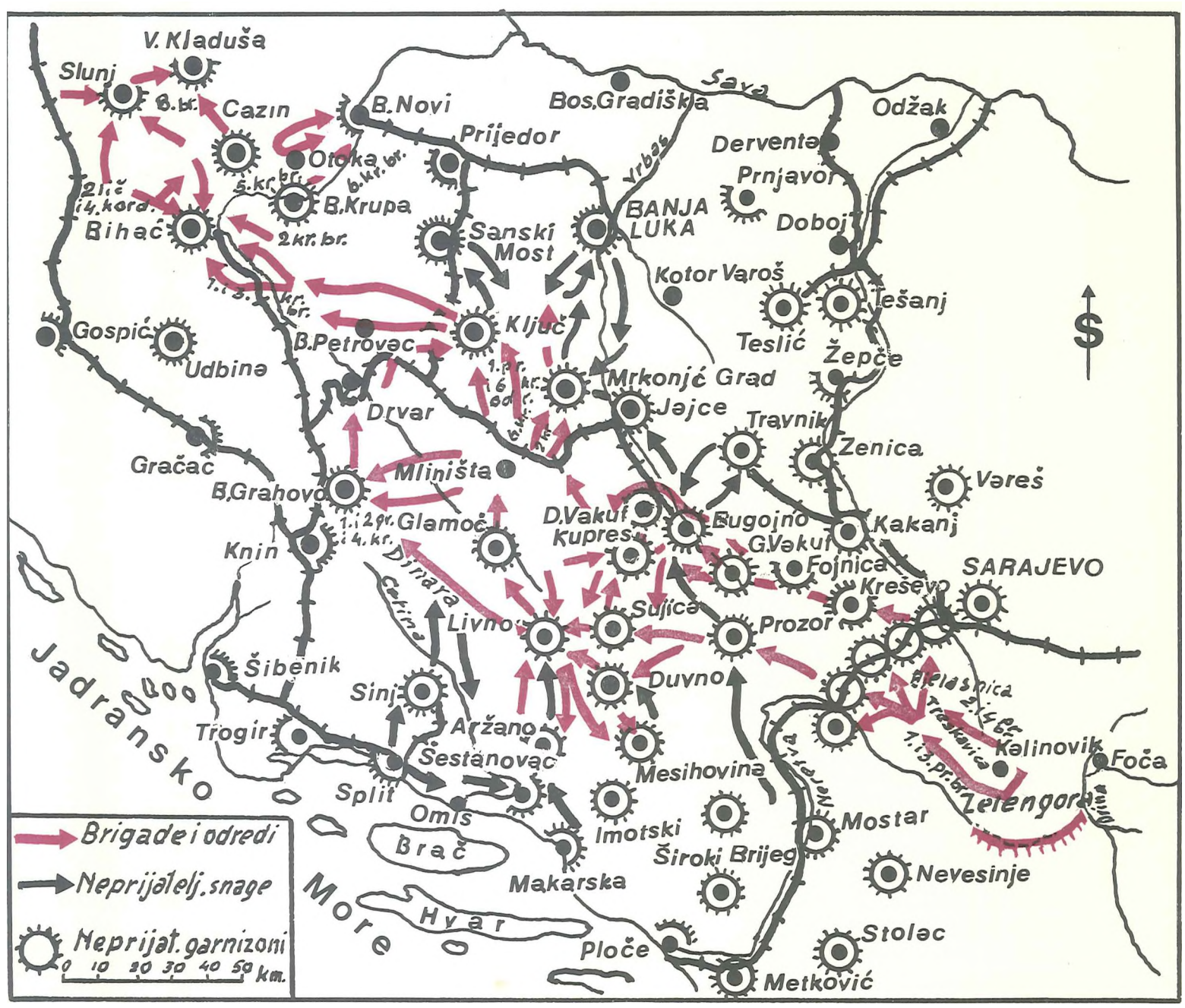

Jedinice 2. proleterske brigade izbijaju na Goransko (Crna Gora), maj 1942.

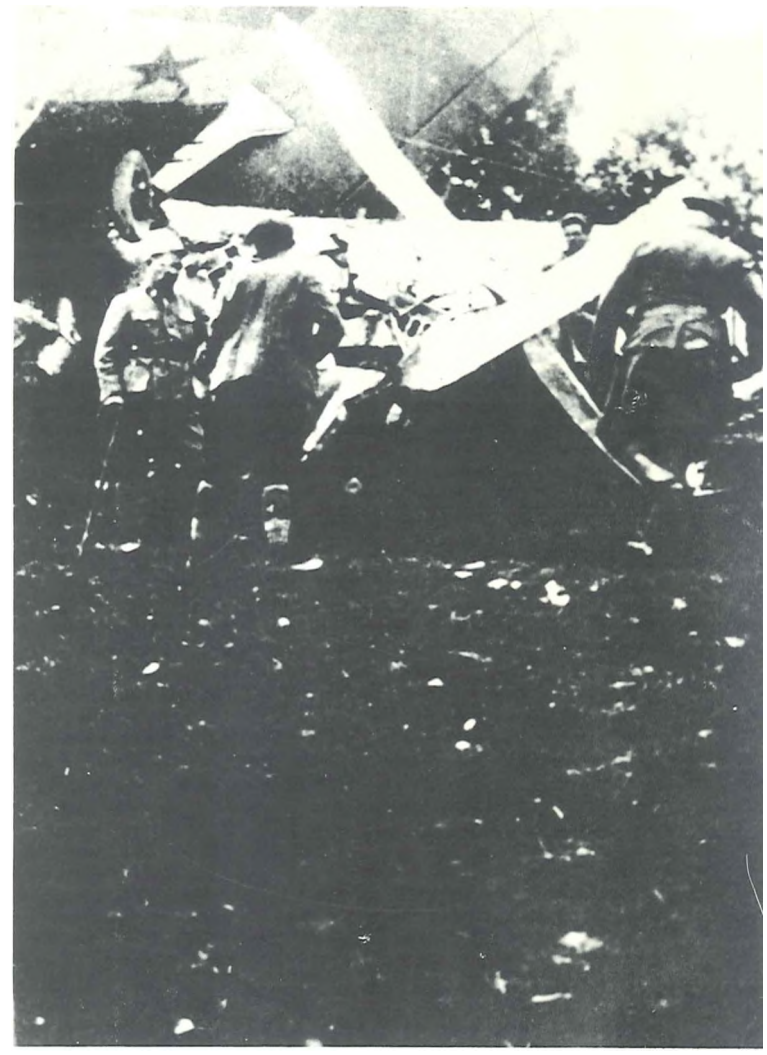

Oboreni avion »BREGE« u selu Kadinjani u kome je 4. junu 1942. poginuo pilot Rudi Čajavec.

Prvi hrvatski proleterski bataljon —jun 1942.

napad na Jajce kao važan privredni, vojni i politički centar. U napadu na Jajce učestvovale su četiri brigade (1. i 2. krajiška i 2. i 4. proleterska sa delovima 3. krajiškog NOP odreda. U noćnom jurišu 24/25. septembra obe krajiške i 2. proleterska brigada sa 3. krajiškim odredom prodrle su u grad i primorale neprijatelja da se povuče ka Travniku, izgubivši 440 boraca. Za to vreme 4. proleterska brigada je razbila neprijateljske posade u dolini Vrbasa južno od grada, da bi sprečila intervenciju iz Donjeg Vakufa.

Dejstva proleterskih i udarnih brigada u zapadnoj Bosni završena su borbama za Mrkonjić-Grad i Jajce i akcijama protiv neprijatelja ka Banja Luci, Donjem Vakufu i Travniku. Tim dejstvima znatno je proširena slobodna teritorija koja se protezala od Neretve i Vrbasa na istoku do doline Une na zapadu i od Save na severu do blizu morske obale na jugu. Vrhovni štab je preneo dejstva u srednju Bosnu i u širi granični pojas Bosne i Dalmacije i organizovao intenzivnija i opsežnija dejstva u Baniji, na Kordunu i u Lici, tako da je slobodna teritorija od ovih oblasti bila odvojena samo uzanim pojasom neprijateljskih uporišta u dolini Une. Namera je bila da se zauzme Bihać, ali je to omela oktobarska ofanziva nemačkih, italijanskih i kvislinških snaga koje su prinudile partizanske jedinice da napuste neka mesta i da odgode nastupanje u srednju Bosnu.

Dolazak i boravak jedinica Udarne grupe u krajevima naseljenim Hrvatima, Srbima i Muslimanima, pored vojnog, imali su i veliki politički značaj, posebno sa gledišta širenja bratstva i jedinstva. Sem toga, Vrhovni štab je uputio znatan broj iskusnih kadrova iz proleterskih brigada u jedinice II zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji.

U toku ofanzive Udarna grupa je izvodila različita dejstva: duge marševe i vesto manevrovanje, borbe u susretu i na planinskom i šumovitom zemljištu danju i noću, forsiranje reka, borbe u okruženju i proboj iz okruženja, diverzije, zasede i dr. U tim borbama, u kojima je partizanska taktika dolazila do punog izražaja, sticana su dragocena iskustva koja su imala veliki vojni i politički značaj.

Ofanziva proleterskih, krajiških i hrvatskih jedinica imala je veliki značaj i za uništenje četnika, posebno u zapadnoj Bosni i susednim krajevima. Zbog svoje nemoći, oni su se sve više približavali ustašama i sarađivali s njima u borbi protiv partizana, tako da su se potpuno kompromitovali u očima srpskog stanovništva.

Proleterske brigade su u neprekidnim tromesečnim borbama izvršile zadatak koji su im CK KPJ i Vrhovni štab postavili na Zelengori. Prenošenje težišta borbe u zapadne krajeve zemlje predstavlja značajan poduhvat koji je imao veliki uticaj na dalji tok oslobodilačke borbe u celoj zemlji, posebno u Hrvatskoj i Sloveniji. To prostrano područje predstavljaće solidan oslonac za kasnije uspešno vođenje oslobodilačke borbe. Na njemu će se voditi krupne operacije u kojima će okupatori i kvislinzi pretrpeti velike poraze.

Zbog opasnosti koja im je pretila, Nemci, Italijani i kvislinzi su u oktobru sa oko pet divizija (oko 50.000 boraca) pokušali da u nekoliko uzastopnih operacija razbiju oslobodilačke snage u zapadnoj Bosni i Dalmaciji, ali bez uspeha, i pored toga što su povratili neke garnizone. U teškim odbrambenim borbama sa delovima 714. i 718. nemačke divizije, koji su, uz velike gubitke, zauzeli Mrkonjić-Grad i Jajce, Vrhovni štab je veštim manevrovanjem brigada izbegavao odsudne frontalne borbe i, napadajući neprijateljske kolone iz pozadine i sa bokova, povukao ih na planinski masiv

l rilavili komandant SOI J Josip liro: I ito diktira zupovest z a ofanzivu proleterskih brigada sa Zelengore u Bosansku krajinu, Vrhnica 22. junu 1942.

Jednu od mnogih partizanskih diverzija na železničkim prugama u Sloveniji 1942.

Narod u kolonama stiže na zbor u oslobođenom Petrovcu 31. maja 1942.

Učesnici konferencije narodnih predstavnika Crne (mre. Bake i Sandžaka održane na Tjentištu 16. juna 1942. u jeku neprijateljske ofanzive na kojoj je putem proglasa raskrinkan izdajnički rad Draže Mihailovića i njegovih čelnika.

Most kod Bradine, na pruzi Sarajevo—Mostar srušen od Udarne grupe proleterskih brigada, 6. jula 1942.

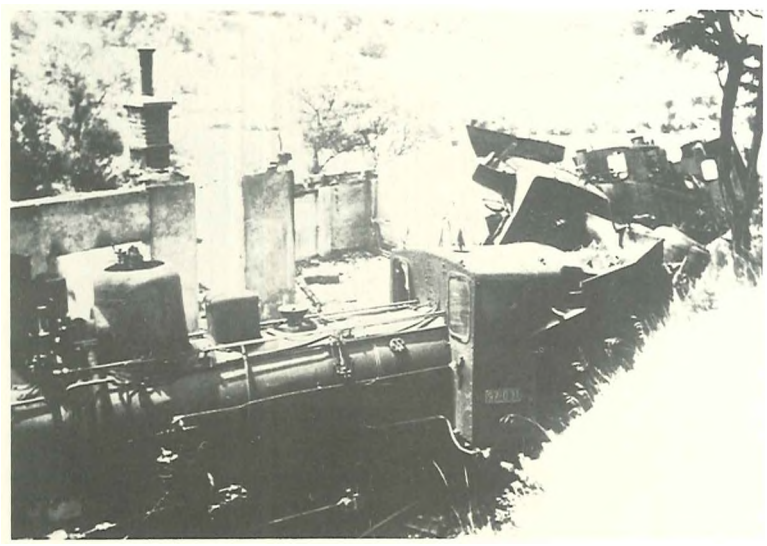

Uništena nemačka kompozicija na železničkoj stanici Bradina, 6. tuia 1942.

zapadno od Vrbasa. U isto vreme ilalijanske snage i četnici su, prodirući uz dolinu reke Rame, zauzeli Prozor. Pri tome su četnici izvršili masakr stanovništva u muslimanskim i hrvatskim selima i zapalili veliki broj kuća. Oslobodilačke snage su početkom novembra prešle u ofanzivu, ponovo zauzele gotovo sva izgubljena mesta i proširile slobodnu teritoriju.

Da bi spojio slobodnu teritoriju zapadne Bosne i Dalmacije sa slobodnim teritorijama Like, Korduna i Banije, Vrhovni štab je početkom novembra naredio da se uništi niz jakih ustaško-domobranskih uporišta koji ih je razdvajao. Među njima je najvažnije uporište bio Bihać. Tako je i. došlo do Bihaćke operacije. Napad na jako utvrđeni Bihać, koji su branile dobro naoružane ustaške i domobranske snage, počeo je 2. novembra. U napadu na njega i susedna uporišta učestvovalo je pet krajiških i tri hrvatske brigade, ojačane jednim artiljerijskim divizionim (oko 9.000 boraca). To je dotada bila najveća koncentracija partizanskih snaga na jednom mestu. Bihać je zauzet 4. novembra posle žestokih borbi, u kojima je neprijatelj pretrpeo teške gubitke — poginulo je i zarobljeno 1.400 ustaških i domobranskih vojnika i zaplenjena je velika' količina naoružanja i opreme.

Posle oslobođenja Bihaća, jedinice Operativnog štaba za Bosansku krajinu i Glavnog štaba Hrvatske, nastavljajući dejstva, oslobodile su Bosansku Krupu, Cazin, Veliku Kladušu, Cetingrad, Slunj i druga mesta i izbile pred Bosanski Novi, Glinu i Karlovac. Time su povezane slobodne teritorije zapadne Bosne i Hrvatske, tako da je kompaktna slobodna teritorija iznosila oko 48.000 km² (veća od površine Belgije), a prostirala se od Neretve i Bosne na istoku do Kupe na zapadu i od Save na severu do jadranske obale na jugu sa oko 2,800.000 stanovnika. U tako kompaktnoj slobodnoj teritoriji (sastavljenoj od delova Slovenije, Hrvatske i Bosne), Bihać je postao središte, u kojem su se nalazili CK KPJ i Vrhovni štab (neprijatelj gaje zauzeo 29. januara 1943. godine). Ona je u to vreme predstavljala veoma pogodnu strategijsku i operativnu osnovicu za dalja dejstva i rasplamsavanje ustanka u drugim krajevima zemlje. Tada su brojno jake i prekaljene partizanske jedinice bile dobro naoružane i raspolagale bogatim ratnim iskustvom, tako da su bite sposobne za izvršavanje zamašnih vojnih poduhvata.

Zahvaljujući dolasku Vrhovnog štaba i proleterskih brigada u Bosansku krajinu, u svim krajevima Hrvatske došlo je u drugoj polovini 1942. godine do ravnomernijeg i intenzivnijeg razvoja ustanka. Zbog odbrane slobodne teritorije u Lici, Kordunu i Baniji često je dolazilo i do frontalnih borbi. Kad se formiranjem brigada (u junu i avgustu formirane su tri, a do kraja novembra još jedanaest) pojačala udarna moć hrvatskih jedinica, one su češće napadale komunikacije, neprijateljske kolone i posade, ponekad u zajednici s krajiškim i proleterskim jedinicama. Jedna grupa brigada i odreda rušila je železničku prugu između Ogulina i Rijeke i vodila borbe sa delovima italijanskih divizija »Re«, »Lombardija« i »Grantijeri di Sardenja«, a druga grupa brigada i odreda napadala je i presecala komunikacije između Karlovca i Ogulina, Bihaća i Siska. Tako su, između ostalog, dve brigade 17. oktobra, južno od Karlovca, razbile italijanski konjički puk »Alesanđrija«. Prodor proleterskih jedinica u Bosansku krajinu bio je od posebnog značaja za Dalmaciju ne samo zbog zajedničkih akcija kojima su oslobođena mnoga mesta, nego i zbog stupanja velikog broja boraca u partizanske jedinice. Glavni štab Hrvatske uputio je u Istru grupu boraca da vrše diverzije, a deo snaga usmerio u oblast Zagreba. U

Italijanske operacije protiv partizanskih snaga u Sloveniji (16. jul — 2. novembar 1942.)

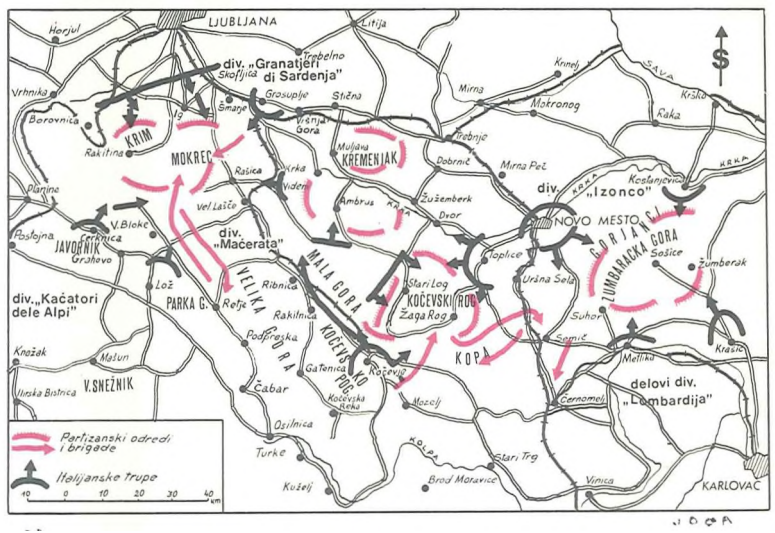

Slavoniji su partizanske jedinice izvodile česte akcije na železničku prugu Zagreb—Beograd.

Dok su oslobodilačke snage Udarne grupe, krajiških i hrvatskih jedinica pobedonosno završile ofanzivu, u ostalim krajevima zemlje vođene su borbe protiv okupatora i njegovih slugu s različitim uspehom. Partizanske snage su se suprotstavljale naletima i represalijama neprijatelja i činile napore da se pojača otpor.

Zbog povoljnog razvoja oslobodilačke borbe, u Sloveniji su ugrožene komunikacije za snabdevanje italijanskih i nemačkih snaga na afričkom ratištu, kao i prevoženje italijanskih trupa na Istočni front pravcem Trst—Ljubljana —Grac. Zato su nemačke, italijanske i belogardističke snage preduzele ofanzivu da bi sprečile dalje jačanje oružane borbe. Pošto su na svom području pojačali svoje snage na oko 20 hiljada ljudi, Nemci su naneli gubitke partizanima u Gorenjskoj; u Štajerskoj je došlo do izvesne stagnacije, dok je Pohorski bataljon uspešno odolevao svim napadima. U zamašnoj italijanskoj ofanzivi u Ljubljanskoj pokrajini, koja je trajala od sredine jula do prvih dana novembra 1942. godine, učestvovao je 11. armijski korpus (od dve divizije), ojačan sa dve divizije, dva motorizovana odreda i avijacijom. Koliki je značaj pridavan ovoj ofanzivi najočitije pokazuje činjenica da je na toj

t rilavili kiiiiniiuhmi X()l J Josip Broz l ilo na MHništu IV42.

Borci 4. proleterske (crnogorske) brigade i 1. krajiškog NOP odreda na Janju kod Jajca, avgast 1942.

teritoriji od 4.550 km² sa 336.000 stanovnika, pored belogardista, angažovano 75.000 italijanskih vojnika, tj. 16,5 vojnika na 1-km², ili 1 vojnik na 4,5 stanovnika.*

Koristeći iskustva iz ranijih ofanziva u Jugoslaviji, Glavni štab Slovenije izbegavao je frontalne borbe, manevrovao jedinicama, dejstvovao na neprijateljske kolone, vršio zaprečavanje i izvodio diverzije. U ovim borbama neprijatelj je popalio mnoga sela, vršio masovna streljanja i mnoge stanovnike odvodio u koncentracione logore. Tada se Bela garda prvi put angažovala u borbi protiv partizana i, koristeći njihove teškoće, u toku ofanzive stvarala svoje jedinice. U četvoromesečnoj ofanzivi Italijani nisu ostvarili svoj cilj — uništenje partizanskih snaga. Iako je njome usporen raniji uspon ustanka, ipak se stanje u Sloveniji konsolidovalo blagodareći čvrstoj povezanosti jedinica i naroda,, izvršenoj reorganizaciji snaga u četiri brigade i tri odreda i uspesima Udarne grupe i ostalih jedinica u Bosanskoj krajini i Hrvatskoj. Ali, bilo je veoma značajno i to što su slovenačke jedinice, vezujući za sebe brojne neprijateljske snage u drugoj polovini 1942. godine doprinosile postizanju uspeha u Bosanskoj krajini i Hrvatskoj.

***Pod pretpostavkom daje od 336.000 stanovnika mobilisano 20%, tj. skoro dvostruko više od uobičajene vojne norme, onda bi se od toga broja mobilisalo oko 67.000 stanovnika, tako da bi neprijatelj u tom slučaju imao oko 8.000 vojnika više (ne računajući belogardiste) od broja mobilisanih građana. Ako se tome doda daje neprijatelj bio najsavremenije naoružan, onda se može jasno videti koliko je bio nesrazmeran odnos snaga u korist Italijana.**

U istočnoj Bosni, na nemačku inicijativu, četničke i ustaške snage su zajednički učestvovale u borbi protiv partizana. Zbog nastalih teškoća, 6. istočnobosanska brigada se (bez dva bataljona koje je ostavila na Majevici) prvih dana oktobra prebacila u Srem, gde se, zajedno sa Sremskim odredom, borila protiv Nemaca, ali se početkom novembra sa ovim odredom vratila preko Save na Majevicu. U borbama u toku novembra razbijeni su koncentrisani četnici. Tom prilikom ubijeno ih je K300, ranjeno 250 i zarobljeno oko 600. Pored toga, zaplenjeno je i 800 pušaka. Ovaj uspeh imao je veliki vojni i politički značaj.

Posle povlačenja partizanskih snaga, veoma brojne četničke jedinice u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku držale su vlast, pomagale italijanskim komandama, i svirepo se obračunavale s ostacima partizanskih jedinica i simpatizerima NOP-a. Rad organizacija KPJ bio je veoma težak.

U Srbiji je okupator i dalje nastojao da uništi partizanske snage, ali su partijska i vojna rukovodstva činila izuzetne napore za jačanje postojećih i formiranje novih jedinica. U zapadnoj Srbiji je samo 1. šumadijski NOP odred izvodio češće akcije, a Čačanski i Suvoborski odred ubrzo su prestali da postoje. Dok su u istočnoj Srbiji dejstvovali Požarevački i Timočki NOP odred, na jugu Srbije, gde je situacija bila bolja, sedam manjih odreda napadalo je neprijateljske posade i opštinske uprave i rušilo komuni-

kacije. U tzv. »Aćimovićevoj ofanzivi,« najpre protiv Nišavskog i Ozrenskog, a zatim protiv Jastrebačkog i Rasinskog odreda, učestvovali su nedićevsko-ljotićevske jedinice i četnički odredi Koste Pećanca. I pored jakih neprijateljskih snaga i velikih gubitaka, odredi su pružali žilav otpor. U Sremu su Fruškogorski i Podunavski odred vodili česte borbe sa okupatorom i kvislinzima. Oni su u leto 1942. godine s Posavskim NOP odredom i Bosutskom četom, uz pomoć naroda, prikupili veliku količinu žita za potrebe NOP-a i samo u toku jula i avgusta izvršili preko 200 diverzija. U toku jula spalili su žita na površini od oko 1500 hektara, uništili veći broj poljoprivrednih mašina i ubili i ranili oko 200 neprijateljskih vojnika. Zbog toga je oko 17.000 ustaško-domobranskih vojnika, posle operacije na Kozari, okružilo Frušku goru. Partizanske snage su se povukle, a ustaše su za vreme akcije ubile oko 6000 lica. Nakon toga privremeno su smanjene partizanske akcije, izvešena je reorganizacija snaga i formiran je 3. odred od tri bataljona. Na Oblasnom partijskom savetovanju, koje je na Kosovu održano krajem jula, konstatovano je da su sazreli uslovi da se, pored pozadinskih odreda, formiraju i aktivni odredi. Tako su formirani albanski odred »Zejnel Ajdini« i »Šarplaninski«. Odred »Zejnel Ajdini« je, sa delovima Crnotravskog odreda, razorio postrojenja rudnika »Lojane« kod Kumanova i neprekidnom agitacijom u albanskom narodu postigao značajan politički uspeh. Formiranje i Privremeni glavni štab za Kosovo i Metohiju.

Partijsko vojno rukovodstvo Makedonije činilo je napore da se sprovodi u život linija KPJ — vođene oružane borbe. Pored postojećih, formiran je Bitoljsko-prespanski odred »Damjan Gruev« i obnovljen Prilepski odred. Iako malobrojni, partizanski odredi su napadali policijske stanice, palili opštinske arhive i vršili akcije na komunikacijama, a u avgustu su uništili rudnik mangana kod Kruševa. Bugarski okupator je nastojao da spreči učestale akcije i onemogući snažan uticaj Partije na narod. Zato su njegove jedinice i policija preduzimale svirepe mere protiv pristalica NOP-a. Oni su u prilepskom rejonu kod sela Dobnice streljali 80 i u veleškom rejonu kod sela Teovo 56 ljudi, a samo iz veleškog kraja su u toku avgusta i septembra internirali 200 porodica. Isto tako angažuje brojna snaga za uništenje partizanskih odreda, koji pružaju žilav otpor, ali izuzimajući odrede »Damjan Grujev« i »Goce Delčev«, ostali nisu uspeli da se održe. Međutim, konsolidacija Partije i mere koje su preduzete onemogućile su okupatoru da spreči dalji uspon ustanka.

I pored oseke ustanka u delu zemlje, u ofanzivi oslobodilačkih snaga neprijatelj je pretrpeo velike gubitke i našao se u izuzetno teškoj situaciji u zapadnim krajevima Jugoslavije. Pošto je ovim borbama umnogome uzdrmana NDH i vojnički, i politički, i ekonomski, jer su bile ugrožene vitalne komunikacije u dolinama reka Save, Neretve, Vrbasa i dr. za prebacivanje trupa i radne snage i eksploatacija neophodnih sirovina (boksit, ugalj, drvo, poljoprivredni proizvodi i dr.) za rad industrijskih i rudničkih postrojenja, nemački komandant snaga »Jugoistok«, general-pukovnik Ler. nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj Horstenau i nemački poslanik u Zagrebu Kaše uputili su 1. oktobra 1942. godine izveštaj Hitleru o teškom stanju u NDH, s predlogom da se obrazuje zajednička komanda nemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih snaga radi uništenja partizana u Jugoslaviji, s tim da se operacije, za razliku od ranijih, ne izvode izolovano, već jedinstveno po vremenu i prostoru. U izveštaju su, pored ostalog,

***Dclovi 7/tV. divizije** ıı **luistupanju prema** Vlrkunjic **Gradu, septembar** IV42*

Razmena zarobljenika sa Nemcima kod Pilina Huna na Posušju, septembar 1942.

Narodni miting u Glamoču septembra 1942. — Govori pup Vlada Zečević.

Oslobođena i poluoslobođena teritorija krajem 1942.

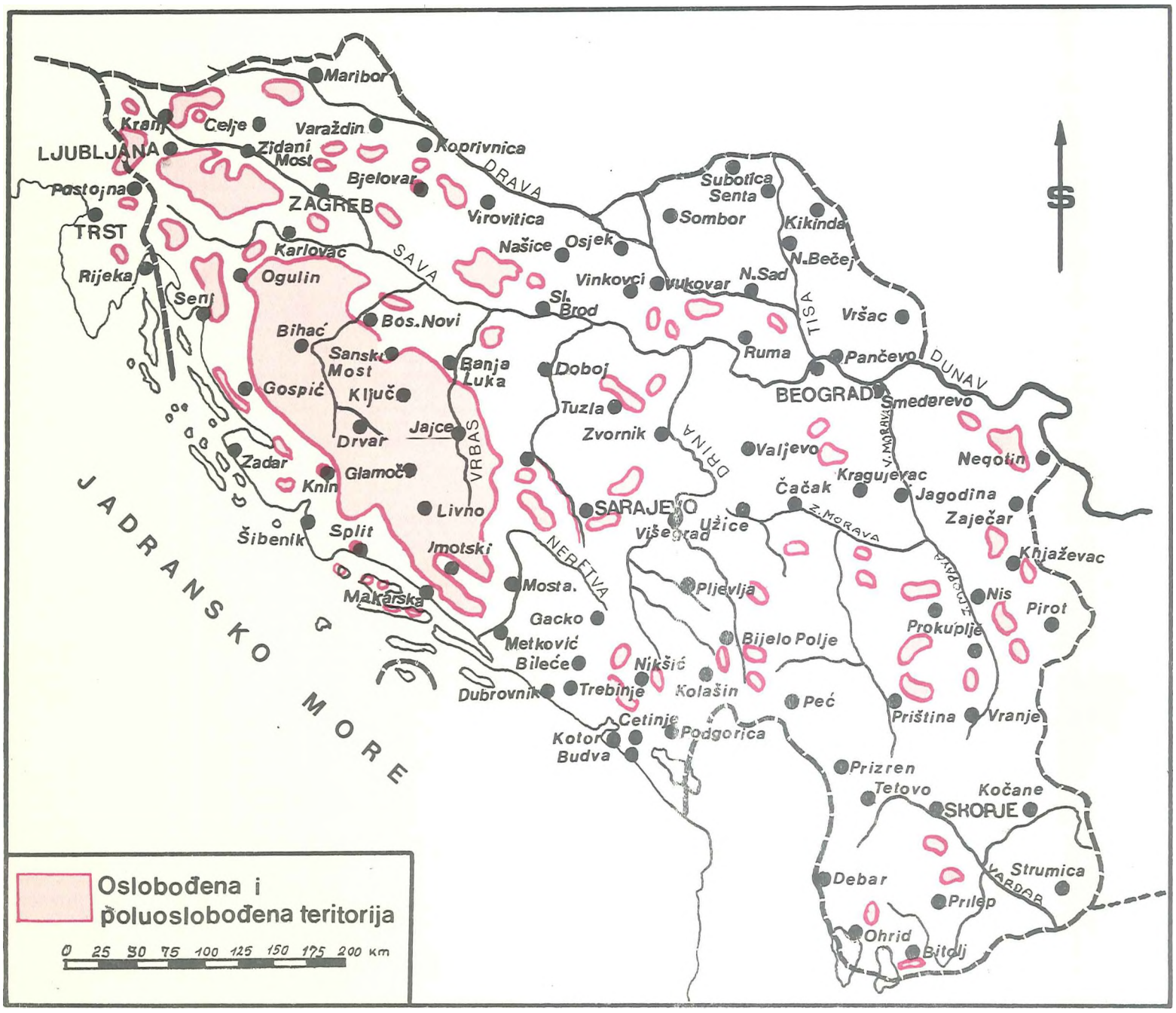

istakli: *»Nemiri nisu pojava koja se događa samo u Hrvatskoj... Ako se toj pojavi hoće da zada odlučan udarac, borba bi se morala proširiti na celo područje bivše Jugoslavije. Prema dosadašnjim iskustvima, za ovu borbu je potrebno nekoliko meseci«.* Iako se situacija osovinskih snaga pogoršavala na Istočnom i afričkom frontu, posle detaljne analize i prihvatanja konstatacija u ovom izveštaju, Hitler i Musolini su se dogovorili o merama koje treba preduzeti u Jugoslaviji. Posle toga su njihove vrhovne komande ubrzo otpočele da razrađuju plan i da vrše pripreme za ofanzivu koja će otpočeti u januaru 1943. godine.

STVARANJE VIŠIH JEDINICA I CENTRALNOG PREDSTAVNIŠTVA NOP-a

Narodi i narodnosti Jugoslavije postigli su 1942. godine vojne , i političke uspehe od prelomnog, istorijskog značaja. Brojno ojačane i organizacijski učvršćene partizanske oružane snage oslobodile su znatan deo jugoslovenske teritorije i svojim bogatim ratnim iskustvima, hrabrošću nadoknađivale i prevazilazile neprijateljsku brojnu i tehničku nadmoćnost.

Pravilnost formiranja brigada, kao snažnih pokretnih jedinica za izvršavanje krupnijih i složenijih zadataka, potvrdila se u praksi. Pored toga, pokazalo se da su i partizanski odredi i dalje ostali nezamenljiva komponenta oružane borbe, jer su vodili borbu u neposrednoj povezanosti s narodom, i predstavljali nepresušivi izvor za popunu i formiranje brigada. Takođe se pokazalo da se snaga borbe nije ogledala isključivo u borbi brigada i odreda, već i u opštem organizovanom otporu antifašističkih snaga okupatoru i njegovim saveznicima, pod rukovodstvom KPJ na celokupnoj teritoriji Jugoslavije u toku čitavog rata. Taj otpor je u različitim oblicima bio stalno prisutan i u slučajevima kad je u nekim krajevima dolazilo do krize ili oseke ustanka, kad su partizanske

jedinice pretrpele neuspeh ili napustile te krajeve. To znači da strategija partizanskog ratovanja nije napuštana bez obzira na organizacijske forme oružanih snaga.

Uspesi Udarne grupe Vrhovnog štaba, odnosno nekoliko brigada ili odreda za izvršavanje pojedinih zadataka potvrdili su ranije planove rukovodstva NOP-a za izgradnju oružane sile. Formiranje većeg broja brigada omogućilo je obrazovanje viših, krupnijih jedinica za rešavanje ne samo taktičkih već i operativnih i strategijskih zadataka. Zato su Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab odlučili da formiraju više taktičke i operativne jedinice — divizije i korpuse. Na osnovi te odluke, naredbama Vrhovnog štaba od 1. i 22. novembra 1942. godine formirani su:

1. proleterska udarna divizija (od 1. i 3. proleterske udarne i 3. krajiške udarne brigade);
- 2. proleterska udarna divizija (od 2. i 4. proleterske udarne i 2. dalmatinske brigade);
- 3. udarna divizija (od 5. proleterske, 10. hercegovačke udarne i 1. dalmatinske udarne brigade); '
— 4. udarna (krajiška) divizija (od 2, 5. i 6. krajiške udarne brigade);
— 5. udarna (krajiška) divizija (od 1, 4. i 7. udarne krajiške brigade);
— 6. udarna (lička) divizija (od 1, 2. i 9. ličke brigade):
— 7. banijska divizija (od 7. i 8. banijske i 13. proleterske brigade);
- 8. (kordunaška) divizija (od 4. i 5. kordunaške i 6. primorsko-goranske brigade);
— 1. bosanski udarni korpus (od 4. i 5. udarne divizije i 6. istočnobosanske brigade i partizanskih odreda na teritoriji Bosne): i
- 1. hrvatski korpus (od 6. udarne, 7. banijske i 8. kordunaške divizije).

Vrhovni štab je pod svojom neposrednom komandom zadržao 1. i 2. proletersku i 3. udarnu diviziju.

Vrhovni štab je 20. novembra 1942. godine uveo naziv *Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije (NO V i POJ),* a 24. novembra reorganizovao Vrhovni štab u skladu s nastalim potrebama. Pored Vrhovnog komandanta, načelnika štaba i njegovog pomoćnika i nekoliko članova, Vrhovni štab je imao: Operativni, Obaveštajni, Ekonomski i Vojno-sudski odsek, Odsek za vojne vlasti u pozadini, Tehnički i Sanitetski odsek, Komisiju za borbu protiv špijuna. Prateći bataljon za obezbeđenje Vrhovnog štaba i Inženjerijsku četu. Na sličan način organizovani su glavni štabovi i štabovi korpusa.

Statutom sanitetske službe. Vrhovni štab je regulisao zadatke saniteta u jedinicama i u pozadini, a obrazovao je i Komisiju za suzbijanje zaraznih bolesti. U tom periodu doneo je i niz veoma značajnih propisa: o postupcima za odbranu od bornih kola, o noćnim napadima na naseljena mesta, o organizovanju vojnotehničke službe, o ishrani i snabdevanju, popuni ljudstvom, obuci jedinica, organizaciji i radu vojnih područja i si.

Vrhovni štab je 18. decembra naredio da se pri Štabu 4. operativne zone za Hrvatsku formira Sekcija za ratnu mornaricu, sa zadatkom da mobiliše mornarički kadar, da stvara mornaričke stanice i jedinice koje će ometati saobraćaj neprijatelja, braniti obalu i prikupljati obaveštajne podatke. To je bila prva komanda ratne mornarice.

Naredbom Vrhovnog štaba od 4. novembra od Partizanske oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske (koja je počela da radi još 20. februara 1942) obrazovana je Vojna škola NOV i POJ za

Slušalici oticir>kc škole (i lav i liii? šlaha Hrvatske II l.ici, 1942.

I'utrolni i'aimi \ (> l .1. 1942.

Naoružani brodovi NO U NB-II »Crvenu zvijezdu« i bivši neiinićki brini »Amon«, 1942.

Partizanske jedinice štitile su i pomagale narodu da obavi žetvu i sakupi letinu na oslobođenoj teritoriji. — Žetva u Bosanskoj krajini, avgust 1942.

školovanje starešina. U decembru su formirani *Primorski vod* i *Mornarička stanica* u Podgori, u januaru 1943. godine *Prvi mornarički odred* (jačine 200 -250 boraca) takođe u Podgori. Odred je imao naoružane ribarske brodove *»Pionir«* i *»Partizan«* za održavanje veze sa ostrvima i izvođenje prepada na pomorski saobraćaj neprijatelja. Tako su se počeli stvarati prvi temelji ratne mornarice.

Naredba o obrazovanju vojnih sudova izdata je 29. novembra 1942. godine, iako je još 8. novembra 1941. u Užicu naređeno svim jedinicama da upoznaju sve partizane o postupku sa ratnim zarobljenicima, tj. da *»strogo poštuju ratnička pravila«*. Inače, od početka rata vodilo se strogo računa da ne dođe do samovolje i maltretiranja zarobljenika. Sa zarobljenicima se humano postupalo, vršene su detaljne istrage i donošene presude u okviru datih propisa. Posle zvanične istrage, zavedeni vojnici iz redova kolaboracionističkih jedinica razoruža vani su i puštani kućama pod uslovom da se ubuduće neće boriti protiv partizana, a okupatorski vojnici (i starešine) razmenjivani su za uhapšene pripadnike Narodnooslobodilačkog rata (NOR) ili upotrebljavani za opsluživanje jedinica ili kao radna snaga u pozadini. Zbog ovako čovečnog postupka, ne mali broj nevinih — zavedenih zarobljenika domobrana i četnika tražio je da bude primljen u redove NOP-a ili da stupi u Narodnooslobodilačku vojsku (NOV), odnosno Armiju, a takvih je bilo i iz redova okupatora. Takav humani postupak sa zarobljenicima imao je i veliki politički uticaj na stanovništvo, uprkos zverstava okupatora, kvislinga.i njihovih saradnika.

Sve te mere bile su značajne za dalje jačanje oružanih snaga i za nanošenje još većih udaraca okupatorima i njegovim domaćim sledbenicima.

Usled velikih gubitaka, paralisanog saobraćaja i uzdrmanog okupacionog sistema, neprijatelj je bio primoran da na jugoslovenskom ratištu prelazi u strategijsku defanzivu, jer je NOV (gledajući je kao celinu), sve do kraja rata imala inicijativu i vodila ofanzivan rat. Zbog toga su tzv. okupatorove ofanzive predstavljale protivofanzive, odnosno reakcije na ofanzive oslobodilačkih snaga, sa ciljem da ih zaustavi i da uspostavi prvobitno stanje — po pravilu da povrati oslobođenu teritoriju ili da zaštiti ugrožene objekte za koje je bio vitalno zainteresovan. Radi toga je okupator privremeno prikupljao jače snage sa dela jugoslovenske teritorije (mada su mu i tamo bile neophodne) ili iz drugih zemalja i davao im neostvarljiv zadatak — »potpuno uništenje partizanskih snaga«. Karakteristično je da su oslobodilačke snage, primenjujući strategiju partizanskog ratovanja, posle svakog velikog neprijateljskog poduhvata postajale sve jače, iako su i same ponekad trpele velike gubitke. Taj fenomen može se objasniti činjenicom da su neprijateljske snage bile rasplinute na prostranoj teritoriji, bez obzira na to što su u apsolutnom smislu bile brojno i tehnički daleko nadmoćnije. Privremeno prikupljanje jačih snaga na ograničenom prostoru ozbiljno je remetilo okupacioni sistem i pružalo šansu partizanskim snagama da uspešno napadaju oslabljena mesta sa kojih su bile skinute snage. Zbog takvih partizanskih dejstava okupator nikada nije za duže vreme imao dovoljno snaga za intervenciju najednom mestu ili području, tako da je odmah pristupio da obimnim utvrđivanjem obezbedi drumske, železničke i plovne saobraćajnice, naseljena mesta i važnije objekte, a i to je ozbiljno rasplinjavalo njegove snage. I danas širom zemlje ta brojna utvrđenja, sačuvana ili u ruševinama, svedoče u kakvom su se položaju nalazili okupatori i njihove sluge.

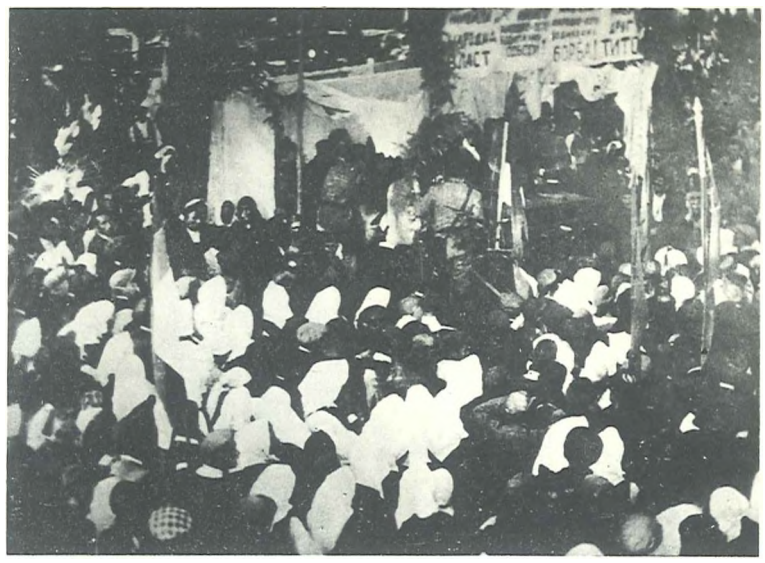

Žitelji liceva biraju svoje predstavnike za narodnu vlast, 1942.

Narodnooslobodilački odbor u oslobođenom Livnu, 1942.

Kad je okupator bio prinuđen da izvlači snage iz pojedinih garnizona, da bi pritekao u pomoć ugroženim posadama, mestima ili objektima, njegove snage — lišene utvrđenja, postajale su još ranjivije na otvorenom polju, jer su bile izložene neprekidnim udarima sa fronta, bokova, pozadine ili iz zaseda i od partizanskih odreda i od krupnijih jedinica.

Značaj stvaranja nove revolucionarne armije i prostrane slobodne teritorije može se sagledati kad se ima u vidu da se sve to izborilo sopstvenim snagama, bez ičije neposredne pomoći u 1942. godini, u vreme kada su sve savezničke snage bile angažovane protiv sila Trojnog pakta i udaljene na hiljade kilometara od jugoslovenskog ratišta i kada su snage okupatora i kvislinga bile brojno i tehnički mnogo nadmoćnije.

Oslobodilačka vojska Jugoslavije imala je 150.000 boraca pod oružjem, formiranih u 2 korpusa, 9 divizija, 37 brigada (u sastavu divizija i van njih), 34 partizanska odreda, 12 samostalnih bataljona i druge manje jedinice. Pored jedinica nekih rodova, vidova i službi, ove snage vezale su 40 divizija, tj. oko 630.000 okupatorskih (160.000 nemačkih, 350.000 italijanskih, 80.000 bugarskih, 40.000 mađarskih) i 300.000 kolaboracionističkih vojnika i starešina — ukupno 930.000 boraca. Zbog angažovanja znatnih italijanskih snaga na jugoslovenskom ratištu (19 divizija, 4 grupe razne namene, 20 samostalnih pukova, 60 samostalnih bataljona i deo snaga ratnog vazduhoplovstva i mornarice), italijanska Vrhovna komanda nije mogla realizovati svoju odluku da formira posebnu armiju i uputi ju na Istočni front. Isto tako su i nemačke legionarske divizije, koje su pripremane za prebacivanje na Istočni front, izvesno vreme zadržane u Jugoslaviji.

Pored mnogobrojnih zadataka vojnog karaktera, na slobodnim teritorijama trebalo je rešavati i mnoge druge zadatke, među kojima: probleme privrede, snabdevanja vojske i pomoći postradalom stanovništvu, pitanja prosvete, narodnog zdravlja i si. Zato je Vrhovni štab u septembu 1942. godine izdao Naredbu o izborima za narodnooslobodilačke odbore i Naredbu o organizaciji vojnih pozadinskih vlasti. Te naredbe, naročito propratno pismo Vrhovnog komandanta, predstavljaju značajan korak u daljem usmeravanju revolucionarnog procesa. U pismu je istaknuto da NOO nisu više privremeni, već stalni organi narodne vlasti. U njemu se, pored ostalog, ističe: »... *Forma narodne vlasti ostaje ona koja je prirodnim putem bila iznikla u samom početku naše oslobodilačke borbe — to su narodnooslobodilački odbori i vojna pozadinska vlast, mada su sada one već daleko razvijenije i zahtevaju još i dalje razvijanje. Ali karakter NOO-a danas je izmenjen. Mada oni i dalje ostaju prelazni oblik ka budućoj narodnoj vlasti, koju će narod formirati posle konačnog oslobođenja, mora se podvući da ova konstatacija o prelaznom obliku ne znači da se pitanje buduće forme i karaktera vlasti ostavlja slučaju, da se oni još ne naziru u magli budućnosti i da ta vlast može preći u makar kakvu drugu formu. Taj smo stadij ostavili za sobom...«.* Ovakav stav nedvosmisleno potvrđuje da su rat i revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije bili nerazdvojna celina.

Mesni, opštinski i sreski narodnooslobodilački odbori organizovani su u svim pokrajinama i afirmisali su se kao organi nove narodne revolucionarne vlasti. Antifašističke patriotske organizacije, pod rukovodstvom KPJ, predstavljale su veliku snagu i oslonac za armiju i za narodnu vlast. U tom smislu održavani su skupovi koji su imali izuzetan značaj i za javno mnenje i za donošenje programa njihovog rada. Tako je 15. septembra 1942. godine sa Skupštine sveštenika i bogoslova upućena Poslanica kojom se srpski narod poziva u borbu protiv okupatora, a od 25. do 27. septembra održan je Kongres lekara partizana. U Bosanskom Petrovcu je od 6. do 8. decembra održana Prva zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena (AFŽ), na kojoj je istaknut veliki značaj učešća žena u oslobodilačkoj borbi, u jedinicama i u pozadini. One su po broju učešća, doprinosu, izdržljivosti, hrabrosti i herojizmu odigrale vidnu ulogu, ne zaostajući za muškarcima. Učestvovale su na raznim dužnostima — od boraca, bombaša, bolničara i si. pa do rukovodilaca. Računa se da se u oslobodilačkom ratu borilo oko 110.000 žena, dok ih je oko dva miliona učestvovalo u raznim vidovima NOP-a. Dve hiljade dobilo je čin oficira, 90 ih je proglašeno narodnim herojima, 1900 su nosioci »Spomenice 1941«, ranjenih je bilo 40.000, teških invalida 3.000, a u jedinicama ih je poginulo oko 25.000. U Bihaću je 27, 28. i *29.* decembra 1942. održan Prvi kongres antifašističke omladine Jugoslavije. Na tom kongresu, kojem je prisustvovalo 365 delegata, osnovan je Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ) i izabran njegov Zemaljski odbor. Omladinci i omladinke su sa žarom,

Prvo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Bihaću 26. novembra 1942. — Govori Josip Broz Tito.

zanosom i poletom u velikom broju stupali u borbu, širili optimizam i isticali se junaštvom. Na oslobođenim teritorijama prednjačili su u aktivnostima i davali pečat čitavom životu na njima, a na neoslobođenim područjima izvodili su najsmelije akcije. U borbu su bila uključena čak i nejaka deca (pioniri). Zato je prirodno što su i Kongres i Vrhovni komandant Tito visoko ocenili ulogu omladine u NOR-u.

Kao eksponent kraljevske izbegličke vlade i komandant tzv. »Jugoslovenske vojske u otadžbini«, D. Mihailović je pojačavao aktivnost za podrivanje narodnog jedinstva. Postojeće protivrečnosti podređene su interesima zajedničke borbe protiv partizana, te je 13. jula 1942. godine došlo do sporazuma pojedinih četničkih komandi i lokalnih organa vlasti NDH. Dok su četničke komande priznale vrhovnu vlast NDH, ova im je za uzvrat prepustila kontrolu u srpskim selima. Odlukom od 24. jula 1942. godine vlada NDH je regulisala te odnose, a Vrhovna komanda *»Jugoslovenske vojske u otadžbini«* prihvatila ih je, uz sugestiju da kontakte sa organima NDH neposredno održavaju samo određene ličnosti da bi od naroda prikrila tu saradnju. Četničke snage se objektivno nisu ni u čemu razlikovale od ostalih kvislinških snaga u odnosu na NOP, jer su nemačke, a pogotovo italijanske komande, prihvatile ovu saradnju i podjednako ih iskorišćavale za borbu protiv partizana. Tako je predstavnik četničke komande istočne Bosne i Hercegovine 15. januara u Višegradu postigao Sporazum s predstavnicima nemačke i italijanske komande, a 30. januara u Beogradu s Nemcima, Nedićem i predstavnikom NDH o zajedničkoj borbi protiv partizana u istočnoj Bosni i o preduzimanju mera za održavanje vlasti. Posebno je bila očigledna i prisna italijansko-četnička saradnja u italijanskoj okupacionoj zoni, u kojoj šu italijanske komande za borbu protiv partizana davale četnicima oružje, hranu, opremu i redovne mesečne plate. Tako su im do novembra 1942. godine dale: 30.000 pušaka, 500 mitraljeza i puškomitraljeza, 100 minobacača, 15 topova, 250.000 bombi, 7 miliona metaka, 18.000 pari obuće i drugo. Da bi sprečili NOP, četnici su, pored borbe protiv partizana, vršili pokolj i teror nad stanovništvom.

Izbeglička kraljevska vlada stalno je održavala vezu sa D. Mihailovićem i davala mu detaljna uputstva za rad. Ako se još može sumnjati u to da Saveznici 1941. godine nisu bili dovoljno obavešteni o saradnji četnika sa okupatorima i kvislinzima, oni su u toku 1942. nesumnjivo imali tačne podatke o tome. Interesantno je daje D.Mihailović 16. februara 1942. godine u Direktivi potčinjenim jedinicama naveo da su emisije Radio-Londona, u vezi primirja s komunistima, *»... naše lukavstvo da bi komuniste uništili. Objavite*

Izvršni odbor A VNOJ-a izabran net Prvom zasedanju u Bihaću, novembar 1942.

javno narodu da nas Englezi u tome potpomažu da bismo se jednom potpuno otarasili komunista«. Iako je britanska vlada imala izvesne rezerve prema četnicima zbog njihove saradnje s okupatorima, ipak im je i dalje pružala moralnu i materijalnu pomoć.

Na sastanku u Londonu 30. marta 1942. godine, kome su sa britanske strane prisustvovali ministar Konera i major Longa, i Živan Knežević kao predstavnik izbegličke jugoslovenske vlade, Britanci su izjavili da je *»već spremljeno 200 tona materijala na Malti«* i da će u najskorije vreme biti upućeno D. Mihailoviću koji *»ima mnogo efikasniji nadzor nad velikim delovima Crne Gore«.* I zaista, britansko vazduhoplovstvo je samo od 30. marta do 24. aprila 1942. godine u 13 navrata dopremalo četnicima zlato, radio-stanice, oružje, municiju i drugo. Sem toga, bile su uspostavljene i četničke radio-stanice »Karađorđe« i »Šumadija« koje su vršile propagandu u korist četnika i kraljevske vlade. Kada je izbeglička vlada u martu 1942. godine postigla Sporazum s vladom Sjedinjenih Američkih Država o pomoći D. Mihailoviću, predsednik Ruzvelt je izjavio da će američka vazduhoplovna grupa omogućiti dotur te pomoći.

Na insistiranje izbegličke vlade, britanska vlada je u toku 1942. godine činila sve da sovjetska vlada prizna *»Jugoslovensku vojsku u otadžbini«,* ali je sovjetska vlad.a to odbijala s motivacijom da ne želi da se meša u unutrašnja pitanja drugih zemalja. Kad je polovinom 1942. godine bio pojačan pritisak, ona je saopštila jugoslovenskoj vladi da raspolaže tačnim podacima o italijansko-četničkoj saradnji u borbi protiv partizana. Tito je više puta depešama protestvovao u Moskvi zbog emisija Radio-Londona u kojima su prikazivani D.Mihailović i četnici kao borci protiv okupatora i zahtevao da Radio-stanica *»Slobodna Jugoslavija«* emituje vesti o borbama partizanskih jedinica.

Četnici su u krajevima u kojima je bila nastupila oseka ustanka uspeli da stvaraju tzv. ravnogorske odbore kao organe vlasti četničkog pokreta. Zbog uspeha oslobodilačkih snaga u 1942. godini i predviđanja mogućnosti iskrcavanja saveznika u oblast Sredozemlja, oni su težište svoga rada preneli na stvaranje mostobrana u Crnoj Gori i Hercegovini, na kojem bi primali savezničko naoružanje, razoružavali Italijane i omogućili otvaranje fronta na Balkanu. Da bi imali *»čistu situaciju«*, oni su u januaru 1943. godine za vreme operacije u Sandžaku spalili 33 muslimanska sela, ubili preko 10.000 ljudi, žena i dece i proterivali muslimansko stanovništvo na levu obalu Lima.

Pošto su u drugoj polovini 1942. godine na jugoslovenskom ratištu postignuti veliki vojni uspesi, oslobođena prostrana teritorija i brojno i organizacijski učvršćene oslobodilačke snage, a

Omladinska delegacija 2. proleterske brigade pred polazak na Prvi kongres USOJ-a koji je održan u Bihaću krajem decembra 1942.

Predstavnici Vrhovnog štaba. Centralnog komiteta KPJ i AVNOJ-a prisustvuju Prvom kongresu omladine Jugoslavije u Bihaću od 27. do 29. decembra 1942.

narodnooslobodilački odbori prerasli iz privremenih u stalne organe vlasti, sazreli su svi uslovi da se obrazuje političko predstavničko telo naroda i narodnosti Jugoslavije. Ostvarujući zamisao Centralnog komiteta, Vrhovni komandant NOV i POJ Tito je, noću između 26. i 27. novembra 1942. godine, u Bihaću sazvao Zasedanje kojem su prisustvovali predstavnici narodnooslobodilačkog pokreta iz svih krajeva zemlje sem Slovenije i Makedonije čiji delegati nisu mogli doći. Otvarajući Zasedanje 54 narodna predstavnika, Tito je govorio o rezultatima borbe i ukazao da međunarodni odnosi, bez obzira na postojeće povoljne uslove koji su postignuti u dotadašnjoj borbi, još ne dozvoljavaju da se obrazuje vlada Jugoslavije, ali da se mora stvoriti političko predstavništvo sa značajnim obavezama.* Na tom Zasedanju predstavnici su doneli Rezoluciju o osnivanju i zadacima Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), kao najvišeg političkog tela narodnooslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda i narodnosti. U Rezoluciji je odato priznanje NOV i POJ, savezničkim zemljama i vojskama, naročito Crvenoj armiji, i istaknuta obaveza za jačanje bratstva i jedinstva i ostvarenje pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, za jačanje fronta i pozadine, snabdevanje vojske, jačanje NOO i dr. U njoj se, pored ostalog, kaže: *»... A li skupština smatra za svoju dužnost prema nevinim žrtvama da pred celim svetom izjavi: da su zverstva koja su počinili i danas čine nad Srbima, Hrvatima i Muslimanima, četnici Draže Mihailovića ne manje masovna i svirepa od zverstava okupatora i ustaša i da jugoslovenska iz beg lička vlada snosi punu odgovornost za te zločine za koje ona prosipa odlikovanja zločincima...«.*

Stvaranjem AVNOJ-a odvojena je politička od vojne vlasti tako daje staranje o NOO prešlo sa Vrhovnog štaba na AVNOJ. Za rukovođenje poslovima između zasedanja, AVNOJ je izabrao Izvršni odbor i Proglasom pozvao narode Jugoslavije da još odlučnije nastave borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. U Proglasu se, pored ostalog, ističe: *»Naša pobeda biće potpuna samo onda kada se narodi u oslobođenoj svojoj zemlji budu osećali kao svoj na svome, kada budu sami preko svojih, slobodnom voljom izabranih narodnooslobodilačkih odbora, solidarnim radom sviju, kao i organizacijom u svim granama naše narodne privrede, obezbedili sve uslove za jedan poredak koji će im pružiti mogućnost da ostvare istinsku i pravu demokratiju i da izgrade jednu slobodnu, nezavisnu i bratsku zajednicu.*

Da bi se sve ovo postiglo, potrebna je, pre svega, jedinstvena i složna borba protiv fašističkog poretka, koji nama želi nametnuti italijansko-nemačka koalicija, kao i protiv starog reakcionarnog poretka koji pokušava silom održati izbeglička jugoslovenska vlada, iako su naši saveznici, englesko-sovjetsko-američka koalicija, proklamovali pravo svake nacije da bira poredak kakav želi«.

U suštini. Izvršni odbor je bio revolucionarna vlada Jugoslavije; imao je upravni, privredno-finansijski, prosvetni, zdravstveni, propagandni i verski odsek. Dok je AVNOJ u zemlji delovao kao organ vlasti, čije su direktive imale autoritet zakonskih akata, dotle je prema inostranstvu nastupao kao predstavnik nove Jugoslavije, bez obzira što nije priznat i što kod zapadnih saveznika nije nailazio ni na kakvo razumevanje. Zato su Izvršni odbro AVNOJ-a i Vrhovni štab u januaru 1943. godine u svojoj noti savezničkim vladama ukazali da ministar vojske izbegličke jugoslovenske vlade u Londonu, D. Mihailović, sarađuje s okupatorom i da NOV daje

* **Iako su bile izvršene sve pripreme za stvaranje najviših organa vlasti, CK KPJ je na sugestiju Kominterne, odustao od toga, jer bi formiranje vlade naišlo na otpor saveznika.**

veliki doprinos borbi saveznika. Istovremeno je tražio da priznaju NOV, da revidiraju stav prema izbegličkoj vladi i njenom ministru i da u Jugoslaviju upute komisiju koja bi na licu mesta utvrdila stvarno stanje stvari i uverila svetsku javnost o izdaji D. Mihailovića. I posle godinu i po dana borbe, četnici su, boreći se protiv NOV, doprinosili da gubici okupatora budu manji nego što bi bili da nisu imali moralnu i materijalnu podršku izbegličke vlade u Londonu i zapadnih saveznika.

Ipak, istina o zbivanjima u Jugoslaviji prodirala je u svet. Tome su posebno doprinosile emisije Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, kao i sovjetska štampa koja je objavljivala članke o borbi partizana protiv fašističkog okupatora. U progresivnoj i radničkoj štampi zapada takođe su se pojavljivali članci o pravednoj borbi partizana i polemika o tome da li se oni ili četnici bore protiv okupatora. Naročito značajnu i snažnu podršku borbi partizana pružali su Jugosloveni nastanjeni u zemljama američkog kontinenta. Sovjetska vlada je stavila do znanja ne samo izbegličkoj kraljevskoj, nego i britanskoj vladi da raspolaže verodostojnim podacima o saradnji četnika s okupatorima. Zbog svega toga, a i sama raspolažući podacima da se četnici ne bore protiv okupatora već protiv partizana, britanska vlada je realno procenjivala da će se izbeglička vlada kompromitovati u narodu i time dovesti u pitanje obnovu starog poretka, za koju je (britanska vlada) bila posebno zainteresovana. Sagledavajući značaj oslobodilačkih snaga i predstojeće akcije u Sredozemlju, nastojala je da se četnici aktiviraju u borbi protiv okupatora. Zato je Čerčil, krajem 1942. godine, upozorio jugoslovensku vladu da o tom smislu usmeri svoje snage i da obustavi dalje borbe protiv partizana. Na to se izbeglička vlada oglušavala, pod izgovorom da bi se borbom protiv okupatora izazvale teške represalije nad narodom, tako da se sve svodilo u okvire diplomatskih razgovora. Ali, ti su razgovori predstavljali veoma značajan početak jednog procesa, bez obzira što je za objektivno rešenje ovog problema trebalo da prođe još dosta vremena i da se prolije mnogo krvi u surovom paklu rata. Glavno je daje problem stavljen na dnevni red i da se rešenje moralo naći. A od svega je najvažnije da je narod Jugoslavije, zahvaljujući svom jedinstvu, moralu i pregalaštvu na bojnom polju, imao presudnu ulogu za rešenje i tog problema i za ostvarenje velikih ideala slobode.

Seljanke nose Ivanu partizanima — svojim osloboditeljima. 1942.

Zbor Antifašističkog fronta žena kod Drvara, septembar 1942.

Smotra jedinicu 4. udarne (Krajiške) divizije u Jesenkama kod Bosanskog Petrovca 1942.

— *Vojnici Italije koji se borite u Crnoj Gori! Obraćam se svima Vama koji se borite u ratu Osovine na ovom grubom i teškom balkanskom frontu...*

Rat koji ovde vodite nije odeljen od onog velikog rata koji bukti u ćelom svetu ...

Zato je misija koju ovde vrše italijanske divizije u eelokupnom okviru rata, isto toliko važna kao i misija onih jedinica koje su zabole trobojnicu i zastavu Rajha u srce boljševičke Rusije...

Iz Proglasa italijanskog guvernera Crne Gore Birolija aprila 1942*1Zbornik doknmcnata NOR.* **tom III. knj.4. str. 492. Vojnoistorijski institut, Beograd).**

— *Članovi Komunističke partije Jugoslavije moraju i od sada, kao i do sada biti u prvim redovima narodnooslobodilačke borbe. Oni moraju neumorno i uporno okupljati široke narodne mase, bez obzira na političko i versko obeležje, u borbi protiv okupatora i narodnih izroda. Oni moraju, uporno i nesebično, bez obzira na sve žrtve, služiti interesima naroda, boriti se zajedno s njime i podnositi sve teškoće ove narodno-oslobodilačke borbe.*

Iz članka Josipa Broza Tita »Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora« (»Proleter« br. 14—15. 1942; *Proleter 1929 1942.* **str. 790. Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd. 1968).**

— *Bilo bi poželjno da Vrhovni štab partizana u ime jugoslavenskog naroda istupi sa kratkim proglasom narodima okupiranih zemalja, naročito Čehoslovačke i Francuske. U tom proglasu, ukazujući na to kako se bori vaš narod za slobodu i nezavisnot, Vrhovni štab bi apelovao na te narode da ne proizvode ratni materijal i ne daju sirovine i hranu krvavom Hitleru, da na sve načine dezorganizuju njegovu ratnu mašinu, da razviju partizanski pokret protiv okupatora i da svim snagama izvojuju puni poraz smrtnog neprijatelja svih naroda Evrope — nemačkog fašističkog imperijalizma...*

Iz depeše Kominterni CKKPJ od 13. februara 1942 (Arhiv CKSKJ. br. 15513 II 14 2/42).

Naš list je 26. jula objavio izveštaj iz Istambula prema kojem je tajna radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« objavila rezoluciju u kojoj se general Mihailović i njegovi sledbenici optužuju da vode oružanu borbu protiv naroda i da primaju pomoć za tu svrhu od nemačkih i italijanskih okupacionih snaga.

Rezolucija, u kojoj je izneta ova optužba, usvojena je na Konferenciji političkih, kulturnih i javnih ličnosti tri jugoslovenske pokrajine — Crne Gore, Boke i Sandžaka. Tu rezoluciju je potpisalo 75 predstavnika ovih pokrajina, od kojih samo neka imena mogu da se objave. Ova imena objavljena su zajedno sa

našim izvestajem. Među ovim ljudima nalaze se i vodi Seljačke stranke, Samostalne demokratske stranke, Zadružnog saveza, Federalističke stranke, kao i izvestan broj sveštenika, učitelja, lekara, pisaca, oficira, profesora, predsednika opština.

Imena Mihailovićevih sledbenika koji su učestvovali u izdaji, kao i neki detalji o njihovim vezama sa okupacionim snagama, takode su dati. Do ovog dana niko nije ni pokušao da opovrgne te dokumentovane optužbe...

... Otkako je »Dejli vorher« prvi put objavio vesti o izdaji generala Mihailoviću, došle su nove potvrde za ovu tešku optužbu.

U vezi sa ukazom jugoslovenske vlade u izgnanstvu, kojom se lišava čina izsvestan broj oficira koji se bore sa gerilskom i dobrovoljačkom armijom, preko radiostanice »Slobodna Jugoslavija« bila je objavljena izjava oukovnika Save Orovića, iz gerilske Vrhovne komande. U ovoj izjavi pukovnik Orović kritikuje sramne postupke londonske vlade i optužuje je da zaštićuje »petokolonaška čudovišta koja su izdala narod i koja služe okupacionim snagama.« Mihailović je bio naimenovan za ministra u jugoslovenskoj vladi u Londonu.

Dvadeset šestog septembra, preko agencije »Interkontinent njus« (ICN), došao je izveštaj iz Istambula koji citira intervju sa jednim srpskim vladinim predstavnikom dat bugarskom listu »Zarja«, u kojem se potvrđuje saradnja između srpske kvislinške vlade i Mihailovića u ratu protiv gerilaca.

Da se Mihailovićevi četnici bore protiv patriotskih gerilskih trupa to je potvrđeno i iz drugih izvora«.

Džems S. Alen, *Jugoslovenski putrititi.* **»Dejli Vorker« od 6. oktobra 1942: S. Nešović,** ***Inostraitstvo i Novci Jugoslavija.***
Napomena:
Članak je objavljen povodom Rezolucije rodoljuba Crne Gore, Boke i Sandžaka kojajedoneta na Konferenciji održanoj na Tjentištu 16. juna 1942. godine.

— Drugovi i drugarice! Mi nemamo mogućnosti da stvorimo jednu legalnu vladu, jer nam to još međunarodni odnosi i prilike ne dozvoljavaju. A li mi imamo pravo na jedno — a to je: da u ovim teškim okolnostima stvorimo jedno političko tijelo, jedan politički organ koji će okupiti **sve** *narodne mase, koji će okupiti naš narod i povesti ga, zajedno s našom junačkom vojskom, u dalje borbe koje stoje pred nama, a koje će biti veoma teške. Mi nemamo nikakve vlasti na našem teritoriju osim naših narodnooslobodilačkih odbora, koje je sam narod stvorio. Mi ne priznajemo razne fašističke marionetske vlade, i baš zato mi moramo na ovoj zemlji, na ovoj svojoj zemlji, natopljenoj krvlju najboljih sinova naših naroda, stvoriti takvo s tanji[1] ukome će naš narod — i u ovakvim okolnostima — moći pridonijeti narodnooslobodilackuf bs^rbi svoj maksimum.*

Iz govora Josipa Broza Tita na Prvom zasedanju AVN^'^é^QVgnjbra 1942 *(Prvo i Drugo zajedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenju Jugoslavije* **stenografske beieške. str. 15, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953).**

— *11) Za vojničko vođenje Narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, Antifašističko veće narodnog oslobođenja izražava svoje puno i neograničeno priznanje, zahvalnost ipoverenje Vrhovnom štabu NO V in POJ i Vrhovnom komandantu drugu Titu, zaklinjući se da će budno čuvati interese narodnooslobodilačke borbe i da će sve svoje napore usmeriti na postizanje ovog uzvišenog cilja za koji se naša slavna Narođnooslobodilačka vojska sa tako besprimernim junaštvom bori.*

Iz Rczolucije o osnivanju AVNOJ-a 27. novembra 1942 (Prvo i Drueo zasedanje AVNOJ-a – stenografske beleške, str. 59, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953).

— *Današnja narođnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narođnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli osim pobjede nadfašizmom i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onim koji su ugnjetavali i teže daljem ' ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narođnooslobodilačka borba bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim općejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata i Slovenaca, Srba, Makedonaca, Šiptara, Muslimana itd., kada narođnooslobodilačka borba ne bi imala taj sadržaj da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste bit narodnooslobodilačke borbe«.*

Iz članka Josipa Broza Tita »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe« (»Proleter« br. 16, 1942; *Proleter 1929-1942.* str. 809, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1968).

— *Žene se bore danas rame uz rame sa muškarcima za slobodu naroda Jugoslavije, protiv zajedničkih okupatorskih osvajača i protiv njihovih domaćih slugu. One se bore za slobodu i nezavisnost svojih naroda, one se bore protiv fašističkog sistema, sistema srednjovjekovnog ropstva kakav postoji u Njemačkoj. One se bore za nezavisnost svojih naroda, a to je sastavni dio velike borbe za njihovu ravnopravnost, koju su našim ženama, u granicama Jugoslavije, osporavali, ne dajući im ni pravo glasa, ni pravo odlučivanja po pitanjima društvenog života...*

... Kćeri naših naroda stale su u prve redove Narodnooslohodilačke vojske i partizanskih odreda Juhoslavije. Naša pozadina je, više nego išta drugo, dokaz koliko su one svjesne ovog historijskog momenta, kad se odlučuje sudbina čitavog čovječanstva, kad se odlučuje sudbina žena...

Ja se ponosim što stojim na čelu Armije u kojoj ima ogroman broj žena. Ja mogu kazati da su žene u ovoj borbi po svom herojizmu, po svojoj izdržljivosti bile i jesu na prvom mjestu i u prvim redovima, i našim narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćeri.

I/. govora Josipa Broza Tita na Prvoj zemaljskoj konferenciji AFŽ Jugoslavije 5. decembra 1942 (Josip Broz Tito. *Borba za oslobođenje Jugoslavije mi M5.* **I, str. I 19 - 120. »Kultura«. Beograd. 1947).**

... Ja mogu da potvrdim činjenicu da je omladina naših naroda dostojno prošla slavni put od devetnaest mjeseci nadčovječanske i krvave borbe. Iz naših šesnaestogodišnjih omladinaca, devetnaestogodišnjih mladića, izrasli su heroji kakvih je rijetko bilo u historiji naših naroda.

I čovjek se pita: šta je to što je nosilo našu omladinu u ovim teškim danima, uprkos svim teškoćama, uprkos svim naporima i žrtvama? — To je bila ona neizmjerna mržnja protiv fašizma, koja je tinjala i odgajala se u srcima naše omladine još mnogo prije rata, jer je jugoslovenska omladina i ranije gledala u fašizmu svog najvećeg neprijatelja. To je bila neizmjerna ljubav kojom je zadojena naša omladina prema velikoj sovjetskoj zemlji; to je bila ona velika ljubav prema svojoj slobodi i slobodi i nezavisnosti svojih naroda; to je bila neodoljiva želja, riješenost omladine da se bori za jednu bolju i srećniju budućnost za ljepši život no što gaje imala u prošlosti. — To su bili faktori koji su našu omladinu pokretali i pokreću naprijed, i samo naprijed. Rezultat je jasan: mi danas na oslobođenoj teritoriji možemo da držimo historijski Prvi kongres antifašističke omladine Jugoslavije...

Iz govora Josipa Broza Tita na Prvom kongresu USAOJ 27. decembra 1942 (Josip Broz Tito, *Vojna djela,* **1, str. 150 151. Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd. 1961).**

... Kad idu u borbu ljudi, vojska koju je država stvorila, odrasli ljudi, onda je to njihova dužnost prema svojoj otadžbini, onda je to dug svakog građanina i rodoljuba. Ali, kad bez mobilizacije. dobrovoljno, djeca od dvanaest, četrnaest, petnaest i šesnaest godina idu u borbu, znajući da će u njoj poginuti — onda je to više nego dug prema domovini, onda je to nadčovječanski herojizam mladih ljudi koji žrtvuju sebe, iako još nisu upravo ni stupili u život — da bi buduća pokoljenja bila srećna.

Iz govora Josipa Broza Tita na Prvom kongresu Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Srbije u Beogradu 16. novembra 1944 (Tito. *Govori i članci.* **I, str. 254 258. »Naprijed«. Zagreb, 1959).**

VOJNO-POLITIČKI DOGAĐAJI U SVETU 1942. I POČETKOM 1943.

Sile Trojnog pakta su odlučile da 1942. godine preduzmu velike ofanzive, od kojih su očekivale presudne rezultate i skori završetak rata. Stoga su pojačale proizvodnju naoružanja i vojne opreme i ubrzale stvaranje novih jedinica. Nasuprot njima, Sovjetski Savez, SAD i Velika Britanija još nisu izvršili punu mobilizaciju ljudstva sposobnog za rat, niti su Svoju mirnodopsku industriju uspeli da potpuno prebace na ratnu proizvodnju. Ali, i pored toga, krajem 1942. njihova industrija je nadmašila proizvodnju fašističkih država. Samo Sovjetski Savez proizveo je u 1942. godini 24.688 tenkova i 25.436 aviona, a Nemačka 6.180 tenkova i 14.654 aviona. Razlika u proizvodnji može se bolje sagledati iz podatka da su saveznici (SAD, Sovjetski Savez, Velika Britanija) te iste godine proizveli 96.943 aviona, a sile Osovine (Nemačka, Italija, Japan) svega 26.328. Zahvaljujući tome i mobilizaciji novih vojnih obveznika oni su, po broju vojnika, aviona, tenkova, brodova itd, krajem 1942. godine mogli da nadmaše ukupne snage fašističkih država i da preduzmu protivofanzive na sovjetsko-nemačkom frontu, u severnoj Africi i na Pacifiku.

Razmatrajući situaciju posle poraza pred Moskvom, nemačka Vrhovna komanda je došla do zaključka da se u 1942. godini na Istočnom frontu — glavnom ratištu drugog svetskog rata — ne mogu nastaviti ofanzivne operacije prema Moskvi koja je bila dobro utvrđena i branjena jakim sovjetskim snagama. Zato je odlučila da, posle privlačenja znatnih pojačanja iz Nemačke, Mađarske, Rumunije i Italije, preduzme ofanzivu velikih razmera ka Kavkazu i Staljingradu. Nadala se da će ovom ofanzivom i istovremenim napadima nemačko-italijanskih snaga u severnoj Africi obrazovati krakove džinovskih klešta koji će se spojiti na Bliskom istoku, gde bi presekli važan pomorski put kroz Suecki kanal, i da će zauzeti velika naftonosna polja na Kavkazu i na Bliskom istoku i uništiti sovjetske i britanske snage. Pošto su u maju odbile nedovoljno pripremljenu sovjetsku ofanzivu kod Harkova, nemačke jedinice su zauzele poluostrvo Krim.

Velika ofanziva prema Kavkazu i Staljingradu počela je 28. juna 1942. godine. Zahvaljujući znatnoj nadmoćnosti, nemačke i satelitske jedinice su do avgusta izbile na severne ogranke Kavkaza i približile se Staljingradu. Od avgusta do novembra Nemci su ulagali velike napore da zauzmu Staljingrad i pređu Volgu — važnu rečnu komunikaciju. Sovjetski vojnici i građani na frontu, radnici u fabrikama i partizani u pozadini pokazali su neviđenu hrabrost i izvanredno požrtvovanje, te su, iako brojno i tehnički slabiji, odbranili Staljingrad i tako omogućili sovjetskoj Vrhovnoj komandi da u najvećoj tajnosti severno i južno od ovog grada dovede nove jedinice i pripremi ih za odlučujuću protivofanzivu, koja je počela 19. novembra 1942. godine. Pre početka protivofanzive, Crvena armija je kod Staljingrada imala 1,000.500 vojnika, 14.218 artiljerijskih oruđa, 894 tenka i samohodna oruđa, 1.115 borbenih aviona, a Nemci i njihovi sateliti 1,011.500 vojnika, 10.290 artiljerijskih oruđa, 675 tenkova i samohodnih oruđa i 1.246 borbenih aviona. Do 24. novembra jedinice Crvene armije su opkolile 22 protivničke divizije i mnoge manje jedinice, a od tada pa do 2. februara 1943. godine uništile oko 330.000 neprijateljskih vojnika.

Za vreme bitke kod Staljingrada Crvena armija je nanela ogromne gubitke Nemcima i njihovim satelitima: izbačeno je iz borbe 1,450.000 vojnika, oko 2.000 tenkova i samohodnih oruđa. 10.000 artiljerijskih oruđa, 3.000 aviona, preko 70.000 automobila itd.

Bitka kod Staljingrada je najblistavija pobeda Crvene armije u drugom svetskom ratu. Ona je bila odlučujuća prekretnica ne samo sovjetsko-nemačkog, već i celog drugog svetskog rata, jer je Crvena armija za sebe vezivala 70—80% nemačkih i sve rumunske, mađarske i finske snage, kao i jednu italijansku armiju tako da su Velika Britanija i SAD mogle uspešno da okončaju operacije u severnoj Africi i da pripreme desant na Siciliju. Na Volgi je definitivno pokopana nemačka doktrina munjevitog rata i ofanzivna moć većih razmera. Nemačka je pretrpela veliki vojni, politički i moralni poraz. Crvena armija je preuzela inicijativu koju, sem malih prekida, nije ispuštala do kraja rata. Pobeda na Volgi je znatno podigla ugled Sovjetskog Saveza i Crvene armije, a najviši rukovodioci Velike Britanije i SAD odali su posebno priznanje braniocima Staljingrada. Posle pobede na Volgi u okupiranim državama Evrope i Azije pojačane su snage i dejstva pokreta otpora.

Eksploatišući ove velike uspehe, Crvena armija je u prvim mesecima 1943. godine duboko prodrla na zapad do Orela, Kurska,

Sovjetski** automatičari **hrane prelaze Kavkaza 1942.

Uništeni Romelovi tenkovi posle poraza u borbi sa jedinicama 8. britanske armije u Tunisu, mart 1943.

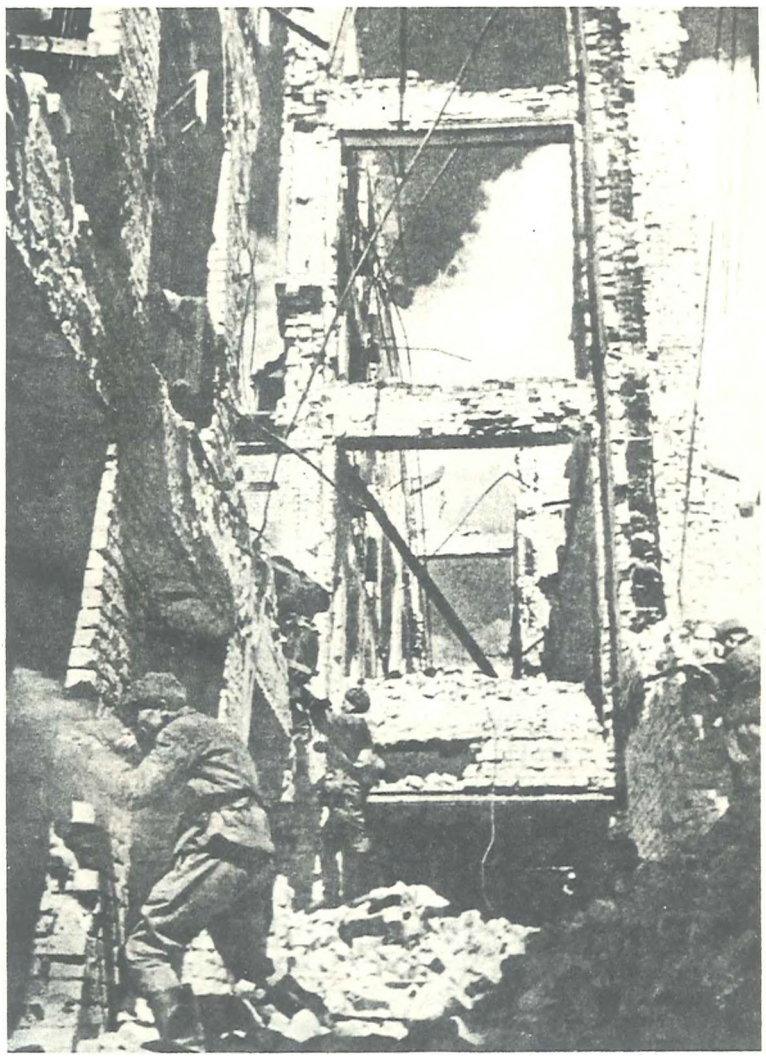

Borbe na spra/ovima zgrada u Staljingradu, 1942.

Feldnia'r.šal Fridrih Paulus predao se posle poraza svoje armije kod Staljingrada, januar 1943.

Harkova, reke Mijus i istočnih obala Azovskog mora. Na severu je u to vreme deblokirala Lenjingrad, oslobodila Demjansk, Ržev i Vjazmu.

Kad su se na položajima kod El Agejle u severnoj Africi popunile i reorganizovale, nemačke i italijanske snage su 21. januara 1942. godine preduzele napad s ograničenim ciljem, koji je, posle prvih uspeha, prerastao u ofanzivu širih razmera. Goneći razbijene delove britanske armije, osovinske snage su početkom februara stigle pred nove britanske položaje kod Ajn el Gazale i Bir Hakejma, gde se front stabilizovao do 26. maja. Tog dana reorganizovana nemačko-italijanska armija preduzela je novu ofanzivu i 21. juna zauzela dobro branjeni i jako utvrđeni Tobruk, u kojem je zarobila 33.000 britanskih vojnika i zaplenila ogromne količine ratnog materijala. Zatim je prešla egipatsku granicu i gonila razbijene delove britanske armije, koji su se povukli na položaje kod El Alamejna radi odbrane Aleksandrije, doline Nila i Sueckog kanala. Međutim, u toku jula i avgusta nisu uspeli nemački pokušaji da probiju ove položaje i da nastave nadiranje ka Sueckom kanalu, da bi se spojili s onim nemackim snagama koje su napadale preko Kavkaza. Tako se front u severnoj Africi stabilizovao do oktobra 1942. godine.

Sovjetski Savez i Velika Britanija su 26. maja u Londonu potpisali *Ugovor o savezu,* a Sovjetski Savez i SAD u Vašingtonu *Sporazum o daljim isporukama materijalne pomoći Sovjetskom Savezu.* Velika Britanija i SAD obećale su sovjetskom ministru spoljnih poslova da će u toku 1942. godine otvoriti »drugi'front« u Zapadnoj Evropi. Ali, iako su dale obećanje, one su odlučile da najpre preduzmu protivofanzivu kod El Alamejna i iskrcaju snage u severozapadnu Afriku (Maroko i Tunis), a da se otvaranje drugog fronta odloži za kasnije. Reakcionarni krugovi obe zemlje nastojali su da se odugovlači otvaranje tog fronta, kako bi se što duže i više iscrpljivali Sovjetski Savez i Nemačka. Da bi objasnio sovjetskim rukovodiocima izmene i prednost novog plana, Čerčil je u avgustu 1942. godine stigao u Moskvu, gde se prvi put sastao sa Staljinom. Na sastanku se raspravljalo o daljim savezničkim planovima, ali su ostala različita gledišta u pogledu vremena otvaranja drugog fronta.

Pošto je britanska armija iskoristila nastalo zatišje na frontu za popunu i ojačanje jedinica, Nemci i Italijani su bili brojno i tehnički slabiji. Tako je, zahvaljujući nadmoćnosti na kopnu, moru i vazduhu, britanska armija već prvog dana ofanzive, 23. oktobra, razbila demoralisane i slabo snabdevene italijanske jedinice kod El Alamejna i već 4. novembra kroz Egipat preduzela gonjenje nemačkih snaga, koje su još pružale žestok otpor. Ona je 8. novembra zauzela grad Marsa Matruh i nastavila napredovanje kroz Libiju. Tog dana prvi ešeloni američke 5. i britanske 1. armije iskrcali su se kod Kazablanke, Orana i Alžira, gde su francuske jedinice 10. novembra obustavile svaki otpor. Zbog toga su Nemci i Italijani 11. novembra povredili primirje, zaključeno u junu 1940.

godine s Francuskom, i zauzeli dotada neokupirane delove Francuske. Plašeći se da francuska flota ne bi pala Nemcima u ruke, francuski mornari su je 27. novembra potopili u Tulonu. Nemci su iskoristili sporo napredovanje i oklevanje Britanaca i Amerikanaca za upućivanje znatnih pojačanja u Tunis.

Čerčil i Ruzvelt su na Konferenciji u Kazablanci, od 14. do 24. januara 1943. godine, odredili političke ciljeve i usvojili naredne strategijske planove. Odlučili su da britansko-američke armije, čim se završe tekuće operacije u Tunisu, izvrše desant na Siciliju; da pomorske snage potpuno obezbede saobraćaj na Atlantskom okeanu da bi se ubrzalo slanje američkih jedinica i materijala u Veliku Britaniju, gde bi se pripremale za desant u Zapadnu Evropu; da se nastavi slanje materijalne pomoći Sovjetskom Savezu; da se pojača vazdušno bombardovanje Nemačke, Italije i važnih ciljeva u okupiranim državama; da na Dalekom istoku i Pacifiku preduzmu ofanzivu radi oslobođenja Burme, otvaranja Burmanskog puta i zauzimanja nekih važnih ostrva; da se transportnim avionima preko Himalaja šalje naoružanje i oprema kineskim kuomintangškim armijama i dr. A pošto su se sukobi između francuskih generala De Gola i Žiroa sve više zaoštravali, oni su bili pozvani na pomirenje u Kazablanku. Na konferenciji za štampu 24. januara Ruzvelt je prvi put izjavio da će se rat nastaviti do bezuslovne kapitulacije Nemačke, Italije i Japana. Usvajanjem predloga da se odgodi otvaranje drugog fronta u Zapadnoj Evropi i da se nastave operacije u Sredozemlju i Italiji, Čerčil je želeo da Velikoj Britaniji obezbedi strategijsku, političku i ekonomsku dominaciju u Sredozemlju.

Britanske i američke snage su tek u martu 1943. godine preduzele poslednju odlučujuću ofanzivu u Tunisu, gde su do 13. maja zarobile ostatke nemačkih i italijanskih snaga (oko 250.000 vojnika). Tako je odlučujuća prekretnica rata u severnoj Africi, koja je počela pobedom kod El Alamejna, završena zauzimanjem Tunisa. Ovim pobedama saveznici su postigli velike strategijske rezultate: otvorili su važan pomorski put kroz Sredozemno more; dobili su nove baze za napad na Italiju i ojačali ostrvo Maltu — pogodnu bazu za napad na Siciliju.

Nastavljajući munjevite operacije na Pacifiku i Dalekom istoku, Japanci su u prvoj polovini 1942. godine zauzeli Filipine, Malajsko poluostrvo, Singapur, Holandsku Istočnu Indiju, deo Nove Gvineje, Admiralska ostrva, Novu Britaniju, Novu Irsku, Gilbertova ostrva i najveći deo Solomonovih ostrva, i tako stigli na takozvani spoljni odbrambeni pojas.

Jedinici■** 8. **armije** NOV **Kine na maršu** u **pozadini** japanskog **fronta** u **severnoj Kini, 1942.

Zaneseni dotadašnjim velikim uspesima, japanski Generalštab i Admiralštab su izmenili svoje ranije planove i naredili da se sa spoljnjeg odbrambenog pojasa preduzme nova ofanziva ka jugu. Izvršavajući ovo naređenje, japanska flota je, prilikom pokušaja da iskrca trupe na južni deo Nove Gvineje, u maju 1942, u pomorskoj bici u Koralnom moru (prvoj bici u drugom svetskom ratu koju su odlučili avioni sa nosača aviona), pretrpela poraz i nije izvršila postavljeni zadatak. Zbog iznenadnog napada američkih aviona, koji su 18. aprila 1942. godine poleteli s nosača i bombardovali Tokio i druge japanske gradove, ogorčeni japanski komandanti naredili su da se zauzme ostrvo Midvej i tako učinili novu grešku, jer su poverovali da su američki avioni poleteli s ovog ostrva. Japanska flota je krenula ka Midveju, gde sejuna 1942. sukobila s američkom flotom, čiji su joj avioni naneli teške gubitke. To je bio početak prekretnice rata na Pacifiku, jer su Amerikanci i njihovi saveznici preuzeli strategijsku inicijativu, koju, izuzev malih prekida, nisu ispuštali iz ruku do konačnog poraza Japana.

Japanska flota je do sredine 1942. godine izgubila mnogo nosača aviona, te je zbog toga bila znatno smanjena njena udarna i manevarska sposobnost na ogromnim prostranstvima Pacifika. Koristeći ove njene slabosti, Amerikanci su već u avgustu iskrcali svoje snage na ostrvo Gvadalkanal i, posle teških borbi na kopnu i moru, početkom februara 1943. konačno zauzeli ovo strategijski važno ostrvo.

Japanske snage u Kini bile su primorane da 1942. godine na frontu pređu u defanzivu, da bi uništili partizanske jedinice u svojoj pozadini. U tome nisu uspeli, jer je Komunistička partija Kine pojačala svoju Narodnooslobodilačku vojsku, koja je nanosila nove poraze japanskim agresorima i širila oslobođenu teritoriju. Izdajnički političari i generali Kuomintangške Kine, s Čank Kaj Šekom na čelu, nisu iskoristili prekid japanskih operacija na frontu, te su tim u stvari pomogli Japancima. Sem toga, oni su odbili sve predloge Narodnooslobodilačke vojske da organizuju zajednički antijapanski front.

U toku bitke na Atlantiku, Nemci su 1942. godine stalno povećavali broj podmornica i širili područje njihovog dejstva čak do obala Amerike. Pošto Amerikanci, posle ulaska u rat, nisu organizovali zaštitu, nemačke podmornice su potopile 1160 savezničkih brodova sa 6,266.215 bruto registarskih tona, a od ostalih sredstava (avioni, mine, ratni brodovi, pomoćne krstarice i torpedni čamci) potopljena su ukupno 604 broda sa 1,512.482 bruto registarske tone. To su bili najveći saveznički gubici, tako da se Britanija nalazila u kritičnoj situaciji.

Nemci su 1941. godine prebacili veći deo avijacije i protivavionske artiljerije na sovjetsko-nemački front, a britanska bombarderska avijacija je 1942. vršila pretežno noćna bombardovanja nemačkih ciljeva. Kasnije su i Amerikanci pojačali dnevno bombardovanje Nemačke, Italije i okupiranih država. Međutim, ovo bombardovanje nije nanelo toliko veliku štetu nemačkom ratnom potencijalu, da bi ozbiljnije uzdrmalo moral nemačkog naroda. Bombardovanjem slabo branjenih ciljeva u Italiji, saveznička avijacija je nanela veće štete njenim fabrikama i saobraćajnim objektima.

Kao što se vidi, saveznici su krajem 1942. i početkom 1943. godine postigli odlučujuće pobede na sovjetsko-nemačkom frontu, na frontovima u severnoj Africi i na Pacifiku. Ali, tada još nisu bili u stanju da okončaju rat, jer su fašističke snage bile još jake.

ODLUČUJUĆE POBEDE NOVJ U 1943. GODINI

BITKA NA NERETVI

Posle uništenja nemačke grupe armija kod Staljingrada, prelaska Crvene armije u ofanzivu od Lenjingrada do Crnog mora i uspeha britanskih i američkih snaga u Africi, postojala je realna pretpostavka za njihovo iskrcavanje na jugu Evrope.

Uspesi snaga NOV i POJ i mogućnost iskrcavanja saveznika na Balkansko poluostrvo ozbiljno su zabrinuli nemačku i italijansku vrhovnu komandu. Jugoslovensko ratište dobijalo je time sve veći značaj. Koliko je Hitler bio zabrinut nepovoljnom situacijom u Jugoslaviji vidi se iz naređenja koje je u decembru 1942. izdao jedinicama za operacije u Jugoslaviji: *»_____Jedinice su ovlašćene i dužne da u ovoj borbi, bez ograničenja, takode prema ženama i prema deci, upotrebe svako sredstvo samo ako ono doprinosi uspehu... Ni jedan Nemac koji se bori protiv bandi ne sme zbog držanja u borbi protiv bandi i njihovih pristalica da bude pozvan na disciplinsku ili vojnosudsku odgovornost«.*

Na sastanku u Rastenburgu (u Istočnoj Prusiji) 18. i 19. decembra 1942. godine, kojemu su, pored Hitlera, prisustvovali načelnici generalštabova i ministri inostranih poslova Nemačke i Italije, raspravljano je o merama koje treba preduzeti protiv NOV i POJ. Hitler i Musolini su se dogovorili da u zimskim operacijama unište narodnooslobodilačke snage u Jugoslaviji i »Titovu državu«. Posle nekoliko prethodnih sastanka, komandant nemačke Grupe armija »E«, general Ler (kome je Hitler poverio izvođenje ove ofanzive) i načelnik italijanske Vrhovne komande Kavalero sporazumeli su se 3. i 4. januara 1943. godine u Rimu da izvrše tri uzastopne operacije nazvane: » *Weiss I«, » Weiss II« i » Weiss III«*. U Zagrebu je 9. januara između generala Lera i komandanta italijanske 2. armije generala Roate utvrđen detaljan plan za izvođenje operacije *»Weiss I«*.

Operacijom » *Weiss 1«* trebalo je da dve nemačke motorizo vane kolone brzim nastupanjem od Karlovca i Sanskog Mosta ka Bihaću i Bosanskom Petrovcu preseku slobodnu teritoriju i da, uz istovremeno koncentrično nastupanje ostalih snaga, okruže i unište Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede na slobodnoj teritoriji zapadne Bosne, Like, Banije i Korduna.

Operacijom *»Weiss II«* trebalo je uništiti snage koje bi se izvukle ispod udara u prethodnoj operaciji, a u operaciji » *Weiss III«* završiti »čišćenje« teritorije do zapadne granice Crne Gore i razoružati četnike u Dalmaciji i Crnoj Gori, jer su Nemci pretpostavljali da im ne bi bili lojalni u slučaju iskrcavanja Saveznika na Balkan. Međutim, od te namere su odustali; štaviše, i oni i Italijani su ih upotrebili protiv partizana, a D. Mihailović je uoči ofanzive izdao uputstvo o načinu sudelovanja četnika, zajedno sa Nemcima, Italijanima, ustašama i domobranima na teritoriji NDH.

U skladu s ovim planovima, vlade nacističke Nemačke i Borisove Bugarske dogovorile su se o proširenju bugarske okupacione zone, kako bi Nemci mogli da izvuku 7. SS diviziju »Princ Eugen« iz Srbije i daje upotrebe u ovim operacijama. Smenjivanje je počelo 6. januara 1943. jedinicama bugarske 9. divizije. Tim povodom, Hitler je prethodnog dana rekao bugarskom ministru vojske: *»U samom prstenu koji okružava Evropu ima jedno slabo mesto* (odnosi se na Jugoslaviju — primedba P. B.)... *Ali sada još pre proleća biće sprovedeno čišćenje. Mnogo sam zahvalan bugarskoj Glavnoj komandi koja je svojim jedinicama posela mesta i oblasti SS divizije »Princ Eugen« i time pomogla izvršenje čišćenja«.*

Za realizaciju ovih zamisli određene su sledeće neprijateljske snage: nemačke — 7. SS divizija »Princ Eugen«, 369, 714. i 717. divizija, kao i delovi 187. divizije; italijanske — divizije »Re«, »Sasari« i »Lombardija«, zatim tri brdske domobranske brigade, četiri samostalna ustaško-domobranska bataljona i grupa četnika

Nemački oficiri pregledaju plan za predstojeće ofanzive protiv NOVJ krajem 1942. i početkom 1943.

Nemci sekirom seku zarobljenog partizana u Sloveniji.

D. Mihailovića, tj. ukupno više od 90.000 vojnika. Jedinicama je naređeno da, pored pustošenja i uništavanja namirnica (ako ih ne bi mogli evakuisati), ubijaju stanovništvo, s tim da muškarce iznad 15 godina teraju u koncentracione logore koje su Nemci predvideli za 60.000, a Italijani za 30.000 ljudi.

Na teritoriji koju je zahvatila neprijateljska ofanziva nalazile su se sledeće snage NOV: 1. hrvatski korpus sa oko 16.000 boraca (6. lička, 7. banijska i 8. kordunaška divizija, Primorsko-goranska grupa brigada i nekoliko partizanskih odreda), 1. bosanski korpus sa oko 12.000 boraca (4. i 5. krajiška divizija i nekoliko partizanskih odreda) i Glavna operativna grupa, pod neposrednom komandom Vrhovnog Štaba, sa oko 14.500 boraca (1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija) kojoj se kasnije pridružila i 9. dalmatinska divizija, tako da su oslobodilačke snage imale oko 42.500 boraca.

Napad neprijateljskih snaga otpočeo je 20. januara nastupanjem 7. SS divizije iz Karlovca prema Bihaću, 369. divizije sa linije Glina—Kostajnica prema jugu, 717. divizije iz Sanskog Mosta prema zapadu, divizija »Sasa'ri« i »Re« iz Gračaca i Gospića prema Kulen Vakufu i Bihaću i divizije »Lombardija« iz Ogulina prema Slunju.

Čim je uočio namere neprijatelja. Vrhovni štab je doneo odluku da 1. hrvatski i 1. bosanski korpus, primenom elastične odbrane, usporavaju nadiranje neprijatelja, a da Glavna operativna grupa pređe u protivofanzivu u pravcu Hercegovine i Crne Gore. Ideja je bila da se posle toga nastavi ofanziva ka Sandžaku i južnoj Srbiji, rasplamsa ustanak u tom delu zemlje, unište četnici i ugrozi značajna komunikacija Solun —Beograd.

Neprijatelj je planirao da za kratko vreme završi operacije. Međutim, i pored snažne podrške aviacije, umesto brzog prodora, njegove jedinice su sporo nastupale. Vođene su teške borbe. Tek nakon devet dana, 29. januara, 7. SS divizija prodrla jeu Bihać, dok su ostale nemačke snage, uz osetne gubitke, postigle minimalne uspehe. Toga dana razdaljina između čelnih delova 7. SS divizije u Bihaću i 717. divizije u rejonu Ključa iznosila je oko 70 kilometara, što je bilo od posebnog značaja za ceo tok kasnijih dejstava, a posebno za evakuaciju ranjenika.

Planiranje zajedničkih nemačko-četničko-ustaških operacija za uništenje NOVJ početkom 1943.

Međusobne nazdravice četnika, ustaša i Italijana u Hercegovini, uoči prodora jedinica NOVJ preko Neretve početkom 1943.

Italijanske jedinice su takođe pretrpele znatne gubitke, ali su uspele da se povežu sa 7. SS divizijom.

Zbog krajnje surovog postupanja okupatora, stanovništvo se povlačilo u zbegove, tako da je za vreme ovih operacija bilo oko 40.000 izbeglica.

Dejstva neprijatelja razvijala su se drugačije i sporije nego što je planirano,, jer su njegove snage bile primorane da frontalno potiskaju 1. hrvatski i 1. bosanski korpus. Zbog toga se 7. SS divizija s velikim zakašnjenjem spojila sa 717. i 369. divizijom. Ipak, one su zajedno okružile Grmeč i koncentrično napale 4. krajišku diviziju (u obruču se, pored nje, našlo i oko 15.000 izbeglica), koja je, uz velike gubitke, 13. februara uspela da se probije ka severu (Vrhovni štab je 5. februara bio naredio da se povuku snage sa Grmeča, ali to nije izvršeno), dok su okupatorove snage uništavale stanovništvo u zbegovima. Probijanje položaja 4. divizije završena je operacija *»Weiss 1«,* ali se nije ostvarila zamisao neprijatelja o uništavanju snaga NOV. Iako je — prolazeći kroz najveći deo slobodne teritorije — naneo velike žrtve, goleme patnje i materijalne štete, on nije uspeo da uništi jedinice 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa. Nasuprot tome, one su neprekidnim dejstvima nanosile gubitke neprijatelju, da bi potom prešle u protivofanzivu. U takvoj situaciji, Vrhovni štab je 7. februara naredio svim jedinicama u Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni da odmah pojačaju dejstva protiv neprijatelja, da ruše komunikacije, napadaju transporte i vezuju što jače neprijateljske snage kako bi posredno olakšale operacije u rejonu Neretve. Sutradan je u Duvnu upoznao komandante s planom protivofanzive. Prema tom planu trebalo je u prvoj etapi izbiti na reku Neretvu, u drugoj na reku Drinu, a u trećoj na reku Lim.

Glavna operativna grupa od pet divizija — 1, 2, 3. 7. i 9. — jačine oko 21.000 boraca, prešla je u protivofanzivu 8. februara, razbila glavninu italijanske divizije »Murđe« (pored velikog broja zarobljenih, zaplenjeno je oko 2.000 pušaka, 14 topova, 11 tenkova, 45 kamiona i dr.) i izbile na Neretvu, između Mostara i Sarajeva frontom širokim oko 80 km. To je bio veoma pogodan trenutak da

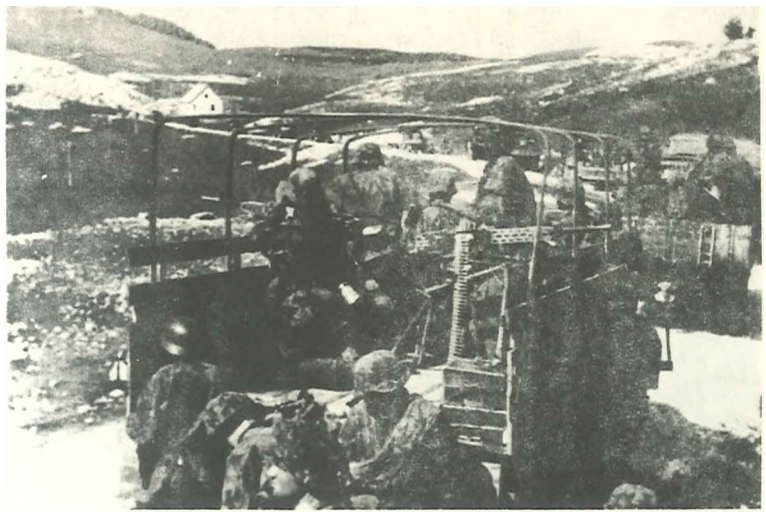

Nastupanje italijanskih motorizovanih jedinica prema Kninu, januar 1943.

Jedinice 7 SS divizije »Princ Eugen« u nastupanju prema Stocu 3. marta 1943.

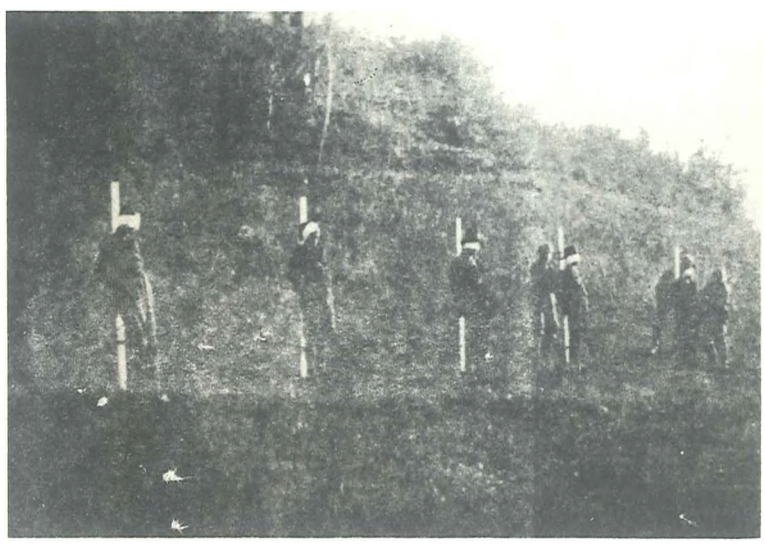

Bugarski okupatori streljaju rodoljube kod Niša.

Četnici Draže Mihailovića na Prenju za vreme ofanzive.

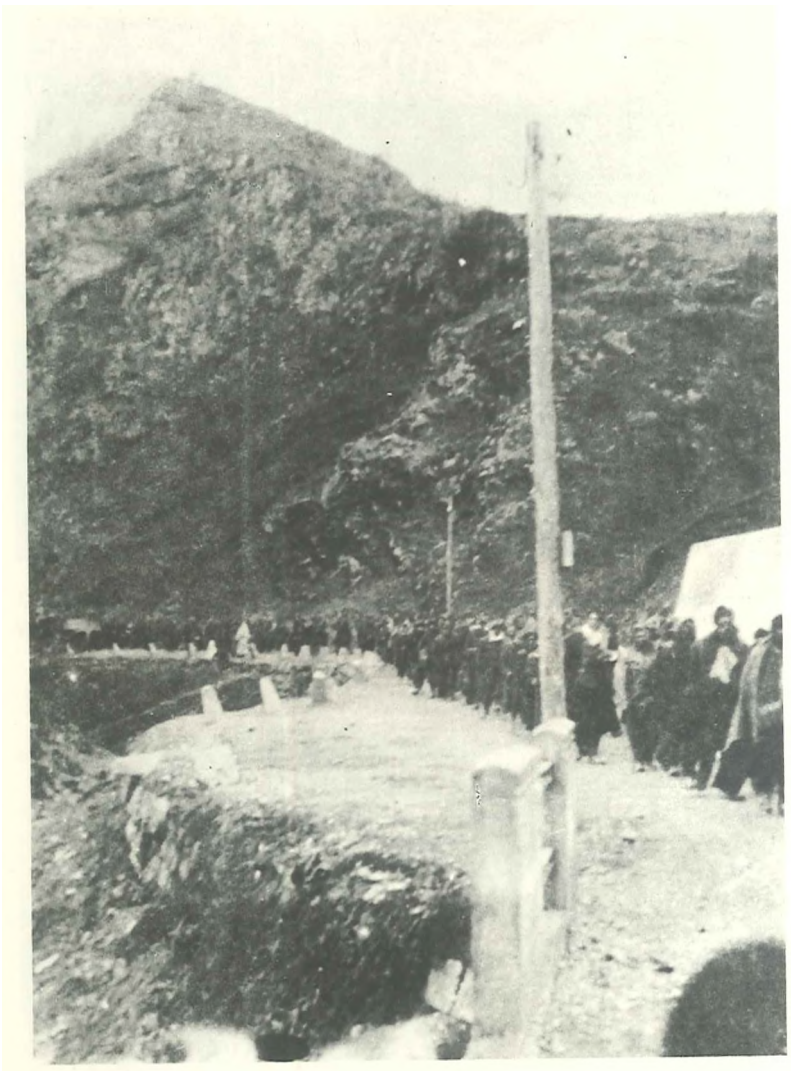

Stanovništvo i: ugroženih krajeva Bosne povlači se sa svojom vojskom zima 1942/43.

Povučena od Drežnice, s pravca Mostara, 2. proleterska divizija usiljenim maršom kreće prema Prozoru radi sudelovanja u protivudaru prema Gornjem Vakufu i Bugojnu od 3—5. marta 1943.

I Divizija

Ranjene ne smijete ostaviti tamo. Mi ćemo ići daleko. Treba ih prebaciti preko Ilinista – glamočko polje a odavde ić onda dalje. Naredite da se to odmah izvrši. Sa vašim maršem požurite. Koča bi trebao doći prije ovamo radi dogovora. Ja se nalazim blizu.

3. II. 1943 Tito

Faksimil naređenja Vrhovnog komandanta NOVJ Josipa Broza Tita štabu 1. divizije od 3. februara 1943. koja se isključivo odnosi na zaštitu ranjenika.

Zarobljeni nemački major Artur Stikcr, komandant bataljona 7IM. divizije, kod Gornjeg Vakufa, 4. maj 1943.

jedinice pređu Neretvu i ostvare predviđeni plan. Međutim, preko 3.000 ranjenika usporavalo je njeno kretanje i otežavalo izvođenje manevara. (Uveče 19. februara krenuo je prvi ešalon ranjenika iz Duvanjskog polja ka Prozorskoj kotlini, dok su jedinice već bile izbile na Neretvu.)

Nemački komandant snaga »Jugoistok« i komandant italijanske 2. armije su tek 8. februara u Beogradu (na inicijativu generala Lera) precizirali plan za operaciju *»IVeiss II«,* kojim je predviđeno da 7. SS, 369. i 717. divizija nastave dejstva ka jugoistoku i da zajedno sa 718. divizijom iz Sarajeva i Bugojna i italijanskom divizijom »Bergamo« iz Sinja i Drniša okruže i unište snage NOV između Drvara, Livna, Jajca i Ključa.

Ovaj nemačko-italijanski plan poremetila je Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba kad je izbila u dolinu Neretve. Zbog toga je 18. februara naređeno italijanskom 6. korpusu da brani teritoriju između Mostara i jadranske obale, a da se nemačke borbene grupe iz Bugojna i Sarajeva upute prema Neretvi.

Nemačka borbena grupa »Fogel« zauzela je 22. februara Gornji Vakuf, a zatim sa 717. divizijom izbila severno od Prozora na svega 6—8 kilometara od prostora u kojem su se prikupljali ranjenici. Borbena grupa »Anaker« zauzela je 21. februara Ivansedlo i pojačala posadu u Konjicu, gde je stiglo i oko 2.500 četnika. Pošto je Konjic postao vrlo značajan za obe strane (njegovim držanjem neprijatelj zatvara najpovolniji pravac prodora jedinica NOV preko Neretve ka Crnoj Gori), oko njega su se razvile žestoke borbe, ali ga snage NOV — i pored tri uzastopna napada i više juriša — nisu mogle zauzeti. Italijanske i četničke snage nadirale su duž obale Neretve. Pored četničkih jedinica od 26.000 ljudi, koje su nastupale iz istočne Hercegovine prema Neretvi, u istom pravcu su takođe nastupale 7. SS divizija preko Drvara ka Glamoču i Bosanskom Grahovu i 369. divizija preko Kupresa ka Prozoru. Pošto se situacija sve više pogoršavala, naročito kod Prozora, Vrhovni štab je obustavio dalji napad na Konjic.

Štiteći prikupljanje ranjenika u dolini Neretve, Glavna operativna grupa je smanjivala svoj manevarski prostor i trpela veće gubitke. Pri tom je morala da odoleva snažnom pritisku četiri nemačke divizije (od kojih je samo 7. SS divizija bila brojnija od nje), kao i jakih italijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga.

U tako teškoj situaciji Vrhovni komandant Tito je pregrupisao snage i glavninom od devet brigada 3. marta izvršio iznenadan protivudar na pravcu Prozor — Gornji Vakuf — Bugojno. Istovremeno je naredio da se poruše mostovi na Neretvi, kako bi se, na taj način obmanuo neprijatelj o stvarnim namerama, oslabio njegov pritisak i stvorilo vreme za prikupljanje ranjenika i izvršio proboj preko Neretve.

Ovim protivudarom razbijena je nemačka 717. divizija i odbačena ka Bugojnu. Na osnovi dejstva narodnooslobodilačkih jedinica ka Gornjem Vakufu i rušenja mostova na Neretvi, nemački i italijanski komandanti su došli do pogrešnog zaključka da će one vršiti proboj prema severozapadu.

Tito je 5. marta izdao naređenje: *»Pravac nadiranje naših glavnih snaga s ranjenicima: Prozor—Jablanica—planina Prenj i dalje ka istoku... Strogo tajno, nikome ne govoriti ništa«.* Prema tome. Glavna operativna grupa je preuzela inicijativu i težište borbe prenela na istočnu Hercegovinu, Sandžak i Crnu Goru, odnosno tamo gde se neprijatelj nije nadao.

Forsiranje Neretve je počelo noću 6/7. marta. Druga proletarska divizija razbila je četnike kod Jablanice, prešla Neretvu, uspostavila mostobran i ovladala planinom Prenj.

No, iako je savladana Neretva, situacija je još bila veoma teška. Trebalo je preko improvizovanog mosta kod Jablanice, pod neprekidnim dejstvom neprijateljske artiljerije i avijacije, prebaciti preko 3.000 ranjenika i oko 1.000 obolelih od pegavog tifusa. Uz to, moralo se odoleti jakom pritisku neprijateljskih snaga koje su nastojale da osujete ovaj prelaz.

Prelazak preko Neretve

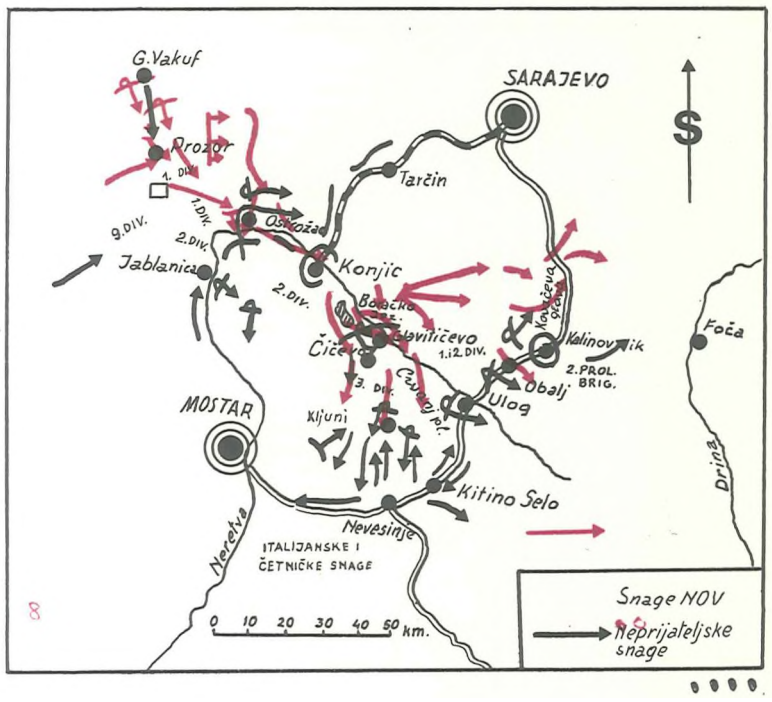

Vrhovni komandant je za prenos ranjenika odredio 9. dalmatinsku diviziju, 8. banijsku brigadu i zarobljene Italijane. Međutim, prenosioce ranjenika i bolesnika zahvatila je epidemija dezinterije i tifusa, tako daje time bila smanjena borbena sposobnost jedinica iz kojih su bili nosioci. Tito je za ovo prebacivanje preko Neretve rekao da je izvršeno *»pod okolnostima kakvih je malo bilo u istoriji ratova«.*

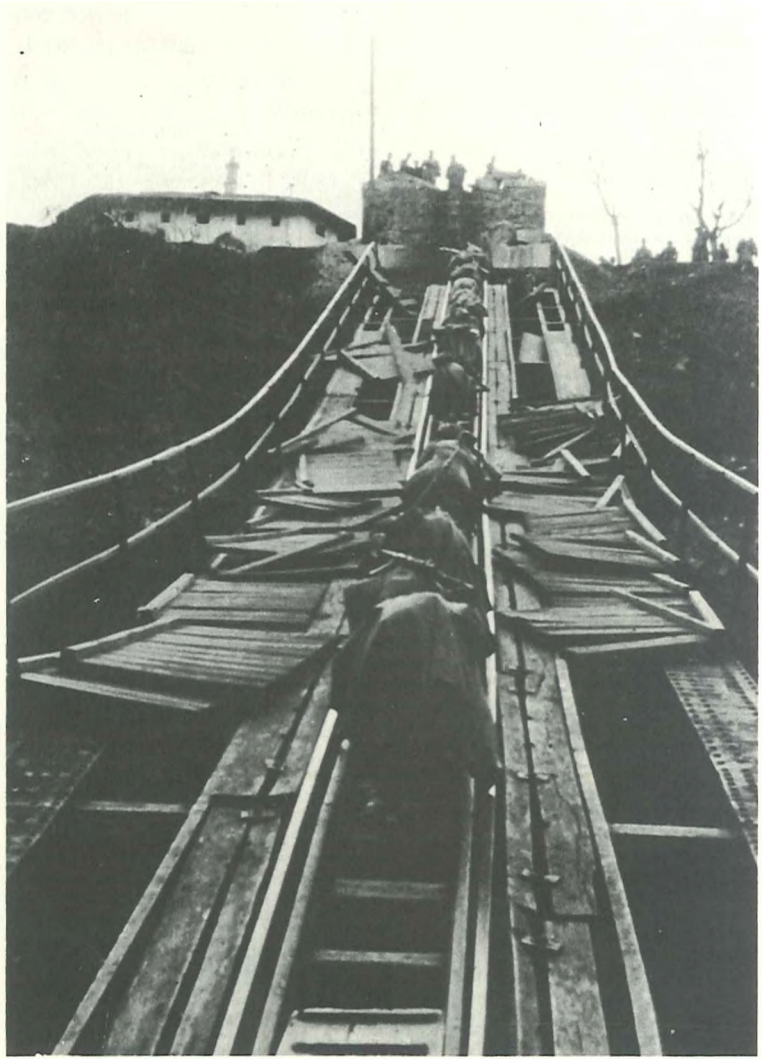

Prela: jedinica NOVJ preko porušenog železničkog mosta, na levu obalu reke Neretve kod Jablanice, 6/7 marta 1943.

Sve jedinice su do 15. marta uveče prebačene na levu obalu Neretve, a dva dana kasnije jake nemačke snage izbile su na desnu obalu i udarile u prazno.

Glavna operativna grupa je od 15. do 29. marta nanela težak poraz četnicima kod Čičeva i Glavatičeva (od preko 26.000 četnika ostalo je svega 6.000) i nastavila nastupanje jednom kolonom preko Nevesinja i Gacka ka Nikšiću, a drugom preko Kalinovika ka Drini. U daljim borbama 1. i 2. proletarska divizija prodrle su u Crnu Goru, a 3. udarna divizija izbila je na prostor između Nikšića i Gacka. Jugoistočno od Foče zadržana je 7. banijska divizija, a oko 4.000 ranjenika i tifusnih bolesnika preneto je na prostoriju jugozapadno od Foče.

Sredinom maja Glavna operativna grupa izbila je u severni deo Crne Gore i u Sandžak, a zatim je, posle neophodnih priprema, nameravala da produži nastupanje ka južnom delu Srbije.

Neprijatelj se solidno pripremio za bitku na Neretvi poznatu pod imenom Četvrta neprijateljska ofanziva — i za okruženje NOV i POJ upotrebio jake snage, s težnjom da ih uništi do proleća. Međutim, njegovi planovi i težnje potpuno su se izjalovili, jer su se snage NOVJ ne samo probile iz okruženja i prebacile na levu obalu Neretve, nego su izvršile i prodor u Hercegovinu i razbile četnike. Na taj način su za neprijatelja nastali novi problemi. U ovoj bici snažno se ispoljila moralno-politička snaga i inicijativa boraca NOV i veština komandovanja Vrhovnog komandanta i ostalih starešina, jer su tukli brojno i tehnički daleko nadmoćnijeg neprijatelja.

Bitka na Neretvi vodila se za ostvarenje humanog cilja— za spašavanje ranjenika. Izvojevana je velika pobeda. Vrhovni komandant je neposredno rukovodio bitkom, uz punu podršku i inicijativu rukovodećeg komandnog i političkog kadra. On je svojim smelim i veštim ofanzivnim operacijama remetio planove i veliki poduhvat neprijatelja i u dramatičnoj bici na Neretvi manevrima i rušenjem mostova obmanuo ga o svojim pravim namerama. Time je omogućio da se forsira reka, a potom da se iz pokreta razbije i potpuno uništi glavna grupacija četnika. To je bila njihova najveća koncentracija u toku NOR-a, ali i njihov najveći poraz od kojeg se više nisu mogli oporaviti.

Pomeranje neprijateljskih snaga iz Hrvatske i zapadne Bosne ka Neretvi pogodovalo je 1. hrvatskom i 1. bosanskom korupusu. Oni su u teškim i neprekidnim borbama napadali pojedine garnizone, rušili komunikacije i ponovo oslobodili veći deo Korduna, Banije. l ike i Bosanske krajine.

Borci 2. proleterske divizije nastupaju od Cdebica prema Durmitoru, april 1943.

Jedinice 2. proleterske divizije prelaze na desnu obalu Drine južno od Foče (kod Broda), april 1943.

BITKA NA SUTJESCI

Pogoršanje situacije sila Osovine se nastavilo. Usled uspešne ofanzive britanskih i američkih snaga u severnoj Africi, u Tunisu su kapitulirali i poslednji ostaci italijanske i nemačke vojske, tako daje mogućnost za desant savezničkih snaga na jugu Evrope bila sasvim izvesna. Pošto su brojne italijanske snage bile vezane na Balkanu, posebno u Jugoslaviji, tako da za odbranu metropole nije bilo dovoljno snaga, Italija je zatražila pomoć od Nemačke. U takvim uslovima jugoslovensko ratište postalo je veoma značajno i za Italiju i za Nemačku, jer su morale preduzimati hitne mere za osiguranje boka i pozadine od napada iskusnih snaga NOVJ prilikom britansko-američke invazije na Apeninsko poluostrvo. Njihova situacija se još više komplikovala posle pretrpljenog neuspeha na Neretvi. Kad je najzad uočila dalju nameru jedinice NOVJ, nemačka Vrhovna komanda je odlučila da ih napadne i uništi pre no što uspeju da se prebace ka istoku. Zamisao je bila da se Glavna operativna grupa okruži i koncentrično napadne na nepovoljnom planinskom prostoru između reka Pive i Tare, a zatim uništi kad se iz šireg okruženja pređe u stezanje. Ta operacija, nazvana *»Schwarz«,* pripremana je u najvećoj tajnosti.

Izvođenje operacije povereno je komandantu nemačkih snaga u Hrvatskoj, generalu Litersu, koji je 6. maja 1943. godine naredio da se najsurovije postupa prema zarobljenicima i stanovništvu.

Za ovu operaciju neprijateljske snage su bile ovako raspoređene: 1. brdska divizija, puk »Brandenburg« i divizija »Venecija« u Bijelom Polju, Beranu i Kolašinu; italijanska »Grupa sektora Podgorica« kod Podgorice; divizija »Ferara« u Danilovgradu i Nikšiću; delovi divizije »Peruđa« u Grahovu; delovi divizije »Murđe« u Bileći; 7. SS divizija »Princ Eugen« zapadno od Mostara (spremna za pokret na liniji Gacko, Bileća, Nikšić); 118. lovačka divizija na prostoriji Konjic, Sarajevo, Trnovo, a delom u Foči; glavnina 369. divizije u Goraždu i Ustikolini; 4. domobranska lovačka brigada kod Sarajeva; bugarski 61. i 63. puk istočno od Višegrada; divizija »Taurinense« u Plevljima i Prijepolju; 724. puk 104. lovačke divizije u Prijepolju i Brodarevu, tj. ukupno oko 127.000 vojnika. Pored toga, radi ojačanja položaja u Jugoslaviji, iz Nemačke je upućena 373. divizija za obezbeđenje eksploatacije rudnika boksita kod Mostara, a s Istočnog fronta preko Sofije prebačena je 1. brdska divizija u rejon Peći.

Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba imala je četiri divizije (1,2, 3. i 7) i četiri samostalne brigade, ukupne jačine od oko 16.000 boraca, pored 4.000 ranjenika i bolesnika. To znači da je brojni odnos snaga bio 8:1 u korist neprijatelja koji je, sem toga, raspolagao solidnom tehnikom i naoružanjem i bio dobro snabdevan municijom i ostalim potrebama, dok su jedinice NOV imale samo lako pešadijsko naoružanje.

Nepovoljni uslovi za bitku na Sutjesci za Glavnu operativnu grupu ogledali su se i u tome što je ona, zbog nepodesnosti zemljišta (slabo naseljenog, siromašnog i ranije opustošenog od okupatora), bila prinuđena da se snabdeva pretežno zaplenom od neprijatelja. Sem toga, nemačke jedinice bile su popunjene mlađim ljudstvom specijalno obučenim za borbu na brdskom i planinskom zemljištu, a snage NOV morale su prihvatiti novu bitku, koja je zahtevala od boraca i starešina najteže fizičke i psihičke napore, tim pre što su u prethodnim višemesečnim borbama već bile jako iscrpene. One su se našle na teško prohodnom zemljištu koje je onemogućavalo brzo manevrovanje, otežano i prisustvom velikog broja ranjenika i bolesnika koje je trebalo zbrinjavati i obezbeđivati.

Ofanziva je otpočela 15. maja koncentričnim nastupanjem nemačkih, italijanskih, bugarskih i kvislinških snaga, o čijem pripremanju Vrhovni štab nije znao, a za ofanzivu i koncentraciju neprijateljskih snaga saznavao je tek u toku same borbe.

Jedinice NOV razbile su 14. maja kod Podgorice 3.000 četnika, a 17. maja uništile italijanski puk u rejonu Bioča. Međutim, višestruko nadmoćnije neprijateljske snage uspele su da u teškim borbama potisnu Glavnu operativnu grupu na neprohodno planinsko zemljište, gde je do 20. maja bila potpuno okružena. Nemačka 118. i 369. divizija približale su se obalama Pive i Tare i stvorile uslove za postepeno stezanje obruča oko nje.

Kad je procenio daje neprijatelj već preduzeo veliku ofanzivu i da više ne postoje uslovi za prodor u Srbiju, Vrhovni štab je odlučio da na fočanskom sektoru stvori povoljne uslove za proboj iz okruženja i prodor u istočnu Bosnu. U tom cilju je pregrupisao snage i ka tom sektoru uputio pet brigada. Pošto snage NOV, i

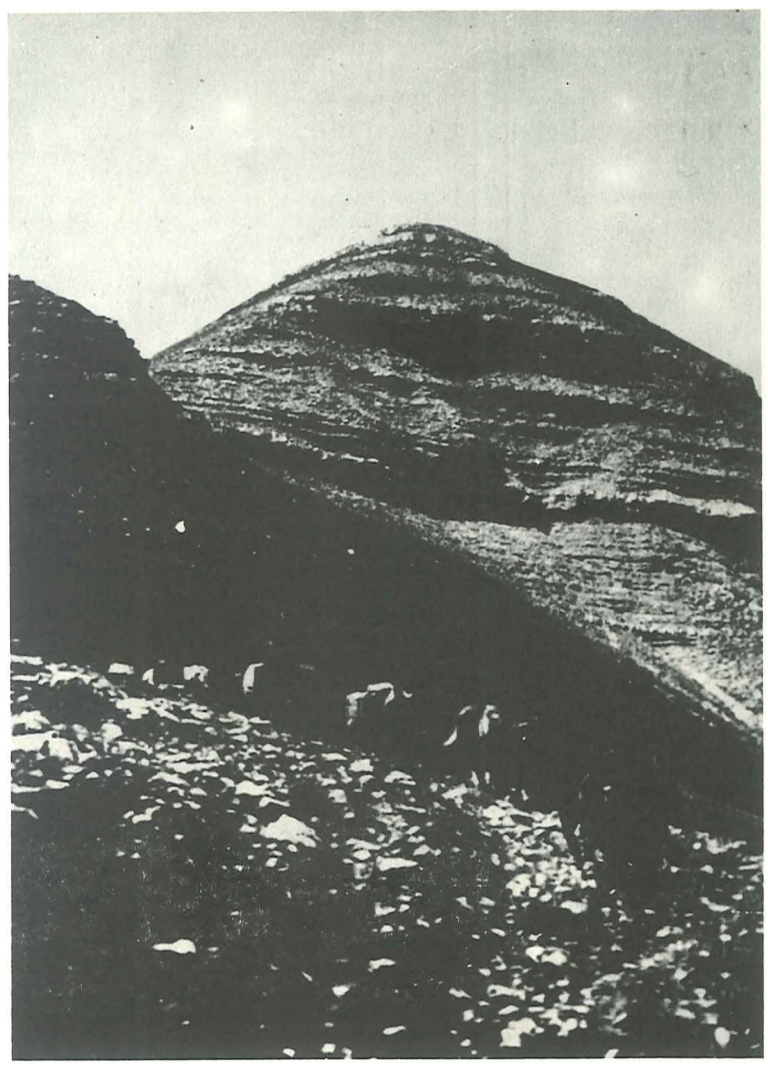

Jedinice 7 SS divizije »Princ Eugen« u nastupanju prema Čemernom 25/26. maja 1943.

Delovi 188. divizije na Jelaču, maj 1943.

Iscrpljeni borci 2. proleterske divizije na Sutjesci.

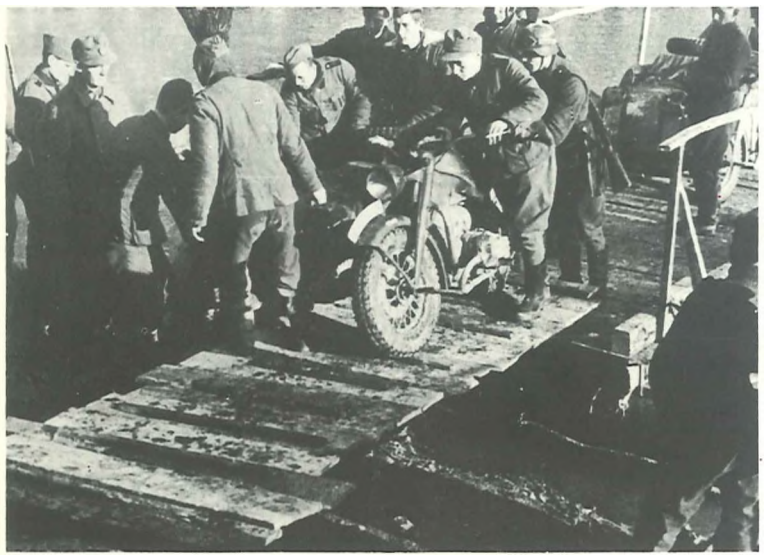

Jedinice I. brdske divizije prelaze preko pontonskog mosta na reci Tari (kod Đurdevića Tare) koga su izgradile pionirske jedinice, 7. jun 1943.

Druga proleterska brigada prelazi Sul ješku kod Suhe. 7. jun 1943.

pored oštrih borbi 24. maja, nisu uspele da otvore put za istočnu Bosnu, Vrhovni štab je obustavio dalje napade na tom pravcu i doneo novu odluku da se izvrši proboj preko reke Sutjeske. On je u tom cilju sa sektora Foče 28. maja uputio četiri brigade na prostor između Sutjeske, Drine i donjeg toka Pive, s tim što su dva bataljona 2. proleterske brigade blagovremeno zauzela značajan plato Vučeva. Ova odluka Vrhovnog štaba o prikupljanju snaga predstavlja prelomni događaj, jer se težište bitke prenelo u rejon Sutjeske.

Neprijateljeve snage su i dalje koncentrično napadale. Njegove jedinice iz Prijepolja i Pljevalja nastupale su ka reci Tari, težeći da uspostave vezu sa 1. brdskom divizijom, koja je nadirala od Kolašina i 27. maja zauzela istočni deo planine Sinjajevine. Sedma SS divizija je 29. maja zauzela Šavnik i na njenim zapadnim ogranicama spojila se sa 1. brdskom divizijom. Divizija »Ferara« izbila je istočno od Šavnika, a delovi divizije »Venecija« jugozapadno od Kolašina.

Narodnooslobodilačke snage su 29. maja odbacile delove nemačkih jedinica koje su iz doline reke Sutjeske pokušavale da preko severnih ogranaka Maglića izbiju na levu obalu Pive. Ipak, prednost NOV bila je u tome što se pregrupisala pre neprijateljskih jedinica koje zbog toga nisu uspele da blagovremeno zauzmu Vučevo.

Prvih dana juna neprijateljski obruč se stezao oko Glavne operativne grupe između reke Sutjeske, donjeg toka Tare i planine Durmitora. Nemačke jedinice su čvrsto posele levu obalu Sutjeske, izuzev prostora između Tjentišta i Suhe. Vrhovni štab nije uspeo da proširi otvor prema donjem toku Sutjeske, odnosno da odbaci snage 7. SS divizije, te se zbog toga našao u veoma teškoj situaciji. Trebalo je naći rešenje — kako se izvući ispod neprijateljskog udara i spasti ranjenike? Zato je 3. juna naredio da se Glavna operativna grupa probije divergentnim pravcima: prva grupa 1. i 2. proleterska divizija (od deset brigada) — preko Sutjeske i komunikacije Foča—Kalinovik ka istočnoj i srednjoj Bosni, i druga grupa — 3. i

Proboj na Sutjesci i Zelengori

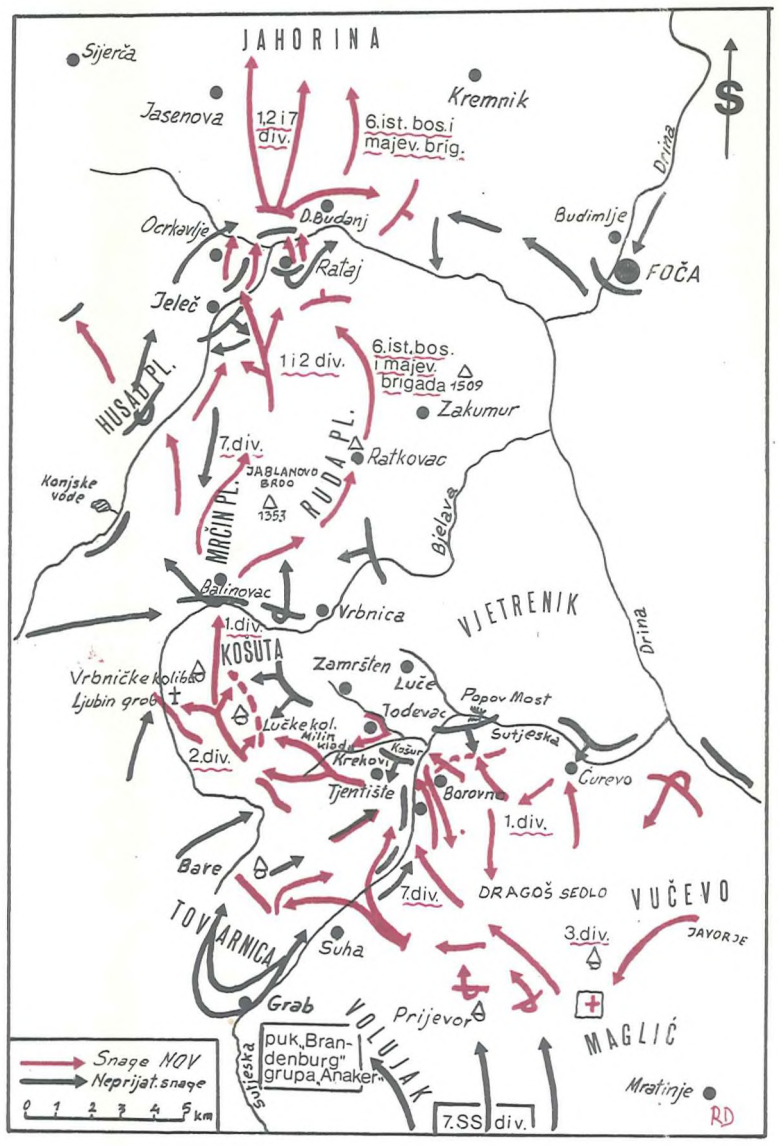

Jedinice 1. proleterske brigade izbile su, nu pravcu proboja preko Sutjeske. kod Suhe gore t Vucevo). jun 1943.

Na pravcu proboja preko Zelengore, kolone ranjenika i jedinica, savlađujući glad i zamor, sredinom juna 1943. pobedonosno su izašle iz višestrukih obruča neprijatelja na Sutjesci.

7. divizija (od šest brigada) — preko Tare ka Sandžaku, s tim da ranjenici ostanu sa drugom grupom.

U međuvremenu, nemačke snage su izvršile izvesno pregrupisavanje, radi još jačeg stezanja obruča, tako da su onemogućavale jedinicama NOV da se probiju iz okruženja.

Pošto nije uspeo da probije front 118. divizije, Vrhovni štab je uputio 1. proletersku diviziju preko Maglića i Sutjeske ka Zelengori, a kad je od 3. i 7. divizije sa Centralnom bolnicom dobio izveštaj da nisu mogle da pređu Taru, naredio je da teške ranjenike posakrivaju u šumama kanjona Pive i ubrzaju pokret ka Sutjesci.

Prva proleterska divizija prešla je Sutjesku 8. juna kod Tjentišta i izbila na greben Zelengore, ali tog dana, usled otpora 118. i 7. SS divizije, prolaz u vazdušnoj liniji nije bio širi od 6 kilometara. Zato su joj upućena pojačanja, koja bi sprečila 118. diviziju da izbije na Zelengoru. Noću uoči 9. juna Sutjesku su prešli 2. proleterska divizija i Vrhovni štab. Situacija je bila kritična. Neprijateljeve snage su vršile sve jači pritisak, uz neprekidna dejstva avijacije.

U tim dramatičnim trenucima, kada jè po svim vojnim normama izgledalo daje sve izgubljeno, moral boraca i starešina bio je na visini, a samopregor ogroman. Uprkos teškim gubicima, borci 2. dalmatinske brigade, sa položaja na Barama, poručili su Vrhovnom štabu: *»Izginulo nas je mnogo, ali računajte na nas kao da smo u punom sastavu«,* a borci delova 4. crnogorske brigade, koji su branili položaj na Ljubinom grobu, odolevajući stalnim jurišima neprijatelja, takođe su u pfsmu upućenom Vrhovnom štabu napisali: *»Dok god budete čuli na Ljubinom grobu pucnje naših pušaka, Nemci neće proći. A kad toga ne bude, znajte da na njemu nema više živih proletera«.*

Noću između 9. i 10. juna 1. proleterska divizija razbila je neprijateljske snage na severnim padinama Zelengore, a izdužena kolona 2. proleterske divizije nastupala je pod snažnom vatrom 118. i 7. SS divizije ka severu — jedinom slobodnom stazom koja još nije bila u neprijateljskim rukama. Udaljenost čelnih delova neprijatelja nije bila veća od dometa uspešne mitraljeske vatre.

Zahvaljujući tome što je Vrhovni štab uputio izvesna pojačanja, 7. divizija je u poslednji čas uspela da pređe Sutjesku i da se 10. juna spoji s ostalim snagama na Zelengori. Toga dana, nemački komandant, general Liters, smatrajući da je ishod borbe sasvim povoljan, naredio je: *»_____ Jake neprijateljske snage su zbijene na najuži prostor Sutjeska — Piva, medu njima se nalazi l ito, što je tačno utvrđeno. Time je nastupila poslednja faza borbe i čas uništenja Titove armije do poslednjeg čoveka.*

Nijedan čovek sposoban za vojsku ne sme živ napustiti opkoljeni prostor...«

Ali, zahvaljujući izvanrednom požrtvovanju boraca NOV, neprijateljeva zamisao nije se ostvarila: 1. proleterska divizija slomila je otpor 369. legionarske divizije i nastavila prodor ka komunikaciji Kalinovik — Foča; za njom su nastupale i ostale dve divizije s Vrhovnim štabom. Do 14. juna tri divizije NOV prešle su komunikaciju i nastavile nastupanje ka istočnoj Bosni.

Treća divizija, opterećena ranjenicima, vodeći neprekidne teške borbe, tek je 11. juna izbila na Sutjesku, ali nije mogla odoleti nadmoćnijim snagama na reci, te se, posle više uzastopnih juriša i velikih gubitaka, u grupama probijala preko Zelengore ka Romaniji, a delom preko Tare i Sandžaka. Neprijatelj je poubijao većinu nepokretnih ranjenika.

U bici na Sutjesci izbačeno je iz stroja nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika, ali je poginulo oko 6.500 boraca NOV. Ova bitka (poznata pod imenom Peta neprijateljska ofanziva) završila se posle teških i neprekidnih borbi koje su trajale više od mesec dana. Neprijatelj je i u pripremama i po broju jedinica i tehnike i po načinu izvođenja preduzeo sve da okruži jedinice Glavne operativne grupe i da ih uništi na uskom, planinskom i ispresecanom zemljištu. Uz natčovečanske napore i pregnuća, jedinice NOV, gladne i iscrpljene, bile su primorane da prime bitku pod izrazito nepovoljnim uslovima. Našle su se u dubokim kanjonima reka s velikim brojem ranjenika koje su po svaku cenu želele da ih zaštite. Pošto je to znatno umanjilo njihovu najkarakterističniju odliku — izuzetno veliku manevrsku sposobnost — bile su prinuđene da se brane u okruženju. I pored svih napora, Vrhovni štab nije uspeo da spase većinu ranjenika, ali je pregrupisavanjem snaga i njihovim herojskim držanjem uspeo da izvrši proboj iz obruča na Sutjesci i da time postigne veliki strategijski uspeh. Tako su već 14. juna glavne snage bile van obruča.

Iako je neprijatelj na Sutjesci naneo teške gubitke snagama NOV, ipak nije mogao ostvariti svoju zamisao o njihovom uništenju. Naprotiv, snage NOV izvojevale su još jednu veoma tešku ali zaista blistavu pobedu.

Samo veliki moral, koji proističe iz visoke idejno-političke savesti i dubokog uverenja da se vodi pravedna borba, mogao je izazvati masovna herojska pregnuća jedinica, boraca i starešina i podstaći ih da do poslednjeg delića naprežu svoje psihičke i Fizičke snage. Samo takva vojska mogla je da odoleva kiši granata i bombi iz mnoštva neprijateljskih aviona, artiljerijskih oruđa i minobacača i neprekidnih rafala mitraljeza iz neposredne blizine. Sve užase tog stravičnog pakla mogla je da izdrži samo takva vojska kao što je bila NOVJ i da u najdramatičnijoj bici na Sutjesci — u kojoj je ranjen i Vrhovni komandant i generalni sekretar CK KPJ Tito — izvojuje sjajnu pobedu. Bitka na Sutjesci postala je simbol borbenosti i večito svedočanstvo borbe za slobodu i bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti u novoj Jugoslaviji. To je i neprijatelj morao priznati, o čemu svedoče mnogi sačuvani dokumenti. General Liters

U velikoj i dramatičnoj bici na Sutjesci ranjen je 9. juna 1943. godine i Vrhovni komandant Josip Bro: Tito.

je o držanju jedinica NOVJ u ovoj bici u svom izveštaju od 20. juna napisao: *»... Tok borbi je pokazao da su komunističke snage, pod Titovom komandom, odlično organizovane, vešto vodene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno pokretno i, takode, u odbrani aktivno...*

Bitke na Neretvi i Sutjesci značajne su i po brojnosti angažovanih snaga i još više po postignutim rezultatima. Nemačka Vrhovna komanda je tada prvi put u toku rata u svojim izveštajima obavestila nemačkujavnost o rezultatima borbi na jugoslovenskom ratištu.

OFANZIVA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Probijajući se iz okruženja, Glavna operativna grupa je 15. juna izbila na planinu Jahorinu, dva dana kasnije razbila neprijateljske snage na komunikaciji Sarajevo — Višegrad, a zatim do 5. jula oslobodila Zvornik, Olovo, Kladanj, Vlasenicu i stvorila slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni. Peta krajiška divizija prešla je na desnu obalu Bosne, porušila značajan rudnik uglja Kakanj i približila se Glavnoj operativnoj grupi. U Hrvatskoj i Bosni oslobođena je gotovo čitava teritorija koja je bila napuštena u toku neprijateljske ofanzive. Borbe su se ponovo rasplamsale u Hercegovini, Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni. Do kraja avgusta oslobođena je teritorija između Banja Luke, srednjeg toka Bosne, planine Dinare i doline Une. Vrhovni štab i CK KPJ su se od 25. avgusta 1943. godine nalazili u oslobođenom Jajcu.

Na osnovi direktive Vrhovnog štaba od 7. februara, za vreme bitke na Neretvi i Sutjesci, u svim krajevima zemlje pojačani su napadi na neprijateljske snage i komunikacije, tako da su sve te borbe bile neposredno ili posredno povezane.

U Sloveniji i na Slovenačkom primorju vođene su uspešne borbe protiv nemačkih i italijanskih snaga, Bele garde i drugih kontrarevolucionarnih formacija. Zbog značaja sadejstva s jedinicama u Hrvatskoj u januaru su upućene tri brigade u Žumberak gde su sadejstvovale sa hrvatskim jedinicama u borbama i napadima na komunikacije. Oslobodilački pokret proširio se na Korušku, znatno je pojačan na Slovenačkom primorju, a polovinom maja dve brigade su dejstvovale preko Soče. Pored ostalih, značajne borbe vođene su na komunikacijama Ljubljana—Trst i Ljubljana—Zidani Most. Formirano je nekoliko brigada, a u julu i dve divizije.

Pored velikih uspeha u Lici, na Kordunu, Baniji i u Dalmaciji, oružana borba zahvatila je i ostale krajeve u Hrvatskoj. U Slavoniji je proširena slobodna teritorija u Podravini i Moslavini, a oslobođen je i najveći deo Požeške kotline. U ovom periodu na području Slavonije formirane su dve divizije i jedan korpus. Saobraćaj na železničkoj magistrali Beograd—Zagreb ugrožavan je diverzantskim akcijama. Oslobodilački pokret zahvatio je i Istru.

U zapadnoj Bosni 1. bosanski korpus vodio je neprekidne borbe, a kada je obrazovan još jedan korpus borbe su pojačane u srednjoj i istočnoj Bosni, tako daje slobodna teritorija znatno proširena.

Posle prodora snaga NOVJ u Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak i razbijanja četnika, borbe su se ponovo rasplamsale u ovim krajevima.

U Srbiji su formirane nove jedinice, a postojeće su brojno ojačale. Dejstva su pojačana protiv nemačkih, bugarskih, četniških i Nedićevih jedinica, posebno na komunikacijama. U južnoj Srbiji su vođene jače borbe, te su na područjima Toplice, Jablanice i Crne Trave stvorene slobodne teritorije. U Sremu su napadene komunikacije i neprijatelju nanošeni veliki gubici. U njemu su prihvatani borci iz Banata, Bačke i Beograda. Od boraca iz Sremskog odreda formirane su dve brigade u Bosni, a u junu je formirana Vojvođanska divizija koja je dejstvovala u istočnoj Bosni. Na Kosovu, gde su početkom godine dejstvovala tri odreda, pojačane su partizanske akcije. U aprilu je formiran Glavni štab za Kosovo i Metohiju (umesto ranijeg Privremenog glavnog štaba).

U Makedoniji, u martu 1943. godine formiranje Centralni komitet KP Makedonije, obrazovano pet operativnih zona i nekoliko novih odreda, a krajem avgusta i jedan samostalni bataljon. Najveće borbe protiv bugarskih, nemačkih i balističkih jedinica vođene su u zapadnoj Makedoniji, Prespi, na Tikveško-đevđelijskom i kumanovsko-skopskom području. Stvorene su prve slobodne teritorije u zapadnoj Makedoniji, Prespi i Tikvešu. Iako su bugarske okupatorske snage i dalje nastavljale teror, otpor naroda je jačao.

I pored napora Italijana da na ostrvima i obalskom području obezbede nesmetanu plovidbu, u prvoj polovini 1943. godine mornaričke jedinice NOV izvodile su uspešna dejstva. U Podgori je u januaru formiran Odred ratne mornarice južne Dalmacije, u čijem su sastavu bila i dva naoružana ribarska broda, pa su za obezbeđenje jako ugroženog brodskog saobraćaja Italijani bili primorani da angažuju znatne snage. Od 103 broda i čamca koje su napadali za vreme italijanske okupacije, partizani su zaplenili 37 brodova.

Kad su Britanci i Amerikanci u januaru 1943. godine utvrdili plan za operacije u Italiji, odnosno za iskrcavanje na Siciliju, poraslo je njihovo interesovanje za pokrete otpora na Balkanu. Pošto su razpolagali podacima o oslobodilačkim snagama Jugoslavije i o broju nemačkih i italijanskih snaga koje su za sebe vezivale, naročito u zahvatu jadranske obale (čije su zaledje držale oslobodilačke snage) i, — s obzirom na značaj komunikacija u Sloveniji i Hrvatskoj, — smatrali su daje sadejstvo s oslobodilačkim snagama od posebnog značaja za operacije na Apeninskom poluostrvu. Kako je Britanska vojna misija, koja se nalazila kod D. Mihailovića, obavestila svoju vladu o porazu četnika u bici na Neretvi i uspesima NOVJ, vlada je odlučila da u Jugoslaviju uputi grupu posmatrača sa zadatkom da informiše britansku Vrhovnu komandu za Srednji istok o NOP-u. Tako je noću između 22. i 23. aprila stigla prva posmatračka grupa u Glavni štab NOV Hrvatske na slobodnu teritoriju (na Krbavsko polje), dok se kasnije, između 27. i 28. maja, u sporazumu s Vrhovnim štabom NOV i POJ, spustila prva Britanska vojna misija blizu Žabljaka u Crnoj Gori, i to baš u vreme kad je bitka na Sutjesci bila u punom zamahu. Prisustvo Britanske vojne misije bilo je veoma značajno, jer je svoju vladu obavešta vala o činjeničnom stanju.

Posle pobede britanskih i američkih snaga u Africi i njihove prevlasti u vazduhu i na moru u Sredozemlju, stvoreni su svi uslovi za otvaranje fronta na jugu Evrope. Tako su se britansko-američke snage 10. jula iskrcale na Siciliju i otpočele borbu za Apeninsko poluostrvo. Tada su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u svim krajevima neprekidnom borbom vezivale znatne

Kada su posle kapitulacije Italije okupirali Ljubljanu Nemci su se oslanjali na generala Rupnika koji je od ostataka »Bele garde« organizovao slovenačko domobranstvo. — Rupnik sa nemačkim generalima prilikom jedne svečanosti u Ljubljani.

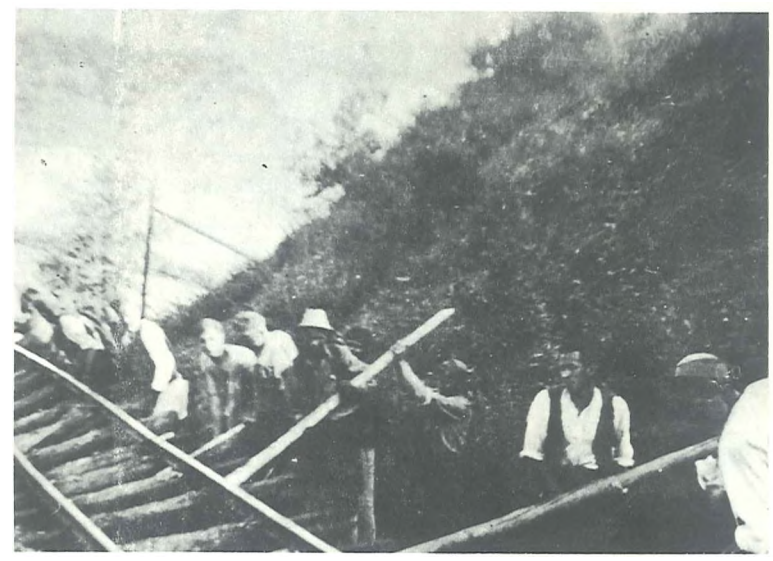

Partizani zajedno sa seljacima onesposobljavaju za saobraćaj železničku prugu Sarajevo—Višegrad, 1943.

Izdajnik Draža Mihailović sa svojim saradnicima.

Kolona jedinica NOVJ na Konjuhu 1943.

snage okupatora — u avgustu se na teritoriji Jugoslavije nalazilo 37 kompletnih i pet nekompletnih neprijateljskih divizija i veći broj drugih samostalnih jedinica i policijskih snaga. Pored četnika, muslimanske policije i slovenačkih domobrana, komandantima nemačkih snaga bilo je potčinjeno i osamnaest ustaških i domobranskih brigada i dva samostalna puka sa oko 186.000 ljudi. Tada su snage NOVJ imale četiri korpusa s osamnaest divizija, tj. 57 brigada, 70 partizanskih odreda i drugih manjih jedinica.

Predviđajući da je kapitulacija Italije neminovna, Vrhovni štab NOV i POJ je preduzeo niz političkih i vojnih mera i deo snaga uputio u okupacionu zonu Italije kao pojačanje ostalim snagama. I nemačka Vrhovna komanda je, očekujući ispadanje Italije iz rata, preduzela mere za posedanje njenog okupacionog područja. U tom cilju je izvršila reorganizaciju odbrane Balkana dovođenjem novih jedinica i jačim potčinjavanjem svih kvislinških snaga.

Devetog septembra, dan posle kapitulacije Italije, na teritoriji Jugoslavije zateklo se pet italijanskih korpusa s 15 kompletnih i četiri nekompletne divizije, tri brigade i niz samostalnih pomoćnih jedinica.

Snage NOV Slovenije, uz pomoć naroda, razoružale su diviziju »Izonco«, glavninu divizija »Lombardija« i »Kačatori dele Alpi« i jedan fašistički odred. U jedinice Slovenije stupilo je na hiljade boraca, a od 9. septembra do 19. oktobra formirano je dvadeset novih brigada i povećano brojno stanje ostalih jedinica. Tako su formirane još tri divizije ijedan korpus. Na Slovenačkom primorju razoružane su divizije »Torino« i glavnina divizije »Sforceska«. U opštem narodnom ustanku, u kojem je učestvovalo oko 40.000 ljudi, oslobođena su sva mesta sem Trsta i Gorice.

U Hrvatskoj su razoružane divizije »Murđe«, »Celere«, »Maćerata« i »Bergamo« i obalske jedinice italijanskog 18. korpusa. Tada je ustanak u Dalmaciji obuhvatio gotovo svo stanovništvo, a pored Splita (koji je oslobođen 19. septembra), oslobođeni su priobalni deo i više gradova, kao i mnoga ostrva. Oko 10.000 ustanika Istre učestvovalo je u razoružavanju italijanskih divizija

»Murđe«, »Euđenio di Savoja« i »Maćerato«. Narodnooslobodilački odbor za Istru je 13. septembra proglasio ujedinjenje Istre sa Hrvatskom.

Vrhovni štab je pojačao svoje snage u Dalmaciji, ali su i nemačke jedinice istovremeno hitale ka obali da razoružavaju italijanske jedinice. Razvile su se teške borbe, posle kojih su nemačke snage razoružale neke italijanske jedinice, posele veće gradove na obali, ali su međuprostori, kao i sva ostrva, bili slobodni.

U Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku nemačke snage su uspele da pre jedinica 2. korpusa NOV razoružaju italijanske jedinice, tako da su snage NOV razoružale svega nekoliko bataljona. Međutim, zbog velikog opšteg uspeha NOV, italijanska divizija »Venecija« prešla je na njenu stranu. Jedinice 2. korpusa postigle su znatne uspehe u Sandžaku, istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori, a u blizini Nikšića uništeno je crnogorsko četničko vodstvo.

I u Makedoniji su razoružane italijanske jedinice u Prespi i veći deo divizije »Firence«. Oslobođena je zapadna Makedonija sa gradovima Kičevom i Debrom. Zahvaljujući prilivu boraca i formiranju novih jedinica, akcije su bile sve češće. U srednjem delu Makedonije i na području Kumanova partizanske jedinice rušile su komunikacije i napadale bugarske posade. Glavni štab za Makedoniju je u novembru formirao 1. Makedonsko-kosovsku brigadu od dva makedonska i dva kosovska bataljona, a u decembru 2. Makedonsku brigadu. Pored njih, dejstvovalo je i nekoliko odreda i samostalnih bataljona.

. U ovim borbama Narodnooslobodilačka vojska je razbila i razoružala deset italijanskih divizija i zaplenila velike količine oruž-

Jedinice 5. krajiške divizije prelaze reku Vrhunju, maj 1943.

Borci 21. udarne shvenačke brigade na odmoru u Cikotskoj reci, zimi 1943.

Narod prenosi ranjenike na Majevici, avgust 1943.

Partizanska bolnica u Sloveniji, 1943.

Formiranje 1. makedonsko-kosovske udarne brigade 11. novembra 1943. godine u selu Slivovu — Debreca.

Delovi 2. proleterske divizije 2. udarnog korpusa prelaze preko pontonskog mosta na Drini (kod Foče), na maršu za Crnu Goru 17. septembra 1943.

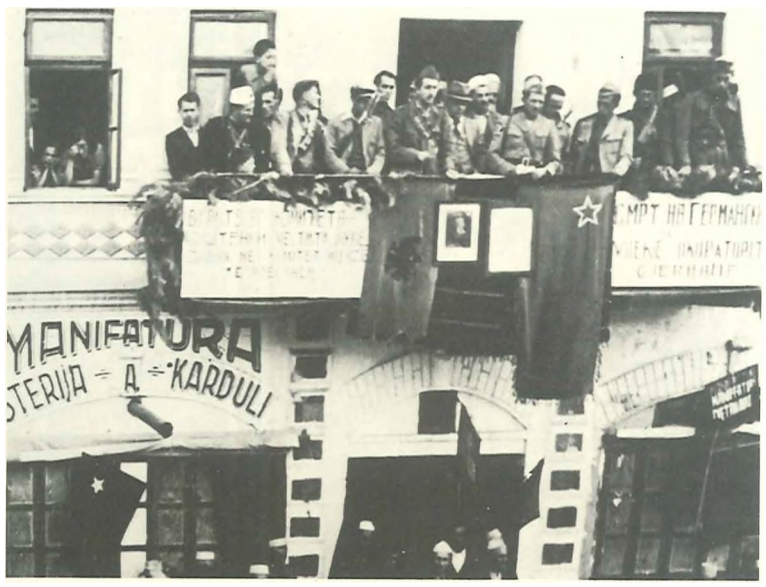

Zbor u oslobođenom Kičevu 26. septembra 1943. na kome je izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor.

ja i drugog materijala, a u nju je dobrovoljno stupilo više hiljada italijanskih vojnika, od kojih su formirane posebnejedinice. Tada je oloboćeno oko 130.000 kvadratnih kilometara teritorije Jugoslavije sa više od 5,000.000 stanovnika.

Dejstva na moru postajala su sve češća i efikasnija. Naoružani su zaplenjeni italijanski putnički i ribarski brodovi, a na ostrvima su formirani ostrvski odredi. Vrhovni štab je 18. oktobra 1943. godine formirao Mornaricu NOVJ kojom su objedinjena dejstva svih mornaričkih komandi. Tada je Mornarica imala 10 naoružanih brodova, 30 patrolnih čamaca, oko 200 motornih jedrenjaka i nekoliko obalskih baterija. Štab Mornarice je, radi lakšeg rukovođenja, podelio obalu od Soče do Bojane na šest pomorskih obalnih sektora.

Pošto je situacija za Nemce bila veoma teška zbog gubitka znatnog dela jadranske obale, oni su u jesen otpočeli veliku protivofanzivu, da bi zauzeli obalski pojas od Slovenačkog primorja do Crne Gore. Tako je ponovo došlo do oštrih i dugotrajnih borbi.

Nemačke snage iz Trsta prodrle su ka Gorici i potisle tri brigade NOV ka Trnovskom gozdu, a početkom oktobra ušle su u Poreč, Pazin i Rijeku i nanele gubitke jedinicama NOV. Jedna nemačka kolona je prodrla u Crikvenicu, a druga 11. oktobra u Ogulin.

Nemačke snage su 15. oktobra otpočele dejstva na slobodnu teritoriju u Notranjskoj, Dolenskoj i Beloj krajini i, posle teških okršaja, uspele da zauzmu Novo Mesto, Kočevje i Čabar. Međutim, nisu mogle da spreče intenzivna dejstva 30. i 31. divizije NOV na komunikacije.

Skoro u isto vreme, druge nemačke snage angažovane su u Dalmaciji i Crnoj Gori. One su do 23. oktobra zauzele Kolašin, Berane i Andrijevicu, ali su jedinice 2. korpusa NOV ova mesta oslobodile do kraja istog meseca. U Hercegovini su mnoga mesta više puta prelazila iz ruku u ruke. I u Lici i Dalmaciji došlo je do žestokih okršaja, a 26. divizija se 17. novembra s 15.000 lica prebacila na ostrva Brač, Hvar i Korčulu.

Vrhovni komandant NOVJ saglasio se da u vodama istočnog Jadrana mogu sadejstvovati savezničke pomorske snage i aviacija, i to od decembra 1943. godine, pretežno sa ostrva Visa kojeje postalo

Prvi udarni bataljon 2. juinomoravskog odreda, septembar 1943.

Deo Sremskog NOP odreda kod Kupinova, maj 1943.

pogodna veza između saveznika u Italiji i partizanskih snaga na ostrvima i na kopnu. Saradnja je postajala sve bolja, tako da je i znatan broj ranjenika i izbeglica iz Jugoslavije evakuisan u bolnice u Italiji. I ovo je značajno uticalo da saveznici na neposredan način saznaju istinu o zbivanjima u Jugoslaviji. Od prezdravljelog i sposobnog ljudstva, od bivših logoraša, zarobljenika i dela političke emigracije, koji su sagledali smisao borbe oslobodilačkih snaga, formirane su »prekomorske brigade«. One su zatim prebačene u Jugoslaviju i odmah su se uključile u zajedničku borbu s ostalim jedinicama NOVJ.

Borba s neprijateljem nastavljena je i u drugim delovima Hrvatske, naročito uspešno u severnoj Hrvatskoj, gde su početkom novembra oslobođeni Koprivnica i niz drugih manjih mesta. Na prostoru Podravine, Moslavine i planine Kalnik i dalje je bila slobodna teritorija, tako da su uspešne akcije nastavljene i na železničkoj magistrali Beograd—Zagreb.

Borbe su uzele široke razmere i u istočnoj Bosni gde su oslobođeni Tuzla i mnoga druga mesta.

Sagledavajući značaj Srbije, Vrhovni komandant NOV i POJ je 9. oktobra uputio Direktivu Glavnom štabu NOV Srbije za dalji vojno-politički rad i o potrebi da se još jače ruši komunikacija Skopje—Niš—Beograd. U tom cilju, krajem oktobra, 2. i 5. divizija usmerile su svoja dejstva ka Srbiji da bi neposrednije uticale na brži razvoj ustanka. Iako su sredinom novembra oslobodile Novu Varoš, Višegrad, Rudo i Priboj i tako se približile Užicu, ipak su se 'morale povući zbog snažnog otpora neprijateljskih snaga. U Srbiji je formirano nekoliko brigada, a pojačana su i dejstva jedinica na komunikacije. Srem je u Vojvodini i dalje bio jako žarište borbe, a na Kosovu je, pored izvesnih akcija, vršeno prebacivanje boraca u Srbiju i Makedoniju. Dva bataljona koja su formirana od ljudstva iz logora u Albaniji ušla su u sastav Makedonsko-kosovske brigade, a dva bataljona su formirana i u južnoj Srbiji.

Krajem 1943. godine NOVJ je imala devet korpusa, 28 divizija i dve borbene grupe jačine divizije (ukupno 101 brigada), 20 samostalnih bataljona, oko 100 partizanskih odreda, devet naoružanih brodova, 45 patrolnih čamaca, osam pomoćnih brodova i 172 motorna broda i jedrenjaka, ukupno oko 300.000 naoružanih boraca.

Šarpianinski odred na Šari, maj 1943.

Jedinice 3. proleterske brigade u nastupanju od Kupresa prema Bugojnu, oktobar 1943.

!

Ove snage su vezivale oko 400.000 nemačkih vojnika (18 kompletnih i dve nekompletne divizije, 20 samostalnih pešadijskih pukova, 40 samostalnih bataljona i drugih jedinica rodova i službi i šest italijanskih fašističkih legija pod nemačkom komandom), oko 90.000 bugarskih vojnika (osam divizija, jedna konjička i tri granične brigade), oko 40.000 mađarskih vojnika (tri kompletne i jedna nekompletna divizija). Pošto su kolaboracionističke formacije imale oko 390.000, u Jugoslaviji je bilo ukupno 920.000 neprijateljskih vojnika.

Zbog revolucionarnog karaktera borbe, internacionalističkog stava prema svim narodima i narodnostima Jugoslavije i pripadnicima drugih naroda (stranih državljana) i posebno humanog postupka sa zarobljenicima i dezerterima iz neprijateljskih formacija, kao i drugarskih međusobnih odnosa u jedinicama (između starešina i boraca u borbi i van nje) i odnosa boraca i naroda i obratno, u jedinice NOVJ su dobrovoljno stupali pripadnici jugoslovenskih naroda i narodnosti i strani državljani. Zato su njene jedinice bile pretežno mešovitog nacionalnog sastava. Međutim, najčešće su formirane kao nacionalne jedinice (od čete do korpusa) pod nazivom odgovarajućeg naroda ili kraja, s tim što je i u njima bilo pripadnika drugih naroda i narodnosti iz drugih krajeva, pa i stranih državljana. Tu su do punog izražaja dolazili želja i inicijativa boraca, štabova i teritorijalnih rukovodstava, tako da su i u jedinicama, ako je trebalo, formirani pojedini delovi (čete, bataljoni ili brigade) iz sastava drugog naroda, narodnosti ili kraja. Bilo je proleterskih i drugih jedinica u kojima su se nalazili pripadnici svih naroda i narodnosti. Pošto su se jedinice odlikovale velikom pokretljivošću, dejstvujući na prostranim područjima, prirodno je da su im prilazili dobrovoljci iz raznih krajeva, što je takođe uticalo na mešovitost njihovog nacionalnog i teritorijalnog sastava. U njima se zajedničkim životom u neprekidnim borbama razvijao duh internacionalizma i solidarnosti i kovalo bratstvo i jedinstvo, koje se prenosilo na sve narode i narodnosti.

Od jugoslovenskih državljana formirane su: jedinice albanske, mađarske, čehoslovačke, poljske i nemačke narodnosti. Svi borci narodnosti ili strani državljani, pored petokrake zvezde, nosili su i znak nacionalne zastave svoga naroda. Od 1943. godine na tlu Jugoslavije od stranih državljana formirane su italijanske, bugarske, sovjetske i austrijske jedinice. Posle kapitulacije Italije, brojne italijanske jedinice svrstane su u bataljone, brigade i divizije koje su se borile u sastavu NOVJ. Od ukupno oko 40.000 Italijana, koliko ih je bilo, oko 20.000 je poginulo.

I znatan broj Jugoslovena, van granice zemlje, stupao je u redove boraca pokreta otpora zemalja u kojima su se zatekli ili su pobegli iz zarobljeničkih i koncentracionih logora. Većina deportiraca i zarobljenika u logorima aktivno se borila na liniji antifašističke borbe. Sem toga, u Italiji, Albaniji, Grčkoj, Sovjetskom Savezu i u Africi, formirane su jugoslovenske jedinice koje su učestvovale u borbama protiv fašističkih armija.

Prvi mornarički odred u Podgori, mart 1943.

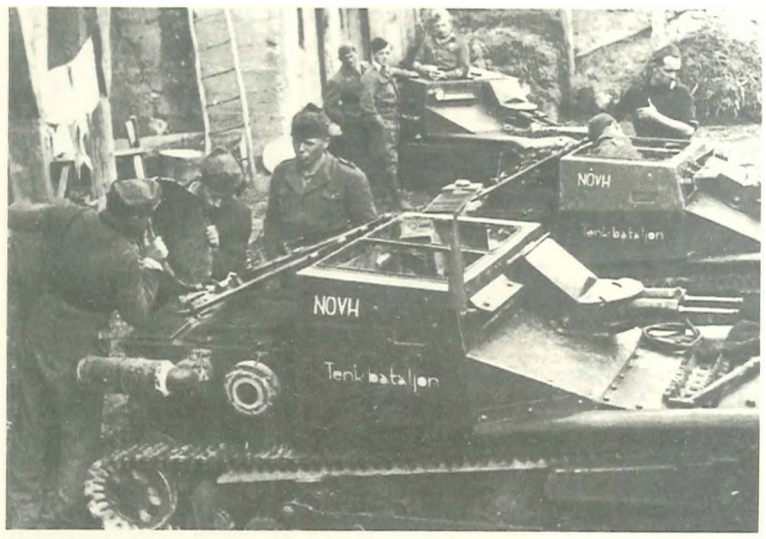

Od zaplenjene italijanske motorizacije formirane su tenkovske jedinice NOVJ— Tenkovski bataljon (Hrvatske) u Lici, septembar 1943.

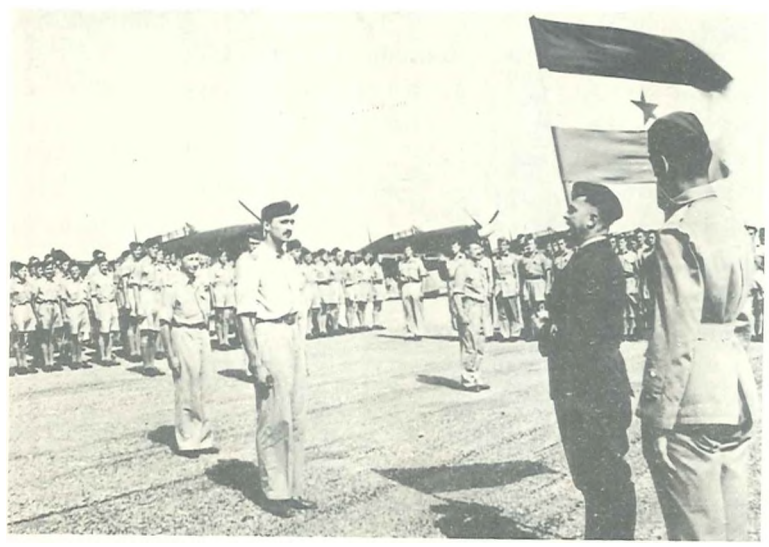

Osnivanje 1. partizanske eskadrile u Katadbi — Severna Afrika, 1943.

INTERNACIONALIZAM NA DELU

Dosledna pravilna politika ravnopravnosti u nacionalnom pitanju uticala je da su u NOVJ učestvovali pripadnici narodnosti bilo u posebnim bilo u ostalim jedinicama. Tako su obrazovane jedinice:

albanske:

— odredi: »Zenel Ajdini«, »Emin Duraku«. »Debarsko-Kičevski«, »Šaljski«,

— bataljoni: »Omladinski« (kičevski), »Bajram Curi«, »Debarski«,

— *4.* brigada;

čehoslovačke:

— bataljon »Jan Žiška« koji je prerastao u istoimenu brigadu-;

mađarske: bataljon »Šandor Petefi« koji je prerastao u istoimenu brigadu;

nemačke: četa »Ernst Telman«;

poljske: »Poljski bataljon«

A/hunski NOP odred »Emin Duraku«

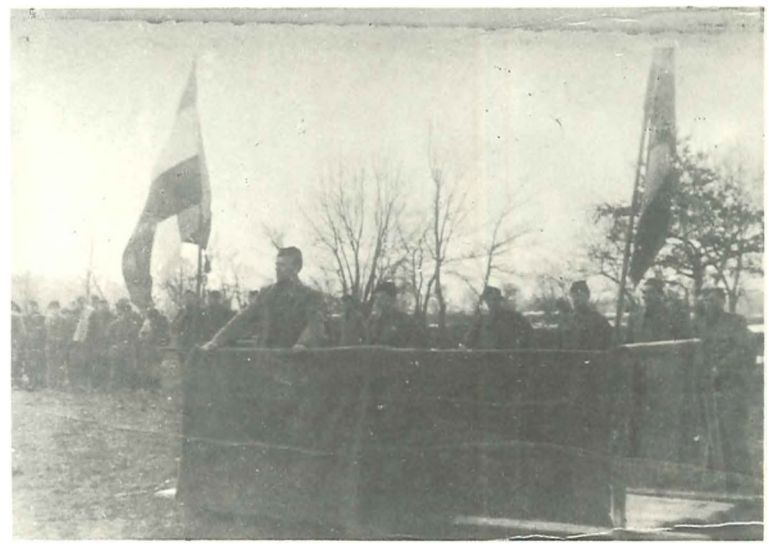

Borci čehoslovačke brigade »Jan Žiška«

Borci mađarske brigade »Sandor Peteji«

»Poljski bataljon«

Jugosloveni koji su se našli van Jugoslavije u zarobljeničkim i koncentracionim logorima i zatvorima ili pak sticajem okolnosti zatekli u pojedinim zemljama, u većini su bili antifašistički opredeljeni, učestvovali u pokretu otpora zavisno od uslova, stupali u jedinice ili obrazovali posebne jugoslovenske jedinice. Tako su obrazovani:

u Italiji bataljon »Staljingrad« i 1., 2., 3., 4 i 5 prekomorska brigada (u ovim brigadama pored Jugoslovena bilo je i državljana Italije, pretežno iz Istre i Slovenačkog primorja većinom slovenskog porekla, pa i drugih zemalja i izbeglica).

u Sovjetskom Savezu 1. jugoslovenska brigada.

Jugoslovenski bataljon »Staljingrad« u Italiji, 1943.

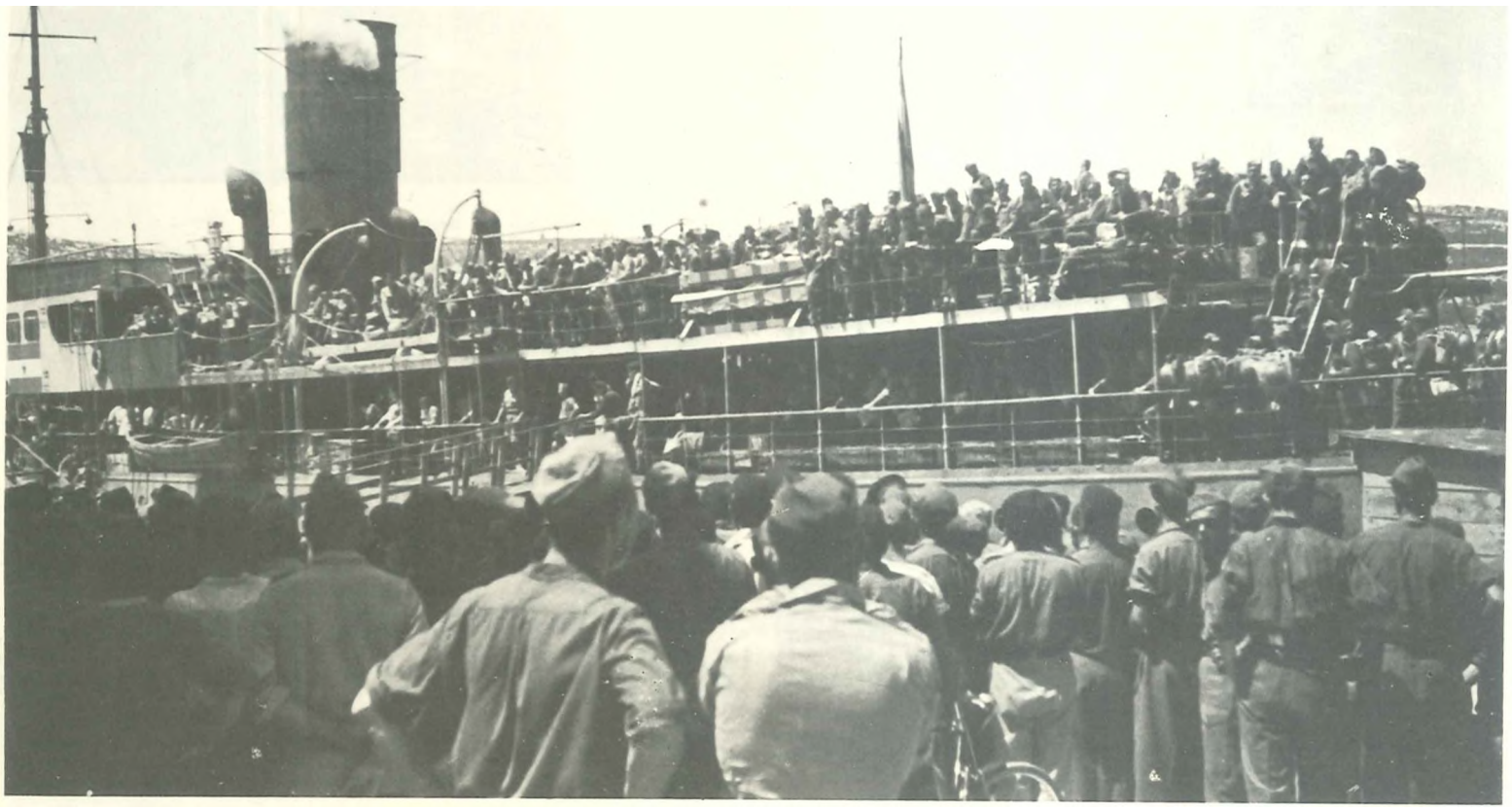

Dolazak 3. prekomorske brigade iz Italije (Barija) na Vis, mart 1944.

Zahvaljujući pravilnoj internacionalističkoj politici KPJ u snažnom razmahu oslobodilačke i revolucionarne borbe — pripadnici okupatorskih formacija, izbegli zarobljenici i internirci iz nemačkih i italijanskih logora, pripadnici pokreta otpora susednih zemalja kao i strani državljani koji su se zatekli u Jugoslaviji, delom suučestvovali u narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije, stupali u jedinice NOVJ (kao pojedinci ili grupe) ili obrazovali posebne jedinice pod komandom štabova NOVJ. Tako su formirane i učestvovale u borbi na tlu Jugoslavije jedinice:

— **austrijske:** »Austrijski bataljon«,
— **bugarske:**
  — bataljoni: »Hristo Botev« i »Rakovski« (koji su kasnije ušli u sastav 1. sofijske brigade),
  — brigade: 1. sofijska, 2. sofijska i »Georgi Dimitrov«,
— **italijanske:**
  — bataljoni: »Garibaldi« (dva), »Gofredo Mamedi«, »Macini«, »Mateoti«, »Pino Budičin«, »Triestino d'asalto« i drugi, od kojih su neki obrazovali brigade, neki ušli u sastav brigada, a neki bili u sastavu partizanskih odreda NOVJ;
  — brigade: 1., 2., 3 i 4 divizije »Garibaldi«, 1., 2., 3., 4 i 5 divizije »Venecija«, »Antonio Gramši«, »Aosta«, »Bruno Boci«, »Fontanot«, »Garibaldi Natizone«, »Gvido Pičeli«, »Italija«, »Tourinenze«, »Triestina d'asalto« i »Triestina d'asalto Garibaldi«.
— **divizije:** »Garibaldi«, »Garibaldi Natizone« i »Venecija« koja je prešla 10. oktobra 1943. godine na stranu NOVJ, reorganizovana u pet brigada i početkom decembra njeno ljudstvo zajedno sa delovima divizije »Taurinenze« ušlo je u sastav divizije »Garibaldi«.
— **sovjetske:** šest bataljona pod nazivom »Ruski« u sastav jedinica NOVJ.

Napomena: pored ovih bilo je italijanskih i sovjetskih manjih jedinica (četa i vodova) u sastavu drugih jedinica NOVJ.

»Austrijski bataljon«

Borci indijanske brigade »Garibaldi«

Odlukom Glavnog štaba Makedonije, 19. decembra 1943. godine, obrazovan je bugarski partizanski odred »Hristo Botev«. — Postrojeni borci prilikom formiranja

Borci sovjetskih partizana u Makedoniji1943.

DRUGO ZASEDANJE AVNOJ-a

Kapitulacijom Italije, velikim uspesima u ofanzivama Crvene armije, koja se približavala granicama Nemačke, i borbama britanskih i američkih snaga protiv nemačkih jedinica u Italiji, Hitler i njegovi sateliti našli su se u veoma teškoj situaciji. Nemačke snage su objektivno bile u strategijskom okruženju, brojno nedovoljne i teritorijalno razvučene. Prema Sovjetskom Savezu nalazilo se 4,183.000, na frontu u Francuskoj, Belgiji i Holandiji — 1,709.000, u Danskoj — 106.000, u Finskoj — 177.000, u Norveškoj — 380.000, na frontu u Italiji — 396.000 i na Balkanu — 612.000 vojnika. Od ukupnih nemačkih snaga na Balkanu, u Jugoslaviji se nalazilo 400.000 vojnika, tj. više nego na frontu prema zapadnim saveznicima u Italiji (396.000), a ako se tim snagama dodaju bugarske, mađarske i kolaboracionističke snage, onda je u Jugoslaviji bilo 920.000, tj. više nego dvostruko veći broj od onog na italijanskom frontu.

Bitke na Neretvi i Sutjesci i druge operacije NOVJ, po broju angažovanih snaga, žestini i trajanju, rezultatima i složenosti, nisu bile od manjeg značaja od nekih na ostalim ratištima. Zaplenjenim oružjem od italijanskih jedinica koje su kapitulirale naoružano je oko 80.000 novih boraca NOV. Prostrana oslobođena teritorija obuhvatala je više od polovine površine Jugoslavije. Na toj teritoriji je uspešno funkcionisala već iskusna, demokratska i revolucionarna narodna vlast, a u neoslobođenim krajevima u većini mesta postojali su ilegalni NOO, koji su po svojoj delatnosti i efikasnosti, zajedno s ostalim antifašističkim organizacijama i KPJ, zaista bili takva snaga koju je okupator morao respektovati. To očigledno potvrđuje veliki broj sačuvanih dokumenata okupatorskih vojnika i starešina. Većina naroda je svesrdno prihvatila borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje, smatrajući da je to jedino rešenje za budući bolji i srećniji život.

Izdaju četnika sa D. Mihailovićem na čelu, dela rukovodstva Hrvatske seljačke stranke, pod vodstvom Vladimira Mačeka, slovenačkog domobranstva, s Leonom Rupnikom na čelu, i ostalih kolaboracionista, narod je na delu uočio i iskusio, kao i izdajnički rad Pavelića i Nedića.

Pošto se vlada Velike Britanije uverila da četnici uopšte ne vode borbu protiv okupatora, ona je 11. januara 1943. godine •postavila zahtev jugoslovenskoj izbegličkoj vladi u Londonu da naredi D. Mihailoviću da četnici obustave borbu protiv partizana i da otpočnu borbu protiv okupatora, ali je, neposredno posle toga, 21. januara, zaključila sporazum s predsednikom kraljevske jugoslovenske vlade o povećanju pomoći četnicima. Ona je time želela da se na neki način sačuva pokret D. Mihailovića koji se, zbog saradnje s okupatorom, našao u teškoj političkoj situaciji. Međutim, izbeglička jugoslovenska vlada nije prihvatila inicijativu britanske vlade, jer se još uvek nadala de će četničke snage, uz pomoć saveznika i okupatora, uspeti da razbiju NOV. Ona je radi toga insistirala, ne samo kod britanske, nego i kod američke vlade, da se četnicima pruža još veća pomoć i da se uzdržavaju od ma kakvog kontakta sa NOP. Interesantno je daje vlada SAD sedmog januara dala izjavu da ima puno poverenje u *»partizane«* D. Mihailovića. Međutim vlada Sovjetskog Saveza saopštila je izbegličkoj jugoslovenskoj vladi da se od rukovodstva NOP-a više ne može tražiti bilo kakva saradnja s D. Mihailovićem zbog njegove saradnje s okupatorom i da četnici — ako žele da se bore protiv okupatora — stupaju u redove NOVJ, a 2. aprila uputila joj je i notu sa zahtevom da se javno ogradi od saradnje četnika s okupatorom i da raspusti četničke odrede u Crnoj Gori i Hercegovini.

Kada je Britanska misija pri Štabu D. Mihailovića, početkom marta 1943. godina, poslala informaciju svojoj vladi daje Mihailović na javnom zboru optužio zapadne saveznike da ga ne snabdevaju ratnim materijalom (da bi mogao uništiti partizane) i da zbog toga sarađuje s Nemcima i Italijanima, Čerčil je u protestnoj noti zahtevao da jugoslovenska vlada promeni svoju dotadašnju politiku prema D. Mihailoviću. Ipak, ta nota je bila sračunata na to da se izbegne kompromitovanje izbegličke vlade, time što bi se četnici angažovali u borbi protiv okupatora, i da se postigne kompromis s partizanima, u težnji da se oba pokreta ujedine pod monarhijom. Pošto je iz izveštaja Vojne misije pri Vrhovnom štabu uvidela ulogu i snagu NOVJ u borbi protiv fašističkih snaga, kao i raspoloženje naroda, vlada Velike Britanije je pokušala da utiče na izbegličku vladu da izda proklamaciju o nacionalnoj i socijalnoj slobodi, da bi se bar na taj način prilagodila stremljenjima naroda u Jugoslaviji. Međutim, kraljevska vlada je pogrešno cenila situaciju, jer je bila ubeđena da će četnici — kao saveznici fašističke Italije — u momentu njene

Veliki narodni zbor u Livnu 31. oktobra 1943,

Sedniea NOO u oslobođenom setu Karlovčiću u Sremu 1943.

Oslobođena i poluoslobođena teritorija septembra 1943.

kapitulacije od njenih komandanata dobiti naoružanje i time znatno ojačati pokret D. Mihailovića. Ali, događaji su tekli suprotno.

Zbog značaja oslobodilačkih snaga na Balkanu, izvesni politički obziri morali su se podređivati vojnim, što je očito potvrđeno i na konferenciji u Kvibeku od 14. do 23. avgusta, na kojoj su Čerčil i Ruzvelt odlučili da se partizanima na Balkanu pruži pomoć u oružju i opremi. Međutim, veliki uspesi NOV, posebno u danima kapitulacije Italije, prevazišli su sva očekivanja zapadnih saveznika, tako da je kod njih definitivno preovladalo shvatanje da je neophodno uspostaviti još neposredniju saradnju s NOVJ. Zato je krajem septembra u Vrhovni štab upućena zajednička Britansko-američka vojna misija, sa generalom Maklinom na čelu, koja je imala zadatak da koordinira operacije savezničkih snaga s operacijama NOVJ. Slične misije upućene su i u više štabove u raznim delovima zemlje. U isto vreme kad je upućena Vojna misija u Vrhovni štab, u četnički štab D. Mihailovića upućen je general Amstrong, ali je propao njegov pokušaj da privoli četnike da se bore protiv Nemaca.

No, iako su zapadni saveznici bili potpuno ubeđeni da se protiv okupatora u Jugoslaviji bori samo NOVJ i da četnici D. Mihailovića sarađuju s okupatorom u borbi protiv NOV, oni su im i dalje slali izvesnu materijalnu pomoć. Zato je rukovodstvo NOP-a u Jugoslaviji bilo ubeđeno da se, zbog revolucionarnog karaktera borbe, zapadni saveznici neće odreći kraljevske vlade, tj. da će nastojati da je spasu. Događaji su pokazali da su te pretpostavke bile tačne, jer su oni zaista činili napore da dođe do kompromisa da bi joj na taj način koliko toliko pomogli. Pri tom je karakteristično da su se i kralj i njegova vlada iz Londona preselili u Kairo da bi se bar geografski približili Jugoslaviji. O tome je 1. oktobra objavio vest i Radio-London, a kralj Petar II je tih dana saopštio javnosti da će, možda, uskoro stići u Beograd.

Pošto se tada u Moskvi održavala Konferencija ministara spoljnih poslova savezničkih zemalja, moglo se pretpostaviti da će se, između ostalog, raspravljati i o Jugoslaviji. S obzirom na tadašnju vojno-političku situaciju, nije isključivana ni eventualna mogućnost iskrcavanja savezničkih trupa na ■ jugoslavensku teritoriju, tim pre što to s vojnog aspekta ne bi predstavljalo neku

veću teškoću, jer je NOVJ bila toliko jaka da je čvrsto držala situaciju u svojim rukama. Poznato je da je za iskrcavanje najosetljiviji problem obrazovanje mostobrana, a on je postajao na jugoslovenskoj obali koju su držale jake snage NOV i koje su izvodile neprekidna dejstva u pozadini eventualnog iskrcavanja.

Zbog toga, a i povoljne vojno-političke situacije u zemlji. Vrhovni komandant Josip Broz Tito je 2. oktobra poslao u Moskvu depešu sledeće sadržine: *»U vezi sa pripremama konferencije predstavnika SSSR, Engleske i Amerike biće, sasvim vjerovatno, postavljeno i pitanje Jugoslavije. U vezi s tim molim da vladu SSSR obavijestite o slijedećem.*

Antifašističko vijeće Jugoslavije, Hrvatske i Slovenije i Vrhovni štab NO V i POJ opunomoćili su me da izjavim slijedeće:

Prvo. Mi ne priznajemo ni jugo-slovensku vladu ni kralja u inostranstvu, zato što oni dvije i po godine, pa i sada, podržavaju suradnika okupatora izdajnika Dražu Mihailovića i zbog toga snose svu odgovornost za to izdajstvo nad narodima Jugoslavije.

Drugo. Mi nećemo dozvoliti da oni dodu u Jugoslaviju, jer bi to značilo građanski rat.

Treće. Govorimo u ime ogromne većine naroda da oni žele demokratsku republiku koja se oslanja na narodnooslobodilačke odbore.

Četvrto. Jedina zakonska vlast naroda u sadašnje vrijeme jesu narodnooslobodilački odbori sa Antifašističkim vijećem na čelu.

Takvu ćemo izjavu dati engleskoj misiji pri našem Štabu.«

Povodom 7. novembra 1943. godina, CK KPJ u svom *Proglasu* jugoslovenskoj javnosti, između ostalog kaže: *»... Narodi Jugoslavije ne priznaju pravo banditskim izbeglicama i raznim drugim reakcionarnim klikama u samoj zemlji, da govore u njihovo ime. Narodi Jugoslavije, takode, ne mogu više prelaziti preko činjenice da su kralj i monarhija postali centar oko kojega se kupe sve one klike koje spremaju i organizuju bratoubilački rat... Budućnost naših naroda mora biti i biće takva kakva će hteti demokratska volja narodnih masa koje su svojom krvlju izvojevale sadašnje pobede i dostojno mesto Jugoslavije u svetu ...Tu svoju volju manifeitovali su u borbi. Oni s pravom traže od saveznika i svih prijatelja naših naroda da ta volja bude priznata...«*

To znači da su intenzitet oslobodilačke borbe i vojni i politički rezultati uticali da se i u zemlji i u inostranstvu situacija sve više menjala u korist revolucionarnih masa Jugoslavije.

Proces izgradnje nove federativne Jugoslavije već se uveliko razvio. On se na izvestan način izražavao i ranije u vidu formiranih glavnih štabova NOV i PO na svim nacionalnim teritorijama i na teritorijama Vojvodine i Kosova. Međutim, posle konstituisanja AVNOJ-a, u novembru 1942. godine, narodna vlast se preko seoskih, opštinskih, sreskih i okružnih narodnooslobodilačkih odbora brže razvijala i učvršćivala. Istovremeno su obrazovana nacionalna i pokrajinska antifašistička veća koja su usmeravala i koordinirala rad odbora na svojoj teritoriji i izrastala u zakonodavne i izvršne organe vlasti. Tako je u junu 1943. godine održano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH); početkom oktobra izabran je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte (OF) — Slovenački narodnooslobodilački odbor; krajem novembra održana je Osnivačka skupština Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH); sredinom novembra osnovano je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke (ZAVNOCGiB), a novembra Antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka (AVNOS), u oktobru je formiran Inicijativni odbor za sazivanje Antifašističkog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM), čije je prvo zasedanje održano avgusta 1944. godine.

Glavni narodnooslobodilački odbori (GNOO) radili su u Srbiji (formiran je u novembru 1941. u Užicu) i Vojvodini, a na Kosovu su vršene pripreme za formiranje Oblasnog NOO (ONOO).

Pošto su narodi Jugoslavije velikim pobedama i postignutim rezultatima omogućili da se stvori državna organizacija nove Jugoslavije, to je rukovodstvo NOP-a odlučilo da sazove njihove predstavnike s ciljem da oni donesu takve odluke kojima će se potvrditi i učvrstiti tekovine rata i revolucije. Zato je 29. novembra 1943. godine sazvano i u Jajcu održano Drugo zasedanje AVNOJ-a kojemu su prisustvovala 142 delegata skoro iz svih krajeva Jugoslavije. Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije Josip Broz Tito je u izveštaju na tom Zasedanju prikazao razvoj NOB i ukazao na probleme i dao predloge za njihovo rešenje. U pogledu D. Mihailovića, njegovih četnika i izbegličke vlade, između ostalog, rekao je: *»Jedna nečuvena prevara čitave poštene svijetske javnosti raskrinkana je u periodu ove godine dana. Izdajnička londonska vlada preko dvije godine varala je čitavi svijet time što je govorila da borbu u Jugoslaviji vodi njen ministar Draža Mihailović. Da bi ironija bila još veća, četničke bande, na čelu sa tim ministrom izdajnikom, vodile su kroz čitavo to vrijeme i još danas vode borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, na strani okupatora. Ali te pokvarenjake ništa nije smetalo da u isto vrijeme prikazuju uspjehe Narodnooslobodilačke vojske kao svoje. Za vrijeme Četvrte ofanzive izdajnik Draža Mihailović napravio je sporazum sa Nijemcima, Talijanima i ustašama da zajedno zadaju smrtni udarac našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci. Mnogobrojni dokumenti, koji su nam pali u ruke za vrijeme naše ofanzive protiv četnika Draže Mihailovića, jasno otkrivaju taj pakleni plan i nečuvenu izdaju tih narodnih izroda...*

Ali jedna stvar se nije izmjenila ni u toku posljednje godine dana, uprkos svim činjenicama koje smo naprijed naveli. To je politika izdajničke vlade koja se sada nalazi u Kairu i koja, nažalost, još uvijek važi pred našim saveznicima kao legitimni predstavnik naroda Jugoslavije...«.

Govoreći zatim o predstojećim zadacima istakao je: »... *Danas je potrebno da Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije postane zaista najviše zakonodavno i izvršno tijelo naroda Jugoslavije. Danas je već došlo vrijeme da se stvori jedan izvršni organ u formi jedne privremene vlade, koji će biti sposoban da rukovodi svim poslovima koje mora da vrši jedna prava narodna vlada...«.* Pošto je u izveštaju istakao da se: *»može u prvom momentu naići i na eventualne smetnje i na nerazumijevanje čak i kod naših saveznika u inostranstvu...«,* on je zaključio da to neće moći da spreči narode Jugoslavije da ostvare pravedne ciljeve za koje se bore već dve i po godine, kao i to da su oni stekli neoborivo pravo da sami odlučuju o svojoj sudbini.

Na ovom istorijskom Zasedanju jednodušno je prihvaćen Titov izveštaj i usvojena Deklaracija u kojoj su izneti rezultaiti NOB Jugoslavije. U Deklaraciji je istaknuto da su »... ***jedinstveni narodnooslobodilački pokret naroda Jugoslavije i njegova Narodnooslobodilačka vojska izrasli iz oslobodilačkih pokreta svih naših naroda«,*** konstatovan izdajnički rad emigrantske vlade u Londonu, Kralja Petra II i D. Mihailovića sa četnicima »... ***koja je***

Vrhovni komandant NOVJ Josip Bio: Tito podnosi politički izveštaj na Drugom zasedanju A VNOJ-a u Jajcu 29. novembra 1943.

sistematski organizovala bratoubilački rat i klevetnički za to bacala odgovornost na narodnooslobodilački pokret«. S tim u vezi je istaknuto: *»... Desio se jedinstven primer izdajstva u istoriji: Kralj je vrhovni komandant izdajničkih četničkih bandi Mihailoviča, koje su sastavni deo okupatorske vojske sa kojim se naši narodi biju na život i smrt. Pošto su propali svi protivnarodni poduhvati reakcionarnih izdajničkih elemenata, kralj i monarhija ostali su poslednje utočište, centar svih protivnarodnih snaga. Pod zastavom Kralja i monarhije vrše se najgnusnija izdajstva i najstrašniji zločini protiv naroda...«* Zatim se izražavaju prijateljska osećanja prema saveznicima i odlučnost da će se nastaviti borba uz još veće angažovanje za ostvarenje zajedničkih ciljeva. U zaključcima je istaknuto da se svi međunarodni ugovori i obaveze koje su u inostranstvu sklopile izbegličke vlade preispitaju u cilju njihovih poništenja ili ponovnog sklapanja, odnosno odobrenja, a da se neće priznati međunarodni ugovori i obaveze koje bi ubuduće u inostranstvu sklopila izbeglička vlada.

Pored prihvatanja Deklaracije, u kojoj su dati osnovni zaključci, usvojene su i odluke kojima je regulisano više značajnih pitanja. Deklaracijom i odlukama je predviđeno:

— da se AVNOJ konstituiše kao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Jugoslavije i vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao celine;

— da se obrazuje Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao privremeni vrhovni organ narodne vlasti;

— da se Jugoslavija izgradi na demokratskom federativnom principu, kao državna zajednica ravnopravnih naroda;

— da se nacionalnim manjinama obezbede sva nacionalna prava;

— da se izbegličkoj vladi oduzmu sva prava zakonite vlade Jugoslavije i zabrani povratak u zemlju kralju Petru II Karađorđeviću;

— da se odaju priznanje i zahvalnost Narodnooslobodilačkoj vojsci;

— da se uvede čin maršala Jugoslavije u NOVJ;

—da se odobre odluke, naredbe i izjave Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba između dva zasedanja. (Tako je, između ostalog, potvrđenja Naredba Vrhovnog štaba od 1. maja 1943. godine o uvođenju podoficirskih i oficirskih činova i Ukaz od 15. avgusta o ustanovljenju odlikovanja).

Skupština je izabrala *Predsedništvo A VNOJ-a* koje je donelo sledeće odluke:

Ogromna većina naroda je svestrano učestvovala i pomagala borbu. / ove obveznice »Zajma narodnog oslobođenja« to pokazuju.

— o imenovanju NKOJ-a kao organa AVNOJ-a koji je dobio funkciju vlade, s tim da njen predsednik i poverenik za narodnu odbranu postane Josip Broz Tito;

— o dodeljivanju naziva maršala Jugoslavije Vrhovnom komandantu NOV i POJ Josipu Brozu Titu;

— o potvrdi Odluke Slovenačkog NOO o priključenju Slovenačkog primorja i drugih delova Slovenije i Odluku ZAVNOH-a o priključenju Istre, Rijeke i Zadra Hrvatskoj;

— o obrazovanju Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih slugu.

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije imao je povereništva: za spoljne poslove, unutrašnje poslove, narodnu odbranu, prosvetu, narodnu privredu, finansije, saobraćaj, narodno zdravlje, ekonomsku obnovu, socijalnu politiku i sudstvo, ishranu, građevine i za šume i rude.

Upoznavajući uskoro saveznike s odlukama Drugog zasedanja, AVNOJ im je tim, u stvari, stavio do znanja da se prilikom rešavanja posleratnog uređenja obavezno mora voditi računa o volji jugoslovenskih naroda, jer oni stoje iza istorijskih odluka AVNOJ-a koje su nastale kao posledica postignutih rezultata u velikoj borbi i po cenu ogromnih žrtava. I baš tih dana, kad su na Konferenciji u Teheranu (od 28. novembra do 1. decembra 1943) odlučivali o daljem vođenju rata, Staljin, Ruzvelt i Čerčil su se, pored ostalog, dogovorili da se NOVJ pomogne *»u najvećoj mogućoj meri«* u ratnom materijalu, hrani i opremi i u prebacivanju ranjenika u Italiju. Tada je Sovjetski Savez saopštio da će, kao i zapadni saveznici, uputiti svoju vojnu misiju u Jugoslaviju. Ta misija je sa generalom Kornjejevom na čelu, 23. februara 1944. godine avionom stigla na aerodrom kod Bosanskog Petrovca. Na taj način, sile antihitlerovske koalicije konačno su i zvanično priznale NOVJ kao savezničku armiju.

Međutim, tri vlade su priznavale NOVJ, ali ne AVNOJ i Nacionalni komitet, tako da su i dalje održavale diplomatske odnose s kraljevskom jugoslovenskom vladom. Štaviše, britanska i američka vlada su i dalje upućivale ratni materijal kao pomoć četnicima D. Mihailovića.

Odluke AVNOJ-a pozitivno su primljene u inostranstvu. Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« je 4. decembra 1943. godine prvi put emitovala vesti o njima, što je imalo osobit značaj za upoznavanje svetskejavnosti o najnovijim zbivanjima u Jugoslaviji.

Uskoro posle toga, 8. decembra, usledila je izjava zamenika britanskog ministra spoljnih poslova o pružanju pomoći NOVJ, sledećeg dana izjava o pomoći državnog sekretara za spoljne poslove SAD i 14. decembra izjava britanskog ministra spoljnih poslova, dok je vlada Sovjetskog Saveza istog dana dala izjavu da pozitivno gleda na borbu naroda Jugoslavije koji su se više od dve godine borili bez ičije pomoći i protiv nemačkih i protiv drugih fašističkih snaga. Inače, od jula 1943. godine zapadni saveznici su počeli da šalju NOVJ ratni materijal avionima, a brodovima posle oslobođenja dalmatinske obale i ostrva, dok je u unutrašnjosti zemlje pomoć i dalje slata isključivo avionima. Drugog oktobra 1943. u Italiji je obrazovana baza NOVJ za prijem i otpremu savezničke materijalne pomoći, kao i za prihvat ranjenika i interniranca. Ratni materijal počeo je pristizati od marta 1944. godine preko savezničkih baza u Italiji i iz Sovjetskog Saveza. Pošto je saveznička pomoć 1943. godine bila skromna, glavni izvor za snabdevanje NOVJ naoružanjem i tehničkim sredstvima i dalje je bio plen od neprijatelja, a ostalim potrebama uglavnom prikupljanjem od naroda. To znači da se u najtežem i najdužem periodu rata morala snabdevati isključivo kroz borbu, bez pomoči sa strane. Iako je u završnim operacijama saveznička pomoć bila obimnija, ona ni tada nije bila dovoljna. Ipak, njeno dobijanje bilo je značajno i s vojnog i s političkog aspekta, jer se NOVJ priznavala kao saveznička. .Materijalna pomoć je bila značajna i za saveznike zato što su se njenom upotrebom u borbi protiv zajedničkog neprijatelja smanjivali njihovi gubici.

Po povratku iz Teherana, Čerčil je u Kairu upoznao kralja Petra II ne samo sa odlukom u Teheranu o savezničkoj pomoći NOVJ, nego mu je i predložio da ukloni D. Mihailovića, zato što sarađuje s okupatorom, i da traži kompromis s Titom. Sem toga, čim je stigao u London, naredio je da se sve vojne misije povuku iz četničkih komandi i da se obustavi pomoć četnicima (ovo je izvršeno tek u maju 1944. godine, dok su Amerikanci čak i povećali broj misija kod četnika i slali im materijalnu pomoć sve do kraja te godine). Kralj i vlada su i dalje ostali na dotadašnjim pozicijama, te su osuđiva4i AVNOJ i njegove odluke. To je još više ohrabrilo i podstaklo reakcionarne snage u zemlji da se međusobno povežu i da od 25. do 28. januara 1944. godine održe četnički Kongres u selu Ba (kod Ljiga). Na njemu je obrazovana »jugoslovenska narodna demokratska zajednica« koju su, pored četničkog pokreta, sačinjavali neki prvaci građanskih stranaka iz Slovenije, Crne Gore, Srbije i Hrvatske. Između ostalih, Kongresu je prisustvovao Živko Topalović (predsednih Jugoslovenske socijalističke stranke), Anton Krejči (predstavnik Jugoslovenske nacionalne stranke), inž. Vladimir Predavec (predstavnik Hrvatske seljačke stranke), kao lični izaslanik Vladimira Mačeka, Velimir Jojić (predstavnik Demokratske stranke) i drugi. Kongresu je prisustvovao i član Američke vojne misije pri četničkoj Vrhovnoj komandi kapetan Mensfild. Kongres je osudio AVNOJ i njegove odluke, izjasnio se za obnovu Kraljevine Jugoslavije na federativnom principu i u posebnoj rezoluciji odredio zadatke u daljoj borbi protiv NOP-a. Tako je emigrantska vlada i dalje podržavala četnike i reakcionarne snage u Jugoslaviji, a ovi kraljevsku vladu. Iako je time bio povećan interes SAD za četnike, ipak ovakvo okupljanje i delatnost

kontrarevolucionarnih snaga - s obzirom na odsustvo bilo kakvog njihovog značajnijeg oslonca u zemlji — nisu mogli uticati na ishod revolucionarnog puta nove Jugoslavije.

Otečestveni front Bugarske je u decembru 1943. godine u Deklaraciji o makedonskom pitanju istakao parolu *»Makedonija Makedoncima«*, da se ne srne dozvoliti... *»njeno celokupno prisajedinjenje bilo kojoj balkanskoj državi«* _____*Jedinstveno spasonosno rešenje je celokupna slobodna i nezavisna Makedonija. Samo tako će ona prestati da bude jabuka razdora i pretvoriće se u zdravu kariku ujedinjenja medu balkanskim narodima«*. Zatim se kaže: *»...Makedoniji se smireno i sa poštovanjem klanja svaki Bugarin. Ona je kolevka bugarskog preporoda i njena stara i najnovija istori je ispunjena je delima apostola Ciri la i Melodija... Posle stvaranja slobodne bugarske države sudbina porobljene Makedonije bila je uvek bliska srcu bugarskog naroda koji je dao dragocen prilog za njeno oslobođenje...«*

Koliko je ovakav stav Otečestvenog fronta neshvatljiv može se videti iz toga što je Deklaracija doneta posle istoriskih odluka AVNOJ-a, kada su saveznići priznali Narodnooslobodilačku vojsku. Tada je u Makedoniji oslobodilačka borba bila u punom zamahu, a Glavni štab NOV i PO Makedonije je u oktobru 1943. godine izdao Manifest narodu, u kojem se, pored ostalog, kaže: *»Prvi put u našoj slavnoj istoriji danas imamo svoju mladu narodnu vojsku... mi ćemo izgraditi bratski savez sa svim jugoslavenskim narodima na bazi pune nacionalne ravnopravnost: sa srpskim, hrvatskim, slovenačkim i drugim narodima Jugoslavije...«* Na kraju se ističe parola *»... Živeo Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije —garancija nacionalne slobode i ravnopravnosti našeg naroda«.*

Navedenom Deklaracijom Otečestveni front Bugarske se direktno uplitao u odluke AVNOJ-a i suverena prava makedonskog naroda koji je oružanom borbom stupio u federativnu državu, zajedno s ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije. S toga je i razumljivo što je Tito 24. januarja 1944. godine uputio Georgi Dimitrovu sledeći telegram:

»Otečestveni front Bugarske izdao je latak o makedonskom pitanju. Linija letka je suprotna odluci A VNOJ-a za federaciju i zahtijeva se ujedinjena Makedonija koja ne treba da se prisajedini nikome, već da bude potpuno samostalna. To je u današnje vrijeme njemačka politika, koje je neprijateljska narodnooslobodilačkoj borbi.

Po našem mišljenju, Otečestveni front bi pametnije uradio kada hi se obratio bugarskim vojnicima u Jugoslaviji da prekinu sa ratom, protiv nas«.

Telegramom od 8. februara Dimitrov se ogradio od stava Otečestvenog fronta Bugarske o makedonskom pitanju.

Mada će AVNOJ i NKOJ, zbog raznih akcija reakcionarnih snaga u zemlji i van nje i njihovog međusobnog povezivanja, još dugo voditi borbu za konačno priznanje nove Jugoslavije, Drugo zasedanje AVNOJ-a predstavlja krunu vojno-političkih uspeha i istorijsku prekretnicu u daljem procesu rata i revolucije. Njime su udareni čvrsti temelji nove Jugoslavije. Zbog toga su njegove odluke imale snažan odjek u zemlji i inostranstvu i prokrčile put da se u svetskoj javnosti proširi istina o stvarnom stanju u Jugoslaviji.

Jugoslovenski iseljenici pru~ali su značajnu materijalnu pomoć našim narodima u toku rata. Centar jugoslavenskih iseljenika u Pitsburgu otprema pakete za Jugoslaviju.

— *Partizanska vojska Jugoslavije ne samo da je oslobodila veliku teritoriju nego i pruža veliku pomoć saveznicima, zadržavajući jake italijansko-nemačke snage... Partizanske akcije u Jugoslaviji sprečavaju Nemce i Italijane da pojačaju Rotile love jedinice.*

(»Pravda«. Moskva, januar 1943).

— *Mi, drugovi, imamo pred sobom još teške zadatke i borbe. Ali mi danas imamo već našu Narodnooslobodilačku vojsku, izrastu iz naroda, čedo naroda, koju on čuva, hrani, odijeva i obuva. Naša vojska nema magacinct, vojnih liferanata, ali ona ima svoju monolitnu pozadinu. Naš front je jedinstven i on je zaloga za našu konačnu pobjedu. I mi idemo smjelo naprijed u buduće, nove borbe, oslanjajući se na snagu, jedinstvo i bratstvo naroda...*

Iz govora Josipa Broza Tita narodu Pod gr meča 7. januara 1943 *[Zbornik dokumenata NOR.* **tom II, knj. 7, str. 275. Vojnoistorijski institut, Beograd).**

— *1) Opšta ratna situacija zahteva smirivanje hrvatskog prostora. Proširenje sadašnjeg žarišta nemira prema severu može da dovede do jakog ugrožavanja železničkih linija, do prekida dotura za celi Balkan i Krit, a time i do sloma celokupnog položaja sila Osovine na Jugoistoku.*

Iz za povesti generala Litersa, komandanta nemačkih snaga za vreme bitke na Neretvi, od 12. januara 1943 *(Zbornik dokumenata NOR.* **tom IV, knj. 14, dok. br. 215. Vojnoistorijski institut, Beograd).**

— **...** *Impresionira i zapcinjuje koliko je do sada napredovala organizacija pobunjenika. Sada je poslednji trenutak da ugušimo pobunu, ako ne želimo da se izložimo opasnosti da budemo napadnuti s leda u momentu iskrcavanja Anglosaksonaca na Balkan...*

*

Iz Hitlerove poruke Musoliniju od februara 1943 (Vitorio Zincone, *Hitler e Mussolini, Lettere e documenti,«* **»Rizzoli«, la Edizione, giugno, 1946).**

— **...** *Nije bilo ni jednog nemačkog vojnika kome bi bio simpatičan partizanski rat. U toku nekoliko nedelja posle mog dolaska na Balkan* **(u** leto **1943 — primedba P. B.)** *dobio sam preko 1.000 molbi od vojnih lica svih činova koji su tražili da budu prebačeni na rusko ratište, iako su se tamo neprekidno vodile velike borbe...*

(Lothar Rendulic, *Gekämpft Gesiegt Geschlagen,* **str. 210-211. Wels-Heildelberg, Verlag »Weisermühl«, 1952).**

... Možda ni na jednom frontu u Evropi karakter ovog rata kao internacionalnog oslobodilačkog i građanskog rata nije došao do izražaja toliko kao ovde u Jugoslaviji. I to povećava značaj ovog ratnog područja, kojem jednog dana može pasti u deo da sjedini veliki istočni front s južnim.

(Hajnrih Fraj, »Di cajlung« od 17. aprila 1943, London: Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, *Svijet o Tim.* **str. 50. »Naprijed«, Zagreb, 1946-1966).**

— *Tok borbi je pokazao da su komunističke snage, pod Titovom komandom, odlično organizovane, vesto vodene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno gipko i, takođe, u odbrani aktivno.*

Karakteristični su bili masovni napadi s prikupljenim snagama na jednom mestu, izvođeni pri atmosferskim prilikama povoljnim po neprijatelja (kad je nemoguća aktivnost avijacije) i tamo gde naša artiljerija nije više mogla da dejstvuje. Komunistima je uvek polazilo za rukom da, koristeći mrak, maglu i kišu, nadoknade svoj nedostatak teškog naoružanja i dođu na odstojanje bliske borbe — prsa u prsa. Pri ovome su se pokazali kao fanatični, krajnje uporni, dobri borci, koji odlično poznaju teško planinsko zemljište.

Naoružanje komunista je bilo dobro. Oni raspolažu začuđujuće velikim brojem automatskog oružja (puškomilraljezima, teškim mitraljezima, bacačima itđ), a uz to i obiljem municije. Svi se izveštaji slažu u tome, a i naši gubici dokazuju, da oni ovim oružjem umeju rukovati. U vek im je polazilo za rukom da, prvorazrednom obaveštajnom službom (pomoću stanovništva itd), veštim korišćenjem zemljišta i kamufiažom, a i u uniformama svih vrsta, našim snagama postave klopke.

Nesumnjivo je da su komunisti veoma žilav protivnik, kome je dorasla samo jedinica opremljena i naoružana svim potrebama za vođenje borbe u planinama i naviknuta na najveće fizičke napore.

Izveštaj komandama nemačkih jedinica u bici na Sutjesci od 20. juna 1943 (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, mikroteka, film Minhen-5, br. 1422, or. i. 471).

— *Prvobitni zadatak, da se oslobode nemačke snage koje su bile vezane u Jugoslaviji i pošalju na istočni front, uopšte nije bio postignut, nego je, naprotiv, na kraju akcije trebalo dovesti nove pemačke snage i komandante.*

Iz saslušanja generalpukovnika Lera od 18. juna 1945. o rezultatu bitke na — Sutjesci (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kut. 70/3, dok. br. 12/10).

— *Titovi ustanici nisu više nešto što se može podcenjivati. S kolikom će se brzinom saveznici približavati Trećem Rajhu, i sa istoka i sa juga, zavisiće mnogo od Tita. Titovi ustanici se mogu koristiti kao snažna vojna sila. To mora postati primarna preokupacija savezničke vrhovne komande.*

(»Ivning Standard«, London. 14. X 1943: Arsa Lazarević, Slobodan Nešović *Svijet <> Titu.* **str. 50, »Naprijed«, Zagreb, 1946-1966).**

U toku godine danci, otkako je osnovano Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, dogodile su se velike promjene, ne samo u našoj zemlji već i u čitavom svijetu. Mi smo, naročito u toku ove godine dana, morali voditi teške i krvave borbe sa okupatorom. Pred našu Narodnooslobodilačku vojsku bili su postavljeni veliki ali časni zadaci. U razdoblju od šest mjeseci, od januara pa sve do mjeseca jula 1943. godine, mi smo prebrodili dvije velike neprijateljske ofanzive, Četvrtu i Petu, koje su bile preduzete s ciljem da unište našu Narodnooslobodilačku vojsku, i ponovo okupiraju našu oslobođenu teritoriju. To su bila teška iskušenja za našu Narodnooslobodilačku vojsku. Izdržali smo ogromne napore, u kojima su sinovi naših naroda pokazali takva nečuvena junaštva i samoodricanja, sa kojima će se vjekovima ponositi pokoljenja naših naroda...

Trebalo je proliti potoke dragocjene narodne krvi, trebalo je da deseci hiljada najboljih sinova naših naroda polože svoje živote u toku dvogodišnje nejednake borbe sa neprijateljem, da bi na kraju istina o stvarnom položaju u Jugoslaviji prokrčila sebi put pred svjetskom javnošću. Možda nikada ni jedan mali narod nije tako skupo došao do toga da uvjeri svjetsku javnost da je krv koja je prolivena u Jugoslaviji, njegova krv, a ne onih sramnih izdajnika čije poglavice uživaju gostoprimstvo u savezničkim zemljama.

Iz izveštaja Josipa Broza Tita na Drugom zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943. (Josip Broz Tito. *Vojna dieta.* **1. str 194 195, Vojno izdavački zavod »Vojno delo«. Beograd, 1961).**

... *Partizanske snage drže na Balkanu ništa manje nego 21 nemačku diviziju. Pored njih, u Grčkoj i Jugoslaviji nalazi se 9 bugarskih divizija. Sve u svemu, ove hrabre gerilske formacije privukle su 30 neprijateljskih divizija. Stoga je balkansko bojište svakako jedna od onih oblasti u kojima možemo angažovati neprijatelja do krajnjih granica, a sebi olakšati teške bitke koje nam predstoje.*

Iz Čerčilovog izlaganja na Teheranskoj konferenciji novembra 1943 (Vinston Corèi I, *Drugi svetski ral*, **V. str. 347. »Presveta«. Beograd).**

— ***...*** *Partizanski pokret je daleko većeg vojnog i političkog značaja no što se u svetu misli.*

... Partizani su isključivo vlastitim naporima, boreći se s Nemcima, Talijanima, ustašama i četnicima, stvorili slobodnu teritoriju ne malog prostranstva, potpuno opkoljenim neprijateljskim trupama...

Takva situacija je po svoj prilici jedinstvena u celoj okupiranoj Evropi. Partizani su u kontaktu s oslobodilačkim grupama u svim susednim zemljama ...

...Ne može biti ni trunke sumnje u to da su se partizanske snage od samog početka potpuno posvetile borbi protiv sila Osovine; da su se protiv njih za sve vreme borile; da se i sada protiv njih bore i da će se boriti do kraja. ìstorija te borbe katkad nadmašuje ljudsku maštu... Ona je tako ogromna da se u ovom kratkom izveštaju može dati samo njen bledi odblesak. Posmatrač se mora zadovoljiti konstatacijom da se, ako je ikad jedan pokret imao za sobom neukrotivu volju i hrabrost za stvaranje velikih tvorevina, takav pokret danas nalazi u Jugoslaviji. To ne mora da se ostvari, ali su, u svakom slučaju, svi potrebni elementi tu — i biće večna sramota voda partizanskog pokreta ako ne budu mudro i nesebično gradili na čvrstim temeljima ovog izvanrednog ljudskog napora...

Partizani oblikuju za sebe jedan društveni poredak koji će svakako imati jakog uticaja na Balkan, a verovatno i na celu Evropu...

Komunistička partija je odigrala vodeću ulogu u organizovanju pokreta...

Partizani su se postojano borili protiv našeg zajedničkog neprijatelja od samog početka, dok se druge frakcije nisu borile.

Partizanske snage kontrolišu važnu teritoriju, a gotovo slobodno se kreću po još prostranijoj teritoriji.

Iz poverljivog izveštaja Lina M. Farča o NOP u Jugoslaviji *(Odnosi SAD .v inostramtvom Knjiga dokumenata o konferencijama u Kairu i Teheranu 1943.* **str. 606 — 609, Vašington. 1961; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović.** *Svijet a Titu.* **str. 45—47, »Naprijed«, Zagreb, 1946—1966).**

Ova demokratska jugoslovenska vlada **(odnosi se na Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije izabran na Drugom zasedanju AVNOJ-a 1943 — primedba P.B.)** *ne vodi borbu samo za spasavanje Jugoslavije. Ona je trijumf borbe naroda za oslobođenje Balkana i cele Evrope. Sjedinjene Države mogu sada uvideti da postoji samo jedan glas naroda u Jugoslaviji. To je glas privremene narodne vlade. Ta vlada je naš saveznik...*

U privremenoj narodnoj vladi, međutim, *udružili su se hrabrost, čast i um Jugoslavije. Mi je rado pozdravljamo kao dostojnog partnera u našem demokratskom taboru Ujedinjenih naroda.*

(»Dcjli Vorker«, Njujork, 9. XII 1943; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, *Svijet o Titu.* **str. 111. »Naprijed«. Zagreb, 1946—1966).**

— *Narođnooslobodilačka vojska Jugoslavije svojom herojskom borbom dala je ozbiljan udeo u opšte delo borbe zemalja antihitlerovske koalicije...*

Narodnooslobodilačkom vojskom rukovodi vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito, koji je umeo u neviđeno teškim uslovima da stvori silnu armiju. Njegovo je ime postalo legendarno; o njegovim podvizima i vojnom talentu govore i prijatelji i neprijatelji...

(»Rat i radnička klasa«. Moskva, 15. decembra 1943; Arsa Lazarević. Slobodan Nešović, *Svijet <> Titu,* **str. 55, »Naprijed«, Zagreb, 1946—1966).**

VOJNO-POLITIČKI DOGAĐAJI U SVETU U DRUGOJ POLOVINT 1943.

Odlučujuće pobede, postignute krajem 1942. i početkom 1943. godine, povećana proizvodnja naoružanja i opreme, mobilizacija novih obveznika i povećano antifašističko raspoloženje i otpor u svetu znatno su podigli borbenu vrednost armije antifašističke koalicije. Njene snage bile su po broju vojnika, naoružanju i opremi znatno nadmoćnije od fašističkih armija, tako da su 1943. godine bile sposobne da nastave ofanzivne operacije na svim ratištima, sem u Kini i Burmi. Prema tome, prednost u strategijskim razmerama prešla je na njihovu stranu.

Od aprila do jula 1943. nastao je zastoj u operacijama na sovjetsko-nemačkom frontu. Borbu su vodile uglavnom partizanske jedinice na okupiranom delu sovjetske teritorije. Za to vreme Nemci su totalnom mobilizacijom popunili dotadašnje ogromne gubitke. Kod Kurska, gde su nameravali da preduzmu veliku letnju ofanzivu, koncentrisali su najbolje jedinice i najmodernije naoružanje — 900.000 vojnika, 10.000 artiljerijskih oruđa, 2.700 tenkova i oko 2.000 aviona. Iako su sovjetske jedinice na tom delu fronta bile nadmoćnije — 1,300.000 vojnika, 20.000 artiljerijskih oruđa, 3.000 tenkova i 2.370 aviona — one su ostale u defanzivi i na jako utvrđenim i duboko ešeloniranim položajima dočekale poslednju očajničku nemačku ofanzivu, koja je počela 5. jula. Sovjetske snage nanele su Nemcima znatne gubitke, uvele u borbu druge ešelone i 12. jula prešle u odlučujuću protivofanzivu. One su, posle teških borbi, probile jake nemačke položaje, a posle nekoliko dana oslobodile Brjansk, Orel, Harkov i mnoga druga naselja i širokim frontom nastavile gonjenje neprijatelja ka Zapadu.

Kurska bitka je jedna od najvećih i najuspešnijih sovjetskih bitaka, zato što je Crvena armija tada definitivno preuzela strategijsku inicijativu, koju nije ispuštala do kraja rata. U toj bitki obe strane angažovale su do tada najbrojnije snage i najnovije naoružanje; to je bio najveći okršaj tenkovskih snaga u drugom svetskom ratu. Nemci su u toj bici izgubili preko 500.000 vojnika, 3.500 aviona, a do kraja 1943. godine još 700.000 vojnika i 7.000 aviona, tako da više nisu bili u stanju da brane ni jake položaje na zapadnoj obali reke Dnjepra.

U septembru su sovjetske snage prešle Dnjepar i na njegovoj zapadnoj obali obrazovale više mostobrana. One su i na susednim frontovima, koristeći pobedu kod Kurska, preduzele ofanzivu i oslobodile Smolensk, izbile na Dnjepar i oslobodile Tamansko poluostrvo. Crvena armija je postigla najveći uspeh 6. novembra, oslobodivši Kijev, posle čega je na zapadnoj obali Dnjepra obrazovala strategijske mostobrane. Tako su dobijene bitke za Kursk, Kijev, Dnjepar i Smolensk.

Usled gubitka severne Afrike i poraza na svim ratištima, Italija je sredinom 1943. godine preživljavala najtežu vojnu, ekonomsku i političku krizu, tako da nije bila sposobna da brani ni svoju metropolu. Prema odlukama na Konferenciji u Kazablanki, zapadni saveznici su 10. jula izvršili vazdušni i pomorski desant na Siciliju i zauzeli je do 17. avgusta. Porazi na Siciliji izazvali su pad fašističkog režima. Benito Musolini je uhapšen 25. jula, a novu vladu obrazovao je maršal Badoljo, koji je zabranio fašističku stranku i njene organizacije.

Nemci su iskoristili oklevanje Britanaca i Amerikanaca, pa su u Italiju uputili svoje nove divizije. Tek 3. septembra Britanci su se iskrcali u Kalabriju, odakle su sporo napredovali ka severu.

Posle završenih pregovora, koji su počeli početkom septembra, saveznički Vrhovni komandant objavio je 8. septembra kapitulaciju Italije, koju je preko radija potvrdio i maršal Badoljo. Kad su se saveznici sutradan iskrcali kod Salerna, Nemci su brzo razoružali najveći dio italijanskih jedinica na svim frontovima (samo je mali deo uspeo da se priključi partizanima) i masakrirali italijanske oficire koji su naredili da im se pruži otpor. Zauzeli su Rim i pružili ogorčen otpor britanskim i američkim invazionim snagama kod Salerna.

Saveznici su sporo napredovali kroz južnu Italiju, krajem 1943. godine zaustavljeni su na najužem i najvišem planinskom delu Apeninskog poluostrva, oko 120 km jugoistočno od Rima. Tako Britanci i Amerikanci nisu iskoristili kapitulaciju Italije, da brzo zauzmu najveći deo Apeninskog poluostrva, već su, zbog svojih sporih i opreznih operacija i usled jakog nemačkog otpora, bili primorani da se u toku zime 1943/1944. zadrže na teškom planinskom zemljištu srednje Italije, gde su od bolesti i hladnoće pretrpeli veće gubitke nego od protivničke vatre.

Japanskim snagama na Pacifiku naređeno je da se 1943. zadrže na takozvanom spoljnom odbrambenom pojasu. Iako su bile

Protivavionska artiljerija Crvene armije u kurskoj bici, juta 1943.

Savezničke jedinice u nastupanju kroz močvare Burme, 1943.

pojačane, ipak nisu mogle da se odupru nadmoćnijim američkim jedinicama.

Prema američko-britanskom planu, savezničke jedinice su 1943. godine preduzele ofanzivu: grupa admirala Nimica preko centralnog, a grupa generala Makartura preko jugozapadnog Pacifika — obe koncentrično prema Filipinima. Grupa admirala Nimica je početkom 1943. oslobodila Aleutska ostrva, a zatim, posle nekoliko meseci, zauzela Gilbertova i neka druga ostrva u Solomonskom arhipelagu, dok je grupa generala Makartura izvršila nekoliko desanata na Novu Gvineju.

U Burmi nije bilo većih operacija.

Japanski generalštab je naredio da se prema kineskim kuomintangškim snagama ostane u defanzivi, s tim da ostale snage najpre osiguraju pozadinu, a zatim napadnu slobodne teritorije koje su držale snage kineske Narodnooslobodilačke vojske. Iako su upotrebili oko pola miliona vojnika i gotovo sve marionetske jedinice, Japanci nisu postigli skoro nikakav uspeh.

Nemci su na Atlantskom okeanu primenom nove taktike i novih borbenih sredstava u prvoj polovini 1943. potopili 272 saveznička broda s preko 1,500.000 bruto registarskih tona. Ali, kad su Britanci, Amerikanci i Kanađani upotrebili sva raspoloživa sredstva za odbranu, u drugoj polovini te iste godine izgubili su svega 81 brod sa 432.637 bruto registarskih tona. Tada je nastupila odlučujuća prekretnica rata i na Atlantskom okeanu u korist saveznika, koji su posle toga ubrzano slali jedinice i materijal na Britanska ostrva i u Sredozemlje, a povećana je i materijalna pomoć Sovjetskom Savezu.

Tek u drugoj polovini 1943. godine saveznici su izborili odlučujuću prekretnicu rata i u vazduhu. Tada je britanska avijacija pojačala noćna bombardovanja većih teritorija Nemačke, Italije i okupiranih država, a američka avijacija je vršila precizna dnevna bombardovanja i manjih ciljeva. Međutim, iako su 1943. izvršili oko 80.000 borbenih letova, time još nije bio znatnije smanjen nemački ratni potencijal.

U toku 1943. godine saveznici su na nekoliko konferencija doneli važne odluke za dalje vođenje rata. Britanski i američki rukovodioci, pored već pomenute Konferencije u Kazablanci, održali su i Konferenciju u Vašingtonu (od 12. do 25. maja), Kvebeku (od 14. do 24. avgusta) i u Kairu (od 22. do 23. novembra i od 3. do 6. decembra). Najznačajniji politički događaj bila je ivonferencija u Teheranu na kojoj su Staljin, Čerčil i Ruzvelt od 28. novembra do 1. decembra doneli značajne odluke o ratnim operacijama u 1944. godini: da se drugi front u Zapadnoj Evropi otvori u maju 1944. godine; da se savezničke snage nešto kasnije iskrcaju u Francusku, a da sovjetske snage u isto vreme preduzmu ofanzivu da bi sprečile prebacivanje nemačkih snaga sa sovjetsko-nemačkog na Zapadni front; da predstavnici oružanih snaga Sovjetskog Saveza, SAD i Velike Britanije tesno sarađuju u budućim operacijama u Evropi (jer je dat prioritet evropskom ratištu); da se pojača pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije u ratnom materijalu, hrani i opremi i u prebacivanju ranjenika u Italiju; da treba nastojati da i Turska, do kraja 1943, uđe u rat na strani saveznika, a Sovjetski Savez je izjavio da će napasti Bugarsku, ako ova napadne Tursku; da se posle rata dà puna nezavisnost Iranu; da se od Nemačke i Japana traži potpuna i bezuslovna kapitulacija; da Sovjetski Savez uđe u rat protiv Japana posle završetka rata u Evropi (Sovjetski Savez i Japan su 13. aprila 1941. godine u Moskvi bili potpisali Sporazum o neutralnosti i prijateljstvu), itd. Međutim, i pored dugih diskusija, najviši saveznički politički i vojni rukovodioci nisu mogli postići saglasnost oko budućih granica Poljske, o spvjetskim teritorijalnim zahtevima,. posleratnom uređenju Nemačke, ulozi Ujedinjenih Nacija i dr. Iako se tada nisu složili o mnogim političkim pitanjima, oni su udarili čvrste temelje za dalju uspešnu sarad— nju radi uništenja fašističkih agresora.

Pošto je glavni teret rata nosio Sovjetski Savez prirodno je što je smatrao da bi mu zapadni saveznici mogli najefikasnije da pomognu otvaranjem drugog fronta u Zapadnoj Evropi. Iako je došlo do izmene u strategiji Britanaca i Amerikanaca, odnosno do odlaganja otvaranja tog fronta (u ranije obećanom roku), Sovjetski Savez je činio sve za dalje jačanje antifašističke koalicije. Kao dokaz takvog nastojanja može poslužiti raspuštanje Komunističke internacionale u maju 1943. godine, jer je i na taj način želeo da pokaže zapadnim saveznicima da će se pridržavati duha Atlantske povelje, da nema mesta bojazni da će njegovi veliki ratni uspesi, odnosno konačna pobeda, biti iskorišćeni za nametanje svog sistema drugim narodima.

Tako je 1943. godine nastupila odlučujuća prekretnica i u političkim odnosima saveznika. Stoga će saveznici biti sposobni da 1944. preduzmu opštu ofanzivu na svim kopnenim frontovima (sem u Kini), u vazduhu i na moru.

Konferencija u Teheranu: Staljin, Ruzvelt i Čerčil sa saradnicima. novembarj decembar 1943.

Druga konferencija u Kairu: Čang Kaj Šek. Ruzvelt, Čerčil i supruga kineskog predsednika sa saradnicima, decembar 1943.

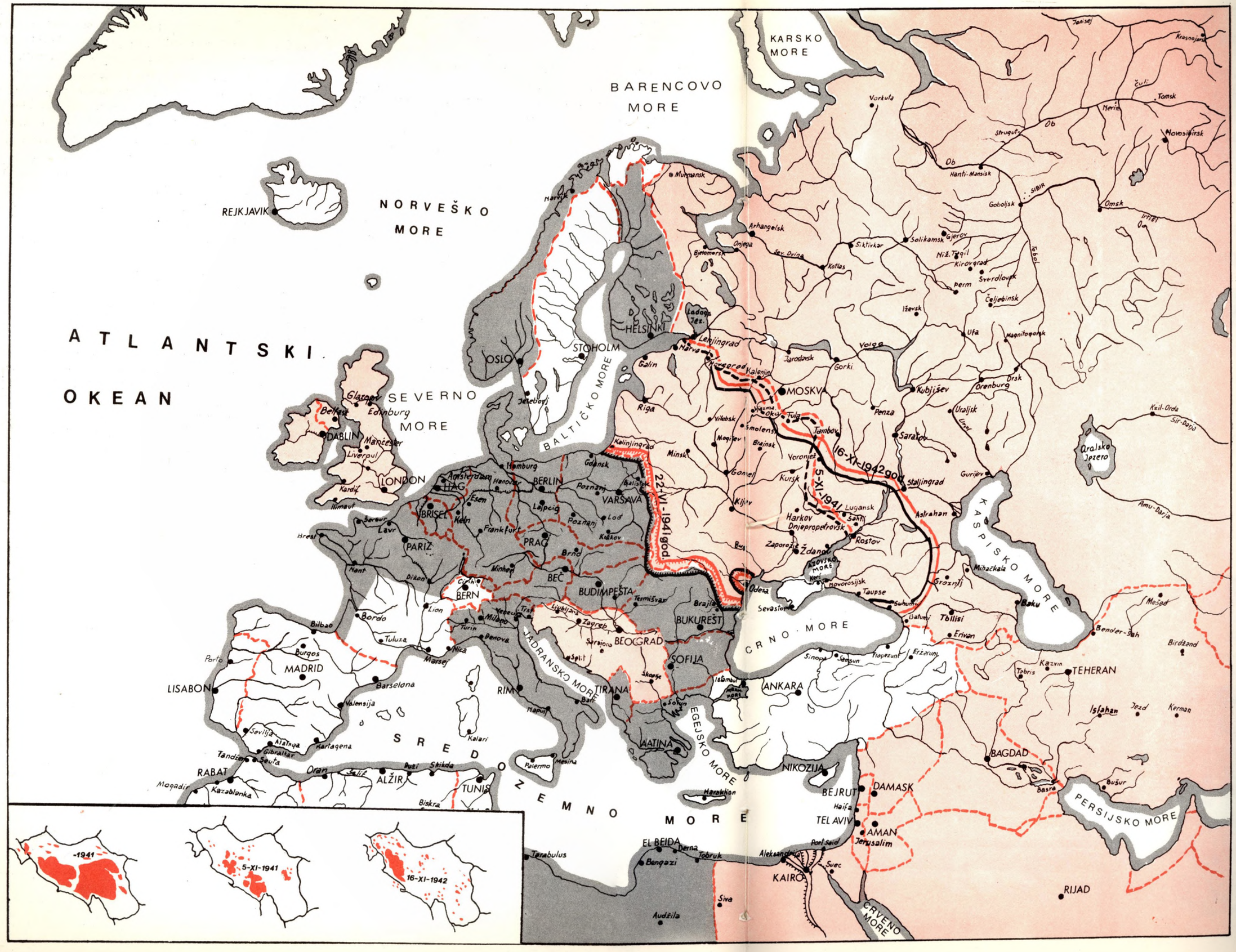
ATLANTSKI OKEAN
NORVEŠKO MORE
BARENCOVO MORE
KARSKO MORE
SEVERNO MORE
BALTIČKO MORE
SREDOZEMNO MORE
CRNO MORE
KASPIŠKO MORE
JADRANSKO MORE
EGEJSKO MORE
CRVENO MORE
PERSIJSKO MORE
REJKJAVIK
OSLO
STOHOLM
HELSINKI
Ladoga Jez.
Murmansk
Narvik
Arhangelsk
Onjega
Bjelomersk
Vorkuta
Janisej
Krasnojarsk
Čuli
Tomsk
Novosibirsk
Ob
Struguf
Hanti-Mansisk
SIBIR
Goboljsk
Omsk
Irtiš
Tobol
Siktivkar
Solikamsk
Gjerov
Niž. Tagil
Kirovgrad
Sverdlovsk
Perm
Čeljebinsk
Iževsk
Ufa
Magnitogorsk
Kotlas
Sev. Drina
Volga
Jarosavsk
Gorki
Kubjišev
Orenburg
Orsk
Uraljsk
Ural
Penza
Saratov
Kail-Orda
Sir-Darja
Aralsko Jezero
Amu-Darja
Gurijev
Astrahan
Staljingrad
Rostov
Mihačkala
Groznij
Baku
Tbilisi
Erivan
Batumi
Suhumi
Taupse
Novorosijsk
Sevastopolj
Odesa
Brajla
Galin
Narva
Leningrad
Kingsegrad
Kalenjin
MOSKVA
Riga
Vilebsk
Smolensk
Mogijev
Brajnsk
Minsk
Gomelj
Kalinjingrad
Gdansk
Baltijsk
Hamburg
Hanover
Amsterdam
HAG
Esen
BERLIN
Poznanj
VARŠAVA
Leipcig
Lod
Keln
Frankfurt
PRAG
Knakov
Brno
BEČ
Minhen
BUDIMPEŠTA
Termišvar
BUKUREŠT
BEOGRAD
Zagreb
Ljubljana
Sarajevo
Split
SOFIJA
Skopje
TIRANA
Bari
Napulj
RIM
Milano
Genova
Turin
Trst
Verona
Nica
Marsej
Lion
Bordo
Tuluza
Dižon
Nant
Lavr
Brest
Serbur
PARIŽ
BRISEL
BERN
Bilbao
Burgos
MADRID
Porto
LISABON
Barselona
Valensija
Sevilja
Malaga
Kartagena
Gibraltar
Tandžer
Seuta
RABAT
Mogadir
Kazablanka
Oran
Salif
ALŽIR
Biskra
Bizi
Skikda
TUNIS
Kalari
Palermo
Messina
Belfast
Edinburg
Glazgov
DABLIN
Mančester
Liverpul
LONDON
Kardiž
Ilfrakut
Tripoli
Terabulus
EL BEIDA
Derna
Tobruk
Benghazi
Siva
Audžila
Aleksandrija
KAIRO
Port Said
Suec
Harakion
Sokija
Atina
Istambul
ANKARA
NIKOZIJA
BEJRUT
Haifa
DAMASK
TEL AVIV
AMAN
Jerusalim
BAGDAD
Basra
Bušir
RIJAD
Tabris
Kazvin
TEHERAN
Isfahan
Jezd
Kerman
Birdžand
Mešed
Bender-Šah
Trapezunt
Erzerum
Samsun
Sinop
16-XI-1942 god.
5-XI-1941
22-VI-1941 god.
1941
5-XI-1941
16-XI-1942

БОРБА

НОВА МАКЕДОНИЈА

VJESNIK

JEDINSTVENE NARODNO OSLOBODILAČKE FRONTE HRVATSKE

TRI GODINE OSLOBODILAČKE BORBE U HRVATSKOJ

Ослобођење

Organ Glavnog odbora Narodno-oslobodilačkog fronta Bosne i Hercegovine

OMLADINA

SLOBODNA DALMACIJA

NAJNOVIJI RAZGOVORI JUGO-I VISOKO OBLIK SVAMIJE

NAMREĐNO IZLAŽE

РИЈЕЧ СЛОБОДЕ

LIST NARODA ZA KOJI MIRNA MINISTARSKOJ BORBA NARODNOJ OSLOBOĐENJA CRNE GORE I BOKE

TRIINAESTOGODIŠNJICE SVEČANOSTI U KONAČIŠTU

Ljudska PRAVICA

ORGAN KOMUNISTIČNE STRANKE SLOVENIJE

NAPRIJED

Organ Komunističke Partije Hrvatske

Tragom stoljetne borbe hrvatskog naroda za oslobođenje

GLAS ISTRE

NOVE TEKOVINE NARODNO-OSLOBODILAČKE BORBE

Front Slobode

PROLETER

NAŠA BORBA

Heroička Crvena Armija!

BORBA ZA TRIJEST I ISTRU

НОВА ЈУГОСЛАВИЈА

SLOVENSKI POROČEVALEC

INFORMACIJSKA VESTNIK OSVOBODILNE FRONTE

Prva demokratična vlada v Jugoslaviji

ŽENA U BORB

IAKO SU USLOVI BILI TEŠKI, IZDAVAČKA DELATNOST, OBRAZOVANJE, UMETNOST (MUZIKA, SLIKARSTVO, POZORIŠTE) I PRIREDBE RAZNOG KARAKTERA NISU IZOSTALI.

Značajnu ulogu u mobilizaciji i revolucionarnom vaspitanju naroda protivu okupatora i kontrarevolucionarnih snaga imala je izdavačka delatnost. Za vreme NOR-a objavljeno je oko 10.000 raznih sačuvanih dela: knjiga, brošura, časopisa, biltena, listova, džepnih i zidnih novina, vesti. Izdavači su bili partijsko — politička rukovodstva, organi narodne vlasti, kulturno — prosvetne ustanove i komande jedinica i ustanova. Evidentirano je oko 1260 izdavača i preko 150 štamparija pored »tehnika« (priručnih presa za umnožavanje),

Štamparija »Slobodna Dalmacija«.

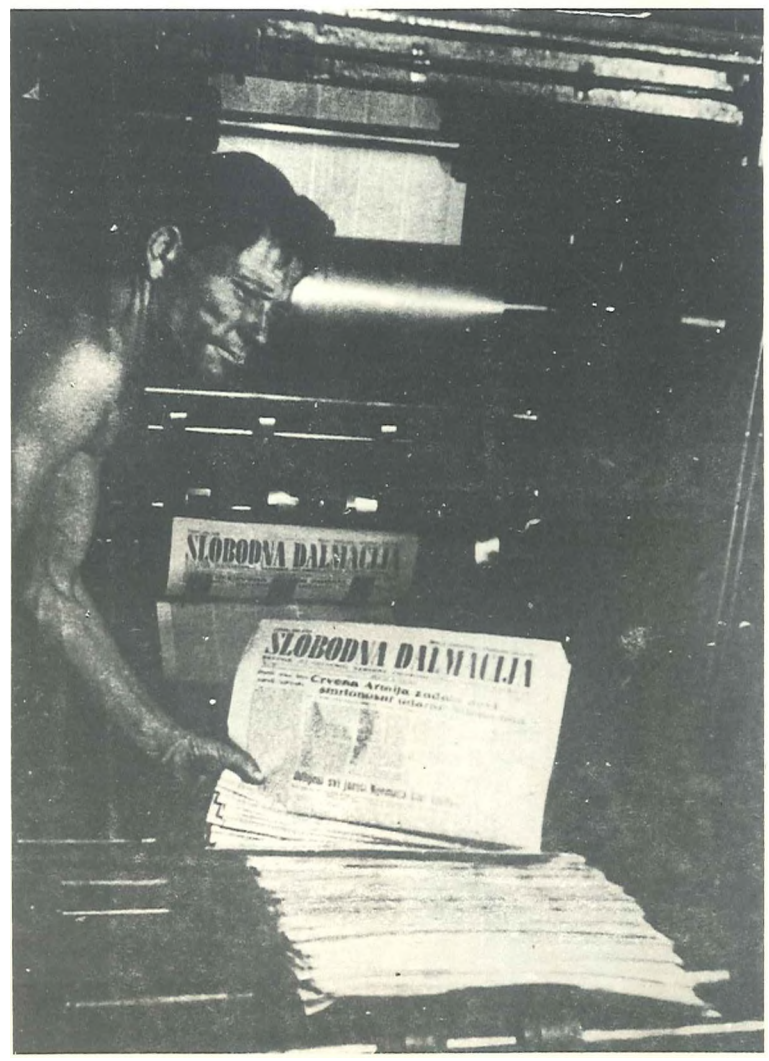

Ilegalna štamparija CK KPJ u Beogradu u kojoj su uglavnom štampani svi pozivi na ustanak 1941.

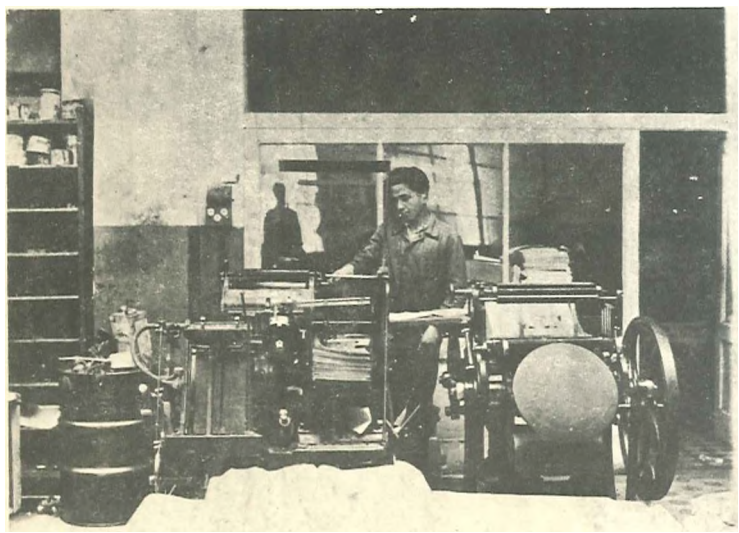

Grupa boraca 1. proleterske brigade čita »Borbu« na sastanku kod Mliništa, jesen 1942.

Nastava u partizanskoj gimnaziji u selu Rujevcu (Dvor na Uni), mart 1943.

Analfabetski tečaj za žene u jednom selu dalmatinske Zagore.

»Mislim da nema nijedne vojske na svetu koja bi pridavala toliku važnost kulturi kao vaša. I vi imate pravo, jer pobeda nije pobeda ako umetnost i lepota ostaju p ob edeni«.

Član anglo-američke vojne misije major Oven Rid u svom pozdravnom govoru na Prvom kongresu kulturnih radnika Hrvatske 25. juna 1944. u Topuskom.

Sa Kongresa kulturnih rudnika Hrvatske na oslobođenoj teritoriji u Topuskom. 25. jun 1944.

Sa priredbe pozorišta »Narodnog oslobođenja«. Bosanski Petrovac u jesen 1942.

NEMOĆ OKUPATORA I KONAČNO OSLOBOĐENJE DELA JUGOSLAVIJE

BORBE U PRVOJ POLOVINI 1944.

Drugo zasedanje AVNOJ-a i odluke u Teheranu, kao i povoljan razvoj operacija na frontovima antifašističke koalicije, imali su veliki značaj za događaje u Jugoslaviji, jer je došlo do intenzivnije saradnje između saveznika i rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta u rešavanju vojnih pitanja. Dvadesetog januara 1944. godine, u blizini Barija, formiran je Štab vazduhoplovnih škola NOVJ i organizovani su pilotski, izviđački i mehaničarski kursevi na kojima je obučavano oko 250 slušalaca, a. 12. marta je u Drvaru (u njemu se nalazilo sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ i drugih najviših državnih i političkih organa od decembra 1943. do maja 1944. godine) postignut sporazum sa saveznicima o formiranju jugoslovenskih lovačkih i bombarderskih eskadrila, kao i o obuci pilota i ostalog vazduhoplovnog osoblja. Tako je u aprilu formirana 1., a u julu 2. lovačka eskadrila koje su do kraja godine sa aerodroma u Italiji dejstvovale na jugoslovenskom ratištu, a zatim sa aerodroma na ostrvu Visu i kod Zadra.

Sredinom januara, po naređenju Vrhovnog štaba, ljudstvo Tenkovskog bataljona 1. proleterskog korpusa i Tenkovskog bataljona Glavnog štaba Hrvatske prebačeno je u Italiju radi obuke i formiranja većih tenkovskih jedinica.

Brodovi Mornarice NOVJ i savezнički brodovi prebacili su sa ostrva Visa u logor El Šat (u Egiptu) oko 34 hiljada jugoslovenskih izbeglica, a svakodnevno su avionima i brodovima prenosili jugoslovenske ranjenike u savezničke bolnice u Italiji.

Ovako povoljan razvoj događaja jačao je NOP i jedinice NOVJ i davao im podstrek za dalje vođenje borbe. Oni koji su se još kolebali, opredeljivali su se za NOP i stupali u jedinice NOV, a deo četnika i domobrana se demoralisao. Poverenik za narodnu odbranu i Vrhovni komandant, maršal Tito je 6. januara 1944. godine upozorio građane Jugoslavije koji su se još nalazili u službi okupatora da jedino prelaskom na stranu NOVJ mogu *»da operu sa sebe sramotu«*.

Položaj nemačkih snaga na Balkanu, posebno u Jugoslaviji, bio je u drugoj polovini 1943. godine jako nepovoljan. Nemačke glavne snage potučene su na Istočnom frontu i sve više su potiskivane prema zapadu; ispadanjem Italije iz rata otvorenje novi front na Apeninskom poluostrvu, tako da je Osovina Rim-Berlin prestala da postoji, a Trojni pakt počeo da se raspada. Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije je bila u naglom usponu, tako daje desni bok nemačkih snaga prema istoku bio ugrožen, a isto tako i front prema britansko-američkim snagama u Italiji. Zbog toga se Hitler veoma zabrinuo za jugoslovensko ratište, što najbolje potvrđuju podaci iz sačuvanog Operacijskog dnevnika nemačke Vrhovne komande. U njemu se priznaje da se protiv NOV u Jugoslaviji u leto 1943. godine nisu mogle preduzeti operacije *»van mesnih okvira«,* što je *»iskoristio Tito za dalje proširenje njegovog uticaja i za vojnu organizaciju boračkih snaga;* da se nije moglo sprečiti *»da ustanici — i to isključivo Titove snage — posednu područja koja su napustili Italijani, a pre svega, gotovo celokupni zapadni obalski bok Balkanskog poluostrva i pribrežna ostrva«,* daje to sada regularna vojska i da se *»od tog vremena ne mogu smatrati bandama«.* Tako je nemačka Vrhovna komanda priznala da se krajem 1943. godine NOP Jugoslavije uvrstio *»u opštu savezničku strategiju i da je time priznat kao samostalna ratujuća strana«.* Dalje se u Operacijskom dnevniku ističe daje pokret toliko snažan da gaje nemoguće uništiti, već da treba angažovati znatne snage za nanošenje udaraca samo *»jezgru Titovih trupa kako bi se on vojnički oslabio i sprečio u ostvarenju svojih namera«* — da prodre u Srbiju; da su snaga NOVJ i položaj i značaj jugoslovenskog ratišta takvi da postoje veoma povoljni uslovi za *»veliko anglo-američko iskrcava-*

U toku zime 1943/44. jedinice 3. udarnog korpusa NOVJ u istočnoj Bosni vodile su veoma teške borbe. — Borci prelaze reku Drinjaču, januar 1944.

Prva makedonsko-kosovska udarna brigada na maršu, februar 1944.

Čelo kolone 6. udarne brigade »Stavko Ständer« na maršu preko planine Menine, februar 1944.

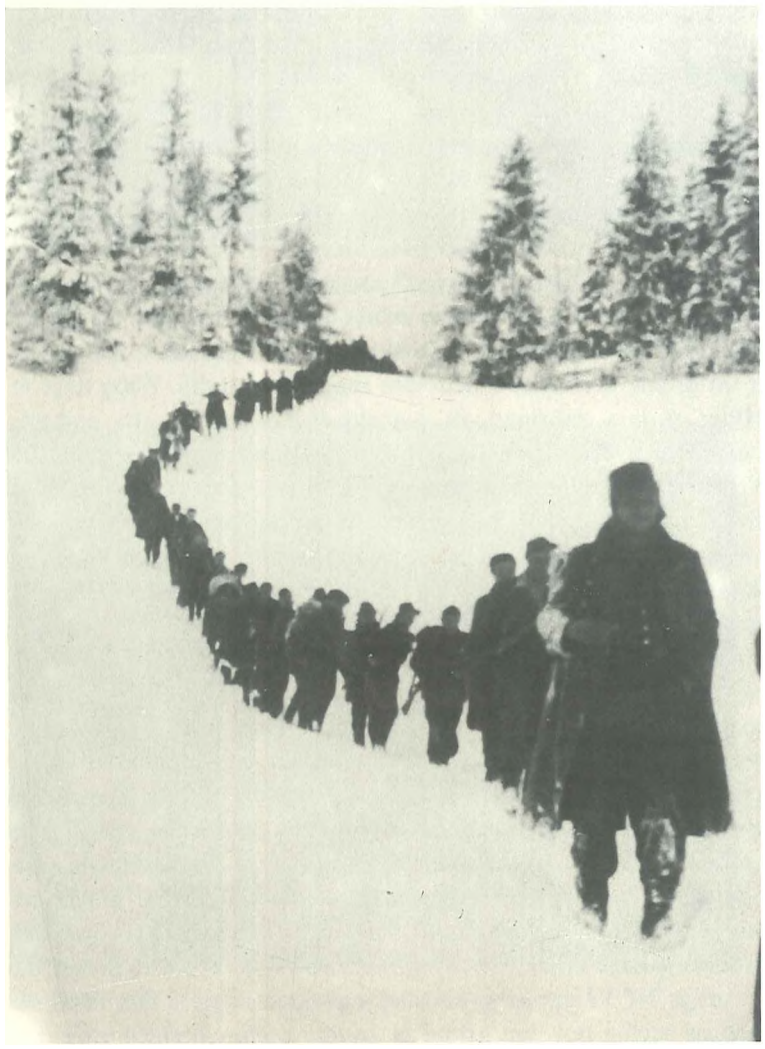

nje« snaga na zapadne obale Balkanskog poluostrva koje bi, zajedno sa snagama NOV, preduzele operacije ka Rumuniji, uspostavile vezu sa Sovjetskim Savezom i neposredno uticale na držanje nemačkih saveznika, tako da bi mogao nastupiti *»preokret odlučujući za rat«. »Vmesto da se bace na Balkan, gde su im ustanici držali otvoreno više važnih mostobrana«,* one su (misli se na britanske i američke snage — prim. P. B.) preduzele operacije ka Rimu koje su ličile na *»ofanzivu puža«.* Iako su Nemci smatrali da je tako postupano iz čisto političkih razloga (kako se to ističe u Operacijskom dnevniku), ipak se konstatuje da Hitler i dalje smatra da je moguće iskrcavanje saveznika na Balkan. Zato je držanje Balkana bilo od posebnog značaja za obezbeđenje desnog boka nemačkih armija na frontu prema Crvenoj armiji, kao i onih jedinica koje su se borile protiv savezničkih snaga u Italiji.

Mada se u Operacijskom dnevniku ističe da su u jesenjim operacijama 1943. godine posednute najvažnije tačke na Jadranu, ipak se kaže da je *»ostao još veliki broj mesta koja su mogla privući neprijatelja, ako se dobro ne osiguraju«,* pa se mora pokušati da se spreči i uništi *»Titovo jezgro snaga«.*

Sve ovo pokazuje da je jugoslovensko ratište 1943. godine dobilo značaj ne samo za buduće planove i nemare saveznika nego i za strategiju nemačke Vrhovne komande. Naime, oslobodilački pokret Jugoslavije i njegova vojska su respektovani i dobili poseban značaj pri stvaranju planova zaraćenih strana. Ovo očito potvrđuje i izjava načelnika Operativnog odeljenja vrhovnog zapovednika snaga »Jugoistok«, Jozefa Selmajera, da snage NOVJ po oceni njegove komande, u centralnom delu Jugoslavije *»već predstavljaju jednu iskrcanu saveznicku armiju«.* Zbog svega toga Hitler je još 29. oktobra, na konferenciji u svom Glavnom stanu, izdao naređenje o *»jedinstvenom vođenju borbi protiv komunističkih snaga na Balkanu«.* Izvođenje operacija u Jugoslaviji između Jadranske obale, reka Kupe, Save, Drine i Lima povereno je nemačkoj 2. oklopnoj armiji ojačanoj sa tri divizije (371. iz Italije, 1. brdskom iz Grčke i 392. legionarskom iz Austrije). Ipak se iz nemačkih planova može jasno uočiti da se nije, kao u ranijim ofanzivama, težilo uništenju NOVJ već samo obezbeđenju saobraćaja i učvršćenju odbrane jadranske obale. Odlučili su da izvode operacije u zimskom periodu, računajući da su uslovi za iskrcavanje tada nepovoljni tako da će moći

izdvojiti veće snage za ovaj poduhvat; Prilikom izvođenja niza istovremenih i naizmeničnih operacija, koje su počele prvih dana decembra 1943. godine i trajale oko tri meseca, kao i u ranijim operacijama, izdavana su naređenja svim nemačkim jedinicama da razaraju partizanska sela, uništavaju baze i bolnice, oduzimaju stoku i hranu i deportuju muško stanovništvo.

Vrhovni štab NOV i POJ je procenjivao daje situacija sasvim povoljna u centralnom i zapadnom delu zemlje i da su potpuno sazreli uslovi za prenošenje krupnijih operacija u istočni deo. To je bilo opravdano i s vojnog i političkog gledišta jer je trebalo ugroziti moravsku-vardarsku dolinu koja je bila od osobitog značaja za neprijatelja i uništiti četnike D. Mihailovića koji su još jedino u Srbiji predstavljali uporište kontrarevolucionarnih snaga i nadu buržoazije i izbegličke vlade. Pri tom je Vrhovni štab smatrao neophodnim da se pruža pomoć susednim narodima i njegovim oslobodilačkim snagama. Zato se u Direktivi Štabu 2. korpusa NOV od 6. decembra 1943. godine kaže: *»... samo iz Srbije može se pružiti ruka bratskom bugarskom narodu_____ Toš jednom vam napominjem važnost veze i sadejstvo sa albanskim partizanima«.* Vrhovni štab NOV i POJ nije bio iznenađen, jer je blagovremeno uočio koncentraciju nemačkih snaga i očekivao njihovo ofanzivu. U Direktivi od 10. decembra 1943. godine, upućenoj svim jedinicama, ukazano je na potrebu da se dekoncentrišu (ne nagomilavaju) da bi izbegle opkoljavanje, de se ne upuštaju u frontalne borbe, da na širokom frontu što više razvlače neprijateljske snage, da što više napadaju njegove kolone i primenjuju zadržavajuću odbranu, uz istovremene napade sa bokova i iz pozadine.

U ofanzivi koja je 3. decembra počela u istočnoj Bosni i delu Sandžaka, angažovane su četiri ojačane nemačke divizije, nastojeći da u višednevnim borbama okruže i unište 2. 5. 17. i 27. diviziju NOV. U tim borbama su 5. i 27. divizija dva puta bile ii okruženju, ali su se probile uspešnim manevrima.

Jedinice 5. korpusa NOVJ su 31. decembra napale'Banju Luku (koju je branilo 5.000 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika), a 3. korpusa 16. januara 1944 godine — Tuzlu. Pošto je dobio znatna pojačanja, neprijatelj je u vrlo oštrim borbama krajnjim naporom uspeo da zadrži ove gradove. Napadom na ova dva grada privučene su znatne okupacione snage i naneti im veliki gubici.

Dve divizije nemačkog 15. SS brdskog korpusa, uz pomoć ustaško-domobranskih i četničkih jedinica, napale su 8. korpus NOV, zauzele Duvno i prodrle u Livno oko kojeg su vođene oštre borbe. Deo neprijateljskih snaga upućen je ka Gospiću, a deo ka obali Jadranskog mora, odakle se 22. decembra prebacio na ostrvo Korčulu. Do 20. januara Nemci su zauzeli i sva ostrva u srednjoj Dalmaciji sem Visa.

Defile jedinica 26. dalmatinske divizije na Visu na proslavi 1. maja 1944.

Zimske operacije 1943/44.

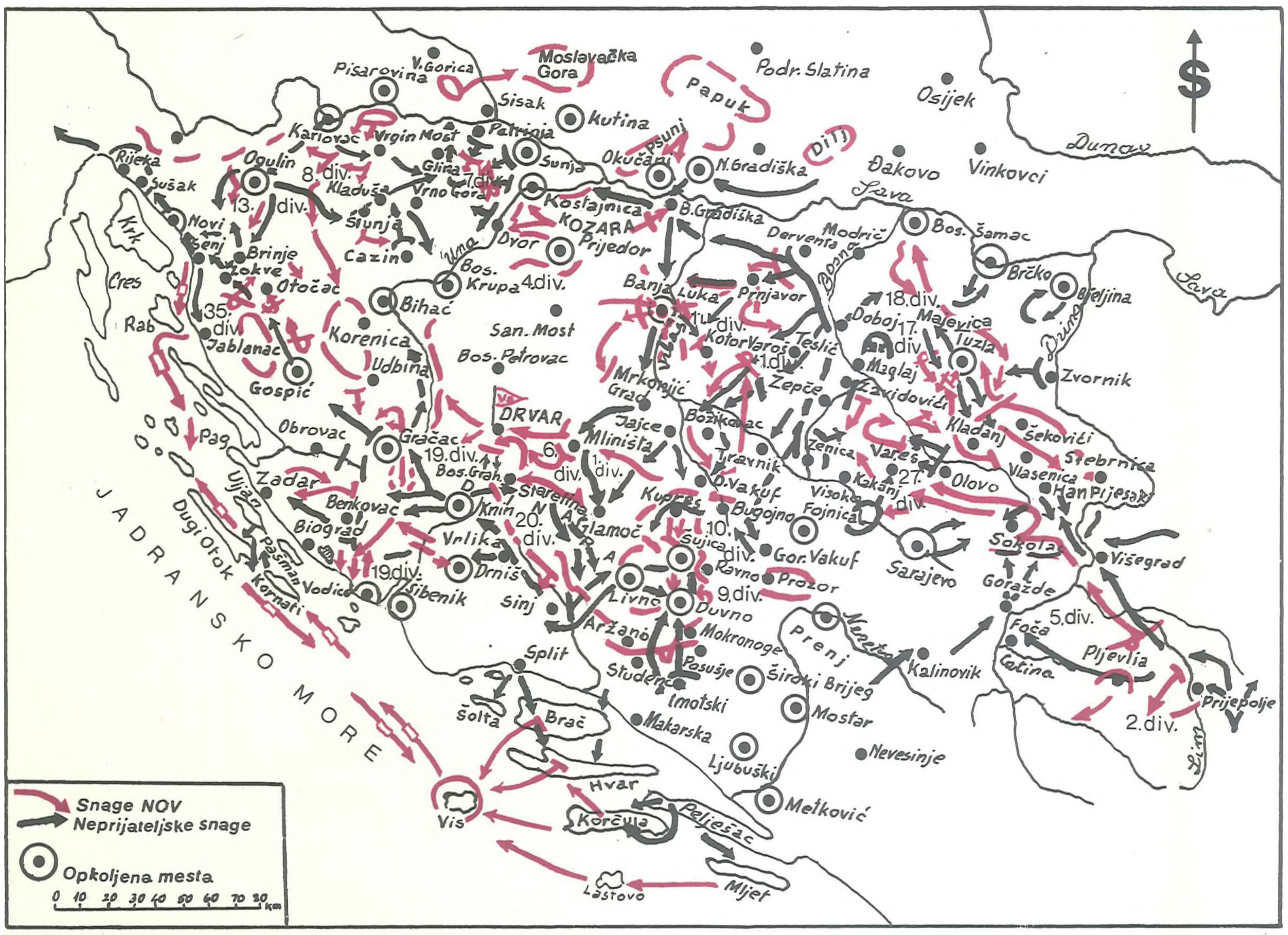

Dve nemačke divizije su 6. decembra otpočele nastupanje na Kordunu i Baniji prema Zrinjskoj gori, ali su ih 7. banijska i 8. kordunaška divizija zadržale i nanele im velike gubitke (do 31. decembra imale su 6.784 mrtva i ranjena).

Da bi ponovo zauzeli komunikacije koje vode iz doline reke Save ka obali Jadranskog mora, Nemci su angažovali šest divizija, četiri samostalna puka i druga ojačanja, kao i domobranske snage. Njihovo nastupanje, koje je otpočelo 4. januara 1944, sprečavale su 1. proleterska i l i . divizija. Neprijatelj je uspeo da do 9. januara zauzme Jajce, potom da ovlada obalskim pojasom od Karlobaga do Rijeke, a do 2. februara i delom između Zadra i Šibenika, čime je privremeno prekinuo saobraćaj između kopna i ostrva Visa. Nemačke glavne snage su posele jadransku obalu, ostavljajući u zaleđu svoje slabije delove i kvislinške snage. Međutim, 1. proleterska i l i . divizija, povlačeći se ka jugu, ponovo su se probile ka severu i našle se u pozadini dve nemačke divizije.

Tako su nemačke jedinice tek posle pet meseci uspele da ovladaju obalom od Crikvenice do Karlobaga. Po intenzitetu borbi i gubicima, operacije su bile vrlo teške za obe strane, jer su izvođene u zimskim uslovima na prostranom planinskom zemljištu. To je bio poslednji zamašniji, ali bezuspešan pokušaj dejstva neprijatelja protiv jedinica NOV, jer je pozadina nemačkih jedinica, zbog brojnih snaga NOV i njene aktivnosti, postala nesigurna naročito u obalskom pojasu. Direktiva Vrhovnog štaba o dekoncentraciji snaga, o aktivnim dejstvima i izbegavanju odlučujućih sukoba pokazala se kao pravilna, jer su snage neprijatelja bile brojnije i tehnički bolje opremljene. Veoma veštim manevrovanjem jedinice NOVJ su često navodile neprijatelja da udara u prazno. Čim bi se njegove snage povukle, jedinice NOV bi oslobađale napuštenu teritoriju.

Na ostrvu Visu 26. divizija NOV i znatan deo mornarice preduzeli su mere za odsudnu odbranu. Na Visu je bio odred britanskih torpednih čamaca i odred topovnjača, a do početka maja stiglo je i oko 2.000 savezničkih vojnika i starešina. Izgrađen je i aerodrom, na koji su sletali saveznički avioni i avioni sovjetske transportne grupe iz Barija, dopremajući materijalnu pomoć jedinicama NOV.

Sa Visa je 26. divizija, uz podršku brodova Mornarice NOVJ i savezničkih pomorskih jedinica, izvršila više desantnih prepada na ostrva Hvar, Mljet, Šoltu, Korčulu i Brač. Do tada najveći desantni prepad izvršenje 1. juna 1944. na ostrvo Brač. Brodovi i patrolni čamci Mornarice NOVJ intenzivno su ometali neprijateljski pomorski saobraćaj i više puta se sukobljavali s nemačkim ratnim brodovima. Štabovi pomorskih obalskih sektora počeli su da formiraju jedinice pomorske pešadije, a 3. jula formirane su i dve desantne flotile.

U Sloveniji su vršene uspešne akcije za onesposobljavanje komunikacija, čime je ozbiljno ugrožen nemački saobraćaj od Ljubljane u pravcu Karlovca, Novog Mesta i Trsta. Glavni štab Slovenije je 6. januara 1944. godine uputio 14. diviziju u Štajersku sa zadatkom da proširi borbu u severnoj Sloveniji, a dve divizije prema Trstu i Beneškoj Sloveniji. Vodeći teške borbe u zimskim uslovima, 14. divizija je pozitivno uticala na razvoj oslobodilačkog pokreta u severnoj Sloveniji i slovenačkoj Koruškoj i sa ostalim jedinicama veoma uspešno ometala saobraćaj od Graca ka Ljubljani i Zagrebu. Pojačane su akcije u gradovima, naročito u Ljubljani i Trstu.

U Istri je došlo do velikih borbi, u kojima je slomljena nemačka ofanziva. Isto tako se s neuspehom završio pokušaj Nemaca da nanesu udar snagama NOV u Gorskom Kotaru i Hrvatskom primorju. U Dalmaciji, na sektoru između Zadra i Šibenika, 8. korpus je vodio uspešne borbe. Preko ovog sektora transportovan je materijal s ostrva Visa i prebacivani su ranjenici u savezničke bolnice u južnoj Italiji. Jedinice 4. i 10. korpusa NOV preduzimalc su uspešne napade na saobraćajnice između Zagreba i Karlovca, odnosno Zagreba i Varaždina. Značajne borbe vođene su u Slavoniji između reka Save i Drave. Jedinice 6. korpusa su sve više onemogućavaie železnički saobraćaj između Zagreba i Beograda i oslobodile Podravsku Slatinu i niz drugih mesta.

Da bi se razvile još jače borbe u istočnim krajevima zemlje, 2. proleterska i 5. krajiška divizija usmerile su dejstva ka Ibru. One su, nakon teških borbi protiv nemačkih, bugarskih i kvislinških jedinica, 29. aprila izbile u zapadnu Srbiju na ogranke planine Povlena, ali su bile primorane da se povuku preko Zlatibora u Sandžak.

Pošto nemačke snage u istočnoj Bosni nisu usp .Je da se odupru snagama NOVJ, iz Nemačke je kao pojačanje dovedena 13. SS »Handžar« divizija, koja je sredinom marta prešla reku Savu kod Brčkog, ali je već 19. marta zadržana na planini Majevici. Tek kada je posle višednevnih borbi dobila pojačanje, ona je 12. aprila uspela da potisne snage 16. i 36. divizije ka Zvorniku i Vlasenici. Krajem aprila, 16. i 17. divizija krenule su preko Srebrenice da bi forsiranjem reke Drine olakšale dejstva 2. i 5. divizije, ali su se u pokretu sudarile s 13. SS divizijom, koja je takođe hitala ka reci Drini da bi ju posela, zajedno sa 7. SS divizijom. Borbe su trajale do 4. maja, kada se 16. divizija probila ka Kladnju, a 17. ka planini Romaniji.

U Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini u drugoj polovini januara, nemačke snage, raspoređene u četiri grupe, koncentrično su napale jedinice 2. korpusa, zauzele Bijelo Polje, Mojkovac i Berane, ali su ih 5. maja morale napustiti. Ponovni, još jači napad nemačkih i kvislinških jedinica na Bijelo Polje, Berane i Andrijevicu nije uspeo, jer su do 16. juna odbačene na polazne položaje.

Pošto je formirano pet novih divizija, u Srbiji je neprekidno pojačavan pritisak na komunikacije. Naročito snažna dejstva vođenja su u dolini reke Ibra, kod Vranja, Leskovca, u Šumadiji i severno od Niša. Na jugu Srbije slobodna teritorija je proširena. U Sremu je vršen jak pritisak na komunikacije i posade. Glavni štab za Vojvodinu formirao je (još jednu) diviziju, a 1. jula 12. korpus. Ove jedinice su i u istočnoj Bosni, zajedno sa bosanskim jedinicama, vodile borbe protiv neprijatelja. Sredinom maja, a zatim u toku leta, oko 10.000 nemačkih vojnika napalo je sremske jedinice. Tada su u Banatu i Bačkoj učestale partizanske akcije na komunikacije i na manje neprijateljske posade. Snage NOV iz Kosova i Metohije dejstvovale su u Makedoniji i južnoj Srbiji, dok je samostalni bataljon

Članovi Sovjetske vojne misije, sa generalom Kornjejevim na čelu, nu putu za Vrhovni štah NOVJ, februar 1944.

Ficroj Maklin, šef Engleske vojne misije, pri Vrhovnom štabu NOVJ sa članovima misije u Drvaru, maj 1944.

Konferencija za štampu direktora TANJUG-a Vladislava Ribnikara sa predstavnicima stranih agencija, 1944.

napadao nemačku saobraćajnicu Prizren—Skadar. U NOV je pristupalo sve više ljudstva sa Kosova i Metohije i upućivano za popunu kosovskih jedinica u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. U junu je formirana 1. kosovska brigada.

U februaru 1944. godine preduzeta je ofanziva jedinica NOV u centralnom, južnom -i istočnom delu Makedonije. Vođene su jake borbe, u kojima je, između Prilepa i Velesa, učestvovala 1. makedonsko-kosovska brigada; u istočnoj Makedoniji, prodirući ka severu, Grupa bataljona. Žestoke borbe vođene su posebno na pravcu dejstva 1. makedonsko-kosovske brigade, koja je posle dvanaestodnevnih teških borbi morala da se probije kroz nekoliko obruča ka jugu, a Grupa bataljona je prodrla u rejon Kumanova. Zbog uspeha partizanskih snaga i nemačke i bugarske snage su preduzele veliku ofanzivu u toku maja, ali su razbijene u teškim borbama, a slobodna teritorija je proširena. Veliki broj boraca stupao je u jedinice NOV i formirano je nekoliko brigada.

DESANT NA DRVAR

Pošto su nemačke snage bile nedovoljne za ofanzive širih razmera kojima bi efikasno kontrolisale jugoslovensku teritoriju, čiji je značaj postajao sve veći, nemačka Vrhovna komanda je odlučila da uništi Vrhovni štab NOV i POJ s Vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom, smatrajući da će time obezglaviti Narodnooslobodilački pokret. Ona je saznala da se u Drvaru nalazi sedište Vrhovnog štaba NOVJ s Titom na čelu, i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. I zaista, pored njih, tu su se nalazili: neki članovi CK KPJ, Predsedništva AVNOJ-a i rukovodstava ostalih organizacija, kao i savezničke vojne misije.

Plan za desant je bio da sé kombinovanim dejstvima vazdušno-desantnih jedinica i kopnenih motorizovanih snaga postigne iznenađenje, a time i uspeh operacije. Takva pretpostavka bila je realna, jer do tada nije bilo desantnih operacija protiv NOVJ, pa se moglo očekivati da se tako brzoj operaciji neće moći pružiti efikasan otpor, tim pre što tada u Drvaru i njegovoj blizini nije bilo jačih snaga NOVJ.

Pioniri na kongresu USAOJ-a, Drvar 1944.

Vrhovni komandant NO VJ Josip Iiro: Tito pred ulazom u pećinu kod Drvara, maj 1944.

Motorizovana kolona 373. nemačke divizije u nastupanju od Prijedora prema Ljubiji, maj 1944.

Pripadnici 105. SS bataljona u nastupanju od Bosanskog Grahova prema Drvaru, 25. maja 1944.

Operacija desanta je brižljivo pripremana nekoliko meseci. Da bi se obezbedila tajnost, sve pripreme i obuka ljudstva za desant vršene su daleko, u rejonu Kraljeva. U toku maja neprijateljske kopnene snage, koncentrisane oko slobodne teritorije, dejstvovale su duž komunikacija, da bi i na taj način prikrile pravu nameru. Za podršku desanta određeno je 100 aviona, a svim vojnicima desantnog SS bataljona od 900 ljudi data je fotografija maršala Tita. Koliko se u razradi ovog plana išlo u detalje vidi se i po tome što je

Spuštanje padobranaca za vreme nemačkog vazdušnog desanta na sedište Vrhovnog štaba u Drvaru 25. maja 1944.

Prkosno, oči u oči sa šlemovinia. Nemački padobranci saslušavaju zarobljenu partizanku za vreme desanta na Drvar, 25. maj 1944.

Jedinice 6. proleterske (ličke) divizije na usiljenom ntaršu kn Drvaru _5. maja 1944.

I'oslc nanačkog hombardovunja Topuskog (Banija), jun 1944.

svaki vojnik — ako sazna za mesto boravka Vrhovnog komandanta - bio dužan da da ugovoreni signal, a svi ostali, bez obzira na dobijene zadatke, da odmah krenu u tom pravcu i zarobe maršala Tita.

Posle detaljnih priprema, ujutro 25. maja, Nemci su snažno bombardovali Drvar i spustili vazdušni desant (padobrancima i jedrilicama), uz istovremeno koncentrično nastupanje pešadijskih i motorizovanih jedinica.

Desantne snage su uspele da zuzmu deo grada, ali, zahvaljujući brzoj intervenciji oko 130 slušalaca Oficirske škole, Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, stanovništva Drvara i okoline, a naročito omladine Drvara, sprečen je njihov prodor u ostali deo grada i u pećinu u kojoj se nalazilo rukovodstvo NOP-a. Ubrzo posle toga Nemci su spustili novu grupu, ali su tada već pristigle i jedinice 6. ličke divizije. U veoma žestokim okršajima neprijateljskim snagama su naneti veliki gubici, a borbe su se razvile i s onim jedinicama koje su hitale da se spoje sa desantnim snagama (zatekle su svega 120 preživelih padobranaca).

Borbe su nastavljene i narednih dana. Iako su se neke jedinice NOV našle u teškoj situaciji, jer im je pretila opasnost od okruženja, one su uspele da se probiju. Vrhovni štab, Nacionalni komitet i ostali imali su takođe teškoća prilikom probijanja jer je kolona, s kojom su se probijali, bila napadana sa više strana. Ipak su uspeli da noću 3/4. juna izbiju na Kupreško polje, odakle su avionima prebačeni u Bari, a odatle brodovima na Vis. Tako se završio i ovaj okupatorov dobro planiran poduhvat, ujedno najneuspeliji od svih koje su izvršili u drugom svetskom ratu.

OSLOBOĐENJE BEOGRADA I ISTOČNOG DELA ZEMLJE

Ranije je istaknuto koliki je značaj rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije pridavalo Srbiji, koji se kasnijim razvojem događaja na frontovima van Jugoslavije još više povećavao. Snage Crvene armije, koja je nastavila ofanzivu na ćelom frontu, nastupale su ka Karpatima i približavale se Balkanu. Zapadni saveznici su se 6. juna iskrcali u Normandiju, 25. avgusta zauzeli Pariz i produžili ofanzivu ka Rajni, dok je u Italiji 4. juna oslobođen Rim. U prvoj polovini 1944. godine NOV je svojim uspesima stvorila tako povoljnu situaciju daje Vrhovni štab mogao realizovati svoju zamisao.

Vrhovni štab NOV i POJ je očekivao da će Nemci zbog brzog prodora Crvene armije ka Balkanu, morati da pojačaju svoje okupacione snage u Srbiji.

Predviđala se mogućnost ispadanja Rumunije i Bugarske iz fašističkog bloka zbog povlačenja nemačkih snaga iz Grčke, tako da bi vardarsko-moravska saobraćajna arterija dobila izuzetan značaj. Samim tim je i značaj Srbije za NOP postao veoma važan ne samo s vojničkog, nego i političkog aspekta, jer se trebalo obračunati s jakim četničkim i Nedićevim snagama, da bi time propale i poslednje nade reakcionarnih krugova Zapada u pogledu poslerat-nog uređenja Jugoslavije. Pored toga, prodorom jačih formacija Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju, još više bi se ubrzao razvoj narodnooslobodilačkog pokreta, uspostavio dodir sa Crvenom armijom i oslobodio istočni deo Jugoslavije. Stoga je Vrhovni štab 9. jula uputio Direktivu Štabu 2. korpusa da sa 2. 5. i 17. divizijom izvrši pripreme za prodor u Srbiju. Takođe je odlučio da u Srbiju uputi 12. korpus sa 16. i 36. divizijom, kao i 11. i 28. diviziju, a 14. jula naredio je 1. proleterskoj i 6. diviziji da krenu ka Srbiji.

U međuvremenu su nemačke, bugarske i kvislinške snage 10. jula 1944. godine pred uzele ofanzivu u južnoj Srbiji protiv tri divizije NOV, da bi se oslobodile pritiska one njihove jedinice koje su obezbeđivale komunikaciju Solun-Beograd.

Da bi što više udaljile snage NOV od zapadne granice Srbije. 7. SS divizija »Princ Eugen« i 13. SS divizija i domobranske snage napale su jedinice 3. i 12. korpusa NOV i odbacile ih od reke Drine. Druge nemačke snage, koje su 18. jula upućene ka Andrijevici i Beranu, bile su razbijene jakim protivudarima. U borbama koje su trajale do 26. jula neprijatelj je imao oko 900 mrtvih, preko 200 zarobljenih i izgubio znatne količine oružja i municije.

Jedinice 2., 5. i 17. divizije NOV, objedinjene u operativnu grupu NOV, otpočele su 3. avgusta forsiranje reke Ibra, 5. avgusta izbile su na Kopaonik, gde su porazile najjaču formaciju četnika (oko 8.000 ljudi), savladale otpor bugarske 27. divizije i učvrstile se na prostoru između Ibra i Južne Morave, da bi se kod Kuršumlije spojile sa grupom srpskih divizija.

Da bi sprečila dalji prodor jedinica NOVJ u Srbiju, nemačka Komanda je jakim snagama preduzela nove operacije. Jedna kolona je uspela da do 15. avgusta zauzme Andrijevicu, Berane i Kolašin i, uprkos snažnom otporu, nastavi dejstva preko Sinjajevine ka Durmitoru, gde se 20. avgusta spojila s drugom kolonom koja je napadala Prijepolje i Pljevlje. Štiteći 1059 ranjenika, 3. divizija je vodila teške borbe i 25. avgusta potukla jaku grupu četnika, a potom do kraja avgusta oslobodila Kolašin, Andrijevicu i Berane.

Posle teških borbi, marševa i oskudice u hrani, 12. korpus NOV je 5. i 6. septembra uspeo da pređe reku Drinu kod Višegrada, kao i ostale jedinice koje su bile predviđene za prodor u Srbiju.

Divizijama NOV koje su prodrle u Srbiju pridružio se veliki broj novih dobrovoljaca, tako da su imale po šest do osam hiljada boraca. U Srbiji je do prvih dana oktobra formirano još jedanaest brigada, od kojih su obrazovane tri divizije. U južnoj Srbiji je obrazovan 13. korpus od četiri, a u istočnoj Srbiji 14. korpus od tri divizije.

Radi uspešnijeg dejstva, na osnovi Naredbe Vrhovnog komandanta, 15. septembra formirana je 1. armijska grupa NOVJ od devet divizija, u koju su ušli 1. proleterski korpus (1. 5. 6. 17. i 21. divizija) i 12. korpus (16, 36. i 11, a početkom oktobra i 28. divizija). Zadatak ove grupe bio je da oslobodi preostali deo zapadne Srbije i Šumadijesa Beogradom, ada 13. i 14. korpus u isto vremedejstvuju u južnoj i istočnoj Srbiji, posebno na komunikacije koje vode dolinama Južne i Velike Morave i Timoka.

Nastupajući i razbijajući neprijateljske snage na planinama Jagodnji, Povlenu, Ceru i Iverku, jedinice 12. korpusa NOV do kraja septembra izbile su na reku Savu. Prvi proleterski korpus zauzeo je Maljen i Suvobor, dok je deo njegovih snaga, posle trodnevnih borbi, oslobodio Valjevo, a potom Lajkovac i Lazarevac. Operativ-, na grupa divizija nastupala je preko Užica, Užičke Požege, Gornjeg Milanovca i izbila u Aranđelovac, koji je oslobodila 20. septembra, a zatim prenela dejstva ka Topoli.

Prostor između Kumanova i Leskovca zauzeo je 13. korpus NOV i porušio komunikacije, tako da su nemačke jedinice Grupe armija »E«, koje su pristizale iz Grčke, bile primorane da se preko Skoplja i Kosova prebacuju na sever dolinom Ibra.

Četrnaesti korpus NOV oslobodio je Knjaževac, Zaječar i Negotin. Pošto su jedinice Crvene armije izbile na Dunav, Glavni štab Srbije je 12. septembra, radi sadejstva s njima, uputio svoje predstavnike na levu obalu Dunava. Delegacija je, u pratnji jednog bataljona i jednog konjičkog eskadrona 23. divizije, prešla Dunav kod sela Radujevca (u blizini Negotina) i 13. septembra stupila u vezu s trupama Crvene armije. Tako su snage NOVJ i Crvene

Peta udarna diviziju na Kopuoniku, avgusl 1944.

Jedinice 13. korpusa NOVJ u nastupanju od Leskovca prema Nišu, septembar 1944.

armije, koje su više od tri i po godine neprekidnih i teških borbi za iste ideale i udaljene hiljadama kilometara, uspele i da neposredno sadejstvuju u zajedničkoj borbi do konačne pobede.

U ovim borbama u Srbiji su potpuno razbijene kvislinške i četničke oružane snage.

Tako su stvoreni svi uslovi da 17 divizija NOVJ (oko 100.000 boraca) pređu u ofanzivu za konačno oslobođenje Srbije. I baš tih dana je predsednik NKOJ i Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito avionom otputovao za Krajovu (Rumunija), a potom, 21. septembra, u Moskvu gde su vođeni razgovori sa sovjetskom vladom i Vrhovnom komandom Crvene armije. Tom prilikom potpisan je Sporazum s Vrhovnom komandom Crvene armije o saradnji i koordinaciji operacija jedinica Crvene armije i NOVJ u istočnom delu teritorije Jugoslavije. Njime je predviđeno da jedinice Crvene armije napuste Jugoslaviju čim završe operacije i da se rejonima u kojima se budu nalazile jedinice Crvene armije uvažavaju sve funkcije građanske administracije NKOJ-a — u stvari vlast narodnooslobodilačkih odbora. Ova saradnja imala je za Crvenu armiju širi operativno-strategijski značaj u odnosu na front prema Nemačkoj, jer je oslobođenjem Beograda učvršćeno i obezbeđeno levo krilo njenih snaga za napad na Budimpeštu. Sem toga, Državni komitet odbrane Sovjetskog Saveza doneo je odluku da Jugoslaviji preda vazduhoplovnu grupu i naoružanje i opremu za 12 pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije, da pripadnike NOV primi na školovanje u vojne škole Crvene armije i da joj isporuči 100 vagona

Nastupanje jedinica 17. divizije prema Beogradu, 12. oktobar 1944.

hrane. Ovaj Sporazum bio je veoma značajan za dalje afirmisanje nove Jugoslavije, jer je, po svom sadržaju, Jugoslavija posredno priznata kao saveznička zemlja (priznati su teritorijalni organi vlasti).

Na povratku iz Moskve Tito se u rumunskom gradu Krajovi 5. oktobra sastao sa delegacijom nove Otečestvenofrontovske Bugarske i dao saglasnost da njene jedinice, pod komandom 3. ukrajinskog fronta, učestvuju u borbama u Jugoslaviji. Tom prilikom potpisan je i sporazum u kojem se, između ostalog, kaže, da su delegati vlade Bugarske *»... izrazili spremnost da učine sve za ispravljanje nepravde koju su narodima Jugoslavije počinili reakcionarni fašistički elementi«.*

U pismu koje je CK BRP(k) 2. novembra 1944. godine uputio Titu govori se o reakcionarnoj ulozi fašističke Bugarske na Balkanu i daje bugarski narod »*.. .gotov da dà* sve *od sebe da bi se što bolje i skorije izbrisao sramni spomen na ono što je tek prošlo... dugujemo večnu blagodarnost za podršku i bratsku pomoć kojom su se naši prvi partizanski odredi stvarali kod vas«.*

Vrhovna komanda Crvene armije odredila je za dejstvo preko istočnog dela uže Srbije jedinice iz sastava 3. ukrajinskog fronta: 57. armiju (75, 68. i 64. pošadijski korpus) 4. gardijski mehanizovani korpus, 236. pešadijsku diviziju, 5. samostalnu gardijsku motorizovanu brigadu, 1. gardijski utvrđeni rejon, 17. vazduhoplovnu armiju i Dunavsku ratnu flotilu. S ovim snagama sadejstvovale su jedinice 10. gardijskog korpusa 46. armije 2. ukrajinskog fronta i bugarske snage podržane delom 5. vazduhoplovne armije.

Jedinice Crvene armije forsirale su Dunav 22. septembra između Oršave i Turn Severina i nastavile nastupanje pravcima: Stubik — Kučevo — Požarevac, Slatina — Žagubica — Petrovac na Mlavi i Zaječar — Boljevac — Paraćin. Za to vreme 14. korpus NOV ovladao je komunikacijama koje od Negotina vode ka Požarevcu i od Zaječara ka Petrovcu.

Komandant sovjetske 57. armije uputio je 5. gardijsku motorizovanu brigadu sa delovima 68. korpusa ka Velikoj Moravi, koju su forsirali noću 9/10. oktobra, a zatim obrazovali mostobran na njenoj levoj obali.

Ofanziva u Srbiji 1944.

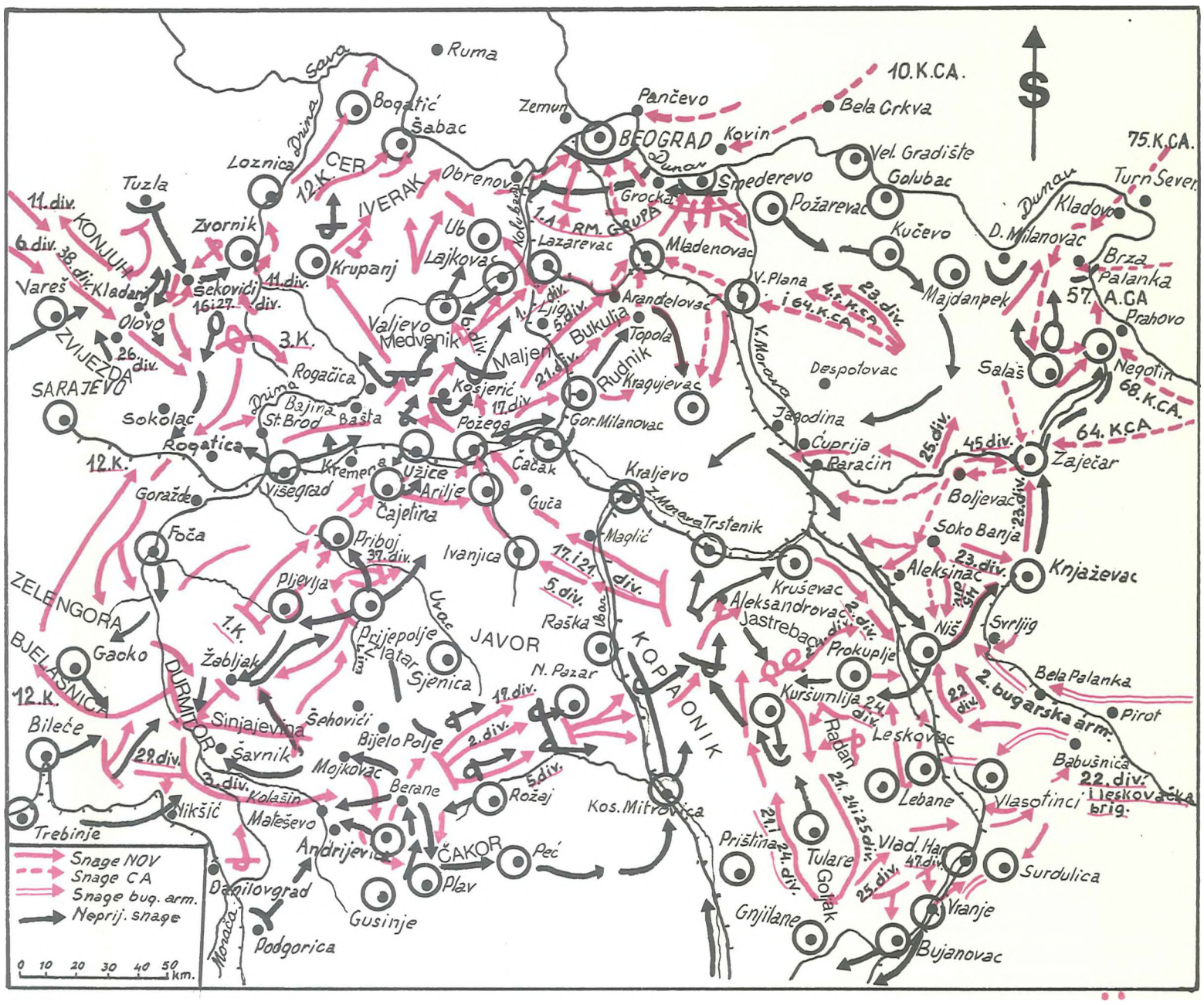

I ukom borbi zu oslobođenje Beogradu is/ioljavuno je lesno sade/sivo Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i motorizovanih jedinica Crvene armije.

Snage sovjetskog 64. korpusa i 45. divizija NOV, u sadejstvu sa delovima sovjetskog 4. mehanizovanog korpusa, vodile su 8. oktobra kod Zaječara borbu protiv okruženih nemačkih jedinica, a potom nastavile prodor ka Jagodini (Svetozarevu).

Jedinice Crvene armije i NOVJ nastupale su preko Boljevca ka Aleksincu i preko Knjaževca i Svrljiga ka Nišu.

Postoje pretrpela teške gubitke, nemačka 1. brdska divizija bila je primorana da se povuče ka Požarevcu.

U borbama koje su trajale od 8. do 14. oktobra jedinice NOVJ, Crvene armije i Otečestvenofrontovske bugarske armije oslobodile su Niš. Povlačeći se iz Niša, 7. SS divizija bila je izložena udarima 24. i 47. divizije NOV, bugarske tenkovske brigade i sovjetske avijacije. Između Niša i Prokuplja ona je potpuno razbijena, tako da je samo jedan njen deo uspeo da se priključi nemačkim snagama koje su branile Kraljevo.

Sovjetski 64. korpus i 2. proleterska divizija oslobodili su Kruševac i nastavili dejstvo ka Kraljevu, a sovjetski 68. korpus i 17. divizija NOV nadirali su pravcem Lapovo—Topola ka Kragujevcu i Čačku. Tako su nemačkoj Grupi armija »E«, koja se povlačila *iz* Grčke, ne samo presečene komunikacije Skoplje—Niš, nego i ugrožene komunikacije Skoplje—Kraljevo prema severozapadu.

Treba istaći da su jedinice NOVJ u Makedoniji i na Kosovu, na južnom krilu tri savezničke armije vodile neprekidne borbe, dok su na zapadu 1. armijska grupa i ostale jedinice NOVJ dejstvovale u bliskoj pózadini nemačkih snaga, dovodile ih u veoma tešku situaciju i na taj način posredno olakšavale njihova dejstva.

Severno od Dunava sovjetska 46. armija je, nastupajući ka Kikindi, Petrovgradu (Zrenjaninu), Vršcu i Beloj Crkvi, izbila na lugoslovensko-rumunsku granicu. Ona je zajedno sa dvema brigadama i grupama odreda NOVJ napredovala ka Tisi, dok su neki delovi s 12. vojvođanskom brigadom noću 8/9. oktobra prešli Dunav i oko 10 kilometara istočno od Beograda, na desnoj obali, uspostavili mostobran. Tada je NOVJ imala 15 korpusa, odnosno 50 divizija i dve operativne grupe, 16 samostalnih brigada, 130 partizanskih odreda, ratnu mornaricu, jedinice avijacije - ukupno oko 400.000 boraca.

Jedinice 1. armijske grupe NOVJ, koje su se spojile sa delovima sovjetske 57. armije, zajedno su nastupale ka Beogradu. U borbama za zauzimanje prilaza Beogradu one su do 14. oktobra zauzele najjači položaj — Avalu i oslobodile Požarevac i Obrenovac.

Da bi Beograd što duže branili, Nemci su organizovali tri pojasa: prvi — spoljnu odbranu zasnovanu na dobro utvrđenim zemljišnim objektima i naseljima, drugi — uporišta na ivicama grada i, treći — jake otporne tačke u okviru pet čvorova unutar grada.

Štab 1. armijske grupe NOVJ i Štab sovjetskog 4. gardijskog mehanizovanog korpusa odlučili su da Beograd napadnu s juga, probiju nemačku odbranu i prodru na severnu ivicu grada, zauzmu Kalemegdan i Most na Savi, koji spaja Beograd s Zemunom, da bi na taj način pocepali nemačke snage na dva dela i pojedinačno ih uništili.

Napad je počeo 14. oktobra, posle snažne artiljerijske pripreme iz 300 artiljerijskih oruđa. U prvom ešelonu napadalo je šest divizija NOVJ, jedna sovjetska gardijska tenkovska i dve gardijske mehanizovane brigade i motociklistički bataljon, a u drugom ešelonu jedna gardijska i jedna pešadijska sovjetska divizija. Rezervu su činile dve divizije NOVJ i jedna sovjetska motomehanizovana brigada. Oko 2.000 pripadnika NOP-a u gradu potpomagalo je ovaj napad. Ove snage su podržavale: jedna bombarderska, dve lovačke i tri jurišne sovjetske avio-divizije. Dunavska ratna flotila, šesnaest artiljerijskih i minobacačkih pukova, protivavionske i inženjerijske jedinice. I pored žilavog

Oslobođenje Beograda 1944.

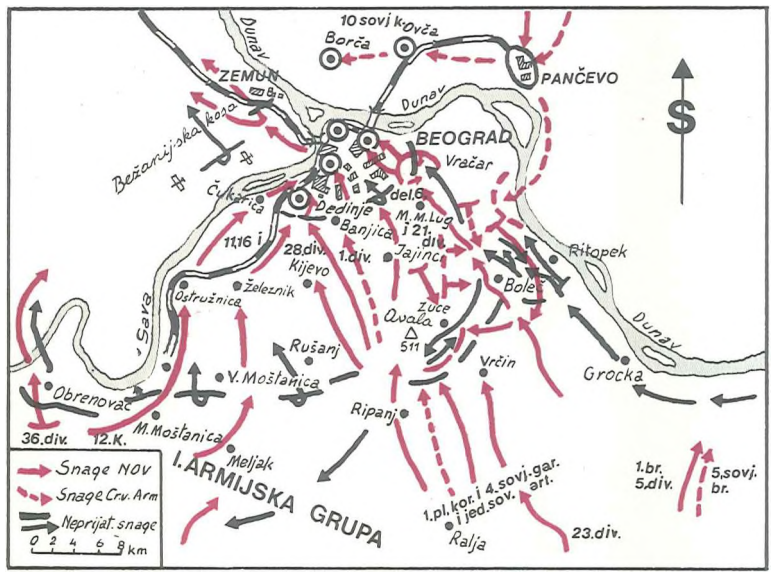

nemačkog otpora, znatan deo grada bio je oslobođen već 15. oktobra.

Na pravcu Smederevo-Beograd nemačka grupacija, kojom je komandovao komandant nemačke 1. brdske divizije, činila je velike napore da se spoji s okruženim snagama za odbranu Beograda. Delovi koji su se probili u istočni deo grada, razbijeni su 16. oktobra, a sovjetski 75. korpus oslobodio je Smederevo. Ove nemačke snage su se našle u izvanredno teškoj situaciji, te su u četvorodnevnim borbama potpuno razbijene, tako da se svega oko 5.000 vojnika, u manjim grupama, probilo do Šapca. U daljim borbama, snažnim dejstvom jedinica Crvene armije i NOVJ, nemačke snage su sve više sabijane na mali prostor. Dvadesetog oktobra Beograd je oslobođen, a posle dva dana i Zemun.

Beogradska operacija zauzima značajno mesto u završnoj etapi rata. Oslobođenjem ovog važnog komunikacijskog čvora Balkana propala je zamisao nemačke Vrhovne komande aa stabilizuje front u Srbiji. Umesto povlačenja preko Beograda, Grupa armija »E« našla se u teškoj situaciji, tako da se morala povlačiti kroz Sandžak i besputne krajeve Jugoslavije, i to pod neprekidnim udarcima jedinica NOVJ. Povlačenje ovih snaga ubrzalo je oslobođenje Albanije i Grčke.

U ovim borbama nemačke snage su imale oko 15.000 mrtvih i ranjenih i 9.000 zarobljenih. Jedinice Crvene armije i NOVJ ispoljile su izvanrednu hrabrost i skladno sadejstvo u toku čitave operacije.

Oko 2.000 Beograđana već prvili dana horhe z a Beograd pridružilo se oslobodiocima svoga grada.

Sovjetski vojnik i borac Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije čuvaju grupu zarobljenih nemačkih vojnika.

Zastava slobode na zgradama Beograda, 20. oktobar 1944.

Prva proleterska divizija u oslobođenom Beogradu, 20. oktobar 1944.

Sovjetski tenkovi prolaze ulicama Beograda za vreme parade u čast oslobođenja grada.

U borbama za oslobođenje glavnog grada Jugoslavije dalo je živote oko 1.000 sovjetskih i oko 3.000 jugoslovenskih boraca.

Pored snaga Crvene armije, u Beogradskoj operaciji je učestvovala najveća grupacija koju je do tada ostvarila NOVJ na jednom pravcu. Njene jedinice su ispoljile puno sadejstvo sa oklopnim, artiljerijskim, pešadijskim i inženjerijskim snagama. Naoružane grupe građana odigrale su važnu ulogu u zauzimanju i čuvanju pojedinih objekata. Od rušenja su sačuvani Most na reci Savi, zgrada Radio-Beograda, Glavni vodovod, Glavna pošta, Električna centrala i drugi objekti. Većina građana pružala je punu pomoć jedinicama u toku borbi za oslobođenje grada.

Oslobođenjem Beograda oslobođena je gotovo cela Srbija, a oslobođenjem istočnih delova zemlje stvorena je prostrana konačno oslobođena teritorija sa potpuno stabilizovanom pozadinom, kao značajan izvor za popunu jedinica ljudstvom, za snabdevanje fronta materijalnim potrebama i pripremu jedinica za nastavljanje ofanzive prema zapadu radi konačnog oslobođenja Jugoslavije.

Jedinice NOVJ preuzele su deo fronta od reke Drave do Jadranskog mora, odnosno deo obruča koji je počeo da se steže oko fašističkih nemačkih oružanih snaga u Evropi, i tako vežu za sebe znatne snage neprijatelja.

Uz podršku sovjetske artiljerije, 12. i 1. korpus NOVJ prešli su Savu kod Obrenovca južno od Stare Pazove. Oni su do 10. novembra slomili nemačku odbranu zapadno od Sremske Mitrovice i izbili na liniju Ilok — ušće reke Bosuta u Savu. Kad je nastavljen napad, sovjetski 68. pešadijski korpus je prodro blizu Vukovara, a 1. proleterski korpus NOVJ do 15. decembra blizu Vinkovaca. Zatim je 25. decembra — radi dejstva u Mađarskoj — 68. korpus povučen preko Dunava, a njegov deo fronta posele su 3. i 8. divizija NOVJ i bugarska 1. armija, koja je ubrzo prebačena u Mađarsku.

Posle forsiranja reke Tise, sovjetska 46. armija je krenula ka Budimpešti, a 57. armija i 51. divizija NOV forsirale su Dunav kod Batine i nastavile dejstva u Baranji. Kad je 57. armija prešla u Mađarsku, 12. korpus NOV je poseo levu obalu Drave od njenog ušća do železničke pruge Pečuj — Podravska Slatina. Na tom delu fronta 12. korpus je vodio borbe protiv nemačkih snaga, obezbeđujući time levi bok 3. ukrajinskog fronta Crvene armije.

U Makedoniji je narod masovno stupao u jedinice NOV, tako daje do sredine oktobra formirano sedam divizija (41,42,48,49,50, 51. i Kumanovska), koje su ušle u sastav 15, 16. i Bregalničko-strumičkog korpusa.

Posle kapitulacije fašističke Bugarske, okupacione snage njene 5. armije, sem neznatnog dela, nisu se pridružile jedinicama NOVJ. Bugarske jedinice su stupile u borbu protiv nemačkih snaga tek posle stvaranja Otečestvene-frontovske bugarske.

Jedinice bugarske 1. armije zajedno sa jedinicama NOVJ dejstvovale su od granice ka Kumanovu, kojeg su zajedno sa Kumanovskom divizijom oslobodile 11. novembra, a zatim su prestala njena dejstva u Makedoniji. Tako su se dejstva ove armije završila ispred Kočana. Jedinice bugarske 4. armije i NOVJ prinudile su nemačku 22. diviziju da 13. novembra napusti Berovo i Pehčevo. Štip je još 8. novembra oslobodila 50. divizija NOVJ, a Veles 42. divizija 9. novembra. Trinaestog novembra, jedinice 42. divizije i 16. brigade oslobodile su Skoplje. Ubrzo posle toga oslobođena je cela Makedonija, pa su neke jedinice NOVJ posele jugoslovenačko-grčku granicu. Reorganizovan i brojno ojačan 15. korpus je upućen iz Makedonije radi učešća u borbama sa ostalim jedinicama za konačno oslobođenje zemlje.

Beograđani su razdragano pozdravili svoje oslobodioce pripadnike Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije.

Četa pionira u novim partizanskim uniformama u oslobođenom Beogradu. 1944.

Vrhovni komandant NOVJ Josip Broz Tito na Banjici. krajem oktobra 1944.. govori jedinicama NOVJ koje su učestvovale u oslobođenju Beograda.

Treća makedonska brigada u selu Ramno na Kozjaku, 1944.

Do 16. novembra vođene su žestoke borbe protiv nemačkih snaga koje su štitile povlačenje nemačke Grupe armija »E« dolinom Ibra preko Kraljeva ka Drini. U tim borbama su učestvovale snage Otečestvenofrontovske bugarske 2. armije, i 13. korpusa NOVJ u rejonu Kuršumlije, Bujanovca i Kosova polja. Na Kosovu se u to vreme naglo širio oslobodilački pokret, te je formirano sedam brigada koje su vodile borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Ove brigade, 22, 24. i 46. divizija NOVJ, zajedno s jedinicama 3. i 5. brigade NOV Albanije i delovima 2. armije Otečestvenofrontovske bugarske, oslobodili su Kosovo do 22. novembra 1944. godine, kada se bugarska 2. armija vratila u Bugarsku. Poslednje nemačke jedinice su još 16. novembra napustile Kosovo i povukle se prema Kraljevu.

Posle oslobođenja Kosova i Metohije formirana je još jedna brigada, Brigada narodne odbrane i 52. divizija. U decembru su otpočele borbe protiv kontrarevolucionarnih albanskih snaga koje su razbijene do kraja marta. Znatan broj boraca sa Kosova je upućen u druge jedinice koje su učestvovale u borbama za konačno oslobođenje zemlje.

Vrhovni štab NOVJ predložio je Vrhovnom štabu Narodno-oslooodilačke vojske Albanije da dve albanske divizije učestvuju u zajedničkim borbama sa jedinicama NOVJ radi učvršćivanja dalje solidarnosti, što je Vrhovni štab NOV Albanije prihvatio, jer je to bilo u skladu i sa dotadašnjom saradnjom. Naime, još od 1941. godine u Albaniji su se nalazili predstavnici CK KPJ radi međusobne saradnje i prenošenja iskustava iz Jugoslavije.

I u Albaniji su dejstvovale partizanske jedinice NOVJ 1943. kod Peškopeje Šarplaninski odred, 1944. godine 1. kosovska brigada, a u Malesiji Kosovski bataljon i druge jedinice. Albanska 5. divizija upućena je u borbu na Kosovo, a 6. divizija u Crnu Goru.

Jedinice sovjetskog 68. korpusa i 17. divizije NOV, 21. oktobra, posle trodnevnih borbi, oslobodile su Kragujevac. Potom su 68. korpus i 2. proleterska divizija 29. novembra, posle četrdeset i jednog dana borbi, zauzeli Kraljevo. Nemačke snage su uporno branile ovo mesto da bi obezvređivale desni bok Grupe armija »E« prilikom njenog povlačenja. Potom je 68. korpus upućen u Srem, a ostale snage su nastavile borbu i 16. decembra oslobodile Užice.

Pošto je Srbija oslobođena, 3. decembra je formirana Južna operativna grupa od pet divizija NOV (17, 23, 25, 28. i 45), koja je forsirala Drinu i usmerila dejstva ka dolini Bosne, ometajući povlačenje namačke Grupe armija »E« ka dolini Save.

Nemački 91. korpus se uz velike napore povlačio preko Sjenice i Prijepolja ka Višegradu, a 21. korpus od Skadra preko Podgorice ka Mostaru. Jedinice 2. korpusa NOV priširile su slobodnu teritoriju između Podgorice, Nikšića, Višegrada, Sjenice i Andrijevice.

Primorska operativna grupa NOV i delovi italijanske divizije »Garibaldi« su do 22. novembra oslobodili Boku Kotorsku, a zatim, zajedno s 29. divizijom NOV — Trebinje i Herceg-Novi. Dvadeset deveta divizija je 18. oktobra oslobodila Dubrovnik, a potom i južnu Hercegovinu.

U Crnoj Gori i delu Hercegovine nemačke jedinice su se nalazile i, vanredno teškoj situaciji — pretrpele su znatne gubitke i, povlačeći se, ostavljale teža vozila i naoružanje (posebno 21. korpus). S jedinicama 2. korpusa NOVJ sadejstvovala je 6. divizija NOV Albanije od Podgorice do Priboja, a albanska 5. divizija u borbama između Bijelog Polja i Prijepolja.

Čelo jedinica 42. divizije NOVJ u oslobođenom Skoplju, 1944.

Kolona boraca I. kosovsko-metohijske brigade na maršu.

U toku oktobra Centralni komitet, Vrhovni štab i ostala najviša tela su sa Visa došli u Beograd, u koji je, iz Krajove, stigao i Vrhovni komandant maršal Tito. Beograd je postao sedište političkog i vojnog rukovodstva nove Jugoslavije. Nacionalni komitet i Vrhovni štab doneli su značajne odluke za političku i privrednu konsolidaciju Jugoslavije u cilju ulaganja napora za njeno konačno oslobođenje i učvršćenje njenog međunarodnog položaja.

BORBE U CENTRALNOM I ZAPADNOM DELU ZEMLJE

U Centralnom i zapadnom delu Jugoslavije jedinice NOV, svojim neprekidnim dejstvima, onemogućavale su nemačkim formacijama da uspostave jedinstveni front. Ova dejstva su posredno uticala i na uspešnije borbe u istočnim delovima zemlje, jer su vezivale znatne neprijateljske snage. Posebno je značajno dejstvo 3. i 5. korpusa NOVJ, jer se nemačka Grupa armija »E« povlačila preko Sarajeva i dolinom reke Bosne.

Jedinice 3. korpusa su 17. septembra oslobodile Tuzlu i nastavile dejstva, da bi Južnoj operativnoj grupi divizija olakšale da iz Srbije pređe na levu obalu Drine. Posle prelaska Drine, ova grupa je dejstvovala u istočnoj Bosni — prema Bijeljini, Brčkom, Doboju i Vlasenici.

Jedinice 5. korpusa oslobodile su gotovo celu srednju i zapadnu Bosnu i usmerile dejstva ka Banja Luci. Na prostoru od Banja Luke do reke Save branila se grupa od oko 10.000 ustaško-domobranskih vojnika i manjih nemačkih i četničkih snaga. Jedinice 5. korpusa su 18. septembra napale Banja Luku, ali su se morale povući, jer je neprijatelj uputio pojačanja za odbranu grada. Oko Travnika su vođene teške borbe sve do 19. februara 1945. kada je konačno oslobođen.

Sa ostrva Visa 26. divizija je 11. septembra otpočela desant i oslobodila ostrva Brač, Hvar, Korčulu, Mljet i poluostrvo Pelješac.

Povlačeći se od Dubrovnika ka Metkoviću, nemačka 369. legionarska divizija bila je izložena dejstvu 26. i 29. divizije. Pošto

Šesnaesta muslimanska brigada na proslavi godišnjice formiranja u oslobođenoj Tuzli.

Artiljerija 19. divizije na položaju za vreme borbi za oslobođenje Knina, 1944.

Peta kozaračka brigada forsira reku Savu (kod Obrenovca) pri prelazu iz Srbije u Srem, oktobar 1944.

Zarobljeni nemački vojnici u borbama za oslobođenje Knina, od 1. do 4. decembra 1944.

Prva bokeljska brigada ulazi u Rijeku Crnojevica, decembar 1944.

Jedinice IO. korpusa NO VJ na maršu iz Kranjske gore za Korušku, jesen 1944.

Delovi motorizovanih jedinica i artiljerija 2. udarnog korpusa u oslobođenom Nikšiću, septembar 1944.

Ranjenici 29. hercegovačke divizije u Trebinju, 1944.

nije mogla odoleti njihovim napadima, ova divizija je potučena i prinuđena da se bez teškog naoružanja i prevoznih sredstava povuče ka Mostaru.

Jedinice 8. korpusa NOVJ oslobodile su obalu od ušća reke Neretve do Splita i srednjedalmatinsko obalsko zaleđe. Posle opsežnih priprema, 8. korpus je 26. novembra otpočeo bitku za Knin, gdje je okružio nemačku grupaciju. Pritisak snaga NOV, potpomognutim tenkovskim i artiljerijskim jedinicama, prisilio je nemačku 264. i 373. diviziju na predaju. Neprijatelj je imao preko 10.000 mrtvih i zarobljenih.

Jedinice NOVJ su u toku septembra porušile komunikacije u obalskom pojasu Hrvatskog primorja, a i u oblasti Zagreba i Ljubljane. Tako su jedinice 4, 11. i 8. korpusa uspešno dejstvovale između Zagreba i Karlovca, između Une i Kupe, severozapadno od Bihaća, između Karlovca, Ogulina i severnih ogranaka Plješevice, između Ogulina i Knina, Ogulina i Rijeke i na komunikacijama koje vode od Rijeke ka Ljubljani i Trstu. Krajem decembra vršen je snažan pritisak na nemačke snage u širem rejonu Bihaća.

Zbog svih ovih dejstava, položaj nemačkih i kvislinških jedinica bio je veoma težak, jer je cela nemačka balkanska grupacija odstupala ka severozapadnom delu Jugoslavije.

Nemačke i ustaško-domobranske snage su krajnjim naporima branile svoja uporišta između Save i Drave. U prvoj polovini septembra, 6. i 10. korpus su zauzeli više takvih uporišta, posebno na komunikacijama između Zagreba, Bjelovara i Varaždina. Posle toga su oba korpusa upućena u rejon između slavonskih planina i Drave i zauzela ceo taj prostor s Podravskom Slatinom i Viroviticom. Tako su nemačke snage lišene važnih rokadnih komunikacija od Vinkovaca ka Virovitici, Varaždinu, Mariboru i Gracu, kao i železničkih mostova ka Pečuju i Kapošvaru.

Dejstvujući između Slavonskog Broda i Osijeka, 6. korpus je sadejstvovao s 1. proleterskim korpusom u Sremu i 12. korpusom na Dravi. Trideset druga divizija 10. korpusa došla je u dodir sa sovjetskom 233. divizijom, koja je prešla Dravu i 8. decembru ušla u Viroviticu.

Jedinice 4. operativne zone Slovenije uništile su veći deo komunikacija u Štajerskoj. Zajedno s jedinicama 7. korpusa porušile su Most na Savi kod Litije i oslobodile više mesta između

Pohorja i Kamniških planina i tako onemogućile saobraćaj od Ljubljane preko Kamnika ka Dravogradu. S obzirom na značaj saobraćaja na ovom pravcu, za njegovo obezbedenje sredinom oktobra upućena su četiri nemačka puka.

Da bi na jugoslovenskoj teritoriji u Štajerskoj izgradili deo fronta, Nemci su iz jugozapadne Mađarske prebacili svoje snage koje su bile predviđene za odbranu fronta od Blatnog jezera do Riječkog zaliva. U ostalom delu Slovenije i Slovenačkog primorja dejstvovali su 7. i 9. korpus, posebno na komunikacijama, i cele zime vodili borbe s jakim nemačkim snagama.

Uspešna dejstva jedinica NOVJ u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, onemogućila su Nemcima da stabilizuju pozadinu fronta u Jugoslaviji, tako da su nemački komandanti mogli odavde da izdvoje i upute ka Beogradu i Budimpešti samo manje snage.

Još u avgustu 1944. formiran je Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) od osam divizija, sa zadatkom da štiti slobodne teritorije, obezbeđuje državne granice i da se bori protiv kontrarevolucionarnih snaga.

U 1944. godini, na osnovi Naredbe Vrhovnog štaba, izgrađeni su mnogi pomoćni aerodromi radi prihvata materijala i evakuacije ranjenika. Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 29. oktobra 1944. godine formiranje Štab vazduhoplovstva NOVJ.

JAČANJE FEDERATIVNE VLASTI I SPORAZUM TITO—ŠUBAŠIĆ

Posle zasedanja u Jajcu preduzeto je više mera za sprovođenje odluka AVNOJ-a da se dovrši federativno uređenje državne zajednice i da se još više razviju i ojačaju narodnooslobodilački odbori. U Kolašinu je 16. februara 1944. godine održano Drugo, a od 13. do 15. jula i Treće zasedanje Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke; Narodnooslobodilačko veće Slovenije saštalo se 19. i 20. februara u Črnomelju; Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske održalo je svoje Treće zasedanje 8. i 9. maja u Topuskom; Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine 30. juna i 1. jula u Sanskom Mostu, a Antifašističko veće narodnog oslobođenja Makedonije osnovano je 2. avgusta u manastiru Prohor Pčinjski. Od 9. do 12. novembra u Beogradu je održana Velika antifašistička skupština Srbije.

U Malesiji (kod Đakovice) 31. decembra 1943. i l.i 2. januara 1944. godine održana je Konferencija predstavnika Kosova i Metohije na kojoj je izabran Oblasni narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju. U selu Belegišu (u Sremu) od 10. do 13. marta 1944. godine održana je Konferencija Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora na kojoj je naziv Pokrajinski preimenovan u Glavni narodnooslobodilački odbor za Vojvodinu.

Zemaljska narodnooslobodilačka veća su prihvatila i potvrdila odluke i Deklaraciju Drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu o federativnom uređenju Jugoslavije i istakla da su one delo pravih narodnih predstavnika iz svih krajeva zemlje. Ona su objavila da će izvršavati sve obaveze koje proističu iz donetih odluka i Deklaracije. Posebno su naglasila želje naroda o samoopredelenju i da ižbegličkoj vladi oduzimaju pravo da ih predstavlja u inostranstvu, jer je AVNOJ njihov jedini zakoniti predstavnik.

Deklaracija o pravima naroda i građana, zemaljska veća su garantovala ravnopravnost naroda i narodnosti, građansku i versku ravnopravnost, pravo vlasništva, pravo izbora predstavnika i obavezu građana da stupaju u NOV i POJ i da se bore za oslobođenje zemlje. Veća su regulisala sastav, način izbora i rad narodnooslobodilačkih odbora.

Za upoznavanje i tumačenje odluka AVNOJ-a, u vojsci i narodu angažovali su se Koministička partija i ostale društveno-političke organizacije, tako da se duh AVNOJ-a, pored postignutih uspeha u borbi protiv okupatora i kontrarevolucionarnih snaga, snažno osećao u čitavoj zemlji, davao polet za dalju borbu i osiguravao konačnu pobedu. Priznanje NOVJ od strane saveznika narod je pozitivno ocenio i pridavao mu veliki značaj, ali nije mogao da shvati zašto saveznici ne priznaju AVNOJ i NKOJ već i dalje održavaju diplomatske odnose sa izbegličkom kraljevskom vladom koja — izuzev onih koji su se borili na strani okupatora — nije imala oslonca u zemlji, iako je NOVJ na Konferenciji u Teheranu, posle toliko duge i teške borbe, i formalno dobila status savezničke armije. Zbog takvog nezadovoljstva naroda u odnosu na držanje zapadnih saveznika, dolazilo je do otvorene kritike, pa čak i u štampi, tako da je generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito 30. januara 1944. godine, u ime CK KPJ, uputio direktivno pismo svim rukovodstvima KPJ, u kojem je istakao da se izbegava sektaški stav preme Velikoj Britaniji i SAD, da treba isticati sve što čine pozitivno, da će rukovodstva NOP-a odgovoriti na klevete i laži kad bude trebalo, a *»... u pogledu kralja i monarhije držati se odluka A VNOJ-a, ne preterivati i ne pridavati kralju veći značaj nego što ga ima. Izbegavati sitne polemike i čuvati dostojanstvo. Ali, na zborovima pustiti narodu da kaže svoje mišljenje o kralju i monarhiji«.*

Međutim, bez obzira na stvarnost u Jugoslaviji, zapadni saveznici nisu se mogli lako odreći monarhije koja je više odgovarala njihovim pogledima na svet, te je Čerčil preduzeo inicijativu da dođe do kompromisa između rukovodstva nove Jugoslavije i vlade u emigraciji, kako bi se održali i monarhija i kapitalističko uređenje u Jugoslaviji. Bez obzira na potpuno različita gledanja zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza na narodnooslobodilačku borbu i buduće uređenje Jugoslavije, ipak je postignuta saglasnost da se radi na tome da dođe do kompromisa. To pokazuje i pismeno saopštenje od 21. decembra 1943. godine koje je ambasador Sovjetskog Saveza u Londonu predao britanskom ministru spoljnih poslova da sovjetska vlada *»deli gledište britanske vlade da je u interesu borbe jugo slovenskih naroda protiv nemačkog okupatora potrebno da NOP i monarhija pokušaju da nađu osnovu za saradnju«* i da je *»spremna da učini sve što je mogućno da se nađe kompromis između ovih dveju strana«.* Interesantno je da je britansko ministarstvo inostranih poslova posle toga, 25. decembra, uputilo Čerčilu telegram (tada se Čerčil nalazio van Velike Britanije — prim. P. B.) u kojem se kaže: *»Naša politika mora da se osloni na tri nova faktora: Partizani će zavladati u Jugoslaviji. Oni su za nas u vojnom pogledu od tako velike vrednosti da im moramo pružiti punu podršku. Vojni razlozi su važniji od političkih. U najvećoj meri može se posumnjati u tačnost shvatanja da monarhiju i dalje treba smatrati elementom jedinstva u Jugoslaviji«.* Istog dana je i britanski ambasador kod izbegličke kraljevske jugoslovenske vlade u Kairu uputio telegram svojoj vladi: *»Partizani će biti vladari Jugoslavije... Sasvim je sumnjivo da li se u Jugoslaviji može i dalje monarhija da smatra kao element uređenja».*

Vrhovni komandant Josip Iiro: Tito dolazi na Vis, jun 1944.

Josip Broz Tito govori borcima 1. dalmatinske brigade na Visu, 1944.

Pored svega toga, Čerčil je u Parlamentu 21. februara 1944. godine u svom govoru, ističući pozitivnu ulogu *»partizanskog pokreta«* i hvaleći Tita kao *»istaknutog vodu«,* ipak konstatovao: *»Kakav je, dakle, položaj kralja Petra i kraljevske vlade u Kairu? ... Kralj Petar je pobegao ...i našao utočište u ovoj zemlji zajedno sa novom kraljevskom jugoslovenskom vladom. Mi se ne možemo odvajati od njega ni na koji način«.* Ovo nedvosmisleno pokazuje da je predsednik vlade Velike Britanije bio na strani monarhije i da će učiniti sve što bude u njegovoj moći da odgodi legalizaciju Narodnooslobodilačkog pokreta i produži podršku snagama kontrarevolucije. Ovim se komplikovao međunarodni položaj nove Jugoslavije, jer se nije mogla isključiti mogućnost da se britansko-američke snage, pod izgovorom borbe protiv Nemaca, iskrcaju na tlu Jugoslavije i da se na taj način olakša i povratak na vlast starog poretka.

U pismu od 8. januara 1944. godine Čerčil je izvestio predsednika NKOJ-a Tita da više neće davati materijalnu pomoć niti podršku D. Mihailoviću već samo NOVJ, ali da će i dalje s kraljem ostati *»u zvaničnim odnosima«* i da želi da dođe do sporazuma između kralja i vlade u zemlji. Mesec dana kasnije Tito je odgovorio da saveznici treba da priznaju Nacionalni komitet kao jedinu vladu Jugoslavije, da treba raspustiti vladu Kraljevine Jugoslavije, s tim da NKOJ-u obavezno podnose račun o potrošenom novcu, da se raspuste formacije D. Mihailovića, da AVNOJ neće odbiti saradnju s kraljem ako bi se potčinio njegovim odlukama i da će narod slobodnom voljom, posle oslobođenja zemlje, odlučiti o sudbini monarhije.

Iako ovakav odgovor nije zadovoljio Čerčila, ipak je nađeno rešenje da Nacionalni komitet pregovara s novom kraljevskom vladom u kojoj neće biti kompromitovanih ličnosti. Čerčil je uspeo da nagovori kralja da dr. Ivanu Šubašiću, bivšem banu Banovine Hrvatske, kome je 1. juna poverio mandat za sastav vlade odobri vođenje pregovora s Nacionalnim Komitetom.

Centralni komitet KPJ je pristao na pregovore, jer je znao da se — zahvaljujući snazi Narodnooslobodilačkog pokreta — neće ostvariti planovi zapadnih saveznika i poražene buržoazije niti uticati na tekovine revolucije i da bi odbijanje inicijative britanske vlade, odnosno saveznika, usporavalo međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Zato je Nacionalni komitet 13. juna odredio delegaciju za pregovore, s Predsednikom na čelu, s tim da se drži odluka AVNOJ-a u Jajcu. Pregovori su otpočeli 14. juna na ostrvu Visu, a 16. juna potpisan je Sporazum kojim je bilo predviđeno da u sastav kraljevske vlade uđu demokratske ličnosti koje nisu bile protivnici Narodnooslobodilačkog pokreta. Sem toga, stavljeno joj je u dužnost da organizuje saveznicku pomoć NOVJ i narodu i da uskladi rad svih predstavništva u inostranstvu za potrebe borbe u zemlji. Ona je bila dužna da izda deklaraciju kojom se AVNOJ i Nacionalni komitet priznaju kao jedina vlast, da prizna NOVJ pod komandom maršala Tita, da osudi sve one snage koje su sarađivale s okupatorom i da pozove narod u borbu. Nacionalni komitet se obavezao da će dati izjavu o Sporazumu i da će se o obliku državnog uređenja odlučiti tek po završetku rata. Čerčil, međutim, s ovim Sporazumom uopšte nije bio zadovoljan, jer je očekivao da će doći do obrazovanja jedinstvene vlade. U blizini Napulja 12. avugusta 1944. godine došlo je do sastanka Tito-Čerčil. Tada je Tito odbio Čerčilov predlog da se sastane s kraljem Petrom. Čerčil je izrazio negodovanje britanske vlade što nije došlo do stvaranja jedinstvene vlade. On je još uvek smatrao da NOP nema pozicija u Srbiji, daje

tamo četnički pokret još jak i da u ostalim krajevima ima izvesnih snaga na koje bi se mogao osloniti. Zbog toga je vršio pritisak da izdejstvuje zajedničku vladu, pa čak i mere za smanjenje slanja naoružanja i ostale pomoći.

Nova kraljevska vlada formirana je 7. jula, a 16. avgusta Šubašić je ponovo došao na Vis na razgovore i objavio Deklaraciju
0 Sporazumu. Njegov predlog da se obrazuje zajednička vlada Nacionalni komitet nije prihvatio.

Kralj je svojim Ukazom od 29. avgusta oduzeo komandu Draži Mihailoviću i maršala Josipa Broza Tita priznao kao jedinog vođu oslobodilačkih snaga Jugoslavije. Tom prilikom i maršal Tito je dao izjavu u kojoj je, između ostalog, istakao da se oslobodilačkom borbom protiv okupatora i njegovih saradnika želi stvoriti demokratska federativna Jugoslavija, *»...a ne uspostavljanje komunizma, kao što nam neprijatelj podmeće«* i odbio *»svaku pomisao da bi oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta silom oružja sprečavale narode da njihova volja dođe do punog izražaja, jer je Narodnooslobodilačka vojska sastavni i najbolji deo naroda«.*

Sporazum Tito-Šubašić je od velikog političkog značaja. Njime nije povređena nijedna odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a
1 Nacionalnog komiteta, niti su ma u čemu dovedene u pitanje tekovine revolucije. Naprotiv, krajem avgusta vlada Sovjetskog Saveza i SAD priznale su vladu Šubašića i podržale Sporazum Tito-Šubašić, tako da je to bila još jedna pobeda na međunarodnom planu, jer su saveznici posle tri godine borbe priznali tekovine NOB. a NOVJ zvanično proglasili savezničkom. O značaju ovog Sporazuma najbolje govori činjenica da su sa nezadovoljstvom i revoltom reagovale reakcionarne snage u zemlji i u emigraciji, jer su smatrale da su izgubile poslednju političku poziciju. I jedni i drugi su se okupljali i rezolucijama osuđivali Sporazum.

Sporazum je omogućio da se sa Šubašićevom vladom na međunarodnom planu otpočnu rešavati neka značajna pitanja. Tako je Nacionalni komitet podneo zahtev dà administracija Ujedinjenih nacija uputi pomoć Jugoslaviji i da saveznici stave zabranu na novčana sredstva Narodne banke Kraljevine Jugoslavije deponovana u savezničkim zemljama i da se Jugoslaviji predaju brodovi jugoslovenske trgovačke mornarice koji su za vreme rata plovili pod savezničkim zastavama. Međutim, svi ovi zahtevi, iako su bili opravdani, nailazili su na teškoće i vršenje pritisak na Nacionalni komitet. Predsednik vlade Šubašić je na Čerčilov zahtev (28. avgusta, a zatim 2, 12. i 29. septembra) ponovo insistirao da se što pre obrazuje jedinstvena vlada. Cilj je bio da se takva vlada obrazuje pre no što se Srbija oslobodi.

U telegramu, upućenom Titu 4. oktobra, Čerčil kaže: *»...da nije učinjen progres ka obrazovanju jedinstvene vlade, koju bi vlada Veličanstva mogla priznati«.*

Na konferenciji u Moskvi, oktobra 1944. godine, preporučeno je Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i kraljevskoj izbegličkoj vladi da što pre obrazuju jedinstvenu vladu. Tada su se vlade SSSR-a i Velike Britanije saglasile da treba »... *provoditi u Jugoslaviji zajedničku politiku u cilju koncentracije svih snaga protiv Nemaca... i u cilju rešavanja unutrašnjih teškoća Jugoslo'venaputem ujedinjenja jugoslovenskog kraljevskog i narodnooslobodilačkog pokreta«.* O ovome je NKOJ 23. oktobra 1944. putem Komunikeja obavestio sva zemaljska veća.

Pošto su stvoreni povoljni vojni i unutrašnji politički uslovi, došlo je 2. novembra (posle trinaestodnevnih razgovora) do novog Sporazuma Tito-Šubašić. Njime je postignuto: da se obrazuje jedinstvena jugoslovenska vlada; da i dalje ostaju na snazi sve odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a; da se kralj ne može vratiti u zemlju dok narodi ne odluče o tome; da se obrazuje Kraljevsko namesništvo koga će imenovati kralj na predlog vlade, a uz saglasnost predsednika NKOJ-a. Sporazum je predviđao da jedin-

Predsednik Nacionalnog komiteta i Vrhovni komandant NOVJ maršal Tito sa članovima Nacionalnog komiteta i predsedništva A VNOJ-a prilikom pregovora sa dr Ivanom Šubašićem, Vis 16. juna 1944.

Borci 26. divizije NOVJ u Vela Luci na Korčuli, 1944.

U Napulju, 12. avgusta 1944, maršal Tito sastao se sa Čerčilom.

stvena vlada donese deklaraciju koja bi garantovala demokratske slobode, suverenitet i ravnopravnost naroda u skladu s odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Nacionalni komitet je 28. septembra izjavio da Jugoslavija ne želi da prima pomoć Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) ako se ona daje na način koji bi štetio interesima zemlje. Ovakvo reagovanje je usledilo zato što je organizacija UNRA (Administracija za pomoć i obnovu Ujedinjenih nacija) nastojala da se pomoć Jugoslaviji ne šalje preko organa vlasti već preko naročitih organizacija (oficira Američke počasne legije). Ovakva pomoć je ponovo odbijena 8. oktobra, jer je to značilo da se savezničke snage otvoreno mešaju u unutrašnje pitanje Jugoslavije. Međutim, bilo je uplitanja i u samoj zemlji. Sjedinjene Američke Države i dalje su imale vojne misije kod četnika i slale im oružje. Zato je Nacionalni komitet 5. septembra zvanično tražio da se ta pomoć obustavi.

D. Mihailović je 15. septembra depešom upoznao svoje komandante da se kod njega nalazi šef Američke vojne misije (pukovnik Mak Danel) sa širokim ovlašćenjima i da je sa njime razradio *»detaljan savezički politički i vojni plan«,* ali da se bez njegovog naređenja na preduzimaju nikakve vojne akcije sem protiv partizana. Inače, ukoliko su reakcionarne snage u zemlji i inostranstvu uviđale da im slabe pozicije za ostvarivanje svojih ciljeva, utoliko su se šve više približavale jedne drugima, bez obzira na suprotnosti koje su ih ranije razdvajale. To međusobno pomaganje došlo je do neslućenih razmera od prve polovine 1944. godine do kraja rata i u zemlji i u inostranstvu. Bilo je više slučajeva da su se svi, posredno ili neposredno, obraćali zapadnim saveznicima. Kao primer može poslužiti pismeni sporazum između predsednika Hrvatske seljačke stranke i D. Mihailovića od 17. septembra 1944. godine. U njemu se, pored ostalog, navodi da vodstvo HSS ni pod kakvim uslovima ne može paktirati s NOP-om i da sa simpatijama prati rad četničkog Centralnog komiteta Kraljevine Jugoslavije, a naročito posle održanog Kongresa u selu Ba. Ali, sve je bilo uzaludno. Uskoro su Srbija i svi istočni delovi zemlje bili oslobođeni, četnici razbijeni, a vojne misije SAD su se povukle krajem godine. D. Mihailović je sa ostacima četnika prepušten sebi, te su se izjalovile i poslednje nade reakcionarnih snaga i u zemlji i u inostranstvu.

Krajem 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je 17 korpusa, 51 diviziju, tri grupe (ranga divizija), dve vazduhoplovne divizije, 201 pešadijsku, 17 artiljerijskih, tri inženjerijske, jednu konjičku i jednu tenkovsku brigadu, 49 partizanskih odreda, mornaricu i antifašističke jedinice drugih naroda (dve divizije, 11 brigada i osam bataljona). Ukupno oko 650.000 boraca.

— Vi znate što se dogodilo kada su Jugosloveni — i oni imaju tamo kvislinge, kao što ih imaju i drugi u drugim zemljama — sklopili sporazum s nacistima i Italijanima. Ali to nije dobro ispalo. Nesretni narod nije imao čime da se hori, haš ničim. I tada se ovaj čovek, Tito, dao na posao da stvori vojsku. A to baš nije laka stvar. Mi smo morali utrošiti milijarde dolara za to, i to nam je oduzelo mnogo vremena, ali Tito je rekao da mora imati topove i puške i da će ih dobaviti. Rekao je da će ih oteti od Nijemaca...

Ja zapravo ne znam kak vo je mišljenje naše vlade o Titu. Voleo bih to znati. Raspitivao sam se, ali se čini kao da nitko ne zna. Međutim, znamo da se Velika Britanija veoma zauzima za Tita... Tito je izazvao pravo divljenje engleske vlade. Ja bih želeo da naša vlada izide pred javnost i da jednostavno kaže: »Tito, ti si obavio dobar posao, mi smo za tebe«. To bi pomoglo!

Znate li da su Tito i njegovi ljudi morali uzeti od neprijatelja ne samo oružje i municiju da se hore, nego su dvije godine — a čak i sada to rade — vodili borbu bez bolnica i bez sanitetskog materijala? Znate li da su njihovi gubici u ratu veći nego u bilo kojoj drugoj vojsci?

Kad se. rat svrši, mi ne smemo zaboraviti tko se borio. Pored toga što je stvorio vojsku ni iz čega, Tito je ustanovio nov način ratovanja, uzimajući oružje i municiju od neprijatelja. Tito je stvorio i nešto što će — ja držim — vječno živjeti. On je okupio oko sebe sve struje u Jugoslaviji.

(Fjorelo Lagvardija. gradonačelnik Njujorka. Radio-Njujork. 12. III 1444; Arsa Lazarević. Slobodan Nešović. *Svija o Tim,* sir. 71 72. »Naprijed«. Zagreb. 1444 144h).

— Veoma vesto vodeni, organizovani na principu gerile, partizani su u isti mah neuhvatljivi i smrtno opasni. Oni se nalaze čas tu, čas tamo, oni su svuda i na svakom mestu. Nemci su protiv njih organizovali ofanzive velikih razmera, pa ipak su partizani svaki put, čak i kad su bili opkoljeni, izmicali nanoseći mnogo muka i žrtava neprijatelju...

1/Cere i I ovog govora u Parlamentu 22. februara 1c)44 **(** Vinston **Cerci** I. *Drugi svci.ski rat,* **V. str. 454. »Prosveta«. Beograd).**

— Srčani patrioti Jugoslavije! Vaša borba za slobodu i nezavisnost domovine služi svim porobljenim narodima Evrope kao primer koji ih nadahnjuje...

Jedna od parola CK SKP (b) povodom 26-godišnjiee Crvene armije (»Pravda«, Moskva. 23. februar 1944).

— *Jugoslaveni su svojom borbom stekli priznanje i divljenje svih slobodoljubivih ljudi. Oni su uništavali komunikacione linije, bacali u vazduh vozove, rušili okupatorske pruge. Prikovali su za svoju zemlju mnoge nemačke snage. Sada oni dobijaju rat. Hrabra zemlja Srba, Hrvata i Slovenaca biće blistav simbol generacijama i generacijama svih slobodoljubivih naroda sveta...*

Iz članaka Džems Devisa. člana Senatskog komiteta SAD za spoljne poslove. »Američki senatori o Jugoslaviji« (»Glasnik Ujedinjenih nacija-« od I. aprila 1944).

Razlog što smo prestali da snabdevamo Mihailovića oružjem i pomoću vrlo je prost. On se nije borio sa neprijateljem...

Mi smo odlučno stali na stranu maršala Tita zbog njegove hrabre i snažne borbe protiv nemačkih armija. M i mu šaljemo i dalje ćemo mu stati što je moguće više oružja i uspostavićemo najtešnju vezu s njim.

Iz govora predsednika britanske vlade V. Čerčila 24. maja 1944. u Donjem domu (»Glasnik Ujedinjenih nacija od 28. maja 1944).

Kao i ranije, i ovaj poziv **(poziv u noći 24. maja 1944 — primedba P. B.)** *došao mije iznenada. Naredba me usred noći digla na noge. Upadljiva mi je bila brzina kojom sam se imao javiti Firerovoj Vrhovnoj komandi. Prva reakcija je bila da sam u duši osetio olakšanje što mogu napustiti Balkan. Ali, morao sam pomisliti na one mnogobrojne vojnike koji bi ismami vole/i otići s Balkana, a čiju želju nisam bio kadar da ispunim...*

(Lothar Rendulić. *Gekämpft Gesiegt Geschlagen,* **Wels-Heidelberg, Verlag »Welsermühl«, 1952).**

Ono što su Tito i partizani učinili trebalo bi da posluži kao primer svim okupiranim zemljama u Evropi. Oni su usavršili tehniku gerilskog ratovanja kakva se malo gde vide la u prošlosti. Oni su ni iz čega izgradili izvrsnu armiju. To i izaziva najveće divljenje naroda Amerike i Engleske.

Iz članka Randolfa Čerčila u njujorškom listu >.Post meridiem« od 27. VI 1944 (Arsa Lazarević. Slobodan Nešović, *Svijet o Titu.* **str. 83, »Naprijed«, Zagreb, 1946—1966).**

Nemci idu u nove avanture. Poznat je njihov neuspeo pokušaj da zarobe štab maršala Tita **(odnosi se na nemački desant na Drvar 25. maja 1944 — primedba P. B.).** *Napad Nemaca slomljen je otporom herojske vojske maršala Tita...*

Nemci su hteli da oslobode neke svoje divizije koje su se nalazile u Jugoslaviji. Maršal Tito i njegova vojska srušili su i razbili te planove.

Front u Jugoslaviji vezuje značajne nemačke snage i onemogućava im da, pri njihovim sadašnjim žestokim porazima, pomognu Keselringu. U tome je naročiti značaj veoma upornog nastojanja nemačko-fašističkih zavojeva da postignu bilo kakve uspehe u Jugoslaviji...

(»Pravda«, Moskva. 4. jun 1944; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, *Svijeto Titu.* str. 83 — 84. »Naprijed«. Zagreb, 1946—1966).

——— *Jugoslovenski partizanski pokret bio je primer, inspirator i pokretač u svim fazama razvitka narodnooslobodilačke borbe u Grčkoj.*

U teškim danima ropstva grčki narod gledao je u borbi saveznika, Crvene armije i partizana Jugoslavije slom fažizma, približavanje kraja svojim mukama, merio ih je njihovim uspesima na bojnom polju i davao im mesta u svom srcu — svakome onoliko koliki su bili njegovi uspesi u borbi protiv fašističkih osvajača. Nadahnut primerom boraca Jugoslavije, grčki narod latio se oružja da masovnim učešćem u borbi pridonese stvaranju Balkanskog fronta...

Iz izjave Andre Džimasa od 15. jula 1944. u časopisu »Nova Jugoslavija« br. 11 12. avgust 1944 (Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, *Svijet o Titu,* str. 84 -85, »Naprijed«, Zagreb, 1946—1966).

— **...** *Pre tri meseca g. Čerčil je napomenuo da Nemci imaju 12 divizija u Jugoslaviji. Snaga gerilske kampanje maršala Tita, koja stalno raste, onemogućava Nemcima da u međuvremenu smanje te snage, uprkos njihovim velikim gubicima na Istočnom frontu, u Francuskoj i Italiji.*

Ono što je g. Čerčil opisao kao »herojska i masovna borba« maršala Tita, nesumnjivo je jedan od najmoćnijih pokreta u okupiranoj Evropi.

(»Dejli Telegraf«, London, 23. VIII 1944; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, *Svijet o Titu.* str. 86. »Naprijed«, Zagreb, 1946—1966).

— *Oslobođenje Beograda... ima ogroman historijski značaj... Ulice Beograda zalivene su krvlju sviju naroda Jugoslavije, zalivene su takođe krvlju naše herojske Crvene armije — sinova Sovjetskog Saveza.*

Iz prvog govora Josipa Broza Tita u slobodnom Beogradu (Josip Broz Tito, *Bor ha za oslobođenje Jugoslavije 1941 — 1945,* 1. str. 246—247, »Kultura«, Beograd, 1947).

— Kad sam se vratio iz Jugoslavije, svi su me pitali kako je Titova armija došla do oružja i uspela da se bori protiv divizija dobro opremljenih Nemaca. •

Evo kako je četa stvar započela: s deset otetih pušaka i nekoliko metaka...

Nastala je armija koja je jedno vreme razbijala više nemačkih divizija nego cela naša britanska i američka vojska u Italiji. Ona je oslobodila preko polovinu Jugoslavije pre nego što je ijedan britanski, američki ili ruski puk prešao njihovu granicu.

Mislim da mnogi od nas uviđaju koliko je Titova vojska učinila dobra savezničkim vojnim komandantima. Za vreme tuniske kampanje, Titovi partizani su uništili 217 nemačkih vozova koji su jurili na jug s vojnicima i materijalom da se upotrebe protiv naše vojske u Africi. Za vreme borbe za Siciliju, kada se američka vojska borila samo protiv dve nacističke divizije, partizani su se borili protiv osam nacističkih divizija!

*Za vreme talijanske kampanje, kada su stvari za nas loše stajale (setimo se Salerna***!),** *ovi jugoslavenski partizani držali su gotovo dvadeset osovinskih divizija, preko četvrt miliona neprijateljskih vojnika, koji bi inače mogli biti upotrebljeni protiv nas, a naše mladiće saterati u more!*

Robert S. Džon u »Slobodnoj riječi« od 7. XI 1944. u Pilsburgu o Titovoj armiji (Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, *Svijet « Titu.* **str 89 90. »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).**

— Pre nekoliko dana sovjetska komanda — imajući u vidu interese razvijanja borbenih operacija protiv nemačkih i mađarskih trupa u Mađarskoj obratila se Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnom štabu NOV' i PO Jugoslavije s molbom da daju pristanak na privremeni ulazak sovjetskih trupa na jugoslovensku teritoriju koja graniči sa Mađarskom. Sovjetska komanda saopštila je tom prilikom da će sovjetske trupe, pošto izvrše svoje operativne zadatke, biti povučene iz Jugoslavije.

Nacionalni komitet i Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije udovoljili su molbi sovjetske komande. Sovjetska komanda je primila uslov, koji je postavljen s jugoslovenske strane, da će na teritoriji Jugoslavije, u oblasti gde će se nalaziti jedinice Crvene armije, delovati civilna administracija Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Tekst Sporazuma Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade Sovjetskog Saveza (»Nova Jugoslavija« str. 13 14, 1944: »TASS«. Moskva. 2X. IX 1944).

*— **...** Ako je hrane malo, prvo je đohijaju vojnici, posle njih oficiri, i na kraju Vrhovna komanda. Maršal Tito je to objasnio jednom članu savezničke misije, koji je primetio da su vojnici dobili po komad sira a oficiri nisu, ovim rečima: »Oni su u borbenoj liniji: mi nismo«.*

Vojska dobija hranu najviše od naroda na čijoj se teritoriji kreće. U svakom oslobođenom selu nalazi se odbor koga biraju seljaci. Jedan od dužnosti

ovog odbora sastoji se u tome da hrani vojsku, i oni to čine makar i po cena da sami gladuju.

Vojna taktika je pojednostavljena. Ona se uglavnom sastoji iz dva principa: jedan je, nikad ne dozvoliti neprijatelju da preuzme inicijativu, a drugi je, biti u nadmoćnosti nad neprijateljem u svako doba. Partizani podešavaju svoje borbe protiv Nemaca tako da bitka počne gde i kad im to konvenira... Titova je taktika bila: upotrebiti dve vojske, regularnu vojsku za frontalne napade, a drugu, gerilsku vojsku za napade na nemačke linije s leda. | dokle on drži Nemce na frontu, dotle gerilci munjevitom brzinom ubijaju Nemce... To je pravi rat.

Ova vojska još i peva. Ona se bori, uči i peva sa svojim narodom... To nisu sladunjave... pesine... One su, kao i njihova vojska, opomena svetu da narod Jugoslavije stiče svoju slobodu i da je one želi sačuvati.

(Valter H. Bernštajn, »Jcnk«, 3. XI 1944; Arsa Lazarević. Slobodan Nešović, *Svije! o Titu.* sir. 88 X9. »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).

Sa svim zarobljenicima ima se postupati po međunarodnom pravu. Za svako odstupanje od ovog i kršenje mojih naređenja najstrože ću postupati. Ratne zločince izvoditi pred vojni sud. j.

Titovo naređenje o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 6. decembra 1944 (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, kut. 114 B. reg. br. 9 3).

— Od prvih dana hitlerovske vlasti Jugoslavija je vodila oružanu borbu protiv Nemaca. Međutim, ova borba je dobila organizovan i masovan karakter već u le to 1941...

U teškim ratnim uslovima stvarana je nova demokratska i nezavisna Jugoslavija, po volji naroda, koju predvode istaknute ličnosti s maršalom Titom na čelu...

Odluka Drugog zasedanja A VNOJ-a o federativnom uređenju Jugoslavije imaće ogroman uticaj na život jugoslovenskog naroda, kao i na narode Balkanskog poluostrva. Ovo potvrđuje činjenicu da je oslobodilačka borba jugoslovenskili patriota krenula napred i olakšala rešenje nacionalnog pitanja, najznačajnijeg pitanja balkanskih zemalja. Nova Jugoslavija počiva na čvrstom temelju federativne strukture države i ukazuje drugim balkanskim narodima na jedino pravilan put za osiguranje njihovih nacionalnih prava...

Za novu demokratsku Jugoslaviju bore se sinovi svih njenih klasa i staleža, sledbenici raznih partija, ljudi svih vera, muškarci, žene, mlado i staro...

Narodi Jugoslavije dočekali su četvrtu godinu svoje herojske i istinski nadahnute borbe s novim vojnim i političkim uspesima. Borba, prožeta junaštvom i samopožrtvovanjem, ne samo što je sjedinila sve narode i sve antihitlerovske snage u zemlji, već je zadobila simpatije i podršku svih snaga antihitlerovske koalicije...

H. JleoHOB. Bop6a toiocjiaBCKOio napo;ta sa iiesaBiicHocrb n cjioóo.iy cbocio oTCMeciBa. MocKBa.

1944; Arsa Lazarević. Slobodan Nešović. *Svijet <> Tim.* **str. 114 115. »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).**

VOJNO-POLITIČKI DOGAĐAJI U SVETU 1944.

Na osnovu odluka Konferencije u Teheranu saveznici su odlučili da 1944. godine preduzmu opštu ofanzivu na svim frontovima u Evropi, u Burmi, na Pacifiku i Atlantskom okeanu i u vazduhu. Zbog toga su užurbano proizveli velike količine najmodernijeg naoružanja i maksimalno pojačali svoje oružane snage.

Oslobođenjem važnih industrijskih rejona, povećanjem industrijskih kapaciteta i proizvodnje, Sovjetski Savez je uspeo da 1944. godine proizvede 40.300 aviona, 29.000 tenkova i samohodnih oruđa, tri miliona pušaka, preko 120.000 artiljerijskih oruđa, 7,4 milijarde puščanih metaka. Mobilizacijom novih godišta obveznika Crvena armija je krajem 1944. godine imala: 777 divizija, 15.815 borbenih aviona, dva bojna broda, pet krstarica, 43 razarača, 128 podmornica itd. — ukupno 11,5 miliona vojnika.

Američka industrija je te iste godine dostigla najveći nivo — proizvela je 96.370 aviona, 17. 565 tenkova, dva bojna broda, 45 nosača aviona (raznih veličina) 14 krstarica i 80 podmornica, kao i velike količine drugog ratnog materijala. Krajem 1944. godine oružane snage SAD imale su: 78 divizija, 43.000 borbenih aviona, 21 bojni brod, 116 nosača aviona, 79 krstarica, 667 razarača, 250 podmornica itd, — oko 12 miliona vojnika.

U Velikoj Britaniji je rasla samo proizvodnja aviona i ratnih brodova, a proizvodnja ostalih borbenih potreba ostala je na nivou 1943. godine, pa čak i nešto opala. Proizvedeno je 26.461 avion, 8.000 tenkova, četiri nosača aviona, dve krstarice, 31 razarač i 39 podmornica, tako daje Britanska Zajednica Naroda krajem 1944. godine imala 48 divizija, 8.395 borbenih aviona, 15 bojnih brodova, 53 nosača aviona (raznih veličina), 47 krstarica, 225 razarača, 128 podmornica itd. — ukupno oko 5 miliona vojnika.

U ostalim državama antifašističke koalicije i u jedinicama pokreta otpora u okupiranim zemljama bilo je pod oružjem oko 10 miliona boraca, tako da su oružane snage koalicije imale ukupno oko 35 miliona vojnika i ogromne količine naoružanja i vojne opreme.

I pored toga što su morali da napuste izvesne okupirane industrijske i rudarske delove Sovjetskog Saveza, kao i pored pojačanog bombardovanja savezničke avijacije, Nemci su krajnjim naprezanjem povećali proizvodnju, tako da je 1944. nemačkoj armiji isporučeno 37.950 aviona, 27.345 tenkova, preko 20.000 letećih bombi, fau 1 i fau 2, 258 podmornica i drugo naoružanje. Krajem 1944. Nemci su imali: 299 divizija, 6.850 borbenih aviona, dva razarača i 426 podmornica — ukupno oko devet miliona vojnika.

Japanska industrija je 1944. proizvela: 28.180.aviona, šest nosača aviona, jednu krstaricu, 22 razarača, 40 podmornica i dr. Krajem 1944. japanske oružane snage su imale preko 100 divizija, 8.870 borbenih aviona, šest bojnih brodova, četiri nosača aviona, sedam krstarica, 22 razarača, 44 podmornice itd. — Ukupno oko 5,3 miliona vojnika.

Pošto su ostale satelitske države — saveznice Nemačke i Japana — mogle da imaju oko dva miliona vojnika, znači da su oružane snage fašističkih država raspolagale ukupno s oko 16,300.000 vojnika, tako da su brojno bile skoro dva i po puta slabije od savezničkih armija, dok je odnos u naoružanju bio mnogo nepovoljniji.

Crvena armija je u toku 1944. izvela deset velikih ofanzivnih operacija na širokom frontu od Baltičkog do Crnog mora. Pošto su te ofanzive bile odvojene po vremenu i prostoru Nemci nisu bili u stanju da lako manevruju svojim snagama i da uspešno izvode protivudare. No, iako su njihove i satelitske snage bile slabije, branile su se na jako utvrđenim i duboko ešeloniranim položajima.

Na sovjetsko-nemačkom frontu operacije su počele u januaru 1944. godine kod Lenjingrada i u zapadnoj Ukrajini, gde su Nemci pretrpeli nove poraze. Nadirući brzo ka zapadu, jedinice Crvene armije su prešle rumunsku i poljsku granicu, a u junu su postigle najveći uspeh kada su razbile namačke snage u Belorusiji i nastavile nadiranje ka reci Visli, na koju su stigle 1. avgusta.

Čim su sovjetske jedinice izbile na Vislu, u Varšavi je 1. avgusta, pod rukovodstvom reakcionarnih snaga i po sporazumu s poljskom emigrantskom vladom u Londonu, počeo ustanak. U ustanku je učestvovalo gotovo celo varšavsko stanovništvo i neke jedinice Narodne armije, kojima je rukovodila Komunistička partija, jer se u prvo vreme nije znalo da je prava namera

Jedna od ulica Berlina posle bombardovanja 1944. Vodovodne instalacije su uništene pa se stanovništvo snabdeva vodom iz javnih bunara.

Zadovoljni sovjetski vojnici nastavljaju nastupanje ka zapadu radi oslobođenja svoje otadžbine.

reakcionarnog rukovodstva bila da se Varšava oslobodi i uspostavi vlast emigrantske vlade pre nego što u nju uđe Crvena armija. Ustanici su u početku imali uspeha, ali su ih Nemci brzom intervencijom naterali na povlačenje. Veza s jedinicama Crvene armije nije bila uspostavljena. Zbog toga je i Varšavski ustanak bio avanturistički poduhvat reakcionarnog rukovodstva, ali i herojska epopeja njegovih učesnika-, jer su Nemci tek posle 63 dana borbi uspeli da ga uguše u krvi. Tada je poginulo 25.000 ustanika, oko 200.000 Varšavljana i 26.800 Nemaca.

Pošto su sovjetske jedinice brzo prodirale i odbacivale finske trupe, finska vlada je 4. septembra prekinula diplomatske odnose s Nemačkom, te su njene snage krajem septembra i početkom oktobra, zajedno sa sovjetskim jedinicama, vodile borbu protiv Nemaca.

Krajem avgusta Crvena armija je kod Jašija i Kišinjeva okružila i uništila jake nemačke i rumunske snage i duboko prodrla u Rumuniju. Ovo je ubrzalo ustanak demokratskih snaga u Bukureštu, koje su, pod rukovodstvom KP Rumunije, 23. avgusta srušile fašistički režim i odmah objavile rat Nemačkoj. Ustanak se proširio na celu zemlju, a rumunske oslobodilačke snage su od 23. do 31. avgusta zarobile 53.000 Nemaca. Nova rumunska vlada, pod rukovodstvom Komande 2. ukrajinskog fronta, angažovala je 6. septembra 138.000 boraca protiv Nemačke, a u završnim operacija-ma 185.567.

Kad su sovjetske trupe stigle na granicu Bugarske, bugarska fašistička vlad a je uvidela da će Nemačka izgubiti rat, pa je pokušala da uspostavi vezu sa SAD i Velikom Britanijom, ali ne i sa Sovjetskim Savezom. Međutim, sovjetska vlada je 5. septembra objavila rat Bugarskoj i naredila svojim armijama da uđu u nju. Tom prilikom, ministar inostranih poslova Sovjetskog Saveza, Molotov, predao je bugarskom ministru u Moskvi notu, u kojoj se, između ostalog, kaže: »... *Više od tri godine Bugarska je aktivno pomagala Nemačku protiv SSSR-a... Bugarski vladajući krugovi su pomagali Nemce pri evakuaciji Krima i spasli ostatke potučenih snaga na jugu Sovjetskog Saveza...«* Potom se bugarskoj vladi ukazuje na katastrofalan položaj Nemačke i na opšte povlačenje njenih trupa, na to da su Rumunija i Finska prekinule odnose s Nemačkom i da Bugarska, i pored svega toga, još uvek pruža pomoć Nemačkoj protiv Sovjetskog Saveza, dozvoljavajući joj da na bugarskoj teritoriji stvara nova žarišta otpora snagama antifašističke koalicije i da se Bugarska i od ranije nalazi u ratnom stanju sa Sovjetskim Savezom. Koliko je ova nota bila objektivna potvrđuje istovetnost ocene koju je Hitler lično dao kada je istakao veliku ulogu i pomoć Bugarske Nemačkoj prilikom sastanka s bugarskim ministrom Mihovim 5. januara 1943. godine.

Kada je 8. septembra 1944. Crvena armija ušla u Bugarsku, narodne mase su ju oduševljeno dočekale. Sutradan je došlo do opšteg ustanka u celoj zemlji i uspostavljena vlast Otečestvenog fronta koji je objavio rat Nemačkoj. Od 18.000 partizana i borbenih grupa od oko 10.000 boraca i mobilisanog ljudstva, obrazovana je Bugarska narodna armija, od 464.000 ljudi, čiji je deo učestvovao i u borbama na delu jugoslavenske teritorije, a u sastavu 3. ukrajinskog fronta Crvene armije na njegovom levom krilu.

Prodorom u Mađarsku i opkoljavanjem Budimpešte, Crvena armijaje krajem 1944. uspešno završila svoje operacije. Ona je 1944. godine oslobodila celu teritoriju Sovjetskog Saveza (sem Kurlandi-je), Rumuniju, Bugarsku i istočne delove Poljske, Čehoslovačke i

Zarobljeni Nemci, lew 1944.

Mađarske. Namcima i njihovim satelitima je nanela teške gubitke (oko 2,2 miliona vojnika, 8.000 tenkova i 11.000 aviona).

Dugo nagoveštavano i nekoliko puta odlagano otvaranje »drugog fronta« u Evropi počelo je 6. juna 1944. godine u Normandiji. Zapadni saveznici (Amerikanci, Britanci, Holanđani, Francuzi i drugi) za ovaj veliki desant pripremili su na Britanskim ostrvima: 37 divizija (od kojih 10 tenkovskih), 12.836 aviona, 5.000 tenkova, 1.213 ratnih i 5.726 ostalih brodova — ukupno 2,876.439 vojnika, dok su Nemci za odbranu utvrđenog odbrambenog pojasa imali: 59 divizija (od kojih deset tenkovskih), oko 500 aviona, 1.900 tenkova i 519 manjih ratnih brodova — ukupno 1,400.000 vojnika. Tako su saveznici bili dva puta nadmoćniji u ljudstvu, a višestruko u naoružanju. Posle višemesečne vazdušne i kratke artiljerijske pri-preme, prvi ešeloni savezničkih armija su se 6. juna iznenada iskrcali u Normadiju, slomili slab protivnički otpor, probili utvrđene položaje i 12. juna obrazovali pogodan strategijski mostobran.

U toku noći 12/13. juna Nemci su upotrebili dugo najavljiva-no tajno oružje V-l (fau-1), a 8. septembra i V-2 (fau-2), ali njime nisu postigli očekivane rezultate.

Kad su nezadovoljni nemački političari i vojnici došli do zaključka da će Nemačka izgubiti rat ako Hitler nastavi nepromiš-ljen otpor, odredili su pukovnika Štaufenberga da bombom izvrši atentat na njega i njegove najbliže saradnike. Atentat je izvršen 20. jula, ali je Hitler bio samo lakše ranjen. Nemački Gestapo (tajna policija) je pohvatao zaverenike, a preki sud ih je osudio na smrt.

Britanska pešadija u rovovima prilikom borbe oko Kasina (Italija), mart 1944.

Saveznici su izvršili proboj sa mostobrana u Normandiji kada su im 25. jula stigla znatna pojačanja, a zatim velikim manevrom završili okruženje i uništenje znatnih nemačkih snaga. Nešto kasnije, 15. avgusta, Amerikanci i Francuzi su uspešno izvršili vazdušni i pomorski desant u južnu Francusku i preduzeli brzo napredovanje ka severu u susret svojim glavnim snagama, koje su iz Normandije nadirale ka istoku i prema Parizu.

Uz pomoć francuskog Pokreta otpora, saveznici su 25. avgusta 1944. oslobodili Pariz. U oslobođenom gradu general De Gol je obrazovao vladu nacionalnog jedinstva, koja je ukazivala veliku pomoć savezničkim armijama. Do kraja godine savezničke armije su oslobodile gotovo celu Francusku, Luksemburg, Belgiju i južnu Holandiju. U ovim operacijama Nemci su izgubili preko milion vojnika i ogromne količine naoružanja, posle čega su bili primorani da se povlače na jako utvrđenu Zigfridovu liniju — poslednje položaje za odbranu Nemačke sa zapada.

Početkom 1944. britansko-američke snage u srednjoj Italiji nastavile su operacije radi zauzimanja utvrđenog i dobro branjenog Kasina. Kad u tome nisu uspele, one su 22. januara izvršile pomorski desant u nemačku pozadinu kod Ancija, ali takođe bez većeg uspeha. Tek kada su dobili pojačanje i postigli zadovoljavajuću nadmoćnost saveznici su 11. maja preduzeli veliku ofanzivu, 4. juna zauzeli Rim, ali su opet 'Sporo napredovali ka severu, tako da nisu mogli dotući oslabljene nemačke snage, već su se krajem 1944. zaustavili na severnoj ivici Apeninskog poluostrva.

Grupa admirala Nimica je na centralnom Pacifiku, početkom 1944, zauzela Maršalska ostrva, sredinom iste godine i nekoliko Marijanskih ostrva i nanela težak poraz japanskoj floti u Filipinskom moru. Za to vreme grupa generala Makartura je zauzela deo Nove Britanije i Admiralska ostrva, nastavila napredovanje duž severne obale Nove Gvineje, da bi na kraju osvojila i važno ostrvo Morotaj. Ovim napredovanjima na centralnom i jugozapadnom Pacifiku Amerikanci i Australijanci su probili japanski odbrambeni pojas, okružili Karolinška i druga ostrva i stvorili uslove za koncentričan napad na strategijski i ekonomski važna Filipinska ostrva. Sredinom oktobra iskrcali su se na centralno ostrvo Filipina — Lejte. U najvećoj bici u istoriji pomorskih ratova, u kojoj su s obe strane učestvovala 282 ratna broda, Amerikanci i Australijanci su od 23. do 26. oktobra kod tog ostrva naneli Japancima ogromne gubitke: četiri nosača aviona, tri bojna broda, deset krstarica, jedanaest razarača i 700 aviona, dok su saveznici izgubili svega tri nosača aviona i tri razarača. Ovom prilikom Japanci su prvi put upotrebili kamikaze (pilote-samoubice).

U Burmi su bez većih rezultata vođene manje ofanzivne operacije.

Pošto su na Pacifiku pretrpeli teške poraze, Japanci su doneli odluku da bar u Kini preduzmu ofanzivne operacije, jer su se nadali da bi izvestan uspeh mogao podići već poljuljani moral njihovih jedinica. Kad su u toku 1944. godine zauzeli deset velikih američkih vazduhoplovnih baza i važnu komunikaciju od Pekinga do Kantona, Japanci su u jugoistočnoj Kini okružili tri velike grupe kuomintangških jedinica. Iako je Narođnooslobodilačka vojska Kine pojačala napade na japansku pozadinu, ipak nije mogla privoleti kuomintangšku vladu da obrazuju zajednički antijapanski front.

Saveznička flota je iskoristila postignute uspehe u drugoj polovini i943. godine na Pacifiku i Sredozemnom moru, tako daje 1944. bez većih gubitaka prebacivala na Britanska ostrva i u Sredozemlje nove jedinice, a naoružanje i materijalnu pomoć Sovjetskom Savezu.

Iskrcavanje anglo-američkih trupa u Normandiji, jun 1944.

Saveznici su na svim morima u toku ove godine potopili 57 nemačkih ratnih brodova, 248 podmornica, 571 pomoćni brod i 193 trgovačka broda.

Saveznička strategijska avijacija je početkom 1944. godine s oko 7.000 aviona bomvardovala fabrike, komunikacije, rafinerije nafte, naselja i druge ciljeve u Nemačkoj i okupiranim državama. Do kraja godine najjače je bombardovala ciljeve u Nemačkoj. Naročito su jako bombardovani petrolejski izvori u Rumuniji i rafinerije nafte u Nemačkoj, tako da je nemačka proizvodnja pogonskog goriva smanjena za oko 50 %.

Veliki uspesi armija antifašističke koalicije 1944. pojačali su aktivnost savezničkih političkih vojnih rukovodilaca. Razmatrana su mnoga nerešena pitanja i delom rešavana redovnim diplomatskim putem, naročito u Evropskoj konsultativnoj komisiji, koja je obrazovana oktobra 1944. i počela da radi u Londonu 14. januara 1945. godine. U sastav Komisije ušli su delegati Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i SAD, a kasnije i Francuske. Komisija je, pored ostalog, razmatrala pitanja savezničkih operacija u Evropi, statusa Austrije, kapitulacije i okupacije Nemačke itd.

Pošto su u toku 1944. godine izmenjale više dokumenata i izvršile potrebne pripreme za stvaranje Organizacije ujedinjenih nacija, vlade Sovjetskog Saveza, Velike Britanije, SAD i Kuomintangške Kine poslale su svoje delegate na konferenciju u Damberton Ouksu (održana je od 27. avgusta do 7. oktobra 1944), na kojoj je trebalo rešiti neka sporna pitanja. Posle vrlo dugih diskusija na kraju je ipak postignut sporazum da se posle završetka rata stvori Organizacija ujedinjenih nacija.

Ruzvelt i Čerčil, njihovi načelnici generalštabova i predsednik kanadske vlade Mekenzi King, održali su Drugu konferenciju u Kvebeku od 12. do 16. septembra. Na njoj su razmatrali strategijske planove i zadatke oružanih snaga za nastavljanje rata u Evropi, na Pacifiku i Dalekom istoku i druga pitanja od zajedničkog interesa.

Približavanje savezničkih armija granicama Nemačke nagoveštavalo je brzi slom njenih oružanih snaga. U tako povoljnim okolnostima Staljin, Čerčil i Ruzveltov delegat Hariman i njihovi vojni i politički saradnici, održali su od 9. do 18. oktobra 1944. godine Konferenciju u Moskvi, na kojoj su se dogovorili i upoznali o svojim daljim ofanzivama u Evropi za konačno uništenje nemačkih snaga. Na ovoj Konferenciji Sovjetski Savez se obavezao da će tri meseca posle poraza Nemačke ući u rat protiv Japana; takođe su vođeni razgovori o sudbini Nemačke posle završetka rata, o Balkanu, Jugoslaviji, Mađarskoj, Rumuniji, Poljskoj i Čehoslovačkoj i o drugim pitanjima, ali saglasnost nije u potpunosti postignuta.

General Šari De Gol i premijer Čerčil prolaze ulicama oslobođenog Pariza.

Francuski izdajnici, koji su za vreme okupacije surađivali sa Nemcima, za svoja nedela morali su da polažu račune pripadnicima pokreta otpora.

U svojim memoarima Čerčil ističe da je tom prilikom sa Staljinom postigao sporazum o podeli interesnih sfera u Rumuniji, Grčkoj, Jugoslaviji, Mađarskoj i Bugarskoj. Sovjetski istoričari kategorički tvrde da to nije tačno. Međutim, ne može se poreći da se o posleratnom uređenju sveta razmišljalo sve više ukoliko se rat približavao kraju i da su politički motivi potiskivali vojne, jer su ideološke razlike i državni interesi dolazili do izražaja i kod zapadnih saveznika i kod Sovjetskog Saveza. Stoga u razgovorima između njih nije išlo sve lako, što nedvosmisleno dokazuju njihova neslaganja o mnogim pitanjima, kao i ustupci i kompromisi na konferencijama, pa i mirovnim ugovorima, a posebno sama praksa. To pokazuje mešanje u unutrašnja pitanja Jugoslavije, Grčke, Poljske, Čehoslovačke, Indokine, Koreje i dr. Zatim, jednostrano organizovanje Varšavskog ustanka, ili kao izrazit primer može da posluži mešanje u unutrašnja pitanja Grčke. Oslobodilačke snage ove zemlje (ELAS) u toku rata bile su znatne — sredinom 1944. imale su oko 80.000 dobro naoružanih boraca, početkom oktobra oslobodile su dve trećine grčke teritorije, a 13. oktobra oslobodile su Atinu i uspostavile vlast gotovo u celoj zemlji. Iako su se nemačke snage u to vreme ubrzano povlačile iz Grčke, da bi izbegle presecanje odstupnice i uništenje, ipak su se britanski padobranci 13. i 14. oktobra spustili na atinski aerodrom. Istog dana se u Pireju iskrcala glavnina britanskih snaga i uplovila grčka mornarica s kraljevskom vladom, a da se njihove snage uopšte nisu angažovale protiv nemačkih zaštitnica već samo jedinice ELAS-a. Obratno, britanske trupe su u decembru 1944. godine u Atini vodile borbu protiv ELAS-a, da bi ga primorale da prizna grčku kraljevsku vlast, Prema tome, i laici mogu uočiti da su isključivo politički motivi bili uzrok iskrcavanja, radi mešanja u unutrašnja zbivanja Grčke, što je bilo u potpunoj suprotnosti sa duhom Atlantske povelje. Pošto na o'-akav postupak Britanaca nije reagovao niko od saveznika, mkcako se ne može isključiti pretpostavka da su među njima postoja-li dogovori o nekim pitanjima o kojima nema objavljenih zvaničnih dokumenata.

POBEDA — KONAČNI SLOM OKUPATORA I KONTRAREVOLUCIONARNIH SNAGA

REORGANIZACIJA VOJSKE I OBRAZOVANJE VLADE

Postoje početkom 1945. godine nemačka armija bila okružena i stešnjena snagama antifašističke koalicije, bliski slom hitlerovske soldateske bio je neminovan. U okviru priprema za poslednju opštu ofanzivu, koje su bile u toku, NOVJ je imala ulogu da samostalno učestvuje sa ostalim saveznicima. Ofanzivna dejstva njenih snaga na jugoslovenskom ratištu primorala su nemačku Vrhovnu komandu da početkom januara naredi svojim jedinicama da organizuju odbrambeni front od Mostara do Višegrada, a odatle rekom Drinom do Iloka u Sremu, da bi se povezao s nemačkim frontom na srednjem Dunavu u Mađarskoj. Naime, cilj je bio da se obezbede komunikacije koje vode za Austriju i Nemačku.

Oslobođenjem znatnog dela zemlje stvoreni su povoljniji uslovi za dalje vođenje rata. Na slobodnim teritorijama izvršena je opšta mobilizacija svih sposobnih muškaraca od 18 do 45 godina starosti, čime se brojno stanje NOVJ znatno povećalo.

Vrhovni štab je 1. januara 1945. godine izdao naredbu o obrazovanju 1,2. i 3, a 1. marta i 4. armije. Tada su divizije u sastavu armije imale od 8 do 11 hiljada ljudi, a ostale od 6 do 8 hiljada. Od oktobra 1944. do maja 1945. godine formirane su 22 artiljerijske brigade; 29. decembra 1944. godine 11. lovačka i 42. jurišna vazduhoplovna divizija, a 8. marta 1945. godine 2. tenkovska brigada, kao i druge jedinice. Artiljerijske, vazduhoplovne, tenkovske, inženjerijske i sanitetske jedinice, kao i jedinice veze naoružane su i opremljene iz kontingenta sovjetske i britansko-američke pomoći.

Naredbom Vrhovnog komandanta od 1. marta 1945. godine NOV i POJ preimenovani su u Jugoslovensku armiju (JA), Vrhovni štab — u Generalštab, a mornarica — u Jugoslovensku mornaricu (JM). Toga daha JA je imala oko 800.000 boraca.

Činjeni su veliki napori da se što više snaga i sredstava mobiliše za potrebe fronta, obnovu zemlje i pomoć narodu. Zato su Predsedništvo AVNOJ-a i Nacionalni komitet, po dolasku u Beograd, doneli odluke za dalje učvršćivanje narodne vlasti, za obnovu ratom razorene zemlje, zatim odluke o državnim službenicima, o amnestiji lica koja su učestvovala u kvislinškim formacijama, o prelasku u društvenu svojinu neprijateljske imovine i o sekvestru nad imovinom koju su okupatori prisilno otuđili. Uporedo s razvojem i izgradnjom narodne vlasti, razvijalo se i sudstvo kao samostalni organ vlasti, koje je, pored ostalog, rešavalo i građanske sporove. Odlukom AVNOJ-a od 3. februara 1945. godine ustanovljeni su Vrhovni sud Demokratske Federativne Jugoslavije i Javno tužilaštvo za zaštitu zakonitosti. Posle toga su i zemaljska veća izabrala vrhovne sudove nacionalnih federalnih jedinica.

Mnoge probleme koje je izazvao dugotrajni i teški rat, trebalo je što pre rešavati. Stotine hiljada ljudi ostalo je bez domova, desetine hiljada dece bez roditelja, veliki broj iznemoglih staraca i starica, čiji su hranioci poginuli na frontu ili ubijeni u logorima i pozadini, i mnogo ranjenih i bolesnih. Samo na području Srbije bilo je oko 300.000 izbeglica. Zbog nemaštine i oskudice, sve je to trebalo zbrinjavati vrlo skromnim materijalnim mogućnostima, u situaciji dok je rat još besneo. Činjeno je sve da se pritekne u pomoć onima kojima je bilo najteže. Nacionalni komitet doneo je odluku o davanju pomoći invalidima i porodicama poginulih boraca i žrtvama fašističkog terora. Radilo se na obnovi fabrika i rudnika, opravci kuća, zatim na otvaranju novih škola, bioskopa, pozorišta, pokretanju i izdavanju listova i knjiga, odnosno normalizaciji života uopšte.

U duhu Sporazuma Tito-Šubašić preduzimane su mere za obrazovanje jedinstvene privremene vlade, što je bilo od posebnog značaja za međunarodno priznavanje nove Jugoslavije. Međutim, kralj je 11. januara 1945. godine odbio da prihvati Sporazum, izdao

proglas i pokušao da iznudi drugačija rešenja u pogledu AVNOJ-a, zajedničke vlade i namesništva. Nacionalni komitet je odbacio sve kraljeve predloge i obavestio kraljevsku vladu: *»Mi odlučno tražimo samo priznanje sporazuma i ništa više. Naša je čvrsta namera da stvorimo privremenu vladu i bez ostvarenja sporazuma«.* Ovakav kategoričan stav uticao je na kraljevsku vladu, te je ona uprkos protivljenja Krunskog saveta prihvatila poziv Nacionalnog komiteta da dođe u Beograd.

U međuvremenu, na Konferenciji u Jalti na Krimu između Čerčila, Staljina i Ruzvelta, posebnim zalaganjem britanskog premijera, a oslanjajući se na dogovor moskovske konferencije, 10. februara zauzet je jedinstven stav da se Jugoslaviji preporuči:

»1. da sporazum Tito-Šubašić stupi odmah na snagu;

2. da članovi Skupštine (poslednje jugoslovensko zakonodavno telo) koji nisu saradivali s okupatorom mogu biti uključeni u A VNOJ;

3. da zakoni koje donese AVNOJ moraju naknadno biti potvrđeni od Ustavotvorne skupštine«.

Očito je da je ovakva preporuka bila u suprotnosti s$_t$ duhom Atlantske povelje, jer se radilo o mešanju u unutrašnja pitanja Jugoslavije. Takođe je sigurno da su saveznički predstavnici dobro poznavali snagu NOP-a i raspoloženje naroda, ali je Čerčil činio sve da se bar nešto uradi u prilog izbeglog kralja i starog poretka. Međutim, rukovodstvo Jugoslavije je, radi međunarodnog priznanja i stoga što se ovakvim rešenjem ne čine nikakvi ustupci ostacima buržoazije (zbog koje su zapadni saveznici neprekidno vršili pritisak), prihvatilo donete preporuke u Jalti.

Oeenjujući ove događaje, Tito je na V kongresu KPJ rekao: *»Mi smo se resili na taj sporazum zbog toga što smo znali da je ogromna većina naroda uz nas i da će nas on uvek podržavati kad to zatreba. Osim toga, mi smo imali takvu oružanu silu o čijoj snazi naši protivnici nisu mogli ni slutiti, a kralj i njegova vlada nisu imali ništa«.* A postoje kralj bio nemoćan da zaustavi snage revolucije, potpisao je 2. marta Ukaz o naimenovanju dr Srđana Budisavljevića, dr Antona Mandića i inž. Dušana Srneća za namesnike koji su, u prisustvu članova Predsedništva AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta i kraljevske vlade, položili zakletvu (5. marta). Dan kasnije, Nacionalni komitet je podneo ostavku Predsedništvu AVNOJ-a, a kraljevska vlada Namesništvu. Na predlog predsedništva AVNOJ-a, Namesništvo je poverilo mandat za sastav vlade maršalu Josipu Brozu Titu. Tako je maršal Tito 7. marta 1945, godine obrazovao Privremenu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), kojoj je on bio predsednik i ministar narodne odbrane. U Privremenu vladu su ušli Šubašić, kao ministar inostranih poslo-

Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije obrazovana je 7. marta 1945. Josip Broz Tito izabran je za predsednika i ministra narodne odbrane.

va, i još četiri ministra iz njegove vlade, dok je većina resora (22) poverena dotadašnjim članovima Nacionalnog komiteta.

Privremena vlada je objavila Deklaraciju o konačnom oslobođenju jugoslovenske etničke teritorije i jačanju oružanih snaga. Ona je izjavila:

— da će nastojati da se što pre reši agrarno pitanje;
— da se sprovede kolonizacija;
— da se reši pitanje dugova radnih ljudi;
— da se ostvari socijalna zaštita, u prvom redu žrtava rata;
— da će se u svome radu držati tekovina oslobodilačkog rata

i odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Odmah posle toga, Velika Britanija (20. marta), Sovjetski Savez (28. marta) i SAD (29. marta) priznali su Privremenu vladu i s njom uspostavili normalne diplomatske odnose; postepeno su to učinili i ostali saveznici i neutralne zemlje, sem Portugalije.

U Moskvi su 11. aprila vlade Sovjetskog Saveza i DFJ potpisale Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji, što je bilo od posebnog značaja zbog otvorenog pritiska vlada Velike Britanije i SAD, koje su težile da spreče konsolidaciju nove Jugoslavije, jer su bile nezadovoljne njenim društveno-političkim uređenjem i stremljenjima. Jugoslovenska vlada je 24. aprila s predstavnikom UNRE potpisala Sporazum o pomoći Jugoslaviji. Ministarski savet je 24. aprila priznao albansku vladu i doneo odluku o uspostavljanju diplomatskih odnosa sa njom; priznao je nezavisnost Sirije i Libana, a prvih dana maja uspostavljeni su diplomatski odnosi sa Bugarskom i Rumunijom.

Nakon obrazovanja Privremene vlade formirane su i vlade federalne Srbije (9. aprila), Hrvatske (14. aprila), Makedonije (16. aprila), Crne Gore (17. aprila), Bosne i Hercegovine (28. aprila) i Slovenije (5. maja). Na Oblasnoj skupštini Kosova i Metohije (u Prizrenu od 8. do 10. jula) odlučeno je da se Kosovo i Metohija, kao Autonomna oblast, priključi federalnoj Srbiji, a na Skupštini delegata opština Vojvodine (u Novom Sadu 30. jula) da Vojvodina, kao Autonomna pokrajina, uđe u sastav federalne Srbije. Na ovaj način su, konačno ostvarene odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a u pogledu federativnog uređaja Jugoslavije.

OFANZIVA JUGOSLOVENSKE ARMIJE I KAPITULACIJA NEPRIJATELJA

Oslobodilačke snage Jugoslavije držale su prostrani front između reke Drave i Jadranskog mora. Nemačke i kvislinške jedinice ulagale su krajnje napore za obezbeđenje komunikacija koje vode ka severozapadu.

Jedinice 3. armije, polovinom januara 1945, forsirale su reku Dravu i, uz sadejstvo 6. i 10. korpusa, nastavile dejstva prema Podravskoj Slatini i Bjelovaru, ali su, pod snažnim pritiskom nemačkih snaga, 10. februara bile prisiljene da se vrate na levu obalu Drave.

Nemačke snage su vršile veliki pritisak na jedinice 6. i 10. korpusa. Da bi sadejstvovao u protivofanzivi nemačkih snaga u Mađarskoj, nemački 91. korpus je noću 5/6. marta forsirao Dravu i produžio nastupanje u pravcu Pečuja. Ali, kako je do 15. marta slomljena nemačka protivofanziva u Mađarskoj i otpočelo napredovanje Crvene armije, 16. i 51. divizija Jugoslovenske armije, sa delovima bugarske 1. armije, odbacile su 91. nemački korpus na

Jedinice 8. korpusa NOVJ u nastupanju prema Mostaru, februar 1945.

desnu obalu Drave. Komandant 3. ukrajinskog fronta je pismeno pohvalio jedinice 3. armije za uspešna dejstva u toj operaciji.

Zbog ugroženosti Vinkovaca, kao važnog komunikacionog čvora, nemačke snage izvršile su početkom januara napad na delove 1. armije NOVJ i zauzele Šid. Međutim, snage 1. armije ubrzo su ga povratile protivnapadom. Posle toga su obe strane prešle u odbranu, tako da se front stabilizovao.

Na pravcimaTuzla — Doboj i Bijeljina — Brčko, Jugoslovenska armija vodila je teške borbe protiv nemačke Grupe armija »E« koja se povlačila. Da bi se izvukla ispod udara jedinica JA, nemačka 22. divizija napustila je sva teža borbena sredstva.

U žestokim borbama koje su otpočele u februaru, 8. korpus i 29. divizija 2. korpusa su 14. februara oslobodili Mostar. Nemačke jedinice, koje su u ovoj operaciji branile grad, izgubile su oko polovinu svog sastava, a ostatak se povukao ka Ivan-sedlu. Ovim borbama i Hercegovina je konačno oslobođena.

Snage Jugoslovenske armije su na frontu i u pozadini vezivale znatne nemačke snage, otežavale im izvlačenje sa Balkana i nanosile velike gubitke. Prva i 3. armija svojim borbama između reka Drave i Save onemogućavale su neprijatelju da izdvoji snage protiv 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj; 3. armija gaje naterala na upornu odbranu, a 4. je, oslobođenjem Dalmacije, stvorila uslove za ofanzivu ka Trstu.

Jedinice Jugoslovenske armije završavale su pripreme za poslednju ofanzivu i konačno oslobođenje zemlje. U Beogradu je 24. februara, na sastancima između maršala Tita i savezničkih komandanata, maršala Tolbuhina i feldmaršala Aleksandera, postignut sporazum o daljoj koordinaciji operacija Jugoslovenske armije, trupa Crvene armije u Mađarskoj i britansko-američke 15. grupe armija u Italiji. Odlučeno je da jedinice Jugoslovenske armije, oslobađanjem svoje zemlje sopstvenim snagama, sadejstvuju desnim krilom Crvenoj armiji, a levim krilom britansko-američkim snagama. Posebno je dogovoreno da operacije jedinica Jugoslovenske armije u pravcu Rijeke otpočnu pre 30. marta, kako bi vezivanjem nemačkog 97. korpusa olakšale dejstva savezničkih armija u severnoj Italiji.

Prema zamisli Vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije, maršala Tita, Generalštab Jugoslovenske armije je 8. marta 1945. godine razradio plan za konačno oslobođenje zemlje. Predviđeno je

Vrhovni komandant NOVJ maršal Tito u obilasku položaja 1. korpusa NOVJ na Sremskom frontu, početkom 1945.

da se operacijama na tri strategijska pravca izbije na liniju Varaždin-Zagreb-Karlovac, a potom dejstvom s fronta i pozadine razbije Grupa armija »E« i oslobodi preostali deo Jugoslavije. Prema ovoj zamisli Severna grupa (1. i 3. armija i operativno joj potčinjeni 6. i 10. korpus) imala je zadatak da dejstvuje između Drave i Save prema Mariboru; Srednja grupa (2. armija i operativno joj potčinjeni 2, 3. i 5. korpus) da nastupa preko Doboja, Banje Luke i Karlovca ka Novom Mestu; i Južna grupa (4. armija i operativno joj potčinjeni 4, 7, 9. i 11. korpus) da dejstvuje preko Rijeke ka Trstu. Opštu rezervu Generalštaba sačinjavali su 4. operativna zona Slovenije (u Štajerskoj i Koroškoj), 15. korpus (u širem rejonu Zemuna), tri divizije (na Kosovu, u Sandžaku i u dolinama Zapadne Morave i Prače), jedna inženjerijska brigada (u Beogradu) ijedna železnička brigada (u Višegradu). Do kraja rata zadržane su 47. divizija u istočnoj Srbiji, 41. divizija u Makedoniji i 46. i 52. divizija na Kosovu u Metohiji.

Mada su Crvena armija i britansko-američke jedinice sve dublje prodirale na teritoriju Nemačke, na tlu Jugoslavije su se u martu 1945. godine veoma uspešno borile sledeće nemačke snage: Grupa armija »E«, kvislinški 15. kozački korpus, 91, 34, 69. i 97. armijski i 21. i 15. brdski armijski korpus. Pored ovih, bilo je i drugih jedinica pod SS komandom u Trstu, SS jedinice u Sloveniji, Štab mornarice »Jug«, ustaško-domobranske i četničke jedinice. Ukupne snage neprijatelja iznosile su oko 400.000 vojnika.

U ofanzivi koja je počela 20. marta, 4. jugoslovenska armija probila je front nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, prišla Bihaću i oslobodila ga 28. marta. Njene jedinice su do 15. aprila razbile nemački 15. brdski korpus, izbile na liniju Crikvenica-Delnice, savladale otpor nemačkog 97. korpusa i do 20.' aprila izbile pred Rijeku. One su, u sadejstvu s Jugoslovenskom mornaricom, oslobodila ostrva Lošinj, Cres i Krk i tako ugrozile pozadinu nemačke Grupe armija »C« u severnoj Italiji i Grupe armija »E« koja se branila u istočnom delu Slovenije.

Da bi se razbile neprijateljske snage koje su uporno branile Sarajevo (21. brdski korpus sa dve divizije i šest brigada), General-štab Jugoslovenske armije je 17. marta obrazovao Privremenu operativnu grupu od 2, 3. i 5. korpusa, koja je, posle žestokih borbi, savladala otpor neprijatelja i 6. aprila oslobodila Sarajevo, a 15. aprila i Zenicu. Druga armija je 17. aprila prešla na levu obalu reke Bosne, oslobodila Doboj i nastavila nastupanje u pravcu Dervente i Banja Luke, ostvarivši sadejstvo s jedinicama 1. armije u dolini Save.

Borci 21. divizije JA jurišaju na nemačko-ustašku odbranu pri proboju Sremskog fronta 12. aprila 1945.

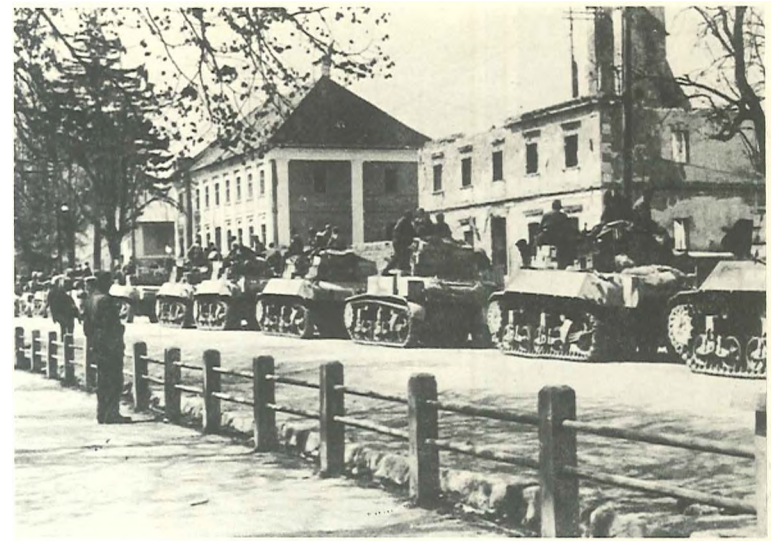

Tenkovi JA u Otočcu, april 1945.

Nemci se predaju posle proboja Sremskog fronta. 1945.

Artiljerija 2Ü. divizije u dejstvu za vreme borbi za oslobođenje Gospića, april 1945.

Nastupanje artiljerije 51. divizije JA od Koprivnice prema Varaždinu, početkom maja 1945.

Nemački vojnici zarobljeni u borbama za Otočac, april 1944.

Masovne manifestacije naroda u oslobođenom Sarajevu, april 1945.

Ljubljančani cvećem kile svoje oslobodioce, 7. maj 1945.

Slavlje u oslobođenoj Puli, početkom maja 1945.

Zagrepčani su sa oduševljenjem dočekali oslobodioce svoga grada, 8. maj 1945.

Doček jedinica JA u Gorici, maj 1945.

Jedinice 1. i 3. jugoslovenske armije otpočele su napad u zoru 12. aprila. Prva armija (pet divizija, 1. tenkovska brigada, dva lovačka i dva bombarderska puka avijacije) slomila je nemačku odbranu između Šida i Dunava, istog dana izbila u Vukovar i južno od njega prešla Bosut. Njene jedinice na pomoćnom pravcu prodirale su levom obalom Save ka železničkoj pruzi Vinkovci—Brčko. Sremski front je probijen 13. aprila, oslobođeni su Vinkovci i stvoreni uslovi za dalje napredovanje.

Treća armija je svojom glavninom forsirala Dravu kod Valpova, a delom snaga Dunav kod Dalja i oslobodila Osijek i Našice. Njene jedinice prešle su kod Brčkog na levu obalu Save i napredovale do Županje. Zbog njenog ovako brzog prodora, nemački 34. korpus nije mogao da uspostavi čvrstu odbranu između Drave i Save. Njegove zaštitnice su posele položaje od Đakova duž železničke pruge do reke Save, da bi omogućile izvlačenje nemačkog 21. korpusa.

Međutim, 1. armija je 3. aprila probila nemački front i oslobodila Daruvar i Viroviticu. Zatim je 25. aprila glavninom izbila u rejon Pakraca, a delom snaga pred Novsku. Jedinice bugarske 1. armije prešle su na desnu obalu Drave i nastupale u sadejstvu s desnim krilom 3. jugoslovenske armije. Posle uspešnog dejstva u pozadini nemačkih snaga, kojim je olakšan prodor 1. armije od Đakova do Slavonske Požege, 6. korpus jugoslovenske armije ušao je u sastav 3. armije.

Druga armija je odmah posle Doboja oslobodila Bosanski Brod i Banja Luku i do 24. aprila izbila na desnu obalu Une. U njen sastav su ušli 2. i 5. korpus Jugoslovenske armije.

Nemački 97. korpus je krajnjim naporima sprečavao prodor 4. armije u Ljubljanu i Trst. Na ovom području vođene su žestoke borbe, posebno 24. aprila kod Kalne. Posle uspešnog napada 4. armije, pregrupisavanjem snaga Jugoslovenske armije i izvršenjem uspešnih manevara, nemački 97. korpus se našao u okruženju.

Savezničke snage su prihvatile kapitulaciju nemačkih trupa u Italiji, koja je potpisana u Kazerti 29. aprila, s tim da stupi na snagu 2. maja, hitajući da što.pre dopru do Trsta. Međutim, jugoslovenske snage su nastupale iz više pravaca: 20. divizija je 30. aprila probila spoljnu odbranu Trsta i izbila na njegovu ivicu i uspostavila vezu sa 30. divizijom koja je vodila ulične borbe; toga dana je, preko Buzeta, pred grad pristigla i 9. divizija. U toku 1. maja neprijatelj je u uličnim borbama pružao žilav otpor, ali je sutradan savladan. Trećeg maja predala se i nemačka posada u predgrađu Općine. Do tada su jedinice 9. korpusa i 31. divizije Jugoslovenske armije oslobodile Tržič (Monfalkone), Goricu i dolinu reke Soče, u kojoj se 31. divizija Jugoslovenske armije 1. maja zapadno od Tržiča, srela s prednjim delovima 2. novozelandske divizije. Ti delovi su 2. maja posle podne ušli u već oslobođeni Trst. Jedinice Jugoslovenske armije prodrle su u Pazin i Pulu i 7. maja završile oslobađanje Istre. Nemački 97. korpus, okružen između Rijeke i Ilirske Bistrice,

Kapitulacija neprijatelja

pokušao je 3. maja da se probije, ali bez uspeha, tako daje 7. maja kapitulirao.

Ljubljana je oslobođena 8. maja, pošto su prethodno slomljene jake nemačke snage. Deo snaga Jugoslovenske armije iz Trsta stigao je 10. maja u Celovec i tamo se spojio s Koruškim partizanskim odredom.

Jugoslovenska 3. armija probila je nemački front na Bilogori i do 7. maja oslobodila Varaždin, a 1. armija je 4. maja prodirala u pravcu Hrvatskog zagorja. Za to vreme je 2. armija oslobodila prostor u donjim tokovima reka Une i Kupe i između Ogulina i Vrbovskog i prodrla ka Karlovcu, koji je oslobođen 7. maja, posle snažnog nemačkog otpora. Tog dana Generalštab Jugoslovenske armije naredio je da 3. armija ubrza nastupanje ka Mariboru i Celovcu, 2. armija da oslobodi Brežice i Krško i time preseče odstupnicu nemačkim jedinicama od Zagreba ka Zapadu.

Zagreb je oslobođen 8. maja. Iako je toga dana u 23,01 časa stupila na snagu odredba o prekidu ratnih dejstava svih nemačkih oružanih snaga, a 9. maj proglašen Danom pobede, ipak su nemačke jedinice u Jugoslaviji i dalje nastavile borbu. One su po svaku cenu želele i nastojale da se predaju britanskoj i američkoj vojsci. U Zagrebu je, sutradan po oslobođenju, održano Savetovanje komandanata 1,2. i 3. armije s predstavnicima Generalštaba, na kojem je utanačen plan za zarobljavanje neprijatelja na teritoriji Jugoslavije.

Vrhovni komandant Jugoslovenske armije, maršal Tito, obraćajući se 9. maja preko Radio-Beograda borcima JA, između ostalog, je rekao: *»Vi ste časno izvršili svoj dug prema svojoj domovini. Vaša besmrtna djela vječito će živjeti u srcima naših naroda i njihovih budućih pokoljenja. Poprišta slavnih bitaka na Sutjesci, Zelengori, Kozari, na Neretvi itd. ostaće vječiti spomenici heroizma vašeg i vaših palih drugova... Došao je praznik i na naše ulice... Sinuo je veliki dan mira i slobode«.*

Tako je, usled brzog nastupanja jugoslovenske 3. armije u pravcu Maribora i Celovca, 1. armije ka Celju i 2. armije ka Novom Mestu i Zidanom Mostu, propao nemački plan za povlačenje i predaju savezničkim snagama. Naime, jugoslovenska 3. armija izbila je 12. maja u Dravograd gde se povezala s 14. divizijom, čime je presečen najvažniji odstupni pravac nemačkih jedinica. Pošto mu je propao pokušaj izvlačenja i prodora u Austriju, komandant snaga »Jugoistok« bio je prinuđen da 10. maja pregovara o uslovima kapitulacije, ali su nemačke jedinice ipak nastavile borbu. Tek 15. maja, posle teških gubitaka, potpuno okružena na uzanom prostoru i **napadnuta sa svih strana,** nemačka grupacija, s jedinicama kvislinga i drugih saradnika, morala je da položi oružje. Tada je prestao otpor nemačke balkanske vojske snaga između Zagreba, Maribora, Dravograda i Zidanog Mosta i zarobljen veliki broj vojnika i starešina s vrhovnim komandantom general-pukovnikom Lerom, i zaplenjene znatne količine naoružanja i tehnike. Sa,mo kod Dravograda zarobljeno je oko 20.000 ustaša i četnika, a kod Črna i Mežica oko 30.000, među kojima 12 ustaških generala. U završnim operacijama u Jugoslaviji ova nemačka grupacija imala je oko 100.000 mrtvih i preko 210.000 zarobljenih vojnika i starešina.

Jugoslovenska armija je uspešno učestvovala u završnim operacijama u okviru dogovorenog plana za poslednji odlučujući napad saveznika protiv fašističke nemačke vojske na samostalnom ratištu između reke Drave i Jadranskog mora. Ona je ostvarila sadejstvo s bugarskom 1. armijom, kao levim krilom 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj i s desnim krilom savezničkih snaga u Italiji.

Jedinice 4. armije JA nastupaju ka Trstu, krajem aprila 1945.

Raclusni stanovnici Trsta dočekuju sa cvećem svoje oslobodioce borce ***4. armije JA.***

Karakteristično je da su do 5. maja nemačke snage kapitulirale u Italiji, severnoj Nemačkoj, Holandiji, Danskoj, zapadnoj Austriji i južnoj Bavarskoj, a da su na tlu Jugoslavije nastavile da se bore još deset dana, tj. šest dana posle zvanične kapitulacije. Time je završena teška četvorogodišnja borba naroda i narodnosti Jugoslavije.

Jugoslavija je 15. maja iihala četiri armije, sedam korpusa, 57 pešadijskih *i* dve vazduhoplovne divizije, 198 pešadijskih, 32 artiljerijske, pet inženjerijskih, dve tenkovske i jednu konjičku brigadu, Mornaricu s tri komande i 15 vojnih škola. Ukupno brojno stanje iznosilo je oko 800.000 vojnika i starešina.

Time je ostvaren ratno-revolucionarni cilj: nacionalno i socijalno oslobođenje zemlje, koji je u pripremama za oružani ustanak početkom maja 1941. godine postavio Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, pod rukovodstvom Josipa Broza Tita. *11*

Zarobljeni nemački vojnici i oficiri u borbama za konačno oslobođenje Jugoslavije 1945.

Deo zaplenjenog neprijateljskog naoružanja u Sloveniji, početkom maja 1945.

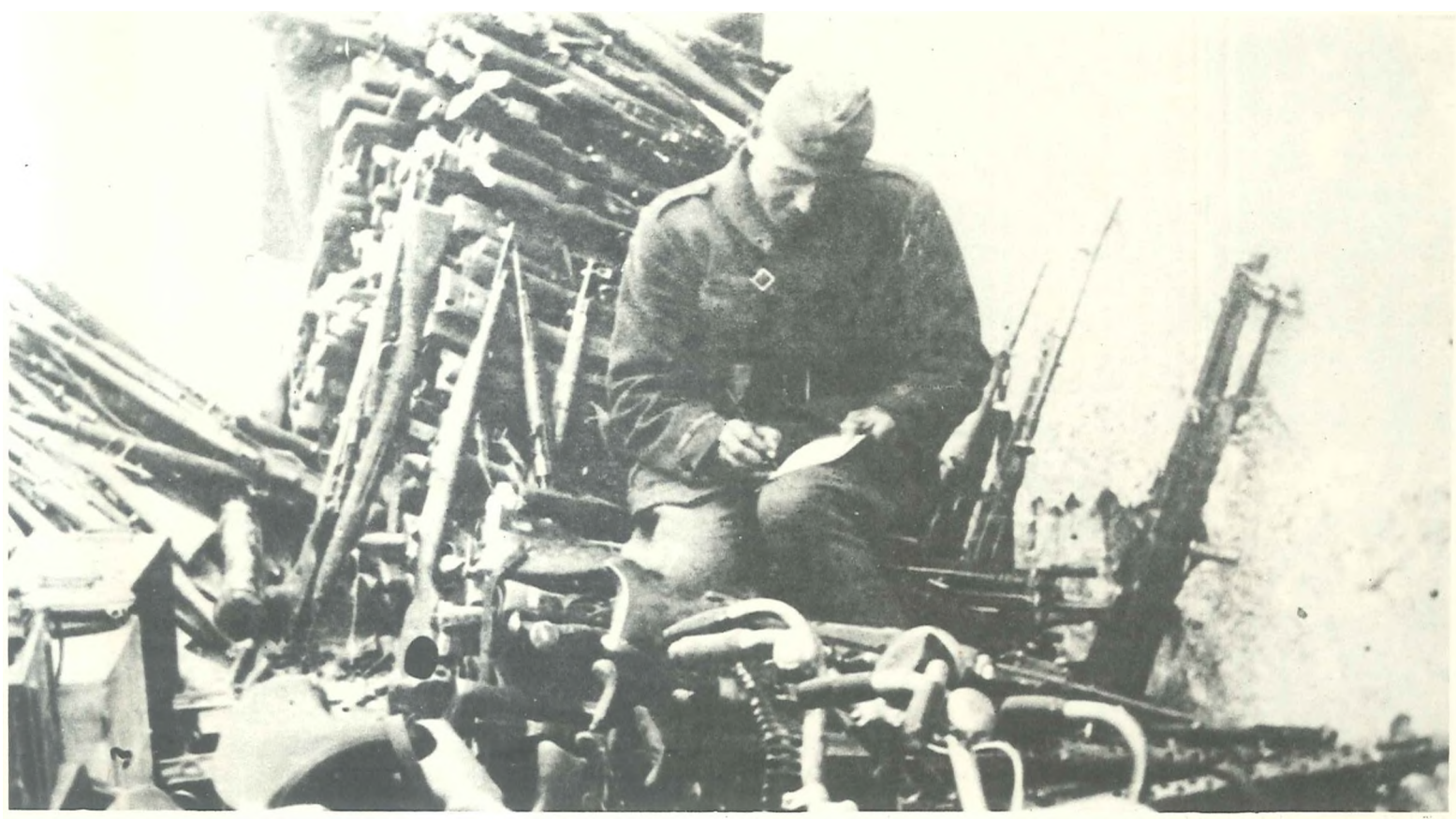

REČI KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE
NAROD JE PRIHVATIO I SPROVEO U DELO

Narodje u čitavoj zemlji rekao: »Ne Trojni pakt« i srušio ga. — Masovne demonstracije u Beogradu 27marta 1941. pod parolom »Bolje rat, nego pakt, »Bolje groh, nego roh«.

Borba je otpočela. Kroz četvorogodišnji rat ostvarena je pobeda. — U oslobođenom Beogradu 27. marta 1945. narod sa oduševljenjem pozdravlja reči svoga vode maršala Tita.

Dan pobede, 9. maj 1945. godine, širom zemlje narodi i narodnosti Jugoslavije proslavili su sa oduševljenjem. — Beograd toga dana.

... Četrdeset devet mjeseci nadčovječanskih napora i prolijevanja krvi naših naroda urodilo je plodom, urodilo je punom pobjedom naših naroda u zajednici sa Ujedinjenim nacijama, u prvom redu sa Sovjetskim Savezom, Britanijom i Amerikom. Nekada strašna i naoko nepobjediva sila, danas je skršena. Pobijedila je pravedna stvar Ujedinjenih naroda nad ovim razornim silama koje su htjele nametnuti čovječanstvu takozvani novi poredak, poredak ropstva i patnji. Ovaj najstrašniji rat u historiji čovječanstva koštao je Evropu desetinu miliona ljudskih žrtava. Pomahnitali njemački fašizam, talijanski fašizam i njihove krvave sluge, koje su se našle u svim evropskim zemljama, istrebljivali su u pozadini mirno stanovništvo, istrebljivali su sve one koji se nisu mirili sa sudbinom Hi t/ero vog »novog poretka« u Evropi. Stotine logora tipa Majdaneka i Jasenovca. logora grozote i smrti, ostave na vječna vremena kao jezovita opomena svim narodima da nikada više ne dopuste ponavljanje ovakve tragedije...

Iz govora Josipa Broza Tim na Dan pobjede 9. maja 1945 (Josip Broz Tito. *Borba :a oslobođenje Jugoslavije 1941 1945.***1, str. 285. »Kultura«. Beograd. 1947).**

— *Danas demokratske nacije sveta imaju dva naročita razloga da izraze divljenje slavnim muževima i ženama Jugoslavije. Ovaj dan, koji označava četvrtu godišnjicu njihovog otpora protiv nacifašizma, nešto je više od obične godišnjice, mada je i to već dovoljan razlog da svi slobodoljubivi narodi sveta odaju priznanje njihovom junaštvu i samopregoru. Ali postoji još jedna važnija stvar. A to je, da na ovu godišnjicu jugoslavenski narodi počinju uživati plodove svoje borbe za slobodu. Danas u njihovoj zemlji postoji čvrsta demokratska vlada koja odgovara narodnim interesima i željama. Herojski narodi Jugoslavije zauzeće svoje zasluženo mesto u demokratskom svetu za koji su podnositi neopisive nevolje za vreme protekle četiri godine. Zato kažem da su junački Jugoslaveni već postigli najveću pobedu u svojoj istoriji.*

(Henri Agard Volas. Radio-Njujork. 27. III 1945; »Borba«. Beoarad. 28. III 1945).

— *Medu svim slovenskim i neslovenskim narodima Jugoslavija zauzima slavno mesto herojskog borca u redovima antihitlerovske koalicije. Pri tome je poznato da je baš Jugoslavija podnela ogromnu težinu nemačke i italijanske okupacije i dala ogromne žrtve u borbi protiv našeg zajedničkog neprijatelja.*

Iz govora Molotova na Prvom zasedanju Generalne skupštine OUN (»Pitanja spoljne politike«. OGIZ. Beograd. 1948).

¥

VOJNO-POLITIČKI DOGAĐAJI U SVETU 1945.

Početkom 1945. godine Nemačka je preživljavala najtežu političku, vojnu i ekonomsku krizu. Narod i vojska su teško patili zbog fašističkog terora, pojačanog bombardovanja protivničke avijacije i nedostatka najosnovnijih životnih potreba, pa su priželjkivali što skoriji završetak rata. Proizvodnja svih životnih i borbenih potreba bila je u stalnom opadanju. Naročito je bilo kritično stanje snabdevanja naftom i njenim derivatima.

Iako je nemačka vlada 25. septembra 1944. godine objavila totalnu mobilizaciju muškog stanovništva od 16. do 60. godine starosti, nije mogla nadoknaditi gubitke od preko 3 miliona vojnika (na svim frontovima), pa je brojno stanje oružanih snaga opalo na 7,5 miliona. Borbena vrednost i moral novoformiranih jedinica poslednje odbrane bili su slabi.

Stupanjem Crvene armije na teritoriju Istočne Prusije i zauzimanjem Ahena od strane američkih trupa, rat se preneo i u samu Nemačku, što je bio jasan dokaz da joj predstoji neminovan'i brz slom. Hortijeva Mađarska, i njen jedini preostali saveznik i satelit, pokušavala je da se izvuče iz rata, pa su Nemci 16. oktobra 1944. uhapsili regenta Hortija i na vlast doveli fašističke strelaste krstove.

I pored teških poraza i gubitaka u toku 1944. godine, Japan je još pružao jak otpor, jer su se operacije izvodile daleko od njegove metropole, a mogao je da koristi i prirodna bogatstva Kine, Filipina i Holandske Istočne Indije (Indonezije). Međutim, brojno stanje njegovih oružanih snaga stalno se smanjivalo, te je u leto 1945. opalo na 4,100.000 vojnika. Naročito su teški bili gubici flote koji se nisu mogli nadoknaditi. I japanski narod i vojska želeli su skori završetak rata.

Pošto su velike države antifašističke koalicije stalno jačale svoju industriju i održavale visok nivo svojih oružanih snaga, kakav je bio krajem 1944. godine, one su se pripremale da na svim ratištima, sem u Kini, preduzmu nove ofanzivne operacije koje će dovesti do kapitulacije nemačkih i japanskih oružanih snaga još u toku 1945. godine.

Saveznici su postigli značajan politički uspeh na Krimskoj konferenciji od 4. do 11. februara 1945. godine, koja je održana u sovjetskom gradu Jalti, na Krimu (poznata i kao Jaltska konferencija). Na njoj su učestvovali Staljin, Čerčil, Ruzvelt i njihovi pomoćnici. U toku Konferencije potpisan je Protokol, kojim je Sovjetski Savez potvrdio obećanje da će u roku od 2 do 3 meseca posle kapitulacije Nemačke ući u rat protiv Japana. Učesnici Konferencije su se složili da se Nemačka primora na bezuslovnu kapitulaciju i potom podeli na četiri okupacione zone, kojima će upravljati opunomoćenici Sovjetskog Saveza, SAD, Velike Britanije i Francuske. Pored ostalog, rešeno je da Nemačka plati reparacije, da se pruži pomoć narodima Evrope oslobođenim od fašističkog ropstva, da bi izgradili demokratsko uređenje po svom izboru; da se odrede istočne i zapadne granice Poljske i prizna Lublinski komitet kao Privremena poljska vlada, u koju će ući i predstavnici emigrantske vlade iz Londona; da se preporuči Jugoslaviji da sprovede u delo Sporazum Tito-Šubašić i da se u AVNOJ mogu birati članovi poslednje predratne jugoslovenske Skupštine koji se nisu kompromitovali saradnjom s neprijateljem; da se preduzmu mere za

Hitler nije muglio da stuck u da oni poslanu piatola ni, poccluk 1945.

Čerčil, Ruzvelt i Staljin sa svojim suradnicima na konferenciji u Jalti, februar 1945.

Sovjetska zastava na zgradi Rajlistaga u Berlinu.

obezbeđenje mira u svetu i obrazuje Organizacija ujedinjenih nacija (OUN); da se kazne ratni zločinci itd.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine mnoge države (Egipat, Argentina, Dominikanska Republika, Liberija, Liban, Paragvaj, San Marino, Saudijska Arabija, Sirija, Urugvaj, Turska i Venecuela) prišle su Ujedinjenim nacijama i objavile rat Nemačkoj i Japanu.

Pripremajući se za velike ofanzive ka Berlinu, Pragu i Beču, Crvena armija je početkom 1945. godine imala na frontu prema Nemačkoj i Mađarskoj 737 divizija, 118.000 artiljerijskih oruđa, 15.100 tenkova i samohodnih oruđa i 14.500 aviona (ukupno oko 6 miliona vojnika). U sastavu Crvene armije borilo se 29 divizija i 5 brigada poljskih, rumunskih, čehoslovačkih i bugarskih snaga (ukupno 325.500 vojnika, 5.200 artiljerijskih oruđa i 200 tenkova). Nemci i Mađari imali su svega 185 divizija i 21 brigadu, 28.500 artiljerijskih oruđa, 3.950 tenkova i 1.960 aviona (ukupno 3,100.000 vojnika).

Odazivajući se molbi britanskog premijera Čerčila, Crvena armija je počela ofanzivu na Visli 12. januara 1945. godine, a sutradan i u Istočnoj Prusiji, tj. 8 dana pre planiranog roka. Varšava je oslobođena 17. januara. Uz pomoć poljske vojske i njenih partizana sovjetske tenkovske i ostale armije su brzo napredovale do reke Odre, na koju su stigle početkom februara i na njenoj zapadnoj obali obrazovale strategijske mostobrane. U martu i aprilu jedinice Crvene armije slomile su nemačku odbranu u Istočnoj Prusiji i Pomeraniji i stigle na donji tok Odre, gde se front stabilizovao.

Privremena vlada Poljske Republike, formirana 31. decembra 1944. godine, preuzela je vlast u oslobođenoj zemlji i, potpomognuta većinom stanovništva, počela da podiže gotova potpuno porušenu Varšavu i ostala naselja i da obnavlja ratom opustošenu zemlju.

Od bivši nemačke proti vnapade u februaru i martu 1945. godine, sovjetske armije su 13. februara zauzele Budimpeštu i do 4. aprila oslobodile celu Mađarsku. Mađarska Privremena narodna vlada, obrazovana 22. decembra 1944. godine u Debrecinu, vrlo uspešno i brzo organizovala je narodnu vlast u novooslobođenim zapadnim oblastima i, uz obilatu pomoć Sovjetskog Saveza, pristupila obnovi zemlje i podizanju privrede. Crvena armija je 13. aprila 1945. godine zauzela Beč, a nešto kasnije je u dolini Dunava uhvatila vezu s američkim jedinicama. Ona se pripremala da Nemcima zada poslednji odlučujući udar, da zauzme Berlin i tako primora na kapitulaciju poslednje ostatke nemačke vojske. Za to je na rekama Odri i Nisi za berlinsku operaciju prikupila 49 korpusa

— 159 divizija i mnoge samostalne jedinice, 41.600 artiljerijskih oruđa, 6.250 tenkova i samohodnih oruđa, 7.500 borbenih aviona

— ukupno oko 2,5 miliona vojnika, dok su nemačke snage imale svega 47 divizija, 10.400 oruđa, 1.200 tenkova i samohodnih oruđa, 3.300 aviona, tj. ukupno oko 1 milion vojnika.

Posle jake artiljerijske vatre i više plotuna »kaćuša«, sovjetske armije su u praskozorje 16. aprila krenule ka Berlinu, štićene i podržavane jakom avijacijom. Probivši jako utvrđene nemačke položaje na Odri i Nisi, otpočele su opkoljavanje Berlina, koje je završeno 25. aprila. Najteže borbe, uz obostrano velike gubitke, vođene su u samom Berlinu, naročito u njegovim podzemnim hodnicima. [1]

Tek pošto se ubio Hitler, najveći zločinac svih vremena, a zatim njegov zloglasni šef propagande Gebels, i, pošto su pobegle ostale nacističke glavešine, nemački generali, uviđajući da je besmislen svaki dalji otpor, predali su ostatke berlinskog garnizona. Zauzimanjem Berlina 2. maja Crvena armija je dobila najveću bitku drugog svetskog rata, zarobila 480.000 nemačkih vojnika i zaplenila ogromne količine materijala. To je nateralo nemačke komandante da prihvate bezuslovnu kapitulaciju svih oružanih snaga.

Gonjenje i uništenje nemačkih snaga (od 5. aprila do 7. maja 1945)

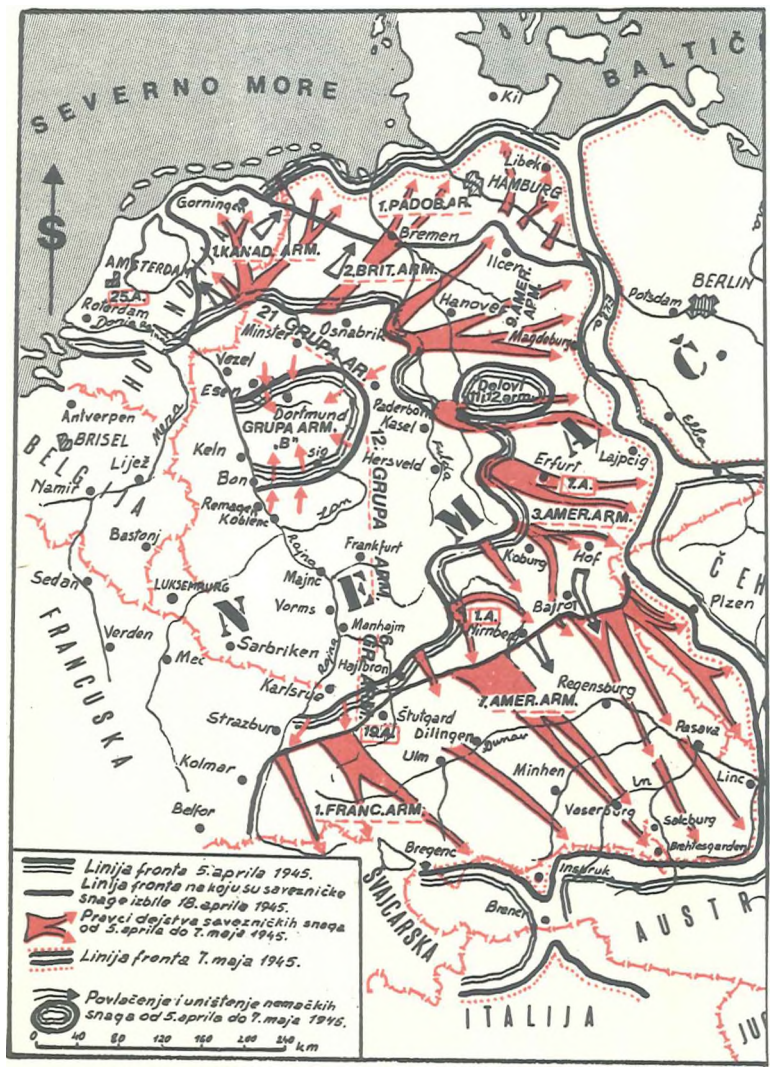

Kad je početkom maja izbio ustanak u Pragu i u ostalim oblastima Čehoslovačke, Crvena armija je iz okoline Berlina odmah uputila sve raspoložive snage ka jugu. Ona je, uz pomoć ustanika i čehoslovačkih partizana, 9. maja donela slobodu napaćenom gradu. Posle šest godina fašističke okupacije, 19. maja je bila oslobođena cela Čehoslovačka. Prva nova čehoslovačka vlada, formirana maja 1945. u Košicama iz redova Narodnog fronta, stigla je odmah u Prag, ulažući velike napore da obnovi zemlju i podigne privredu.

Nemačka protivofanziva u Ardenima i napadi kod Strazbura krajem 1944. i početkom 1945. godine usporili su savezničke pripreme za probijanje Zigfridove linije i za napredovanje kroz Nemačku u susret Crvenoj armiji. Početkom 1945. godine saveznici su na Zapadnom frontu postigli veliku nadmoćnost — imali su: 71 diviziju, 15.000 aviona, 4.500 tenkova — ukupno preko 3 miliona vojnika prema desetkovanih 77 nemačkih divizija, 2.450 aviona, 800 tenkova — ukupno oko 1 milion demoralisanih vojnika.

Početkom 1945. godine, kada je saveznička strategijska i taktička avijacija bila potpuni gospodar u vazduhu, u žestoko bombardovanoj Nemačkoj porušene su još preostale fabrike za proizvodnju sintetičkog benzina, naoružanja i opreme i potpuno paralisan saobraćaj, tako da je bio pripremljen proboj Zigfridove linije i prelaz preko reke Rajne. Sem toga, nastavljeno je bombardo-

Berlinska bitka (od 18. aprila do 8. maja 1945.)

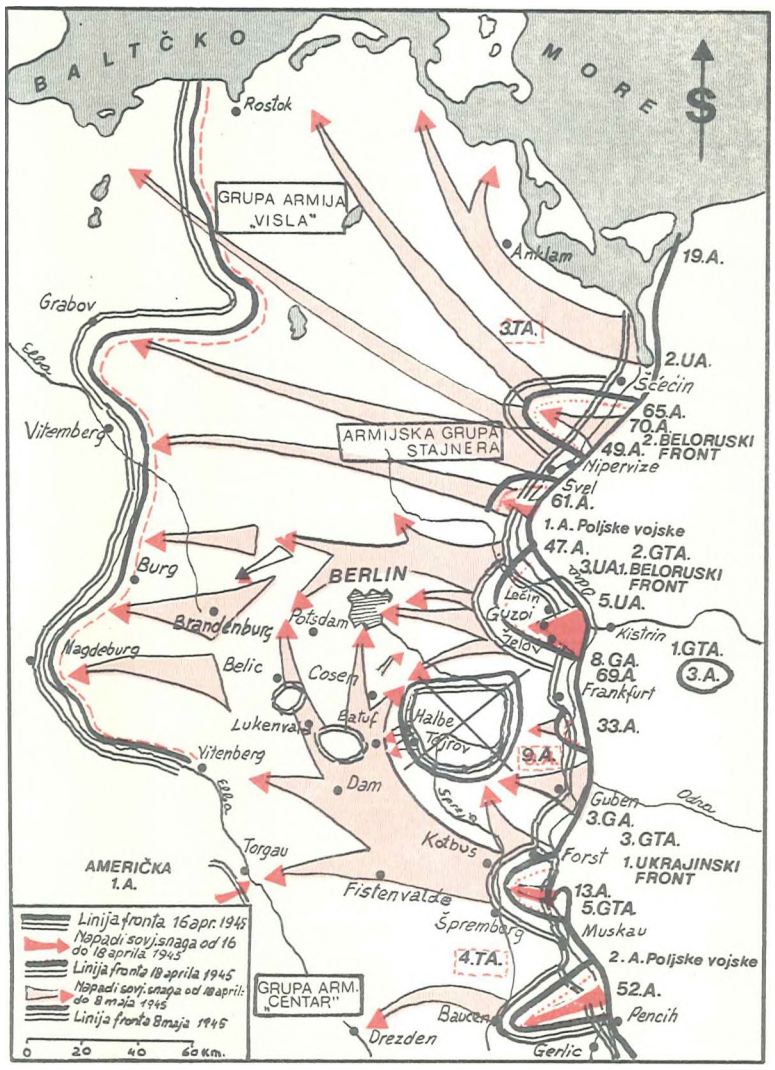

vanje Berlina, Nirnberga, Drezdena, Lajpciga, Hamburga i mnogih drugih gradova i naselja, da bi se slomio moral nemačke vojske za dalje pružanje otpora. Ukoliko se rat bližio kraju utoliko je avijacija pojačavala udare i u niskom letu napadala čak i pojedine nemačke vojnike.

Koordiniranim dejstvom svih armija i uz veliku podršku celokupne avijacije, saveznici su početkom 1945. godine probili Zigfridovu liniju, forsirali Rajnu na celoj dužini i u Rurskoj oblasti okružili i zarobili 317.000 nemačkih vojnika. Nastavili su gonjenje izbezumljenih Nemaca sve do spajanja sa Crvenom armijom, 25. aprila, na Elbi i do kapitulacije Nemačke.

Za poslednju odlučujuću ofanzivu u severnoj Italiji saveznici (Amerikanci, Britanci, Novozelanđani, Južnoafrikanci, Indijci, Brazilci, Poljaci, Grci, Jevreji i Italijani) koncentrisali su oko 25 divizija, 5.000 aviona, 3.000 tenkova i svu raspoloživu flotu na Jadranskom i Ligurijskom moru — ukupno 1,5 milion vojnika. Nemci i Italijani su bili dva i po puta brojno slabiji, a u avijaciji čak i 80 puta. Imali su svega: 21 nemačku i četiri italijanske fašističke divizije, 60 aviona, 200 tenkova i slabu flotu — ukupno 600.000 vojnika.

Dok je Jugoslovenska 4. armija 20. marta 1945. godine preduzela ofanzivu i brzo napredovala kroz Liku, Hrvatsko primorje i Istru ka Trstu, saveznici su ubrzali pripreme, tako da su 9. aprila otpočeli napade na ćelom frontu u severnoj Italiji i 23. aprila prešli reku Po. Oni su, uz pomoć partizana, gonili razbijene protivniške snage kroz Lombardiju i skrenuli ka severoistoku da bi pre Jugoslovena zauzeli Trst, ali ga je jugoslovenska 4. armija oslobodila pre njih, 2. maja.

Italijanski partizani su uhvatili i streljali Musolinija i mnoge fašističke funkcionere. Čim su saznali za Hitlerovu smrt, nemački komandanti su 2. maja potpisali kapitulaciju i predali poslednje ostatke svojih armija u severnoj Italiji.

Pošto su potpuno gospodarili na Atlantskom okeanu i Sredozemnom moru, saveznici su 1945. godine uz male gubitke prebacivali vojnike i materijal na Britanska ostrva, u Italiju i južnu Francusku i slali materijalnu pomoć Sovjetskom Savezu.

Hitlerovim testamentom admiral Denic bio je određen za vođu i kancelara Nemačke. Čim je primio dužnost poslao je svoje opunomoćenike, koji su pokušali da zaključe primirje i prihvate kapitulaciju samo na Zapadnom frontu. Kada je odbijen i taj njihov pokušaj, oni su bili primorani da 7. maja u Remsu potpišu prethodni akt o bezuslovnoj kapitulaciji nemačkih snaga na svim frontovima, u vazduhu i na moru. Međutim, konačni akt o bezuslovnoj kapitulaciji potpisan je u Berlinu u 0,16 časova 9. maja 1945. godine, tako da se 9. maja slavi kao Dan pobede. Posle toga Nemci su se predavali na svim frontovima. Jedino su nastavili odbranu u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj, želeći da se izvuku iz obruča, odstupe prema zapadu, da bi se predali Amerikancima i Britancima. No, svi ovi njihovi pokušaji propali su u Jugoslaviji 15, a u Čehoslovačkoj 19. maja.

Dvanaestog aprila, tj. mesec dana pre bezuslovne kapitulacije nemačkog Trećeg Rajha, iznenada je preminuo Ruzvelt, predsednik SAD. Nasledio gaje dotadašnji potpredsednik Hari Truman, koji je učestvovao na Konferenciji u Potsdamu. Na izborima za britanski Parlament većina britanskih birača je glasala za Laburističku stranku. Čerčil, predsednik Konzervativne stranke i predsednik britanske vlade je 26. jula podneo ostavku, a mandat za sastav nove vlade dobio je Klement Atli. On je 28. jula otputovao u Potsdam,

\ ***crnački vojnici i oficir i otlluzc u zarobljeništvo.***

gde je, kao predsednik nove britanske vlade, nastavio konferenciju sa Staljinom i Trumanom i njihovim pomoćnicima. Na Konferenciji, koja je, zbog izbora u Velikoj Britaniji, s prekidom trajala od 17. jula do 2. avgusta, donete su sledeće odluke: da se izvrši potpuno razoružanje Nemačke i da se ukinu njena sva tri vida oružanih snaga, SS jedinice, Gestapo, Generalštab, vojne škole, udruženja bivših boraca, itd; da se uništi sva ekonomska podloga nemačkog ratnog potencijala i zabrani proizvodnja svih vrsta naoružanja i vojne opreme; da se zabrani fašistička Nacionalsocijalistička partija i ukinu svi njeni zakoni; da Nemačka i sve pobeđene države plate reparaciju; da se osude ratni zločinci; da teritorija istočno od Odre i Nise ostane pod poljskom upravom do konačnog zaključenja mirovnog ugovora s Nemačkom; da grad Kenigzberg pripadne Sovjetskom Savezu; da se pripreme mirovni ugovori s Bugarskom. Finskom. Italijom, Mađarskom, Rumunijom itd.

Japanskoj vladi je 26. jula 1945. godine upućen poziv za bezuslovnu kapitulaciju i, pošto nije prihvatila uslove. Sovjetski Savez je održao svoje obećanje koje je dao na Konferenciji u Jalti da će ući u rat protiv Japana.

Koristeći ranije osvojeno filipinsko ostrvo Lejte kao bazu. Amerikanci su do kraja januara 1945. zauzeli i ostrvo Mindoro. Oni su se, uz jaku podršku avijacije i ratne flote, 9. januara iskrcali na

Fcldmaršal Kajtc! **9.** *maju 1945. u Berlinu potpisao je konačan akt o hczuslovnoj kapitulaciji \cntačkc*

Proslavu dana pohede nad Hitlerovom Nemačkom u Moskvi, maj 1945

Potpisivanje akta o kapitulaciji Japana na američkom ratnom hrodu »Misuri«, 2. septembar 1945.

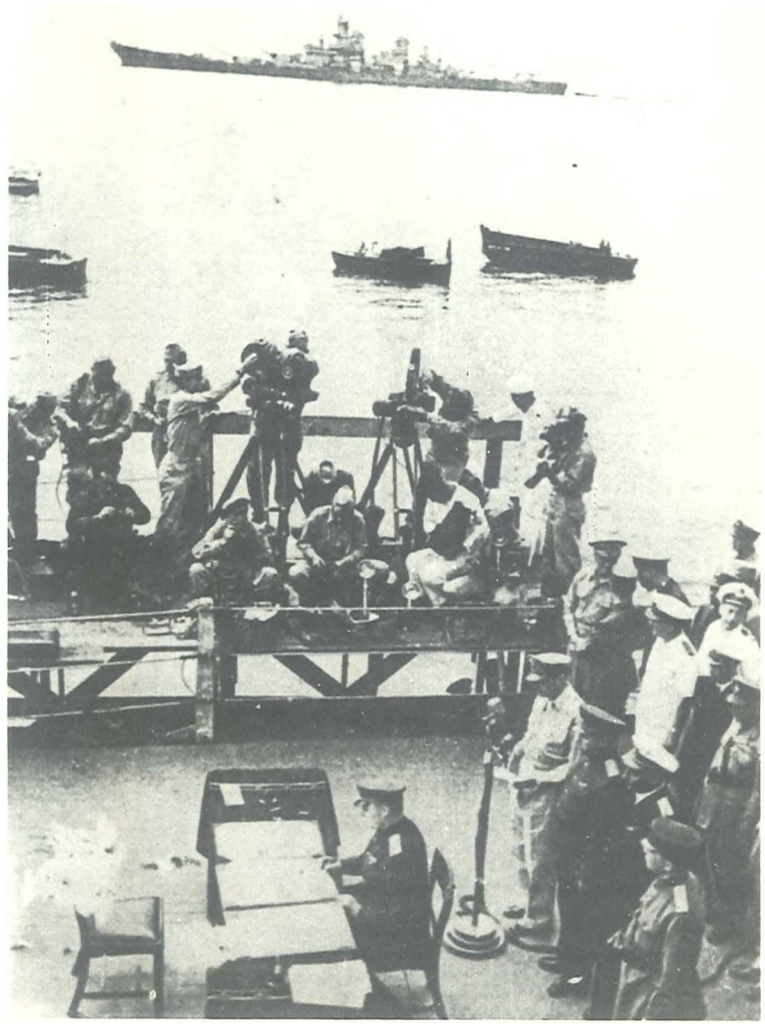

ostrvo Luzon. Borbe na ovom i ostalim filipinskim ostrvima, uz veliku pomoć filipinskih gerilaca, trajale su do 15. avgusta, kada je objavljena kapitulacija japanskih snaga.

U toku februara i marta saveznici su zauzeli ostrvo Ivo Džimu. Njihove brojne snage iskrcale su se na jako branjeno i dobro utvrđeno ostrvo Okinavu. Po žestini, upornosti, trajanju i gubicima, tromesečne operacije na Okinavi bile su najteže borbe u ratu na Pacifiku. Američka, a zatim i britanska flota, koristeći zauzimanje Okinave, prišle su japanskim ostrvima i od 10. jula do 15. avgusta s mora i iz vazduha bombardovale Tokio i druge ciljeve na istočnim obalama Japana. Za to vreme su američke podmornice krstarile Pacifikom i potopile preostale japanske brodove.

Narodnooslobodilačka vojska Kine je 1945. godine stalno pojačavala napade na japanske okupatorske i kvislinške jedinice i proširivala slobodne teritorije. U jugoistočnoj Kini Japanci su ponovo porazili kuomintangške armije, zauzeli nekoliko američkih aerodroma i nešto teritorije. Međutim, oni su sredinom 1945. godine počeli da evakuišu jugoistočnu Kinu, gde je Narodnooslobodilačka vojska Kine, goneći Japance, oslobodila veliki broj aerodroma i gradova. No, zbog neaktivnosti, jedinice kuomintangške vlade nisu gonile Japance, jer je Čang Kaj Šek svoje najbolje divizije uputio da napadaju slobodne teritorije koje je držala Narodnooslobodilačka vojska.

Tek krajem 1944. godine saveznici su otpočeli dugo pripremanu ofanzivu u Burmi. Nastavili su je 1945. uz veliku pomoć Pokreta otpora.

Na osnovu obećanja, datih na konferencijama u Jalti i Potsdamu, Crvena armija je veoma brzo iz Evrope prebacila prema Mandžuriji jake snage — imala je 80 divizija, 26.137 artiljerijskih oruđa, 5.550 tenkova i samohodnih oruđa, 3.446 borbenih aviona, jedan bojni brod. dve krstarice, 12 razarača, 78 podmornica i oko 500 drugih brodova — ukupno 1,577.725 vojnika, dok su japanska Kvantungška vojska i kvislinške jedinice bile slabije — 56 divizija i

Proslavu Dana pohede nad Hitlerovom Nemačkom, London maj 1945.

Stanovnici Njujorka slave pobedu nad Hitlerom i kraj ratnih operacija u Evropi, maj 1945.

26 brigada, 1.155 tenkova i samohodnih oruđa, 5.360 artiljerijskih oruđa, 1.800 aviona i 38 rečnih brodova — ukupno 1,080.000 vojnika.

Sovjetski Savez je 8. avgusta 1945. godine objavio rat Japanu, a sledećeg dana njegove snage su napale japanske i mandžurske marionetske snage. Desetog avgusta su i jedinice Mongolske Narodne Republike prodrle u Mandžuriju, a 11. avgusta i prethodnice Narodnooslobodilačke vojske Kine. I pored teškog planinskog terena i vremenskih nepogoda, sovjetske jedinice su, dobro potpomognute iz vazduha, uspešno prodirale kroz Mandžuriju, lomeći ogorčen otpor Japanaca, tako da su do 14. avgusta na pojedinim pravcima prodrle 250—400 km i dovele japansku Kvantungšku vojsku pred okruženje i uništenje. I pored toga što je japanski car 15. avgusta objavio ukaz o prekidu rata, japanske jedinice su davale otpor čak do 30. svgusta, kada su zarobljeni poslednji ostaci Kvantungške vojske i oslobođena Mandžurija i severni deo Koreje. Za to vreme ostale sovjetske jedinice, uz pomoć flote, zauzele su južni deo ostrva Sahalina i sva Kurilska ostrva.

Na osnovi naređenja novog predsednika SAD Trumana, jedan američki teški bombarder je 6. avgusta 1945. godine bacio atomsku bombu na japanski grad Hirošimu, koja je prouzrokovala jednu od najvećih katastrofa u istoriji ljudskog društva. Razorna snaga ove atomske bombe bila je ravna eksploziji 20 miliona kilograma trinitrotoluola, te je od 75.000 kuća potpuno razoreno 6.820, a oko 56.000 je izgorelo u požaru. Veruje se da je u ovom nesrećnom gradu poginulo oko 79.400, a ranjeno više od 65.000 lica. Druga bomba je 9. avgusta bačena na grad Nagasaki. Porušeno je 1.326, a u požaru je izgorelo 18.400 kuća. Poginulo je 36.000, a ranjeno 40.000 lica.

Veliku uspesi Crvene armije u Mandžuriji, britanskih oružanih snaga u Burmi i američke flote na Pacifiku, kao i panika od strašnih posledica dejstva atomskih bombi, ubrzali su slom ostalih japanskih snaga na Dalekom istoku i Pacifiku. Nova japanska vlada je 14. avgusta, u prisustvu cara, prihvatila bezuslovnu kapitulaciju. Kad je jedna grupa nezadovoljnih japanskih generala u toku noći 14/15. avgusta uzalud pokušala da izvrši državni udar i nastavi rat, japanski car Hirohito se 15. avgusta obratio preko radija narodu i zatražio da se poštuje njegov ukaz o prekidu rata.

Čim je primila vest o kapitulaciji Japana, saveznička flota (383 ratna broda) krenula je ka Tokijskom zalivu, gdeje 30. avgusta počelo iskrcavanje američkih i britanskih jedinica, koje su okupirale sva veća mesta i u svoje ruke preuzele svu vlast u Japanu.

Konačno potpisivanje akta o bezuslovnoj kapitulaciji Japana izvršeno je 2. septembra 1945. godine na američkom bojnom brodu »Misuri« u Tokijskom zalivu. Smatra se daje toga dana zvanično završen drugi svetski rat.

Razoružanje japanskih jedinica na Dalekom istoku i Pacifiku trajalo je do kraja septembra 1945. godine.

Šest minuta posle ponoći 9. maja 1945. godine maršal Žukov otvorio je svečanu sednicu s nekoliko reči dobrodošlice upućenih savezničkim predstavnicima. Zatim je izdao naređenje da se u salu uvede nemačka delegacija.

Deset minuta posle ponoći ušao je Kajtel u svečanoj uniformi, na kojoj su blistala dva gvozdena krsta. Držeći se strogo pruski, zauzeo je stav — mirno, pozdravio gordo svojom maršalskom palicom i, držeći je podignutu, pogledom sleva nadesno, obuhvatio ceo sto za kojim su sedeli predstavnici savezničkih armija. »Tu su, dakle, i Francuzi«, primetio je poluglasno, »samo je još to nedostajalo«! Potom je stavio svoju palicu i kapu na sto i seo. Desno od njega smestio se general Stumpf, naslednik Geringa, a levo admiral Frideburg. Šest nemačkih oficira stali su iza svojih šefova, svi su imali gvozdene krstove s mačevima i dijamantima. Posle toga je maršal Žukov ustao i postavio protokolarno pitanje:

— Da li ste se upoznati s Protokolom o kapitulaciji?

Kajtel, sedeći, uzima dosije ispred sebe i odgovara kratko

— Da.

— Imate li ovlašćenje da ga potpišete?

— Da.

— Da li imate neke primed.be na izvršenje akta kapitulacije?

Pošto je Kajtel zatražio rok od 24 časa da bi obustavio vatru na ćelom frontu. Žukov je, posle kratkog konsultovanja pogledom s ostalim predstavnicima savezničkih armija, odgovorio:

— Ovaj zahtev se odbija. Nema izmena. Da li imate neke druge primedbe?

Kajtel je odgovorio:

— Ne.

— Onda potpišite!

Sva pitanja su postavljena na ruskom jeziku i odmah prevođena na engleski i nemački.

U 0,16 časova Kajtel je potpisao kapitulaciju, a potom Štumpf i Frideburg.

Dokumenti su posle toga podneti na potpis Žukovu, zatim Tederu, Špacu i De Tasiniju.

(Maréchal Laltre de Tassignuy. *L'histoire de la I. armée francaise. RÌiin et Danube,* **Pocket. 1949. Paris, p. 298 -300).**

AKT O KAPITULACIJI

1. Mi dolepotpisani, koji pregovaramo u ime nemačke Vrhovne komande, saglašavamo se s bezuslovnom kapitulacijom svili naših oružanih snaga na suvu, na moru i u vazduhu, a isto tako i snaga koje se sada nalaze pod nemačkom komandom — Vrhovnoj komandi Crvene armije i jednovremeno vrhovnom komandantu savezničkih ekspedicionih snaga.

2. Vrhovna komanda nemačkih oružanih snaga odmah će izdati naređenje svim komandama suvozemnih, pomorskih i vazduhoplovnili snaga i svim snagama koje se nalaze pod nemačkom komandom da prekinu ratna dejstva u 23,01 čas po srednjoevropskom vremenu 8. maja 1945. godine, da ostanu na svojim mestima gde se u to vreme nadu, da se u potpunosti razoružaju, predajući sve svoje naoružanje i vojnu opremu lokalnim savezničkim komandantima, ili oficirima koje odrede predstavnici savezničkih vrhovnih komandi. Ni jedan brod, plovno sredstvo ili avion, bilo koje vrste, ne smeju biti uništeni, niti smeju biti oštećeni trupovi brodova, mašinski uređaji Hi sprave, mašine bilo koje vrste, naoružanje, aparature i sva tehnička sredstva za produženje rata uopšte.

3. Vrhovna komanda nemačkih oružanih snaga će dalje prosiediti nadležnim komandantima sve dopunske zapovesti izdate od strane Crvene armije i vrhovnog komandanta savezničkih ekspedicionih snaga i obezhediti njihovo ^provođenje.

4. Ovo saopštenje o kapitulaciji ne predstavlja nikakvo prejudiciranje opštili odredbi a kapitulaciji, koje stupaju na snagu, a koje će utvrditi Ujedinjene nacije, ili će hiti utvrđenje u njihovo ime, koje će se odnositi na Nemačku i nemačke oružane snage.

5. U slučaju da Vrhovna komanda nemačkih oružanih snaga ili bilo koje oružane snage, koje stoje pod njenom komandom, budu oklevale da postupe prema odredbama ovog akta o kapitulaciji, Vrhovna komanda Crvene armije i vrhovni komandant savezničkih ekspedicionih snaga preduzeće sve kaznene i druge mere, koje budu smatrali za potrebne.

6. Ovo saopštenje je rađeno na ruskom, engleskom i nemačkom jeziku. Merođavan je samo ruski i engleski sastav.

Potpisano pored Berlina. 8. maja 1945.

Za Vrhovnu komandu nemačkih oružanih snaga
Frideburg Kaj tei Štumpf
Za Vrhovnu komandu Crvene armije
Zukov
Za Vrhovnog komandanta savezničkih ekspedicionih snaga
Te der

Prilikom potpisivanja bili su prisutni kao svedoci:

Komandant 1. francuske armije
Latr de Tasinji

Komandant strategijskih vazduhoplovnili snaga
Karl Špac

(IK'iis Adoll Jakobson. /9.W */V4.\ Per zweite li e/lkrieg in C hronik unit Dokumenten.* **Wehr und Wissen Verlagsticselchaft, Darmasladt, I9S9 sir 38? 384).**

Uspostavljanje reda u Evropi i ponovna izgradnja privrednog narodnog života mora se postići procesom koji će omogućiti oslobođenim narodima da unište poslednje tragove nacizma i fašizma i da stvore demokratske institucije po svome sopstvenom izboru. To je princip Atlantske povelje pravo svakog naroda da izabere formu vladavine pod kojom želi da živi, ponovno uspostavljanje suverenih prava i samouprava kod onih naroda kojima su nasilno bili oduzeli od strane agresorskili nacija...

1/ krimske deklaracije o posleratnom uređenju > *Drugi wixki rat. I9.lv 1945.* **li. str. 475. »Mladost«, Beograd, l%5).**

Savezničke armije sprovode okupaciju cele Nemačke, i nemački narod je počeo da iskupljuje užasne zložine izvršene pod rukovodstvom onih kojima je on, za vreme njihovih uspeha, otvoreno izražavao svoje odobravanje i slepo im se povinovao.

Na konferenciji je postignut sporazum o političkim i ekonomskim principima koordinirane politike saveznika prema pobeđenoj Nemačkoj za vreme savezničke kontrole.

Cilj ovog sporazuma je sprovodenje Krimske deklaracije o Nemačkoj. Nemački militarizam i nacizam biće iskorenjeni.

Saveznici nemaju nameru da unište ili da bace u ropstvo nemački narod. Saveznici nameravoju da nemačkom narodu pruže mogućnost da se pripremi za ostvarivanje obnavljanja svog života na demokratskoj i miroljubivoj osnovi.

Iz Potsdamske deklaracije o Nemačkoj" *Drugi svet:***vA/** *rat /***9.?V** *i945.* **II, str. 47X. »Mladost«. Beograd, 1969).**

Tri vlade primile su k znanju diskusije koje su poslednjih nedelja vodene u Londonu između britanskih, američkih, sovjetskih, i francuskih predstavnika, u cilju postizanja sporazuma o metodama suđenja onim glavnim ratnim zločincima čiji zločini, na osnovu Moskovske deklaracije od oktobra 1943. nemaju posebne oznake mesta. Tri vlade potvrđuju svoje numere da predaju ove zločince strogom i pravednom sudu.

1/ Potsdamske deklaracije o ratnim zločincima < *Drugi svclsU ral I9.-I9 1945.* **II, »Mladost«, Beograd, 1969).**

PROGLAŠENJE REPUBLIKE

Pobedonosni kraj rata narodi i narodnosti Jugoslavije dočekali su s oduševljenjem. A kako i ne bi, kad su posle četvorogodišnjih stradanja, patnji i napora u oružanoj borbi, došli dani slobode, kada su okupatori, kvislinzi i ostale reakcionarne snage doživeli potpuni slom i kada je bilo jasno da će se u novoj bratskoj zajednici uspostaviti socijalistički društveni odnosi. Poverenje u Komunističku partiju Jugoslavije i njeno rukovodstvo bilo je ogromno. Tada je KPJ imala 141.000 članova, prema 12.000 u početku oružane borbe. Ali od onih članova Partije koji su započeli oružanu borbu, dane slobode dočekalo je svega 3.000. Poginulo ih je 9.000, kao i veliki broj onih koji su u ratu postali njeni članovi. Smatra se daje u ratu poginulo oko 50.000 komunista. Takvi gubici su bili prirodni, jer su se komunisti uvek nalazili u prvim borbenim redovima, dajući primer ostalima. Članovi Partije bili su mladi ljudi, sa bogatim političkim i vojnim iskustvima, stečenim u surovoj školi rata i revolucije. Međutim, snagu Komunističke Partije Jugoslavije nije izražavala samo brojna jačina, već neuporedivo više njena progresivna platforma i sadržaj rada koji su potpuno odgovarali potrebama širokih narodnih masa, što je doprinosilo njenom uticaju i povezanosti s njima. U njenim redovima bilo je pripadnika svih naroda i narodnosti, radnika, seljaka, intelektualaca, omladine i žena, a organizacijski se prostira po čitavoj teritoriji zemlje. U stilu rada Partija je bila vrlo dinamična i operativna, nenametljiva, ali efikasna, jer je mogla vrlo brzo pokrenuti mase na izvršenje postavljenih zadataka. To je i odgovor na pitanje kako su narodi i narodnosti Jugoslavije mogli postići takve uspehe u ognju rata i revolucije?

Drugo zasedanje AVNOJ-a, za razliku od Prvog zasedanja, koje je dovelo do odvajanja političke od vojne vlasti, imalo je za posledicu obrazovanje Narodnog fronta (NF) kao masovne političke organizacije nove Jugoslavije. Potreba za njegovim stvaranjem pokrenuta je još 19. januara 1944. godine na sednici Nacionalnog komiteta, da bi se na taj način razgraničila državna vlast od političkih funkcija, a zemaljske i pokrajinske!, odnosno oblasne, a zatim sreske, opštinske i seoske (mesne) organizacije Fronta počele su se stvarati polovinom te iste godine. Ustanovljenje organizacije Narodnog fronta podudara se sa vremenom sprovođenja u život Sporazuma između Nacionalnog komiteta i Kraljevske vlade. Međutim, CK KPJ imao je ideju o stvaranju ove organizacije još u maju 1941. godine.

Delegati Prvog kongresa NOF Jugoslavije pozdravljaju dolazak maršala Tita na kongres održan u Beogradu od 5—7. avgusta 1945.

Od priprema za oružani ustanak pa do kraja rata, KPJ činila je napore da se u borbi protiv okupatora, kvislinga i ostalih reakcionarnih snaga uključe što širi društveni slojevi. U toj aktivnosti tražena je saradnja i s političkim strankama starog društvenog poretka. Osvobodilna fronta Slovenije uspela je da okupi i druge političke grupacije i da se razvije u snažnu političku organizaciju. U ostalim jugoslovenskim krajevima takvi rezultati su uglavnom izostali. Međutim, u narodnooslobodilačkim odborima bili su uključeni ljudi različitih slojeva, pa i političkih gledanja, ali čvrsto opredeljeni za borbu protiv okupatora i njegovih slugu i za platformu KPJ. Na isto takvoj širokoj platformi bili su postavljeni Narodnooslobodilački pokret i oružane oslobodilačke snage. Pored toga, došlo je do stvaranja snažne masovne organizacije USAOJ i AFŽ. Na inicijativu KPJ u Beogradu je 23. januara 1945. godine održana Zemaljska konferencija jedinstvenih radničkih i nameštenickih sindikata Jugoslavije (JSRNJ).

Organizaciono uobličavanje Narodnog fronta Jugoslavije (NFJ) ostvarilo se na Prvom (osnivačkom) kongresu, koji je održan od 5. do 7. avgusta 1945. godine u Beogradu. U njegov sastav ušle su i druge organizacije: USAOJ, AFŽ, JSRNJ, a njegovi članovi bili su i članovi KPJ. Na Kongresu je izabran Savezni odbor, s predsednikom Josipom Brozom Titom, i usvojen Program koji je u osnovi obuhvatao platformu KPJ. Uloga Narodnog fronta bila je od posebnog značaja za okupljanje svih progresivnih i rodoljubivih snaga, kao i za angažovanje članstva u obnovi, i izgradnji ratom opustošene zemlje.

U naporima za obnovu zemlje Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije preduzela je niz mera:

— o zameni okupatorskih i kvislinških novčanica novim dinarom DFJ (april 1945);

— o osnivanju Fonda za obnovu zemlje (7. juna);

— o konfiskovanju imovine lica kažnjenih za nacionalnu izdaju;

' — o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme okupacije;

— o oduzimanju zemlje kapitalističkih elemenata i davanju siromašnim seljacima;

— o otpočinjanju kolonizacije stanovništva iz pasivnih krajeva;

— o kontroli cene robe i o borbi protiv špekulacija;-

— o sistemu jedinstvenih cena u državnom sektoru i administrativnim merama za ograničenje slobodne trgovine.

Vlada Velike Britanije nije bila zadovoljna merama koje su se preduzimale u Jugoslaviji, posebno ugovorom sa Sovjetskim Savezom. Zato je postavila zahtev da Jugoslavija otplati ono što je dobila u toku rata kao civilnu pomoć za oslobođene krajeve. Potom je došlo do tršćanske krize. Pošto se očekivalo da će britansko-američke snage osloboditi Trst, Tito i Čerčil su još u avgustu 1944. godine postigli sporazum da savezničke trupe u Trstu uspostave vojnu, a Jugoslavija civilnu vlast, što je potvrđeno i na sastanku Tita i feldmaršala Aleksandera u Beogradu u februaru 1945. godine. S obzirom na to da su jugoslovenske jedinice oslobodile ovaj grad,

Jugoslavija je smatrala da ona treba da uspostavi obe vlasti. Feldmaršal Aleksander je 5. maja obavestio Čerčila da je Jugoslavija voljna da saveznici mogu da koriste Trst kao bazu za snabdevanje svojih snaga u Austriji, ali da smatra da grad treba da pripadne Jugoslaviji. Čerčil je bio revoltiran i, uz podršku SAD, naredio feldmaršalu Aleksanderu da sa 18 divizija, koje su bile locirane u tom području, vojnim pritiskom prinudi Jugoslaviju da prizna savezničku kontrolu nad Trstom, Goricom, Monfalkonom i Pulom. Predsednik SAD Truman zatražio je podršku vlade Sovjetskog Saveza, ali je Staljin odgovorio da u Trstu treba da ostanu jugoslovenske trupe i uprava. Britanska vlada je uputila ultimativnu notu Jugoslaviji sa zahtevom da jugoslovenske trupe napuste Trst. Maršal Tito je 19. maja javno izjavio da želi saradnju sa saveznicima, ali da i oni moraju da poštuju prava Jugoslavije. Zapadni saveznici bili su uporni zato što su se plašili da bi Sovjetski Savez mogao preko Jugoslavije da izbije na najsevernji deo Jadranskog mora, a i zato što je Trst bio značajan za zemlje Srednje Evrope. Pošto Sovjetski Savez nije bio spreman da oko Trsta zaoštrava odnose sa saveznicima, Jugoslavija je povukla svoje trupe, jer je i KP Italije ukazala da bi dalje insistiranje Jugoslavije jačalo desne snage u Italiji. Nakon toga je 9. juna u Beogradu potpisan Sporazum, prema kojem je sporna teritorija podeljena na zone »A« i »B«. Zona »A« obuhvatala je Trst, u kome je mogao ostati jugoslovenski odred od 2.000 ljudi, što je i učinjeno 12. juna, dok su u zoni »B« ostale jedinice JA. Ova podela nije prejudicirala rešenje Mirovne konferencije o razgraničenju između Jugoslavije i Italije.

Na jednom od glasačkih mesta na izborima za Ustavotvornu skupstinu.

Dolazak na izbore u Beogradu 11. novembra 1945.

Narodni poslanik Siniša Stankovič, u ime grupe poslanika, čila predlog o proglašenju FNRJ na zasedanju Ustavotvorne skupštine 29. novembra 1945. u Beogradu.

Poslanici u Ustavotvornoj skupštini usvajaju Deklaraciju o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 29. novembra 1945.

Pošto je odbijen zahtev jugoslovenske vlade od 7. maja vladama Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i SAD da se Koroška naseljena Slovencima, putem samoopredeljena pripoji Jugoslaviji, jedinice JA morale su se povući iz ovog područja. Bilo je i drugih problema i smetnji za sređivanje i normalizovanje prilika u Jugoslaviji, kao što je zadržavanje njenog brodovlja i jugoslovenskog zlata u SAD, stalna kampanja dela zapadne štampe protiv Jugoslavije i slično.

Da bi se ispunio Sporazum Tito—Šubašić i preporuka »velike trojice« u Jalti o proširenju AVNOJ-a iz redova bivših poslanika Kraljevine Jugoslavije, sazvano je Treće zasedanje AVNOJ-a. Na ovom Zasedanju, koje je održano u Beogradu od 7. do 10. avgusta, AVNOJ se konstituisao u Privremenu narodnu skupštinu. Radi otklanjanja izvesne neravnomerne zastupljenosti pojedinih federalnih jedinica u AVNOJ-u (zbog ratnih uslova), bez obzira na preporuke Krimske konferencije, AVNOJ je u prvoj polovini 1945. godine proširen kooptiranjem novih članova ili delegacija zemaljskih predsedništva, tako da je posle toga imao 368 većnika. Time je umanjena mogućnost da u budućem predstavničkom telu dođu do nekog izražaja bivši poslanici. Na preporuku Predsedništva AVNOJ-a, pored nekompromitovanih poslanika bivše Narodne skupštine Jugoslavije, kooptirana su još i lica koja su odredile pojedine političke grupe i stranke, kao i ugledne ličnosti iz javnog života bez stranačkog opredeljenja. Tako je u AVNOJ ukupno kooptirano 118 većnika. Pošto su u AVNOJ ušle i novoizabrane delegacije iz Vojvodine i Kosova i Metohije, to se odnos, snaga u njemu još više poboljšao u korist Narodnog fronta. Treće zasedanje AVNOJ-a potvrdilo je zaključke koji su doneti na Vanrednom zasedanju Antifašističke skupštine Srbije od 7. aprila o prisajedinjenju Vojvodine i Kosova i Metohije Srbiji.*

Privremena narodna skupština je 21. avgusta donela Zakon o Ustavotvornoj skupštini i zakone: o biračkim pravima, o izborima narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu, o štampi, zborovima i udruženjima, o sudovima, o agrarnoj reformi i kolonizaciji, o braku, o državljanstvu, o kažnjavanju počinioca zločina i prestupa i druge zakone. Ovi zakoni imali su izuzetan značaj za učvršćenje tekovina narodnooslobodilačke borbe, što je s njima ponovo potvrđeno. Tako je na primer, prvi put u istoriji Jugoslavije dato pravo ženama da biraju i da budu birane, a isto tako i vojnim licima. Biračko pravo su imali svi, bez obzira na narodnost, rasu, veru, pol i socijalni položaj ako su navršili 18 godina života, a učesnici NOVJ, bez obzira na starost. Na ovaj način pravo glasa u novoj Jugoslaviji imalo je dvostruko više građana nego pre rata. Glasačko pravo nisu imali isključivo oni građani koji su neposredno sarađivali s okupatorima (svega 2,30% upisanih birača).

Ustavotvorna skupština imala je dva doma: Saveznu skupštinu i Skupštinu naroda. Saveznu skupštinu činili su predstavnici svih građana, a Skupštinu naroda predstavnici naroda odnosno federalnihijedinica. Zakonom o Ustavotvornoj skupštini u stvari su potvrđene odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a o federativnom uređenju Jugoslavije, o ravnopravnosti naroda i narodnosti — ono za šta su se borili u četverogodišnjem oslobodilačkom ratu.

Povodom ratifikacije Povelje UN, Predsedništvo Privremene vlade DFJ uputilo je Privremenoj narodnoj skupštini pismo u kojem se ističe da su ciljevi UN isti kao i ciljevi za koje su se borili narodi Jugoslavije u prošlom ratu.

Ove mere ubrzale su proces novih društvenih, posebno svojinskih odnosa. Oko 80% industrije prešlo je u drža~~vnu svo~~jinu, zatim sve privatne banke, trgovina na veliko i spoljna trgovina. Agrarnom reformom likvidirani su feudalni odnosi i ograničen zemljišni maksimum. Prednost za dobijanje zemlje imali su učesnici rata, invalidi i žrtve fašističkog terora, bezemljaši i oni koji je nisu imali dovoljno. Dok su tako krupne i revolucionarne mere oduševljeno prihvaćene u širokim narodnim masama, one su teško pogodile interese reakcionarnih snaga u zemlji i u inostranstvu, jer je njima u korenu sasečen stari društveni poredak. Iako su snage revolucije u Jugoslaviji izvojevale definitivnu pobedu i učvrstile njen međunarodni položaj, ipak su poražene snage u zemlji i inostranstvu činile sve da spreče stabilizaciju i odbranu zemlje. Još ih nije napuštala nada da će doći do intervencije zapadnih saveznika, zbog njihovog negativnog gledanja na društveno-

*** Zaključci su doneti na osnovu datih izjava Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine i Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora Kosova i Metohije.**

Broz Tito potpisuje Deklaraciju o proglašenju FNRJ, 29. novembar 1945.

-politički sistem u Jugoslaviji. One još nisu mogle da shvate snagu naroda i njegove armije, kao i smisao medusavezničkog dogovora krajem rata. Tako je kralj Petar II, nezadovoljan opštim tokom događaja u Jugoslaviji, 8. avgusta opozvao namesnike. Na to je privremena vlada 10. avgusta dala izjavu: *. .da do konačne odluke Ustavotvorne skupštine o formi države kraljevski namesnici ostaju jedino nosioci i vršioci kraljevske vlasti, a do toga momenta kralj Petar II ne može ustavno i punovažno vršiti nikakvu dužnost ni kraljevsku vlast sem imenovanja novih namesnika, kako to sporazum od I. novembra 1944. godine predviđa, u slučaju smrti ili ostavke već imenovanih namesnika«.* Ovu izjavu odobrila je Privremena narodna skupština.

Izbori za ustavotvornu skupštinu raspisani su za 11. novembar. Narodni front je istupio sa svojim programom: borba za celinu i nezavisnost Jugoslavije, obnova zemlje, demokratizacija društva, borba protiv eksploatacije, jačanje bratstva i jedinstva naroda i dr. Buržoaske reakcionarne grupe su istupile protiv interesa narodnih masa: grupa demokrata je izjavila da će apstinirati; katolički biskupi su objavili tzv. »Pastirsko pismo« protiv narodne vlasti; Šubašić je 9. oktobra podneo ostavku, a opazicija je izjavila da u Jugoslaviji nema demokratije, pošto sem Narodnog fronta, nema drugih partija. No, sve to nije moglo da zaustavi težnje narodnih masa da ostvare i ubrzaju proces učvršćivanja tekovina oslobodilačke borbe. Izbori su to potvrdili. Od 758 kandidata na izbornoj listi trebalo je izabrati 348 poslanika. Na svakom biračkom mestu bila je i tzv, kutija bez liste za koju su mogli da glasaju protivnici Narodnog fronta. Izbori su bili tajni i protekli su u demokratskom duhu. Lista kandidata Narodnog fronta dobila je 90,48% od ukupnog broja glasova, a 9,52% glasalo je protiv (kutija bez liste). Odziv birača bio je velik, jer na izbore nije izašlo svega 11,34% upisanih lica.

Ustavotvorna skupština sastala se 29. novembra 1945. godine u Beogradu. Tog dana je u Saveznom veću i Veću naroda, a zatim i na zajedničkoj sednici svih 524 poslanika, usvojena i potpisana Deklaracija o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). Jugoslavija je postala savezna država koju sačinjavaju republike: Srbija s Autonomnom pokrajinom Vojvodinom i Autonomnom oblasti Kosovom i Metohijom, Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija. U Deklaraciji stoji daje Republika: »... *Savezna narodna država republikanskog oblika, zajedica ravnopravnih naroda koji su slobodno izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji«.*

Na Zasedanju Ustavotvorne skupštine 30. januara 1946. godine donet je prvi Ustav nove Jugoslavije. Njime su učvršćene tekovine oslobodilačke borbe i narodne revolucije, stvorene su osnove za razvijanje socijalističkog društvenog uređenja — uslovi za ostvarenje pune ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije.

Velike žrtve, patnje i razaranja bile su bolne za narode Jugoslavije; ostavile su teške posledice i goleme probleme. Ipak, to je bila nužna žrtva koju ište sloboda. Za ostvarenje velikih ideala često su neophodni ogromni napori i neizmerna stradanja. Svaka generacija mora biti svesna da joj je dužnost da se bori za napredne ideje — za bolju sutrašnjicu. To su učinili narodi i narodnosti Jugoslavije u oslobodilačkom ratu, pod vodstvom Komunističke partije, s Josipom Brozom Titom na čelu. Praksa je potvrdila da to njihovo delo predstavlja istorijsku prekretnicu sa dalekosežnim revolucionarnim posledicama.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ)

Površina 255.804 km²
Stanovnika 1. I. 1976 god. 21. 479.000

REZULTATI DRUGOG SVETSKOG RATA
I ULOGA JUGOSLAVIJE

MIROVNI UGOVORI

Na osnovi odluke Konferencije u Jalti, predstavnici 50 država (među kojima i delegacija Privremene vlade DF Jugoslavije), koje su bile u ratu protiv sila Trojnog pakta, na Konferenciji u San Francisku 26. juna 1945. godine prihvatili su i svečano objavili Povelju Organizacije ujedinjenih nacija. Povelja sadrži odredbe o ciljevima i načelima OUN i o njenim organima: Generalnoj skupštini, Savetu bezbednosti, Privrednom i Socijalnom savetu. Starateljskom savetu, Međunarodnom sudu pravde i Sekretarijatu. U njoj se ističe nužnost održavanja mira i bezbednosti, razvijanje prijateljskih odnosa među narodima, poštovanje ravnopravnosti i samoopredeljenja, rešavanje međunarodnih sporova mirnim sredstvima i za uzdržavanje od pretnje i upotrebe sile.

Na konferenciji u Parizu, na kojoj je učestvovala i Jugoslavija, saveznici su 10. februara 1947. godine potpisali ugovor o miru s Italijom, Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom i Finskom.

Italiji su oduzete sve kolonije (Libija, Eritreja, Etiopija i Italijanska Somalija) i sva područja na istočnoj obali Jadrana. Jugoslaviji je vraćen veći deo Istre i Julijske krajine; gradovi Rijeka i Zadar, ostrva Lastovo, Cres, Lošinj; Palagruž i neka druga manja (koje je Italija nepravedno dobila posle završetka prvog svetskog rata), kao i oblasti koje je Italija okupirala 1941. godine. Međutim, Kanalska dolina, Beneška Slovenija, Gorica i Tržič, naseljeni pretežno slovenačkim stanovništvom, ostavljeni su Italiji. Od Trsta i srezova Kopra i Buje i uskog priobalnog pojasa Slovenačkog primorja stvorena je Slobodna teritorija Trsta pod upravom savezničkih vojnih snaga. Zatim je Londonskim memorandumom o saglasnosti Jugoslavije, Italije, Velike Britanije i SAD od 5. oktobra 1954. godine Trst s okolinom pripao Italiji, a Koper i Buje Jugoslaviji, s tim što se Italija obavezala da obezbedi prava nacionalnih manjina. Sporazumom 1975. godine definitivno su rešena sva sporna granična i druga pitanja, između Jugoslavije i Italije. Time je prestala i važnost Londonskog memoranduma. Albanija je ponovo postala samostalna država. Dodekanez je vraćen Grčkoj, a Francuskoj teritorije koje su joj bile oduzete. Italija se obavezala da isplati reparacije: Jugoslaviji 125, Grčkoj 105, Sovjetskom Savezu 100, Etiopiji 25 i Albaniji 5 miliona dolara.

Mađarska je vratila sve prisvojene oblasti Čehoslovačke, Rumunije i Jugoslavije i svedena u granice od 1. januara 1938. godine. Sem toga, trebalo je da plati ratnu odštetu Sovjetskom Savezu 200 i Jugoslaviji i Čehoslovačkoj po 50 miliona dolara.

Rumuniji je vraćen severni deo Transilvanije (Erdelj) koji je ranije morala da ustupi Mađarskoj. Besarabiju i severnu Bukovinu vratila je Sovjetskom Savezu i obavezala se da mu plati reparacije u iznosu od 300 miliona dolara.

Bugarska je vraćena u granice koje je imala pre početka drugog svetskog rata, s tim da Rumuniji vrati deo Dobrudže, a Jugoslaviji i Grčkoj sve u ratu otete i okupirane oblasti. Imala je da plati ratnu štetu Grčkoj od 45, a Jugoslaviji 25 miliona dolara. Jugoslavija je 1947. godine oslobodila Bugarsku od te obaveze u interesu međusobnog prijateljstva.

Finska je ostala u granicama koje su u martu 1940. godine bile određene posle sovjetsko-finskog rata. Sovjetskom Savezu ustupila je oblast Petsama (Pečenga), a poluostrvo Porkalu iznajmila na 50 godina, ali joj gaje Sovjetski Savez vratio 1955. godine. Alandska ostrva su demilitarizovana. Sovjetski Savez se odrekao i poluostrva Hanko, iako je ugovorom od marta 1940. godine bilo predviđeno da mu se za 30 godina ustupi u najam. Finska se obavezala da Sovjetskom Savezu isplati 300 miliona dolara reparacija.

Čerčil, Truman i Staljin na konferenciji u Potsdamu, jul 1945.

Oružane snage svih ovih država su smanjene, a proizvodnja naoružanja svedena isključivo za održavanje unutrašnjeg reda. Preko teritorije Rumunije, Bugarske i Mađarske određena je slobodna plovidba Dunavom trgovačkih brodova i robe svih država. Italija, Rumunija, Mađarska, Bugarska i Finska bile su obavezne da vrate svu oduzetu imovinu pobedničkih država.

Austrija je otcepljena od Nemačke i podeljena na četiri okupacione oblasti i grad Beč, koji su okupirale sovjetske, američke, britanske i francuske snage. Tek 15. maja 1955. godine saveznici su zaključili Državni ugovor s Austrijom. Prema tom ugovoru Austrija je ostala u granicama od 1. marta 1938. godine, dobila potpunu nezavisnost, postala neutralna i oslobođena plaćanja reparacija, s tim što se obavezala da garantuje prava slovenačke i hrvatske nacionalne manjine.

Na osnovu odredaba Krimske i Potsdamske konferencije, Nemačka i grad Berlin podeljeni su na sovjetsku, američku, britansku i francusku okupacionu zonu. Sovjetskom Savezu je pripojen deo Istočne Prusije i grad Kenigsberg (Kalinjingrad). Poljska je dobila deo Istočne Prusije i zapadne teritorije do reka Odre i Nise. Francuskoj su vraćeni Alzas i Loren. Belgija. Holandija, Luksemburg, Danska i Norveška ponovo su postale nezavisne u granicama koje su imale pre nemačke okupacije 1940. godine. Čehoslovačkoj je vraćena Sudetska oblast, koja joj je bila oduzeta na osnovu Minhenskog sporazuma, oktobra 1938. godine.

Maršal Žukov, general Ajzenhauer i feldmaršal Monlgomeri u razgovoru za vreme konferencije u Potsdamu. jul avgust 1945.

Čehoslovačka je ponovo postala nezavisna u granicama od l. oktobra 1938. godine. Oslobođenjem svoje zemlje i uspostavljanjem narodne vlasti, granice Jugoslavije s Austrijom ostale su iste kao pre 6. aprila 1941. godine, odnosno pre anšlusa 1. marta 1938. godine.

Mirovni ugovor s Nemačkom još nije potpisan. Na okupacionim zonama SAD, Velike Britanije i Francuske obrazovana je 1949. godine Savezna Republika Nemačka, a na okupiranoj zoni Sovjetskog Saveza — Nemačka Demokratska Republika. Za isplatu reparacija Nemačka je podeljena na istočnu i zapadnu zonu, s tim da se Sovjetskom Savezu i Poljskoj isplaćaju iz istočne (današnje DR Nemačke), a ostalim savezničkim državama, uključujući i Jugoslaviju, iz zapadne zone (današnje SR Nemačke), a da Sovjetski Savez iz te zone dobije i 10% industrijskih postrojenja.

Mirovni ugovor s Japanom potpisalo je 48 država 8. septembra 1951. godine (Sovjetski Savez i istočnoevropske socijalističke zemlje odbile su da ga potpišu). Japan je priznao nezavisnost Koreje

Mirovna konferencija 1946. u Luksemburškoj palati u Parizu na kojoj su učestvovali predstavnici 21 države.

U Nirnhcrgu 1946. pred Medunardnim vojnim sudom odgovarali su ratni zločinci rukovodioci Trećeg Rajha.

koja je 38. paralelom podeljena na Severnu i Južnu Koreju, a Kini je vratio Mandžuriju i ostale njene okupirane teritorije. Sem toga, oduzete su mu sve teritorije koje je osvojio za poslednjih 80 godina.

Boninska i Rjukju ostrva pripala su SAD, a južni deo ostrva Sahalina i Kurilska ostrva Sovjetskom Savezu. Posle dugih pregovora i velikog pritiska japanskog javnog mnenja, SAD su 1960. godine vratile obe grupe ostrva, s tim što se Japan obavezao da snosi sve troškove za okupacione snage SAD, pod uslovom da SAD povuku svoje trupe najdalje 90 dana posle stupanja na snagu ugovora. Međutim, prema naknadno potpisanom ugovoru američke trupe su i dalje ostale na pojedinim japanskim teritorijama i koriste određene baze. Japan se obavezao da plati pričinjenu ratnu štetu iz tekuće industrijske proizvodnje i da vrati sva oteta materijalna i kulturna dobra. Ratno stanje s Japanom okončali su bilateralnim ugovorima: Indija — 1952, Burma — 1954, Sovjetski Savez — 1956, Indonezija — 1958. i NR Kina — 1972. godine.

Na osnovi odluka Konferencije u Potsdamu, obrazovan je u Nirnbergu, odnosno u Tokiju Međusaveznički vojni sud, koji je glavne nemačke, odnosno jepanske ratne zločince, osudio na smrt, a neke na tešku robiju. I vojni sudovi pojedinih država antifašističke koalicije sudili su ratnim zločincima koji su počinili zločine protiv njihovih naroda. Tako je osuđen veći broj ratnih zločinaca, među kojima i oko 60 feldmaršala i generala. Ipak je izvestan broj zločinaca ostao nekažnjen, a nekima se nije moglo ući u trag.

Palata OUN u Njujorku.

Jedno od zasedanja OUN.

IZ POVELJE UJEDINJENIH NACIJA

»Mi, nacije pripadnice Ujedinjenih nacija, odlučne smo da sačuvamo buduće generacije od strahota rala, koji je dva puta u toku našeg vremena naneo neiskazan jad čovečanstvu, i da ponovo učvrstimo veru u osnovna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost ličnosti čoveka, u podjednako pravo ljudi i žena i nacija velikih i malih, kao i da uspostavimo uslove prema kojima se mogu održati pravda i poštovanje obaveza prema ugovorima i drugim izvorima međunarodnog prava.«

Povelju Organizacije ujedinjenih nacija prihvatilo je 50 država na Konferenciji u San Francisku 26. juna 1945 a stupila je na snagu 24. oktobra iste godine, kada ju je ratifikovalo više od polovine članica osni.vača, među kojima i Jugoslavija. Taj dan se praznuje kao Dan Organizacije ujedinjenih nacija. Sada ova Organizacija ima preko 140 članica.

KARAKTER I POSLEDICE RATA

Drugi svetski rat je izazvala i povela fašistička koalicija, s nacističkom Nemačkom na čelu, da bi osvojila svet, uspostavila fašističku hegemoniju i uništila sve vidove demokratije, pre svega komuniste i Sovjetski Savez kao zemlju socijalizma. Do krvoprolića ne bi došlo da fašistički diktatori za ostvarenje svojih mračnih ciljeva nisu imali podršku dela moćnih krugova kapitalističkih država Zapada, posebno Velike Britanije i Francuske, koje su se zanosile iluzijama da do rata neće doći ili da će se Hitlerova Nemačka ustremiti na Sovjetski Savez ako do njega dođe. Takvom politikom one su dovedene u situaciju ne samo da brane svoje kolonije i države za koje su bile neposredno zainteresovane već i sopstvenu zemlju.

Brza kapitulacija evropskih kapitalističkih država nije usledila samo zbog njihove unutrašnje nestabilnosti ili nedovoljne pripremljenosti za vođenje rata, već i zbog toga što je njihova odbrambena moć bila iznutra ozbiljno potkopana reakcionarnim i petokolonaškim snagama. Nemačkim osvajačima bilo je jasno da im Sovjetski Savez predstavlja osnovnu prepreku za ostvarenje svetskog gospodstva, pa su, posle veoma brzog slamanja otpora evropskih država, svoje glavne snage sručili na njega.

Otpor fašističkim agresorima u drugom svetskom ratu bio je nužan, da bi se zaštitilo čovečanstvo od ropstva, tiranije i uništavanja ljudi, kulturnih dobara i civilizacije. Zato je i rat antifašističke koalicije imao pravedan, antiimperijalistički. progresivan, odbrambeni i oslobodilački karakter. Pobedu su izvojevale države i oslobodilački pokret zajedničkim naporima u antifašističkoj koaliciji. Vođeni istom željom da se odbrani sloboda ili dođe do nje (oni koji su okupirani), našli su zajednički interes u koaliciji država s različitim društvenim uređenjima i pokretima otpora, u koje su se svrstavali ljudi raznih društvenih slojeva i profesija, mnogi javni i kulturni radnici, bez obzira na politička i idejna opredeljenja, što je davalo širinu i snagu otpora i uspeli su da zajedničkom borbom dopru do cilja. To je velika pouka za sadašnjost i budućnost da se o najsudbonosnijim pitanjima sveta moraju nalaziti zajednička prihvatljiva rešenja i preduzimati mere za očuvanje ljudskih života, nacionalne slobode, kulturnih i materijalnih vrednosti dn a radi daljeg progresa čovečanstva.

Drugi svetski rat je po vremenu trajanja, broju ićih
država i zemalja koje je obuhvatao, površini teritorija na i: a su
izvođene operacije, broju stanovništva ratujućih država broju
mobilisanih, poginulih i ranjćnihr-znSfo^nadmašio prvi s[1] ki rat
(vidi pregled).

UPOREDNI PODACI ZA PRVI I DRUGI SVETSKI RAT

Sadržaj	Prvi svetski rat	Drugi svetski rat
Trajanje rata	4 godine i 3,5 meseca	6 godina
Broj ratujućih država	28	61
Broj neutralnih država	17	6
Broj država na čijoj se teritoriji vodio rat	14	40
Površina teritorija ratujućih država	98,5 miliona km² (72% svetske površ.)	131,5 miliona km² (96% svetske površine)
Površina teritorije na kojima se vodio rat	4 miliona km²	22 miliona km²
Broj stanovnika ratujućih država	1,5 milijarda (3/4 stanovnika sveta)	2,1 milijarda (96% svetskog stanovništva)
Broj mobilisanih vojnika	70 miliona	110 miliona
Broj poginulih stanovnika	10 miliona	50 miliona
Broj ranjenih vojnika	21 milion	35 miliona

Rat su vodile milionske armije. Nemačka je u početku imala u rat sa 4,7 a završio ga sa 12 miliona. Slično je bilo i s ostalim l,4milionaljudi, a na kraju 7,5 miliona, dok je Sovjetski Savez ušao državama (vidi pregled).

JAČINA ORUŽANIH SNAGA U MILIONIMA VOJNIKA

Države	1939. 1940. 1941.	1942.	1943. 1944. 1945.
Sovjetski Savez	1,5 3,5 4,7	8,5	9 10,4 12
SAD	0,174 0,6 1,6	5,3	7,4 12 12,3
V. Britanija	1,5 2,8 3,6	4	4,4 4,5 5
Nemačka	1,4 5,6 7,2	8,6	9,5 9,1 7,5
Japan	2,4 - 5,3	-	5,3 5

Razvoj ratne tehnike dostigao je visok stepen, a proizvodnja ogromne razmere. Za vođenje rata ratujuće države prosečno su trošile 60—70% nacionalnog dohotka. Ukupni vojni rashodi zaraćenih strana pet puta su veći od onih u prvom svetskom ratu i iznosili su 1.154 milijarde dolara. Ako se tome dodaju štete od razaranja onda se ta suma izdataka penje na više od 4.000 milijardi dolara.

Rat je obuhvatao sve kontinente, okeane i mnoga mora, kao i ogromna vazdušna prostranstva. Teritorija na kojoj su se izvodila ratna dejstva, bila je, u odnosu na prvi svetski rat u Evropi, sedam, a u Aziji i Africi pet puta veća. U prvom svetskom ratu od 170 miliona odraslog muškog stanovništva mobilisano je 70 miliona, a u drugom 110 od 210 miliona, tj. umesto svakog trećeg, mobilisan je svaki drugi muškarac. U oružanim snagama znatno se povećao broj žena i omladine, te je na frontu ili u pozadini angažovana ogromna većina stanovništva, a cela privreda je podređenja isključivo ratnim potrebama.

Najmodernije naoružanje (avioni, leteće bombe, tenkovi, ratni bordovi, atomska bomba itd.) povećalo je dimenzije ratišta, tako da su strahote uništavanja dosezale i najdublju pozadinu. Fašistički zlikovci su u koncentracionim logorima, prilikom kaznenih ekspedicija i odmazdi, i na druge načine ubijali i nedužno neboračko stanovništvo, čak i decu i nemoćne starce. Po žrtvama na frontu i u pozadini, po teroru i genocidu prema civilnom stanovništvu i po razaranjima ovaj rat je prevazišao sve ranije — u njemu je bilo 50 miliona poginulih, prema 10 miliona u prvom svetskom ratu, odnosno 35 miliona ranjenih, prema 21 milion. Trajne posledice koje je ostavio na zdravlje ljudi, porodično i materijalno stanje, nemoguće je brojkama izraziti (vidi pregled).

PREGLED POGINULIH U DRUGOM SVETSKOM RATU*

Država	Broj stanovnika (u milionima)	Mobilisano (u hiljadama)	Poginulo					
			Vojnika		Civila		Svega	
			U hiljadama	%od mobilisanih	U hiljadama	%od broja stanovnika	U hiljadama	% od broja stanovnika
a) **Antifašistički blok**								
SSSR	171	22.000	9.000	41	11.000	7	20.000	11,4
Kina	449	17.231	1.310	7,6	9.000	2	10.310	2,3
Poljska	35	1.000	123	12,3	5.877	17	6.000	17,31
Jugoslavija	15	3.741	410	11	1.275	8,5	1.685	11,2
Čehoslovačka	15	150	10	7	490	3,5	500	3,3
Britanska Imperija	404	10.935	354	3,2	180	0,05	534	0,1
Francuska	42	5.000	250	5	108	0,3	358	0,9
SAD	130	16.113	405	2,5			405	0,3
Grčka	6	414	20	4,8	400	6,6	420	7
Holandija	9	410	6	1,5	242	2,7	248	2,8
Filipini	17	200	27	19	91	0,5	118	0,7
Belgija	8	650	10	1,5	101	1,3	111	1,4
Danska	4	25	4	16			4	0,1
Norveška	3	75	2	2,7	2	0,06	4	0,1
Albanija	1,42	70	28	40			28	0,2
Svega	1.309	78.034	11.959	15,3	28.766	2,2	40.725	3
b) **Fašistički blok**								
Nemačka (sa Austrijom)	79,8	10.200	4.000	40	600	0,8	4.600	5,8
Japan	72	9.700	1.555	16	672	0,9	2.227	3,1
Italija	44	3.750	330	9	783	1,8	1.113	2,5
Rumunija	14	1.136	520	45			520	4
Mađarska	9	600	147	24,5			147	1,6
Finska	4	500	82	16			82	2
Bugarska	7	450	22	5			22	0,3
Ostali			364				364	
Svega	229,8	26.336	7.020	27	2.055	0,9	9.075	4
Ukupno	1.538	104.370	18.979	18	30.821	2	49.800	3

* Pojedine zaraćene države još nisu službeno objavile i materijalne gubitke, zbog čega nema verodostojnih podataka o tim zemljama.

Napomena autora:

Pregled je uzet iz V knjige »DRUGI SVETSKI RAT«, str. 512, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1970. Pored nekih grešaka u iznetim procentima, verovatno je štamparskom greškom u rubrici Albanija umesto 2% stavljeno 0,2%. Pošto je Jugoslavija, prema statističkim podacima, pred rat imala 15,8 miliona stanovnika, a ne 15 miliona, u ratu izgubila 1,706.000, odnosno 1,700.000, a ne 1,685.000, onda procenat njenih gubitaka iznosi 10,8 umesto U,2.

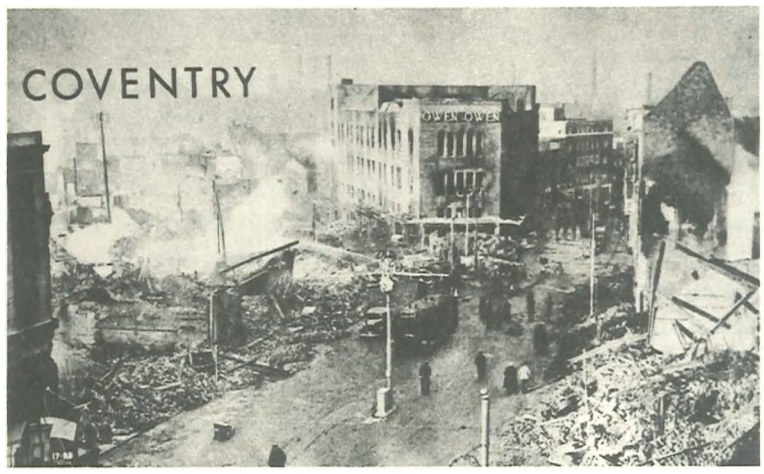

Srušeni grad Koventri (Velika Britanija) od nemačkog bombardovanja.

Luka Pantelerija (ostrvo na jugu Italije) posle britansko-američkog bombardovanja, 1943.

Žrtve zločina neprijatelja u Sisku Jugoslavija, april 1945.

Od 50 miliona poginulih, oko 19 miliona su vojna lica (ili 18% mobilisanih), a oko 31 milion civilne žrtve rata, od kojih su 94% pripadnici zemalja antifašističke koalicije, a 6% iz fašističkih država, i to nastradalih većinom od bombardovanja. Ovo rečito dokazuje koliko je bila užasna fašistička ideologija.

Nad okupiranim narodima, fašističke države, a posebno Hitlerova Nemačka, sprovodile su teror najvećih razmera. Porobljenim narodima Hitler je nametnuo različiti postupak — od satelitskog statusa i asimilacije do uništenja. Tako su Rusi, Poljaci, Srbi, Slovenci, Jevreji, Cigani i komunisti, bez obzira na nacionalnost, bili podvrgnuti masovnom genocidu. Nesumnjivo je da bi posle uspešnog završetka rata i druge narode čekala slična sudbina — vitalne snage bile bi uništavane, a ostale asimilirane. U koncentracionim i zarobljeničkim logorima u Nemačkoj, Italiji, Japanu, Mađarskoj, Bugarskoj i drugim satelitskim i fašističkim zemljama primenjivane su najsvirepije mere — od najbrutalnijeg mučenja do masovnog ubijanja. Od 26 miliona ljudi koji su bili u logorima jedva ih je 6 miliona ostalo u životu, i to većina sa teškim i trajnim posledicama. U ratuje bilo oko 110 miliona izbeglica, Nemci su 10 miliona prisilno odveli na rad, a oko 20 miliona dece ostalo je bez roditelja.

I po razaranjima drugi svetski rat je prevazišao sve ranije. Ne radi se samo o strahovitim razaranjima na područjima operacija zbog razorne moći naoružanja, već i o uništavanju materijalnih i kulturnih dobara na okupiranim teritorijama. Uništeno je na milione kuća, ogroman broj fabrika, zavoda, kulturnih institucija i slično. Računa se da je u toku šestogodišnjeg rata na celoj Zemlji uništeno oko 30 miliona stambenih zgrada, tako da je bez krova ostalo oko 250 miliona stanovnika. Najviše su stradali Sovjetski Savez, Poljska i Jugoslavija. Od bombardovanja teško je stradala i Velika Britanija.

U Sovjetskom Savezu 25 miliona ljudi ostalo je bez krova, uništeno je 32.000 privrednih preduzeća i porušeno 1.710 gradova i 70.000 sela, a u Poljskoj je srušeno 162.000 zgrada i 19.592 industrijska preduzeća. Saveznici su bombardovali 70% gradova u Nemačkoj i od aprila 1940. do januara 1945. porušili oko 1,640.074 zgrade. Uništavane su: fabrike, preduzeća, instituti, rudarska postrojenja, saobraćaj, brodovi, instalacije, zdravstvene ustanove, institucije, kulturna dobra, poljoprivreda i si. To je bio svetski, dugotrajan, sveobuhvatan, totalan, opštenarodni rat.

Glavne snage obe koalicije bile su angažovane na sovjetsko--nemačkom frontu, na kojem su vođene najveće, najsloženije, najteže, najkrvavije i odlučujuće bitke. Hitlerova Nemačka, kao najmoćnija država fašističkog bloka, angažovala je protiv Sovjetskog Saveza oko dve trećine svojih snaga od 5,093.000 do 6,270.000 ljudi(152do 201 diviziju). Međutim, pored ovih, protiv njega su bile upotrebljene i znatne italijanske, rumunske, mađarske finske i druge fašističke i satelitske snage (37—73 divizije). Sovjetski Savez, koji je podneo najveći teret rata, naneo je odlučujući poraz nacističkoj Nemačkoj i njenim satelitima i dao najveći doprinos pobedi nad fašističkim blokom. Nemačka je u borbama protiv Sovjetskog Saveza imala oko 86% ukupnih gubitaka (po nemačkim podacima).

Velika Britanije i SAD u početku su vezale dve do osam, posle kapitulacije Italije 20, a 1945. oko 107 nemačkih divizija. One su pružile Sovjetskom Savezu materijalnu pomoć za dopunu opreme i naoružanja njegovih jedinica. Uspešnim operacijama u severnoj Africi, Italiji, Zapadnoj Evropi, na Pacifiku i Dalekom istoku Amerikanci, Britanci, Narodnooslobodilačka vojska Kine, Kanađani, Australijanci, Francuzi i pripadnici drugih naroda doprineli su porazu sila Trojnog pakta.

Italija je veći deo svojih snaga angažovala na okupiranim teritorijama — u Francuskoj i Tunisu 9, u Libiji 12 i u Jugoslaviji, Albaniji, Grčkoj i Dodekanezu 33 divizije. Na sovjetsko-namačkom frontu učestvovalo je 10, a na sopstvenoj teritoriji ostalo joj je 26 divizija. Kad je Musolini 25. novembra 1943. godine u severnom delu Italije (koji su Nemci već bili okupirali), u Veroni proglasio tzv. Italijansku Socijalnu Republiku, njene snage su se borile pod nemačkom komandom.

Mađarska vojska je više od jedne polovine snaga angažovala na okupiranim teritorijama Jugoslavije, Čehoslovačke i na sovjetskoj teritoriji. Finska i Rumunija su maksimalne snage upotrebile protiv Sovjetskog Saveza; preko polovine bugarskih operativnih snaga upotrebljavano je za okupaciju dela Jugoslavije i Grčke, četvrtina prema granici Turske i na obalama Crnog mora, a ostatak za održavanje poretka u svojoj zemlji.

Pokreti otpora u drugom svetskom ratu imali su osobit značaj za obe zaraćene strane i uticaj na odnos snaga i ishod rata. Široko rasprostranjeni na okupiranim teritorijama (Evrope, Azije i Afrike) oni su u pozadini fronta nanosili fašističkim okupatorskim snagama Nemačke, Italije, Japana, Mađarske, Bugarske i dr. velike gubitke u ljudstvu i materijalu, otežavali saobraćaj, veze, snabdevanje i pokret trupa, vezivali neprijateljeve brojne snage, remetili njegove namere i smanjivali efikasnost na frontu. Time su olakšavali operacije saveznika, jer su obrazovali svojevrstan front kao sastavni deo fronta antifašističke koalicije. Tome treba dodati i snažan otpor koji su pružali milioni rodoljuba u koncentracionim i zarobljeničkim logorima, bez obzira na opasnosti kojima su bili svakodnevno izloženi.

Karakter rata i krupni vojno-politički događaji znatno su uticali na mobilizaciju i organizaciju snaga otpora, vidove i intenzitet dejstva. Napad na Sovjetski Savez, stvaranje saveza između njega, Velike Britanije i SAD i obrazovanje antifašističke koalicije, davali su antifašistima nadu u sigurnu pobedu i neposredno su uticali na okupljanje progresivnih snaga. Pokreti otpora povećavali su se, a kod nekih počinjali u zavisnosti od jačine poraza koji su nanošeni fašističkom bloku, kao što je krah nemačke doktrine »munjevitog rata« na sovjetsko-nemačkom frontu i poraz Nemačke kod Moskve i Staljingrada, kapitulacija Italije, otvaranje drugog fronta u Evropi i opšta ofanziva Crvene armije 1944. godine. Na porast otpora uticao je i varvarski postupak okupatora. S obzirom na to da su nasioci i organizatori bili dobrovljci — patrioti, naročito komunisti i levo orijentisani ljudi, oni su davali snagu vojnim i političkim zbivanjima, obezbeđivali masovnost pokreta koji se povećavao u zavisnosti od stepena organizovanosti subjektivnih snaga i njihovog oslanjanja na podršku stanovništva.

Aktivnost otpora ogledala se u raznim vidovima — počev od izražavanja mržnje i prezira prema neprijatelju, bojkota okupatorskih svečanosti, neizvršavanja naredbi i obaveza, slušanja i širenja sovjetskih, britanskih i američkih radio-vesti, rasturanja štampe, letaka i literature, ispisivanja parola i simbola, prikupljanja priloga, prikrivanja oružja, nezalaganja i izostajanja s posla, namemih grešaka u radu, neodazivanja na mobilizaciju ili rad, prihvatanja i prikrivanja dezertera iz fašističkih jedinica, zarobljenika, ranjenika iz pokreta otpora, savezničkih pilota, padobranaca i organizatora pokreta otpora, pružanja informacija o rasporedu, pokretima i

Eksplozija atomske bombe, Nagasaki 9. avgust 1945.

namerama neprijatelja, do demonstracija, štrajkova, sabotaža, diverzija, gerilskih i partizanskih borbi i oslobodilačkih ratova.

Vid, obim i intenzitet otpora bili su osobenost svake' zemlje, zavisno od istorijskih, društvenih i političkih uslova. Neke zemlje pružale su pasivan otpor, u nekim se razvijao u vidu akcija pojedinaca i grupa, a u nekim su postojali odredi brigade, divizije, korpusi i armije. Negde se, u zavisnosti od opšte situacije, uslova i subjektivnih snaga, prelazilo iz jednog vida otpora u drugi, iz manjeg u njegov širi obim i intenzitet. U okupiranim delovima Sovjetskog Saveza, Kine, Jugoslavije, Albanije, Grčke i dr. vođene su oružane borbe velikih razmera s brojnim snagama i krupnim vojnim formacijama, te su se njihove teritorije pretvorile u posebne frontove. U nekim zemljama do takvih borbi došlo je 1944. godine, kao posledica opšteg nastupanja Crvene armije i zapadnih saveznika.

Mada je oružana borba najsloženiji i najefikasniji vid otpora, ipak se moraju pozitivno oceniti i svi ostali na izgled i najmanji otpori, jer su i oni, u opštim zbiru napora i akcija, dali vojni i politički doprinos. Materijalni i moralni efekat dejstava otpora može se sagledati iz činjenice da su fašističke armije, na okupiranim teritorijama 40 država, bile primorane da drže oko 25% od ukupnih svojih efektiva. U Evropi front boraca za slobodu vezivao je za sebe drugu po veličini snagu neprijatelja.

U velikoj antifašističkoj borbi dali su svoj doprinos: Kina, Jugoslavija, Francuska, Poljska, Albanija, Grčka, Čehoslovačka, Belgija, Holandija, Luksenburg, Norveška, Danska, Burma, Filipini, Indokina, Indonezija, Etiopija, Malaja i dr. Antifašistički front nije mimoišao ni zemlje fašističke koalicije. I njihove progresivne snage i narodi doživljavali su velika stradanja i pod teškim uslovima, u granicama svojih mogućnosti, pružali otpor u Nemačkoj, Italiji, Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj, Finskoj, Austriji i dr. Posle kapitulacije Italije, a naročito od druge polovine 1944. godine, neke od njih dale su vidan doprinos.

Organizatori i učesnici pokreta otpora ispoljavali su aktivnost u savlađivanju neprijateljskih snaga za razliku od kolaboracionista ili pojedinaca koji su čekali da se rat završi u okršajima velikih sila kada će sva pitanja rata i sudbina naroda i država biti rešavana. Opredeljenje masa na strani pokreta otpora, sem vojnog značaja, imalo je uticaja i na društveno uređenje nekih zemalja posle završetka rata. Tako je pobeda u Jugoslaviji i Albaniji, pod rukovodstvom komunističkih partija, izvojevana u oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji. U Poljskoj, Bugarskoj, Čehoslovačkoj, Rumuniji i Mađarskoj došlo je do sloma buržoaske vlasti i uspostavljanja socijalističkog društvenog uređenja, pod rukovodstvom njihovih komunističkih partija, kao rezultat ustanaka i napredovanja Crvene armije.

Posle poraza fašizma došlo je do bitnih promena u svetu. Velike fašističke države izgubile su imeprijalističku moć, a Velika Britanija i Francuska su znatno oslabljene. Nasuprot njima, SAD nisu pretrpele nikakva razaranja. Štaviše, njihova privreda se znatno razvila, te su i ojačale do završetka rata.

U nizu zemalja posle rata pobedile su socijalističke revolucije, tako da se više od jedne trećine čovečanstva već opredelilo za socijalističko društveno uređenje.

Naglim razvojem oslobodilačkih i antikolonijalnih pokreta nastupila je epoha antiimperijalističkih revolucija za oslobođenje od kolonijalizma u Africi, Aziji i Americi. Mnogi kolonijalni narodi još u toku rata vodili su borbu za svoju nezavisnost, koju je do sada izvojevalo više od osamdeset zemalja. Proces antiimperijalističke revolucije i dekolonizacije još traje i bliži se vreme kada će i poslednji kolonijalni narodi izvojevati svoju nezavisnost.

Većina oslobođenih zemalja teži socijalizmu i u spoljnoj politici se opredeljuje za nesvrstanost, ravnopravnost i miroljubivu koegzistenciju, a socijalističke snage sve više jačaju i u kapitalističkim državama.

Drugi svetski rat, kao i događaji posle njega, nedvosmisleno su pokazali da se narod ne može pokoriti bez obzira na vojničku i ekonomsku moć neprijatelja ako su snage naroda organizovane i rešene da se bore za svoju slobodu i nezavisnost. To iskustvo objektivno ide u prilog mira — u duhu proklamovane Povelje Organizacije ujedinjenih nacija.

Poslcilicc atomskog bombardovanja.

DRŽAVE KOJE SU POSTALE NEZAVISNE U TOKU I POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Red. broj	Država (glavni grad)	U kom delu sveta	Bila kolonija dominion	Stekla nezavi-snost	Površina u km²	Broj stanovnika
1	ALŽIR. Nar. Dem. Republika (Alžir)	Afrika	Francuske	1962	2,381.741	16.300.000
2	ANGOLA Nar. Republika (Luanda)	Afrika	Portugalije	1975	1,246.700	5,800.000
3	BAHAMSKA OSTRVA (Nasau)	Srednja Amerika	Velike Britanije	1973	13.935	190.000
4	BAHREINA (Bahrenska ostrva), Šeihad (Manama)	Azija	Velike Britanije	1971	622	240.000
5	BANGLADEŠ, Nar. Republika (Daka)	Azija	Velike Britanije	1971*	143.998	75,000.000
6	BARBADOS (Bridžtaun)	Srednja Amerika	Velike Britanije	1966	431	250.600
7	BENIN (DAHOMEJ), Narod. Republika (Porto Novo)	Afrika	Francuske	1960	112.622	3.000.000
8	BOCVANA (BOČUANA), Republika (Gaborneo)	Afrika	Velike Britanije	1966	600.372	660.000
9	BURMA, Soc. Republika Burmanske Unije (Rangun)	Azija	Velike Britanija	1948	678.033	30,300.000
10	BURUNDI. Republika (Bužumbura)	Afrika	Belgije	1962	27.834	3,670.000
11	BUTAN, Kraljevina (Timfu)	Azija	Velike Britanije	1971	47.000	1,850.000
12	CENTRALNO AFRI-ČKA REPUBLIKA (Bangi)	Afrika	Francuske	1960	622.984	2,640.000
13	ČAD, Republika (Ndjamena)	Afrika	Francuske	1960	1,284.000	4,000.000
14	EKVATORIJALNA GVINEJA, Republika (Malabo)	Afrika	Španije	1968	28.051	301.000

* **Od 1947.** godine do **1971. u** sastav Pakistana.

Redni broj	Država (glavni grad)	U kom delu sveta	Bila kolonija dominion	Stekla nezavi-snost	Površina u km²	Broj stanovnika
15	FIDJI (Suva)	Okeanija	Velike Britanije	1970	18.270	• 535.357
16	FILIPINI (Manila)	Azija	SAD	1946	300.000	38,000.000
17	GABON, Republika (Librvil)	Afrika	Francuske	1960	267.667	1,000.000
18	GAJANA (GVAJANA) Republika (Džordžtaun)	Južna Amerika	Velike Britanije	1966	214.969	800.000
19	GAMBIA, Republika (Bandžul)	Afrika	Velike Britanije	1965	11.295	500.000
20	GANA, Republika (Akra)	Afrika	Velike Britanije	1957	238.537	9,600.000
21	GORNJA VOLTA, Republika (Uagadugu)	Afrika	Francuske	1960	274.200	5,800.000
22	GRENADA (Sent Džordž)	Srednja Amerika	Velike Britanije	1974	226	120.000
23	GVINEJA, Republika (Konakri)	Afrika	Francuske	1958	245.857	4,500.000
24	GVINEJA BISAU, Republika (Bisau)	Afrika	Portugalije	1974	36.125	570.000
25	INDIJA, Feder. Repub. (Nju Delhi)	Azija	Velike Britanije	1947	3,283.000	586,300.000
26	INDONEZIJA, Republika (Džakarta)	Azija	Holandije	1949	1,902.343	128.600.000
27	IZRAEL (Tel-Aviv)	Azija	Velike Britanije	1945	21.000	3,300.000
28	JAMAJKA (Kingston)	Srednja Amerika	Velike Britanije	1962	10.962	2,000.000
29	JEMEN (Južni Jemen), Nar. Dem. Republika (El - Šab)	Azija	Velike Britanije	1967 '	287.683	1,640.000
30	JORDAN, Hašemitska Kraljevina (Aman)	Azija	Velike Britanije	1946	97.740	2,600.000
31	KAMERUN, UjedinjenaRepublika (Juande)	Afrika	Francuske	1960	475.442	6,390.000
32	KAMPUĆIJA (Kambodža), Demokratska (Pnom Pen)	Azija	Francuske	1953	181.035	7,900.000
33	KATAR, Šeihat (Doha)	Azija	Velike Britanije	1971	22.014	170.000
34	KENIJA Republika (Najrobi)	Afrika	Velike Britanije	1963	582.646	12,900.000
35	KIPAR, Republika (Nikozija)	Azija	Velike Britanije	1960	9.639	640.000

Red. broj	Država (glavni grad)	U kom delu sveta	Bila kolo-kolonija dominion	Stekla neza-visnost	Površina u km²	Broj stanovnika
36	KOMORI (Komorska ostrva), (Moroni)	Afrika	Francuske	1975	2.171	300.000
37	KONGO, Nar. Republika (Brazavil)	Afrika	Francuske	1960	342.000	1,950.000
38	KOREJA, Dem. Nar. Republika (Severna) (Pjöngjang)	Azija	Japana	1948	120.538	15,400.000
39	KOREJA, (Južna) Republika (Seul)	Azija	Japana	1948	98.477	33,500.000
40	KUVAJT, Šeihat (Kuvajt)	Azija	Velike Britanije	1963	17.818	930.000
41	LAOS, Nar. Dem. Republika (Vijentijan)	Azija	Francuske	1953	236.800	3,300.000
42	LESOTO, Kraljevina (Maseru)	Afrika	Velike Britanije	1966	30.355	1,100.000
43	LIBAN, Republika (Bejrut)	Azija	Francuske	1944	10.400	2,800.000
44	LIBIJA, Arapska Republika (Tripoli)	Afrika	Italije	1951	1,759.540	2,400.000
45	MALAVI, Republika (Zamba)	Afrika	Velike Britanije	1964	118.484	4,900.000
46	MALDIVI, Republika (Male)	Azija	Velike Britanije	1965	298	122.673
47	MALEZIJA, Federacija (Kuala Lumpur)	Azija	Velike Britanije	1957	329.749	11,700.000
48	MALGASKA Dem. Republika (Madagaskar)	Afrika	Francuske	1960	587.041	7,400.000
49	MALI, Republika (Bamako)	Afrika	Francuske	1960	1,240.000	5,560.000
50	MALTA, Republika (Valeta)	Evropa	Velike Britanije	1964	316	324.175
51	MAROKO, Kraljevina (Rabat)	Afrika	Francuske	1956	446.050	16,800.000
52	MAURICIJUS (Port Lui)	Afrika	Velike Britanije	1968	2.045	880.000
53	MAURITANIJA, Islamska Republika Republika (Nuašot)	Afrika	Francuske	1960	1,030.700	1,300.000
54	MOZAMBIK. Nar. Republika (Maputo)	Afrika	Portugalije	1975	783.300	9,000.000
55	NAURU, Republika (Nauru)	Okeanija	Pod upravom Australije, V. Britanije i N. Zelanda	1968	214	6.728

Red. broj	Država (glavni grad)	U kom delu sveta	Bila kolonija dominion	Stekla neza-visnost	Površina u km²	Broj stanovni-ka
56	NEPAL. Kraljevina (Katamandu)	Azija	Velike Britanije	1955	140.797	12,300.000
SI	NIGER, Republika (Niamej)	Afrika	Francuske	1960	1,267.000	4,400.000
58	NIGERIJA, Feder. Republika (Lagos)	Afrika	Velike Britanije	1960	023.768	61,300.000
59	OBALA SLONOVAČE, Republika (Abidjan)	Afrika	Francuske	1960	322.463	4,800.000
60	OMAN, Sultanat (Maskat)	Azija	Velike Britanije	1971	212.457	750.000
61	PAKISTAN, Islamska Republika (Islamabad)	Azija	Velike Britanije	1947	801.500	68,200.000
62	PAPUA - NOVA GVINEJA (Port Morsbi)	Okeanija	Australije	1975	461.691	2,700.000
63	RUANDA, Republika (Kigali)	Afrika	Belgije	1962	26.338	4,200.000
64	SAO TOME I PRINCIPE, Dem. Republika (Sao Tome)	Afrika	Portugalije	1975	964	80.000
65	SEJŠELI (Sejšelska ostrva), Republika (Viktorija)	Afrika	Velike Britanije	1976	227	60.000
66	SENEGAL, Republika (Dakar)	Afrika	Francuske	1960	196.197	4,300.000
67	SIERE LEONE, Republika (Fritaun)	Afrika	Velike Britanije	1961	71.740	2,700.000
68	SINGAPUR, Republika (Singapur)	Azija	Velike Britanije	1965	581	2,200.000
69	SIRIJA, Arapska Republika (Damask)	Afrika	Francuske	1944	185.180	7,000.000
70	SOMALIJA, Dem. Republika (Mogadiš)	Afrika	Italije[0]	1960	637.657	3,100.000
71	SUDAN, Dem. Republika (Kartum)	Afrika	Velike Britanije	1956	2.505.813	17,300.000
72	SURINAM (Paramaribo)	Južna Amerika	Holandije	1975	163.265	400.000
73	SVAZILEND (Ngvone), Kraljevina (Mbabane)	Afrika	Velike Britanije	1968	17.363	460.000

Red. broj	Država (glavni grad)	U kom delu sveta	Bila kolonija dominion	Stekla nezavi-snost	Površina u km²	Broj stanovnika
74	ŠRI LANKA, Dem. Republika (Kolombo)	Azija	Velike Britanije	1948	65.610	13,300.000
75	TANZANIJA, Ujed. Republika (Dar es Salam)	Afrika	Velike Britanije	1961	945.087	14,800.000
76	TOGO, Republika (Lome)	Afrika	Francuske	I960	56.000	2,200.000
77	TONGO, Kraljevina (Nukaelafa)	Okeanija	Velike Britanije	1970	699	99.000
78	TRINIDAT I TOBAGO, Republika (Port of Spejn)	Srednja Amerika	Velike Britanije	1962	5.128	1,100.000
79	TUNIS, Republika (Tunis)	Afrika	Francuske	1956	163.610	5,600.000
80	UGANDA Republika (Kampala)	Afrika	Velike Britanije	1963	236.036	11,200.000
81	UJEDINJENI ARAPSKI EMIRATI (Abu Dabi)	Azija	Velike Britanije	1971	83.600	400.000
82	VIJETNAM, Soc. Republika (Hanoj)	Azija	Francuske	1945*	332.559	44,200.000
83	ZAIR, Republika (Kinšasa)	Afrika	Belgije	1960	2,345.409	23.600.000
84	ZAMBIJA, Republika (Lusaka)	Afrika	Velike Britanije	1964	752.614	4,800.000
85	ZAPADNI SAMOA (Apia)	Okeanija	Novog Zelanda	1962	2.929	1,466.250
86	ZELENORTSKA OSTRVA, Republika (Praja)	Afrika	Portugalije	1975	4.033	300.000

*Posle pobede revolucije u Južnom Vijetnamu 1975. ujedinio se sa Severnim Vijetnamom 1976. godine.

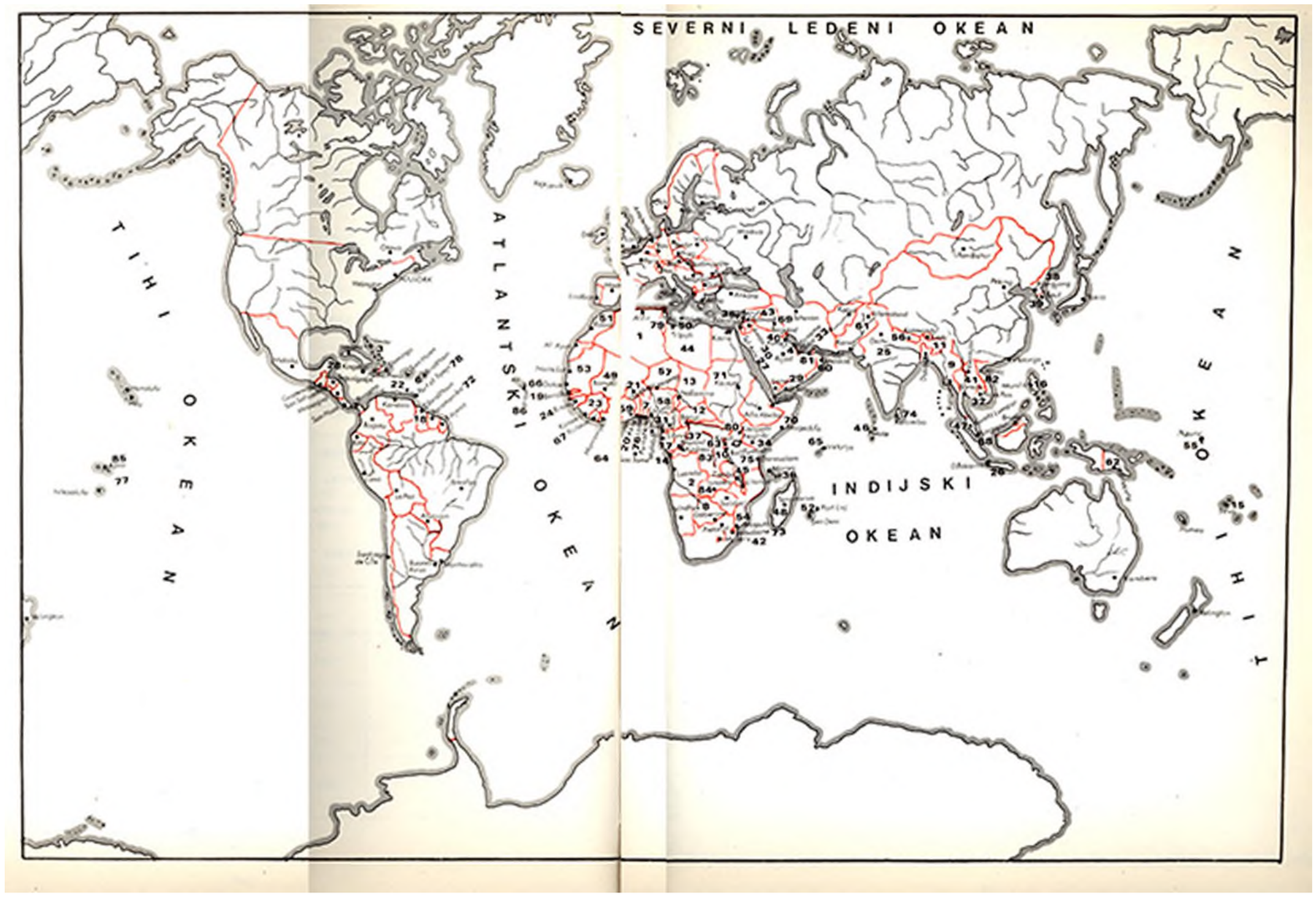
SEVERNI LEDENI OKEAN
TIHI OKEAN
ATLANTSKI OKEAN
INDIJSKI OKEAN
TIHI OKEAN

ULOGA JUGOSLAVIJE U DRUGOM SVETSKOM RATU

U četvorogodišnjoj neprekidnoj borbi Jugoslavija je, u granicama svojih mogućnosti, ulagala maksimalne napore za slamanje fašističkog bloka. Bila je to gigantska borba protiv svirepih okupatora i njihovih domaćih izdajnika. Žrtve i patnje u borbi za slobodu i intenzitet tih borbi prevazišle su sva stradanja iz bliže i dalje prošlosti, iako i ona nisu bila mala. To se najbolje može sagledati iz podataka Međunarodne reparacione komisije. Na konferenciji ove Komisije, održanoj u Parizu novembra i decembra 1945. godine, učestvovali su predstavnici osamnaest zemalja (među kojima i. Jugoslavija) u svojstvu svih savezničkih zemalja (izuzev Sovjetskog Saveza i Poljske) koje su bile u ratu protiv Nemačke i njenih evropskih saveznika. Zvanični podaci koje su ove zemlje podnele na Konferenciji, pružaju realnu sliku, bez obzira što se neki od njih nešto razlikuju u kasnije objavljenim publikacijama.

Ukupni civilni i vojni gubici koji se odnose samo na rat protiv Nemačke i njenih saveznika u Evropi, izraženi brojno i procentualno, iznose:

Jugoslavija	1,700.000	10,8%
Indija	759.000	0,2%
Francuska	653.000	1,5%
Grčka	558.000	7%
Velika Britanija	368.000	0,8%
Čehoslovačka	250.000	1,5%
Holandija	200.000	2,2%
SAD	187.000	0,14%
Belgija	59.000	0,7%
Kanada	41.000	0,34%
Albanija	28.000	2,4%
Australija	12.000	0,2%
Novi Zeland	10.000	0,6%
Norveška	8.600	0,3%
Južnoafrička Unija	6.000	0,06%
Luksemburg	5.000	1,7%
Egipat	3.200	0,02%
Danska		

Iz ovih podataka jasno se vidi da je Jugoslavija, posle Sovjetskog Saveza i Poljske, u borbi za pobedu slobodoljubivih snaga u svetu, dala najveći danak u krvi, jer je broj njenih poginulih, streljanih ili umorenih u logorima i zatvorima veći nego u bilo kojoj drugoj savezničkoj zemlji — izgubila je 34%, odnosno više od jedne trećine svih gubitaka osamnaest savezničkih država. Ovo se može još reljefnije videti ako se ima u vidu da su navedene zemlje od svojih 700 miliona stanovnika izgubile oko 5 miliona ljudi (u ovaj broj je uračunat i oko milion umrlih od gladi u Indiji i Grčkoj), ili 0,7% od ukupnog broja stanovništva, dok je Jugoslavija od 15,8 miliona stanovnika, koliko ih je imala pred rat, izgubila 1,706.000 ljudi, ili 10,8% od ukupnog stanovništva. To znači d a j e u svih osamnaest savezničkih zemalja život izgubiou ratu svaki sto četrdeset treći, a u Jugoslaviji svaki deveti čovek.

Intenzitet borbi protiv neprijatelja može se videti iz pregleda ukupnih vojnih gubitaka sledećih osamnaest savezničkih država:

Jugoslavija	305.000
Velika Britanija	272.000
Francuska	238.000
SAD	180.000
Grčka	70.000
Čehoslovačka	46.000
Kanada	40.000
Australija	12.000
Albanija	11.000
Novi Zeland	10.000
Indija	9.000
Belgija	9.000
Južna Afrika	6.000
Luksemburg	3.500
Holandija	3.000
Norveška	2.000
Egipat	1.100
Danska	—
Svega:	1,217.600 ljudi

Pošto je, kao što se vidi, osamnaest savezničkih država izgubilo ukupno 1,217.600 vojnih lica ili 0,17% od broja stanovnika, onda je Jugoslavija, koja je na bojištu izgubila 305.000 boraca, ili 2 "„svog stanovništva, imala jednu četvrtinu od svih tih gubitaka, tj. daleko više od bilo koje savezničke zemlje, sem Sovjetskog Saveza (poljski vojni gubici iznosili su 123.000).

Broj ranjenih u Jugoslaviji je još izrazitiji. Imala ih je oko 425.000, ili 2,7% stanovništva. Ovaj procenat je veoma visok (odmah posle Sovjetskog Saveza), jer su sve navedene savezničke zemlje imale svega 1,779.000 ranjenih, ili 0,25% njihovog stanovništva. To znači da je Jugoslavija imala 24%, ili gotovo jednu četvrtinu od ukupnog broja ranjenih savezničkih vojnika. I u pogledu ratnih vojnih invalida posledice su slične, jer je ona, s obzirom na broj stanovnika, imala 11 puta više invalida od prosečnog broja svih osamnaest saveznika.

Pored lica koja su izgubila živote i broja ranjenih Jugoslovena, izbačeno je iz privrede i preživelo strahovit teror okupatora:

— ratnih zarobljenika	170.000
— interniraca	320.000
— prisilno raseljenih lica	530.000
— na prinudnom radu	270.000
— prinudno mobilisanih	320.000
Svega:	1,610.000 ljudi,

ili 10,2% od ukupnog broja stanovnika. Ako se ovom broju doda 1,706.000 lica koja su izgubila živote i 425.000 ranjenih, onda ukupan broj gubitaka Jugoslavije iznosi 3,741.000 lica, ili oko • 23,5% stanovništva.

Koliko su privreda i stanovništvo bili vojno i materijalno opterećeni, pokazuje brojno stanje vojnih snaga koje su duže ili kraće vreme boravile na tlu Jugoslavije. Tu se od 6. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine nalazilo od 660.000 do 930.000 nemačkih, italijanskih, bugarskih, mađarskih i ustaško-domobranskih vojnika, pripadnika srpske kvislinške vlade, četnika, balista, slovenačkih domobrana i drugih snaga. U isto vreme, nasuprot fašističkim snagama, nalazile su se snage: kraljevske jugoslovenske vojske (u aprilskom ratu), Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, sovjetske, otečestvenofrontovske bugarske, albanske, italijanske (parti-

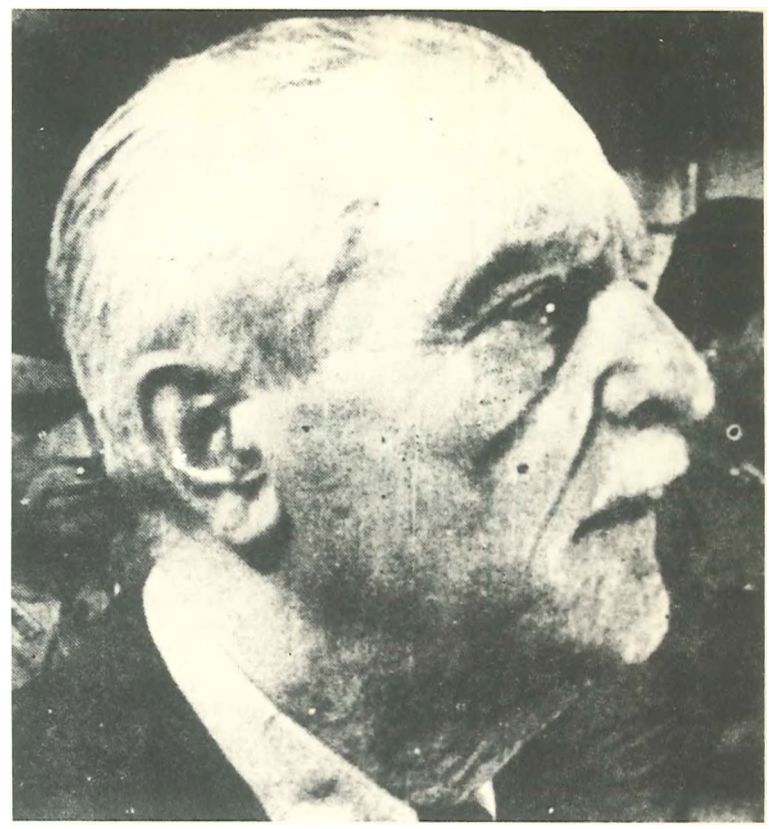

Izdajnik Leon Rupnik pred narodnim sudom u Ljubljani.

Izdajnik Slavko Kvaternik pred narodnim sudom u Zagrebu.

Izdajnik Draža Mihailović pred narodnim sudom u Beogradu.

zanske) i britanske, koje su bile brojnije od fašističkih. Obe protivničke snage na teritoriji Jugoslavije — imale su oko 2,500.000 naoružanih ljudi, ili deset vojnika na svaki kvadratni kilometar, odnosno jedan vojnik na šest do sedam stanovnika. Kad se ima u vidu da su ove snage stalno bile u pokretu i da je jugoslovensko ratište bilo neprekidno poprište teških okršaja i rušenja, onda se tek može sagledati kakve je napore morao da podnosi narod čiji su se najsposobniji stanovnici za privređivanje nalazili u jedinicama NOVJ, u logorima i zatvorima, ubijani od okupatora ili poginuli u borbi, a privredna i industrijska proizvodnja delom ili potpuno onemogućena, jer se nalazila na poprištu borbi.

Kolika je bila aktivnost snaga-NOVJ od 1941 — 1945. godine može se videti iz sledećeg uporednog pregleda:

Godina	Broj boraca NOVJ	Broj neprijateljskih vojnika			
			okupator-skih	kvislin-ških '	Ukupno
1941 31. XII	80.000	Nemaca Italijana Bugara Mađara **Svega**	120.000 280.000 70.000 40.000 **510.000**	150.000	**660.000**
1942. 31. XII	150.000	Nemaca Italijana Bugara Mađara **Svega**	160.000 350.000 80.000 40.000 **630.000**	300.000	**930.000**
1943. 31. XII	300.000	Nemaca Bugara Mađara **Svega**	400.000 90.000 40.000 **530.000**	390.000	**920.000**
1944. 31. XII	400.000 do 600.000	Nemaca Ostalih **Svega**	500.000 9.000 **509.000**	203.000	**712.000**
1945. (1. aprila)	800'000	Nemaca Ostalih **Svega**	420.000 30.000 **450.000**	230.000	**680.000**

Napomena: **Nisu date snage Italije do 9. septembra 1943, Bugarske do 9. septembra 1944. i Mađarske do novembra 1944. godine.**

Iako navedeni podaci o brojnom stanju oslobodilačke vojske izražavaju snagu borbe naroda Jugoslavije, ipak treba imati u vidu da je broj lica koja su pružila otpor u različitim vidovima u neoslobođenim delovima zemlje bio znatno veći.

Uloga Jugoslavije u ratu može se još bolje sagledati ako se uporede njene oslobodilačke snage sa oslobodilačkim snagama pokreta otpora u ostalim zemljama u periodu 1944—1945. godine:

Sovjetski Savez (okupirani deo)	827.000
Jugoslavija	800.000
Francuska	500.000
Italija	250.000
Grčka	122.000
Albanija	70.000
Čehoslovačka	65.000
Poljska	60.000
Belgija	50.000
Danska	45.000
Bugarska	30.000
Luksemburg	3.000
Mađarska	2.500
Austrija	1.200

Ovi podaci jasno pokazuju da su Jugoslavija i Sovjetski Savez imali najjaču partizansku vojsku. Pri tom treba imati u vidu činjenicu da su do iskrcavanja saveznika u (kontinentalnu) Italiju, septembra 1943. godine, odnosno prodora Crvene armije ka Balkanu, septembra 1944. godine, saveznički frontovi bili veoma udaljeni od Jugoslavije i daje snabdevanje oružjem i municijom bilo isključivo ograničeno na otimanje od neprijatelja. Tada je na jugoslovenskom ratištu bilo prikovano prosečno 30 do 35 neprija-teljskih divizija.

Nemci su prilikom povlačenja specijalnim napravama uništavali železničke komunikacije.

Dobrovoljna radna akcija na opravci željezničke pruge, Srem 1945.

Snage oslobodilačke vojske Jugoslavije su u Evropi, posle sovjetskih partizana, nanosile najviše gubitaka neprijatelju i u ljudstvu i u materijalu:

U kojoj državi	Ubijeno neprija-teljskih vojnika i kvislinga	uništeno						
		želez-ničkih kompo-zicija	loko-motiva	vagona	motornih vozila	mos-tova	oklop-nih kola	aviona
Sovjetskom Savezu	1,500.000	18.000	9.400	85.000	42.000	i 0.000	2.855	505
Jugoslaviji	447.000	1.099	1.918	19.759	20.022	3.225	928	309
Poljskoj	150.000	1.465	-	4.000	-	-	-	-
Albaniji	26.594	-	-	2.100	-	-	-	-
ČSSR	25.000	200	170	1.600	-	-	-	-
Grčkoj	19.355	-	85	957	1.007	30	-	-

Rat je za sobom ostavio na desetine hiljada siročadi koje je trebalo zbrinuti.

Sa jednog zbora u Makedoniji, 1945.

Kolonisti i: Like na putu za Vojvodinu, jesen 1945.

Pobedom u ratu i revoluciji omogućeno je radničkoj klasi Jugoslavije da izgrađuje socijalizam.

Materijalne štete i razaranja u Jugoslaviji bili su tako veliki da se njihove teške posledice i danas osećaju, jer je iz rata izašla razorena i ekonomski paralizovana. Za četiri godine ništa se nije izgrađivalo već samo rušilo. Rušili su i okupatori i oslobodilačke snage, Okupatori, da bi sprečili oružani otpor i lišili narod najnužnijih sredstava za život. Uništavali su poljoprivredna dobra, useve, šume, palili i rušili kuće, čitava naselja i sve što bi moglo da koristi narodnoj vojsci i otporu. Okupatori su spalili, srušili ili teže oštetili 504.165, odnosno 20,7% ukupnog broja zgrada, tako daje 25%, ili 3,3 miliona stanovništva ostalo bez krova nad glavom. Uništili su 289.000 seoskih gazdinstava, veliki broj stoke, voćnjaka, šuma industrijskih postrojenja, rudnika i dr. Pri tom nisu pošteđene ni bolnice, prosvetne, naučne i kulturne ustanove, a prilikom povlačenja uništavane su komunikacije i sve što im je do tada služilo. S druge strane, oslobodilačke snage uništavale su sve što bi okupatorima moglo poslužiti za ratne potrebe, bilo u borbi protiv jugoslovenskih snaga, bilo protiv saveznika. To su bili ogromni gubici za jednu ionako industrijski nerazvijenu i zaostalu zemlju.

Prema podacima Pariške reparacione komisije, Nemačka i Italija i njihovi evropski saveznici su u toku rata uništavanjem ili pljačkom postojećeg kapitala pričinili direktnu materijalnu štetu u vrednosti od 53,4 milijarde američkih dolara, od kojih u:

- Francuskoj..... 21,143.000.000
- Jugoslaviji..... 9,145.000.000
- Velikoj Britaniji..... 6,383.000.000
- Holandiji..... 4,472.000.000
- Čehoslovačkoj 4,202.000.000
- Grčkoj..... 2,545.000.000
-Belgiji..... 2,273.000.000
- SAD..... 1,267.000.000
- Norveškoj..... 1,260.000.000
- Albaniji, Luksemburgu, Kanadi, Danskoj, Indiji, Egiptu, Novom Zelandu, Australiji i Južnoj Africi..... 679.000.000

Iz ovog se vidi da je Jugoslavija od svog nacionalnog bogatstva u apsolutnom pogledu izgubila najviše posle Francuske, ali i više od nje ako se uporedi ekonomska moć ove dve zemlje. Materijalna šteta Jugoslavije u visini od 9 milijardi i 145 miliona dolara iznosi 17% od ukupne direktne materijalne štete svih 18 savezničkih zemalja. Ona je 1,4 puta veća od materijalne štete Velike Britanije, 2,2 puta od Čehoslovačke i 7,2 puta od SAD. Međutim, ovi gubici nisu bili pasivni, jer su nastali vođenjem neprekidne borbe i sprečavanjem okupatora da vrše eksploataciju dobara, stvaranjem velike slobodne teritorije i vojničkom kontrolom najvećeg dela ostale teritorije, tako daje Jugoslavija imala najmanje okupacione troškove u Evropi. Naime, evropske zemlje, izuzev Sovjetskog Saveza i Poljske, platile su Nemačkoj u toku rata za okupacione troškove 25 milijardi američkih dolara, i to:

- Francuska.....10,847.000.000
- Čehoslovačka..... 4,046.000.000
- Holandija..... 3,500.000.000
- Belgija.'..... 3,157.000.000
- Norveška..... 1,530.000.000
- Danska..... 899.000.000
- Grčka..... 857.000.000
- Luksemburg..... 294.000.000
- Jugoslavija..... ..... 59.000.000

Prema tome,Jugoslavija je platila svega 0,24% od ukupnih okupacionih troškova.

Međutim, na osnovi detaljnog popisa i procene utvrđeno je da je Jugoslaviji pričinjena ukupna (apsolutna) ratna šteta (računato po kursu 44 dinara za 1 dolar koji je važio 1938. godine) u iznosu od 46,9 milijardi američkih dolara.-Od te sume otpada na teret:

- Nemačke..... 35,858.000.000
_ nalije..... 9,850.000.000
- Mađarske i Bugarske..... 1,192.000.000

Od direktneratne štete Jugoslavije u iznosu 9,145.000.000 otpada na:

-Nemačku..... 7,120.000.000
- Italiju..... 1,449.000.000
- Mađarsku i Bugarsku..... 575.000.000

U toku rata postojala je internacionalistička i antifašistička solidarnost sa oslobodilačkim pokretima susednih zemalja. Ostvarena je korisna saradnja s pokretima otpora Albanije, Grčke i Bugarske. Na tlu Jugoslavije formirane su i borile se antifašističke jedinice drugih naroda. Sovjetski Savez je pružao Jugoslaviji moralnu i političku pomoć, a kad su stvoreni povoljniji uslovi — vojnu i materijalnu. Progresivne snage sveta, čim su saznale istinu o borbi naroda Jugoslavije, uticale su na svoje vlade da pruže pomoć Jugoslaviji. Kada je postalo jasno da će u Jugoslaviji pobediti oslobodilačka borba, Velika Britanija i SAD počele su davati materijalnu pomoć, priznale su oslobodilačku vojsku, a zatim i novu Jugoslaviju.

U drugom svetskom ratu, u okviru antifašističke koalicije, Jugoslavija je dosledno izvršila svoj zadatak. U skladu s politikom koju je u toku rata sprovodila, ona u miru, kao mnogonacionalna zajednica sa socijalističkim društvenim uređenjem, čini sve da društvenim samoupravljanjem, kao najvišim stepenom demokratije, ostvari punu nacionalnu, socijalnu, ekonomsku, obrazovnu i kulturnu ravnopravnost svojih naroda i narodnosti. Sledstveno takvom društveno-političkom praksom u svojoj zemlji, ona se i u spoljnoj politici zalaže za punu ravnopravnost, uvažavanje i sporazumevanje među narodima i državama, jer se jedino tako može obezbediti mir i slobodan razvitak svih naroda, kao osnovna pretpostavka daljeg progresa čovečanstva.

Predstavnik vlade Demokratske Federativne Jugoslavije potpisuje Povelju Ujedinjenih nacija, 26. jun 1945.

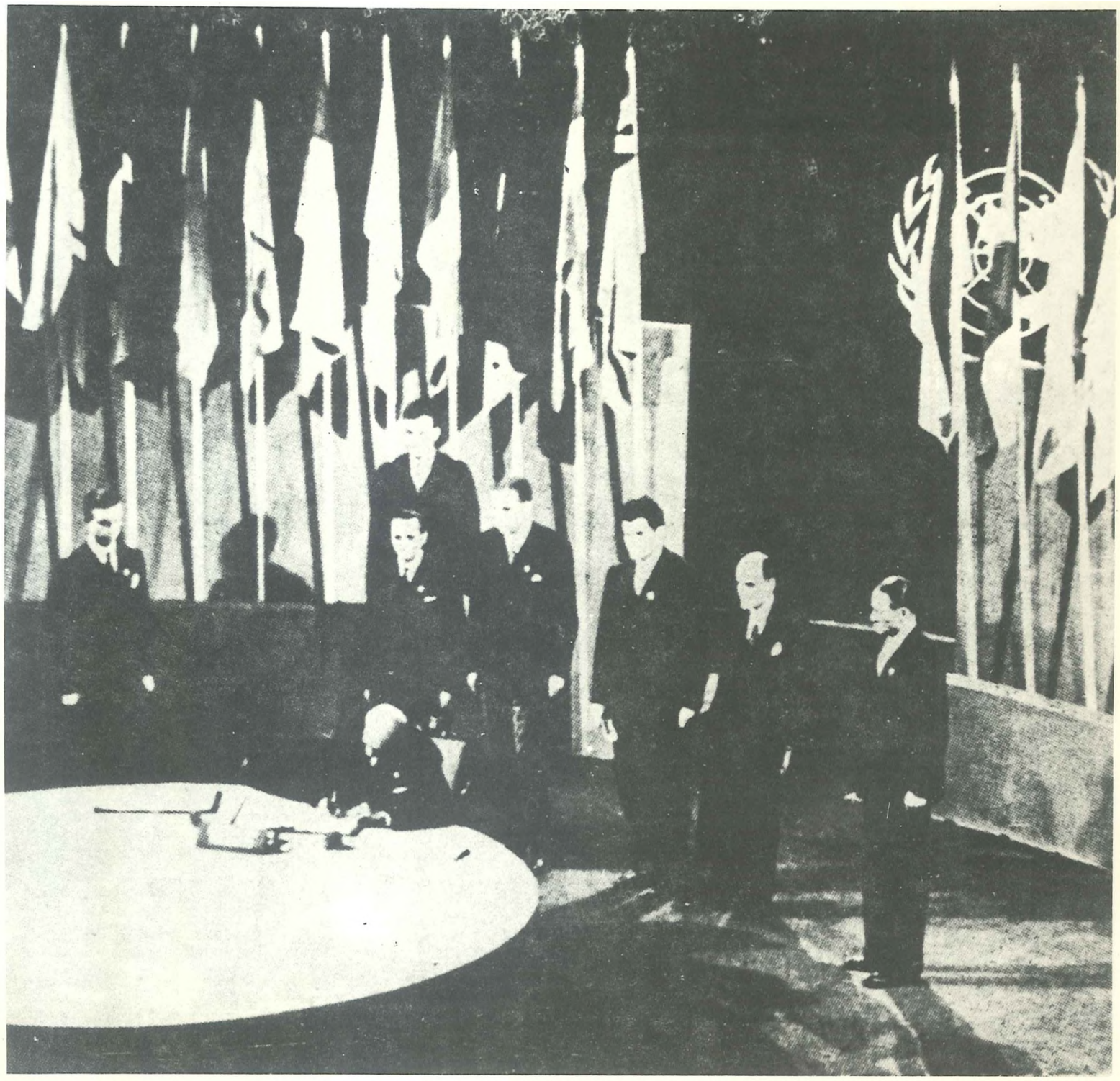

DRUGI O JUGOSLAVIJI

— *Herojska borba bratskih jugoslovenskih naroda i njihove slavne NOV protiv nemačkog osvajača izaziva duboke simpatije Sovjetskog Saveza i sluzi kao primer koji nadahnjuje sve porobljene narode Evrope...*

Iz Staljinovog odgovora od 7. marta 1944. Titu na čestitku povodom 26-godišnjice Crvene armije (»Pravda«. Moskva. 7. marta 1944; Arsa Lazarcvić, Slobodan Nešović. *Svijet ti Tim.* **str. 67 6X. »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).**

— **...** *Kada smo se u le to 1943. godine probili do Sicilije i Italije. Balkan, a naročito Jugoslavija, nikako mi nisu silazili s uma. Do tog trenutka smo slali svoje misije isključivo onim bandama na čijem se čelu nalazio Miliailovič, koji je predstavljao zvaničan pokret otpora protiv Nemaca i jugoslavensku vladu u Kairu. U maju 1943. zauzeli smo nov stav. Done ta je odluka da se upute male grupe britanskih oficira i podoficira da uspostave vezu sa jugoslovenskim partizanima, uprkos činjenici što se vodila nemilosrdna borba između njih i četnika i što je Tito kao komunista vodio rat ne samo protiv nemačkih osvajača već i protiv srpske monarhije i Mihailovića...*

(Vinston Čerčil, *Drugi svelski ral.* **tom V. str. 443. »Presveta«. Beograd).**

— *Mi, u Americi, uvek ćemo spominjati herojsku borbu koju su vaši hrabri narodi* **(odnosi se na narode Jugoslavije — primedba P. B.)** *vodili poslednje četiri godine uz neprekidno krvoproliće i uništavanja, da oslobode svoju tepu domovinu od okupatora...*

Iz poruke predsednika SAD Hari Trumana Amerikancima jugtfslovenskog porekla. Vašington, X. V 1945 (Arsa Lazarcvić. Slobodan Nešović. *Svijet t> Tim.* **str. 111, »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).**

— *Mi ne zaboravljamo žrtve i patnje koje su podneli jugoslovenski narodi i njihova Armija u mračnim danima fašističke agresije i dugotrajne okupacije. U teškim danima kada je fašistička vojska prilazila Moskvi, Staijingradu, Lenjingradu. sovjetski ljudi, sovjetski vojnici su s zahvalnošću upućivali poglede ka vama ovde u Jugoslaviji, gde ste se vi u najtežim uslovima muški borili protiv okupatora vezujući znatne snage fašističke vojske...*

Iz zdravice maršala Žukova u Beogradu (»Borba«, 9. oktobra 1957).

— *Kao bivši glavnokomandujući Trećeg ukrajinskog fronta, dužan sam da istaknem herojsko držanje i borbu jugoslovenskili naroda i njihovu ljubav prema svojoj zenilji. Jugoslovenski narodi, kao ni jedan slovenski narod, herojski su se borili za slobodu i demokratiju.*

Izjava maršala Tolbuhina decembra 1946. u Beogradu (»Borba«. II. decembra 1946).

— *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije jedina je saveznička vojska u Evropi kojoj je poveren poseban front i koja vodi samostalne operacije pod komandom svog vrhovnog komandanta maršala Tita.*

Iz izjave feldmaršala Harolda Aleksandera (»Politika«. 28. februara 1945.
Beograd).

Najveće i najvažnije što se postiglo u Jugoslaviji je bratstvo i jedinstvo Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca. Za ovo veliko delo ima golemu istorijsku zaslugu naš prijatelj i drug maršal Tito i Komunistička partija Jugoslavije. Ostvarenje ovog velikog dela bilo je moguće samo zato što su na njemu radili stvarni narodni borci, u prvom redu komunisti. Bez komunista kao glavnih rukovodilaca oslobodilačke borbe Jugoslavije, jedinstvo naroda Jugoslavije ne bi bilo moguće ostvariti...

Georgi Dimitrov, predsednik vlade NR Bugarske (»Tanjug« Bled. 2. VIII 1947K

— *Već dugo vremena želeo sam da posetim maršala Tita, ne samo da bih obnovio naše staro poznanstvo, već, pre svega, i da u ime komunista i iskrenih italijanskih demokrata izrazim naše iskreno i duboko divljenje doprinosu koji su jugoslovenski narodi svojom junačkom i razboritom predanošću dali u borbi za uništenje hitlerizma i fašizma i za pobedu demo krati je u celoj Evropi.*

Palmirno Toljati. generalni sekretar Centralnog komiteta KP Italije (»Unita«. Milano. 7. XI 1946; Arsa Lazarević. Slobodan Nešović. *Svijet o Titu.* **str. 96 97. »Naprijed«, Zagreb. 1946 1966).**

— *... I mi smo se borili onako kako ste se vi borili. Vaša borba bila je i nama primer kako se treba boriti. Od vas smo učili kako se ustaje sa oružjem u ruci protiv neprijatelja naroda, a naši partizani polaziti su u boj sa imenom Tita na usnama, kao i vaši.*

Boleslav Bjerut, predsednik vlade NR Poljske (»Borba«. 22. X 1946. . Beograd).

— **...** *Čelik se kali u vatri, a prijateljstvo naroda u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Sovjetski ljudi dobro pamte daje istoga dana kada je fašistička Nemačka napala Sovjetski Savez, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije pozvao jugoslovenski narod da na borbu Sovjetskog Saveza protiv hitlerovskih osvajača gleda kao na sopstvenu borbu, kao na borbu protiv zajedničkog neprijatelja naših naroda.*

... Svojom samopregornom borbom narodi Jugoslavije osvojili su doboko poštovanje trudbenika naše zemlje i svih boraca protiv fašizma...

Leonid Brežnjev. prvi sekretar Centralnog komiteta KP Sovjetskog.Save/a (»Borba«. 26. IX 1962. Beograd).

— **...** *Veliko interesovanje koje ste uvek pokazivali prema našoj mladoj Partiji, Vaši dragoceni saveti i neizmerna, neprekidna pomoć koju ste nam ukazivali, bili su jedan od glavnih faktora osnivanja, rašćenja i učvršćivanja naše Partije ...*

Iz pisma Centralnog komiteta KP Albanije od 23. septembra 1944. maršalu Titu *IJugoslovensko-alhanski odnosi* **1939 -1948, str. 40 41. »Borba«. Beograd, 1949).**

Ogromna je zasluga jugoslovenske Narodnooslobodilačke armije, koju si ti organizovano i kojom ti rukovodiš, kako za oslobođenje vaše rastrgane otadžbine tako i za nanošenje teških udara hitlerovskim bandama na Balkanu i isterivanje izvan Balkana. Jugoslovenski narodi, i na prvom mestu hrabri naš sused srpski narod prvi su podigli zastavu za odlučnu narodnooslobodilačku borbu protiv hitlerovske Nemačke i pokazali svim porobljenim i potčinjenim narodima put ka slobodi. Na vašem svetlom primeru se i naš prevareni i opljačkani narod nadahnjivao i učio za oružanu partizansku borbu protiv hitlerovskih i bugarskih agenata. Mi vam dugujemo večnu blagodarnost za podršku i bratsku pomoć, kojom su se naši prvi partizanski odredi stvarali kod vas...

Naš narod se oseća krivim prema jugoslavenskim narodima, naročito prema srpskom i makedonskom, sto je dozvolio da njegovi fašistički upravljači stvore od Bugarske placdarm nemačkih porobljivača, od bugarske vojske — Hitlerove žandarme na Balkanu i da izvrše niz nasilja i izdajstva nad norodima koji se bore za svoju slobodu.

Iz pisma CK BRP(k) od 2. novembra 1944. Centralnom komitetu KPJ (Arhiv CK SKJ. inv. br. 1997).

— ...Maršal Tito i narodi Jugoslavije ne samo što su podun'avskim narodima pokazali primer o oružanoj borbi protiv nemačko-fašističkih porobljivača u toku drugog svetskog rata, nego i danas pokazuju primer i inicijativno istupaju u udruživanju naroda Podunavlja, u cilju očuvanja mira i slobode naroda.

Lajoš Dinješ, predsednik vlade NR Mađarske (»Borba«. 9. XII 1947, Beograd).

—- Mogu da govorim samo na osnovu sopstvenog iskustva iz Italije i Jugoslavije. Mogu da tvrdim da su jugoslovenski partizani angažovali više nemačkih, kvislinških i snaga Osovine u Jugoslaviji, nego američke i britanske trupe zajedno u Italiji, u toku te dve duge zime. Mogu to da tvrdim jer sam tada bio tamo...

Izjava kongresmcna Džona Blatnika. šefa Vojne misije SAD pri Glavnom štabu Slovenije (»Tanjug«, 9. maj 1945. Beograd).

— *Kao šef američke vojne misije kod maršala Tita i njegovih partizanskih snaga, imao sam prilike da, uz maršala, upoznam i mnoge njegove mlade vojne komandante i političke savetnike. Imao sam priliku i da budem svedok, a nekad i čak i učesnik, mnogobrojnih akcija partizanskih jedinica čiji je cilj bio da nanose udarce neprijatelju...*

Iz svih tih iskustava izraslo je uverenje, koje se zatim, kako su godine više prolazile, još više učvršćivalo, da je jugoslovenske partizane predvodila najizuzetnija figura ovog veka. Maršal Tito nije bio samo izvanredan vojni strateg, on je uspeo i da izgradi postojan politički i društveni sistem dok je još isterivao neprijatelja iz svoje domovine...

Iz izjave pukovnika Eleri P. Hantingtona, šefa Američke misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. dopisniku »Tanjuga« u Vašingtonu 5. maja 1975 (»Borba«, fi. maj 1975. Beograd).

— *Dve stvari su me ohrabrile. To su bili, prvo, ratnički kvaliteti Jugoslovena i tradicije otpora stranim zavojevačima, koje su se, poput zlatne niti, provlačile kroz čitavu njihovu nacionalnu istoriju; i drugo, njihova ljubav za nezavisnost koja ih je mnogo puta u njihovoj istoriji izvukla iz najrazličitijih nevolja...*

Partizanima je pomagalo civilno stanovništvo, u kome je bila duboko usađena tradicija otpora tuđinu.

A glavni razlog uspehapartizana treba, zaista, tražiti u karakteru njihovih voda. Ti su vodi bili komunisti. U partizanskom ratovanju ideje više vrede od materijalnih rezervi. Malo koja ideja može se takmičiti s komunizmom, i po svojoj snazi, i po svojoj upornosti, i po svom delovanju na pojedince. Njihovi komunistički vođi dali su partizanima jedinstvo cilja, bezobzirnu odlučnost i neumoljivu disciplinu, bez čega ne bi mogli ni opstati, a kamo ti postići svoj cilj. Ti su vodi sami posedovali i ulili svojoj okolini duh apsolutne odanosti...

(Fitzroy Maclean. *Eastern Approches,* **London. Jonathan Cape, 1956; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović,** *Svijet o Titu.* **str. 100. »Naprijed«, Zagreb, 1946-1966).**

— Nikad nisam video tako potpun ratni napor, tako stoprocentan. Čovek mora biti zadivljen, gledajući ih sve kako se bore — ljudi, žene i deca. To im je jedina težnja u životu. U toku tri ili četiri dana koje sam tamo proveo i video sam samo dva lica koja nisu bila u partizanskoj vojsci i verujem dei su došla u nekoj misiji. Narod se interesovcio samo za borbu i istrebljivanje Nemaca i za čišćenje zemlje od okupatora. Žene se bore kao i ljudi. One nose topove i bombe i sudeluju u noćnim napadima. Čak i deca vrše svoj deo posla...

...On ima za sobom ljude svih naroda i vera, koji svi rade za zajedničku stvar, i mi moramo biti s njim. S Titom stvar stoji isto onako kao i s Rusijom. Naša je stvar zajednička. Radimo s njim, ne samo zato što je to potrebno. Činimo to zato što se divimo njihovom duhu, zato što ih poštujemo i zato što u našim srcima želimo da budu naši prijatelji.

(Roland Robinson. »Londonsko pismo« br. 6/44. London; »Pravda«, Moskva, 28. V 1944; Arsa Lazareyic. Slobodan Nešović, *Svijet o Titu.* **str. 91-92. »Naprijed«. Zagreb. 1946-1966).**

— Ime maršala Tita obišlo je pet kontinenata. Kad se svrši rat, Jugoslavija će na mirovnu konferenciju doći ne kao komordžija već kao izviđač! Ona je ne samo oslobodila čitav niz krajeva svoje teritorije, već je izvojevala i novo časno mesto u posleratnoj Evropi...

(Ilija Erenburg. »zajedno«, Skopje, 1944).

— ...Za hrabrost je potrebna mašta, a za maštu treba voleti život i hteti živeti. Stoga čovek mora da pogleda oko sebe i potrazi primer, da bi dao snage čistom i principijelnom poverenju, kategoričkom, i da bi mu dao konkretan oblik. Ima, bez sumnje, u svetu partija, nacija, koje u odredenim prilikama teze i izvršavaju svoju volju za nezavisnošću. To su iskustva iz kojih bi se mogla izvući korisna pouka. Dokaz takve vitalnosti pružila nam je Jugoslavija i probudila ohrabrujuće nade: mali narod, koji je svojom narodnooslobodilačkom borbom i socijalnom revolucijom uzeo svoju sudbinu u ruke' i, uprkos najbrutalnijim pretnjama, voleo da ostane gospodar svoje sudbine. Čovek uvek može da deluje na svoju sudbinu, ma koliko ona bila siromašna i zakržljala, kao što narodmoze da stvara svoju istoriju. Ovaj čin Jugoslavije — čin nepotčinjavanja, taj muževni čin, ja sam prvi pozdravio...

*

(Jean Cassou, ***La*** *mémoire* ***coni*** *le.* **Les Editions de Minuil. Paris. 1953: Arsa Lazarević,** *Svijet* ***o*** *Tim.* **sir. 169. »Naprijed«. Zagreb. 1946-1966).**

— Naš narod pokazuje toliku moralnu snagu da nam je osvetlao obraz pred svetom. Ono što čine naša braća u starom zavičaju dostojno je duha koji prožima našu narodnu pesmu... Ma što neprijatelj pokušavao da učini, sudbina Srba, Hrvata i Slovenaca u našoj staroj postojbini nerazdvojna je.

Iz Proglasa Nikole Tesle Amerikancima jugoslavenskog porekla. Njujork. 1941 (Arsa Lazarević. Slobodan Nešović. *Svet n Tim.* **»Naprijed«. Zaareb. 1946 1966).**

— ... U to vreme, u teto 1941, narod kojije sam sebe naoružavao ubijajući neprijatelja počeo je prihvatati vodstvo onih ljudi koji su se borili na strani republikanaca u Španiji ili koji su bili ilegalci za vreme diktature u Jugoslaviji.

Medu novim vodama nalazio se Tito.

U svakom slučaju, ovaj narod — bez nekog sistema proizvodnje i snabdevanja — uzimajući samo iz svoje duhovne riznice, stvorio je zadivljujući vojnički otpor i političku snagu za posleratne ciljeve...

Jugoslovenski otpor i revolucija predstavljaju 90% naroda koji je odlučio da zemlju očisti ne samo od stranih već i od domaćih fašista...

(Luj Adamič. Congressional Record. VaSington. 13. III 1944).

Nova vlada, prema tome, predstavlja sve narode Jugoslavije. Genijalno Titovo rukovodstvo i narodi koje je poveo da uništi osvajača, podržaće onaj izvanredni duh međunarodne solidarnosti sa svim slobodoljubivim narodima sveta.

(Zlatko Baloković. Radio-Njujork, 27. III 1945; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović; *Svijet o Titu.* **str.** 118. **»Naprijed«. Zagreb.** 1946 1966).

— ... Želim posebno da istaknem da je primer Jugoslavije 1941. godine vanredno ohrabrujuće delovao na mnoge ljude širom sveta i na celu Ameriku. Kad smo čuti za otpor koji su jugoslovenski partizani pružali nemačkim hordama i fašizmu, mi smo prvi put u toku drugog svetskog rata shvatili da Hitlerova Nemačka nije nepobediva...

(Artur Miler. »Svet«. Beograd. 6. V I I I 1965; Arsa Lazarević. Slobodan Nešović. *Svijet <> Tim.* **str. 142. »Naprijed«. Zagreb. 1946 1966).**

ŽRTVE PALE ZA VELIKO DELO SLOBODE BILE SU OGROMNE - POKOLENJA SU IM VEČNO

Na Kadinjači, 29. novembra 1941. Radnički užički bataljon vodio je borbu protiv daleko nadmoćnijih nemačkih snaga. Svi, njih 320 partizana, izginuli su, da bi omogućili ostalima da se povuku iz Užica kako bi nastavili borbu za ostvarenje zajedničkih ciljeva. — Spomenik na Kadinjači.

Spomenik u Srbu (Hrvatska) je simbol narodnog ustanka.

Na ovom spomeniku u Valjevu piše: »Partizanima — komunistima, patriotima, svima koji pođoše u borbi protiv fašističkih porobljivača i izdajnika naroda 1941—1945. da Jugoslavijom koračaju samo slobodni, da nastane novi svet, oni se junaštvom i socijalističkim idealima uspraviše u vekove.«

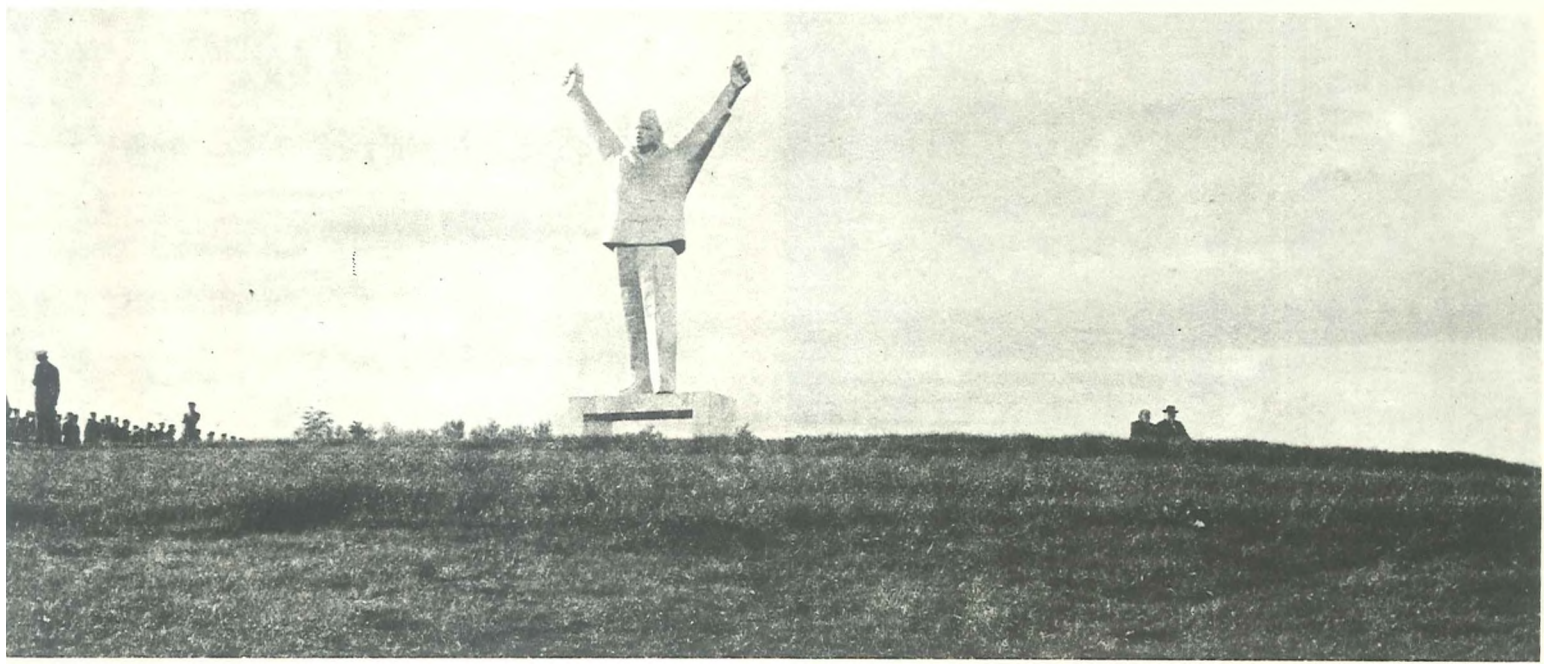

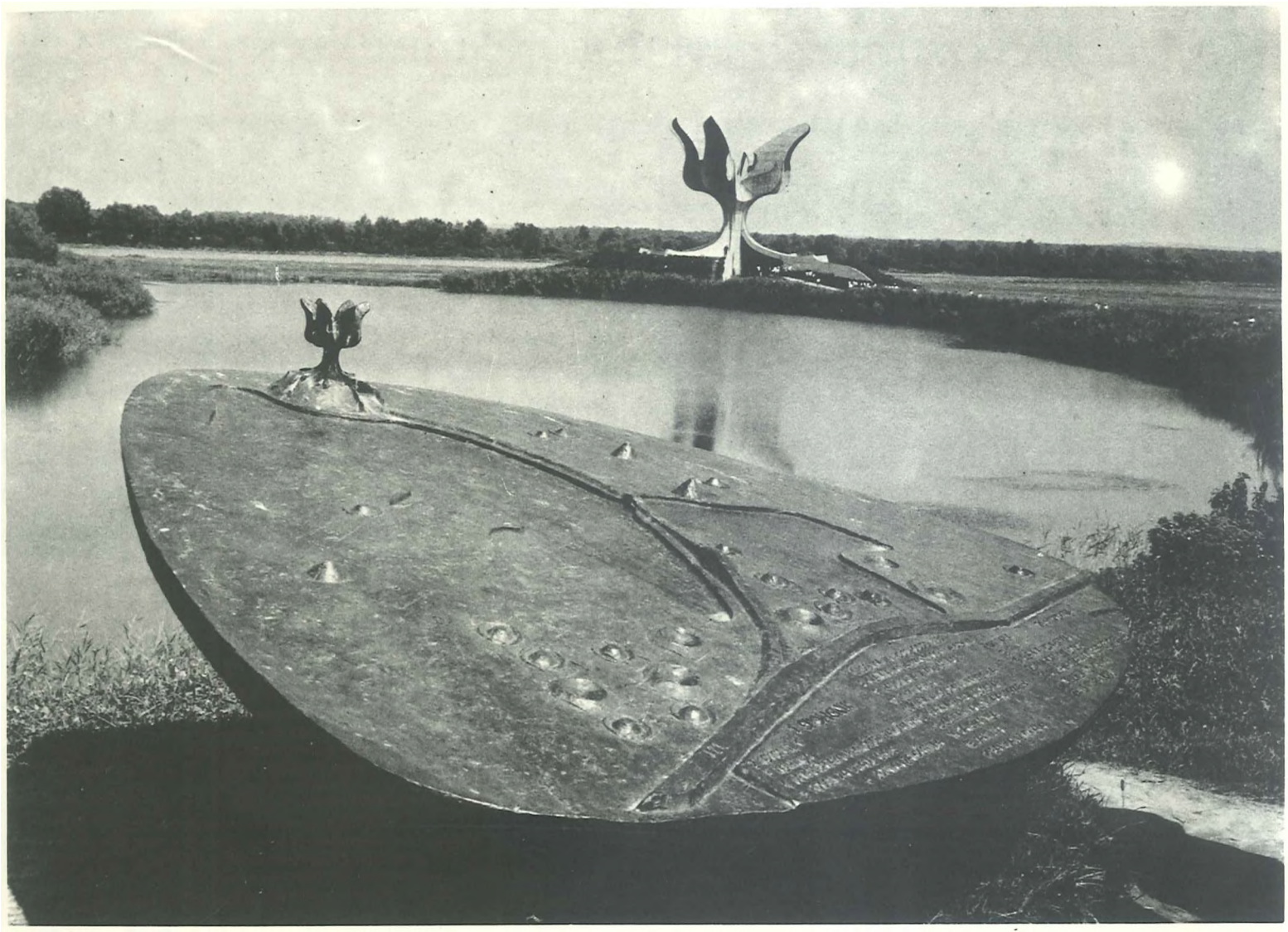

Ustaše, verni sledbenici nemačkih nacista, ugledajući se na njih, podigli su u Jasenovcu koncentracioni logor. Na stotine hiljada nedužnih ljudi, u tom logoru, odmah je likvidirano — vatrenim oružjem„ nožem, maljem, sekirom, polugom i spaljivanjem u specijalnim pećima. Dokumenti potvrđuju da je od ustaških zlikovaca našlo smrt više od 600 hiljada ljudi, žena i deca. — Spomenik je potresno svedočanstvo i pouka za sadašnjost i budućnost.

Pored drugih mesta u zemlji, nemački okupator je izabrao i Kragujevac da zastrašujućim merama zaustavi ustanak. Oko 7.000 rodobljuba ubijeno je 21. oktobra 1941. godine. Zverski je ubijen veliki broj đaka sa njihovim profesorima. — Spomenik u Kragujevcu učenicima V/3 razreda kragujevačke gimnazije koji je ceo streljan.

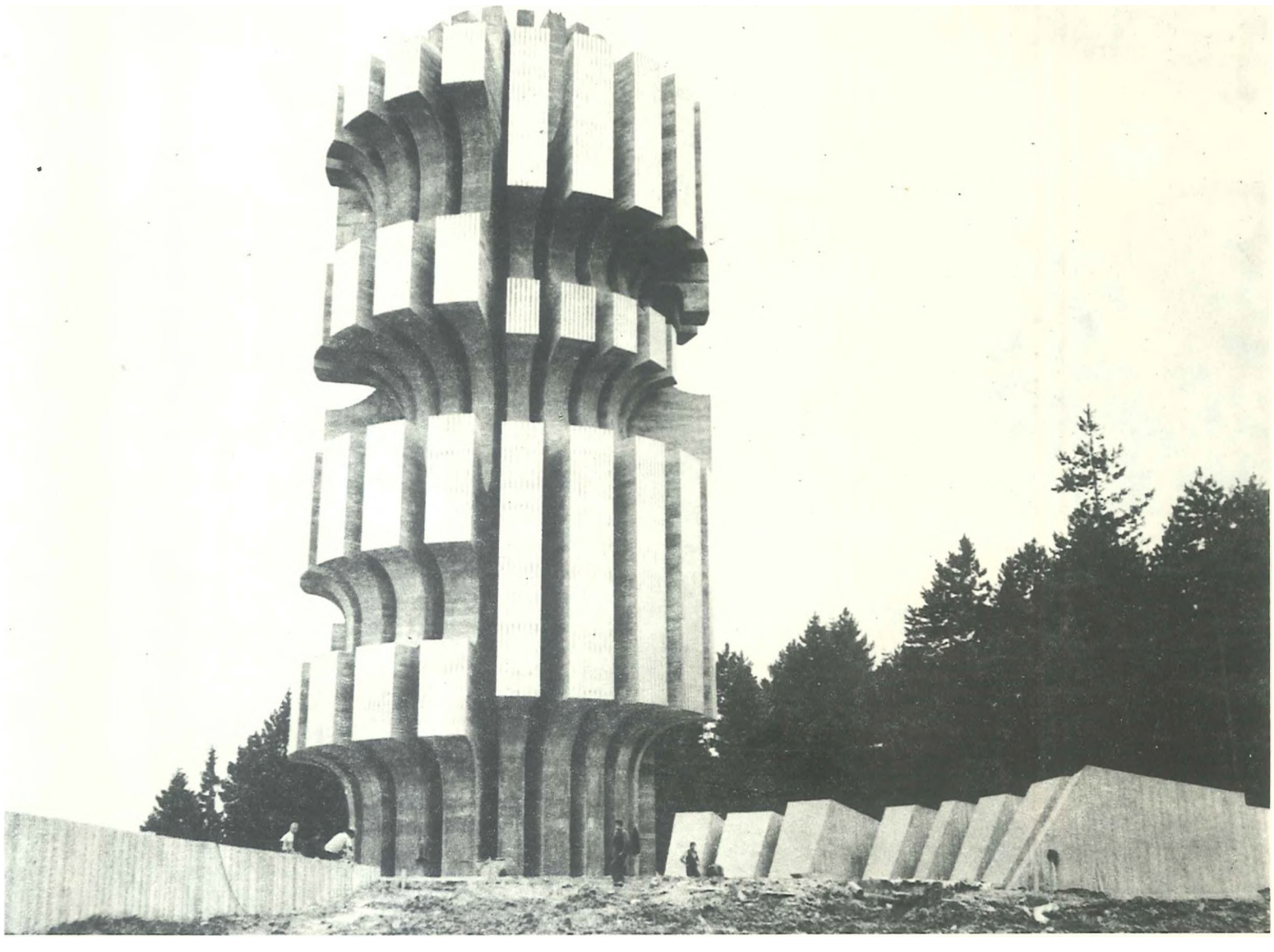

Da bi slomili volju naroda za slobodu, oko 40.000 nemačkih, mađarskih, domobranskih, ustaških i četničkih vojnika učestvovalo je leta 1942. u ofanzivi protiv partizana i naroda na Kozari. Pored velikog razaranja i ubijanja, oko 68.000 ljudi, žena i dece oteranoje većinom u logore, od njih je malo ko ostao u životu. — Spomenik na Kozari velikoj epopeji pregnuća i stradanja.

Fašistički bugarski okupator masovnim zločinima pokušao je da zaustavi borbu naroda. Hronika Prilepa to očito potvrđuje. — Mogila u Prilepu.

Selo Radovna (kod Bleda), septembra 1944. je potpuno spaljeno zajedno sa svojim žiteljima.

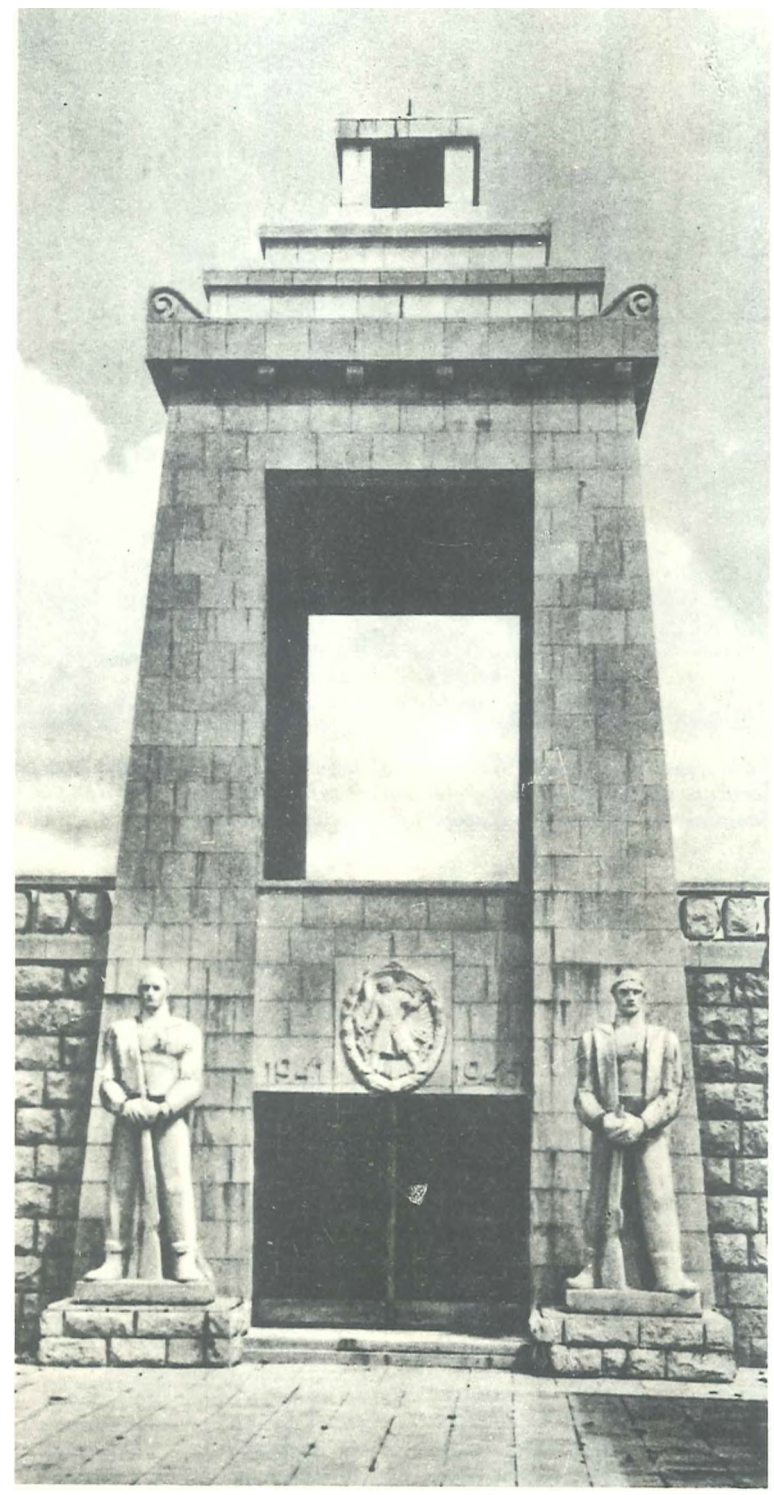

Spomenik partizanu — borcu na Gorici, Titograd.

U najdramatičnijoj bici narodnooslobodilačkog rata na Sutjesci, juna 1943. 16.000 boraca sa 4.000 ranjenika NOVJ pod najtežim uslovima, svaki treći je poginuo, izvojevalo je najblistaviju pobedu protiv 127.000 nemačkih, italijanskih, bugarskih i kvislinških snaga. — Spomenik na Sutjesci je večni simbol ljudskih patnji, pregnuća i pobeda za velike ciljeve slobode.

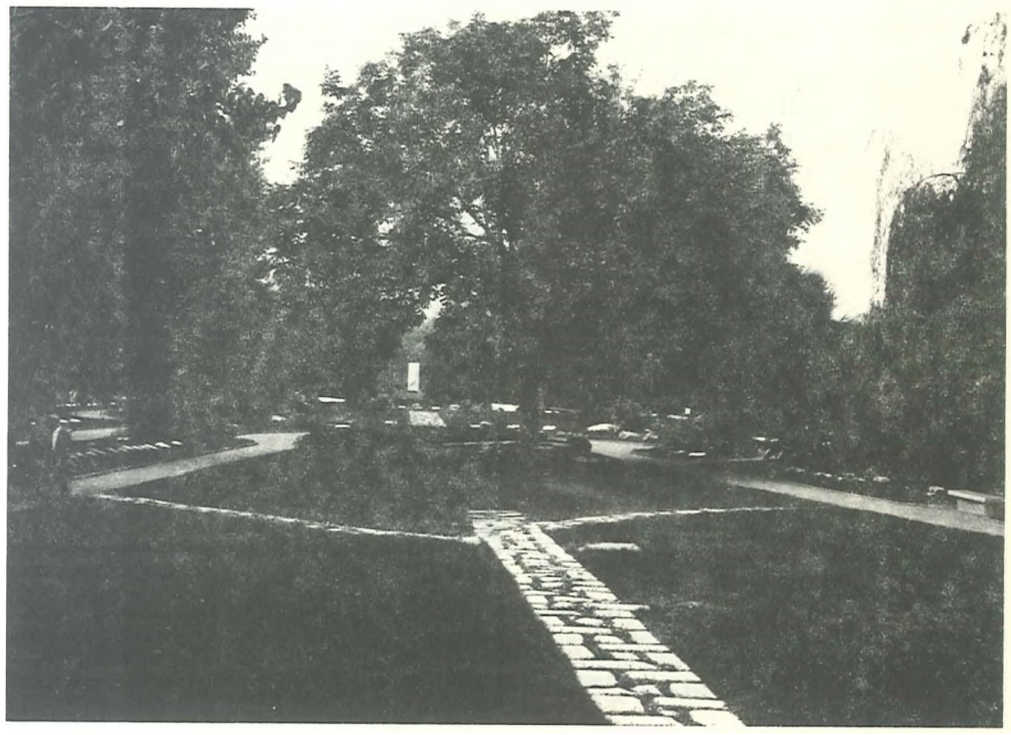

Spomen-groblje poginulim oslobodiocima Beograda.

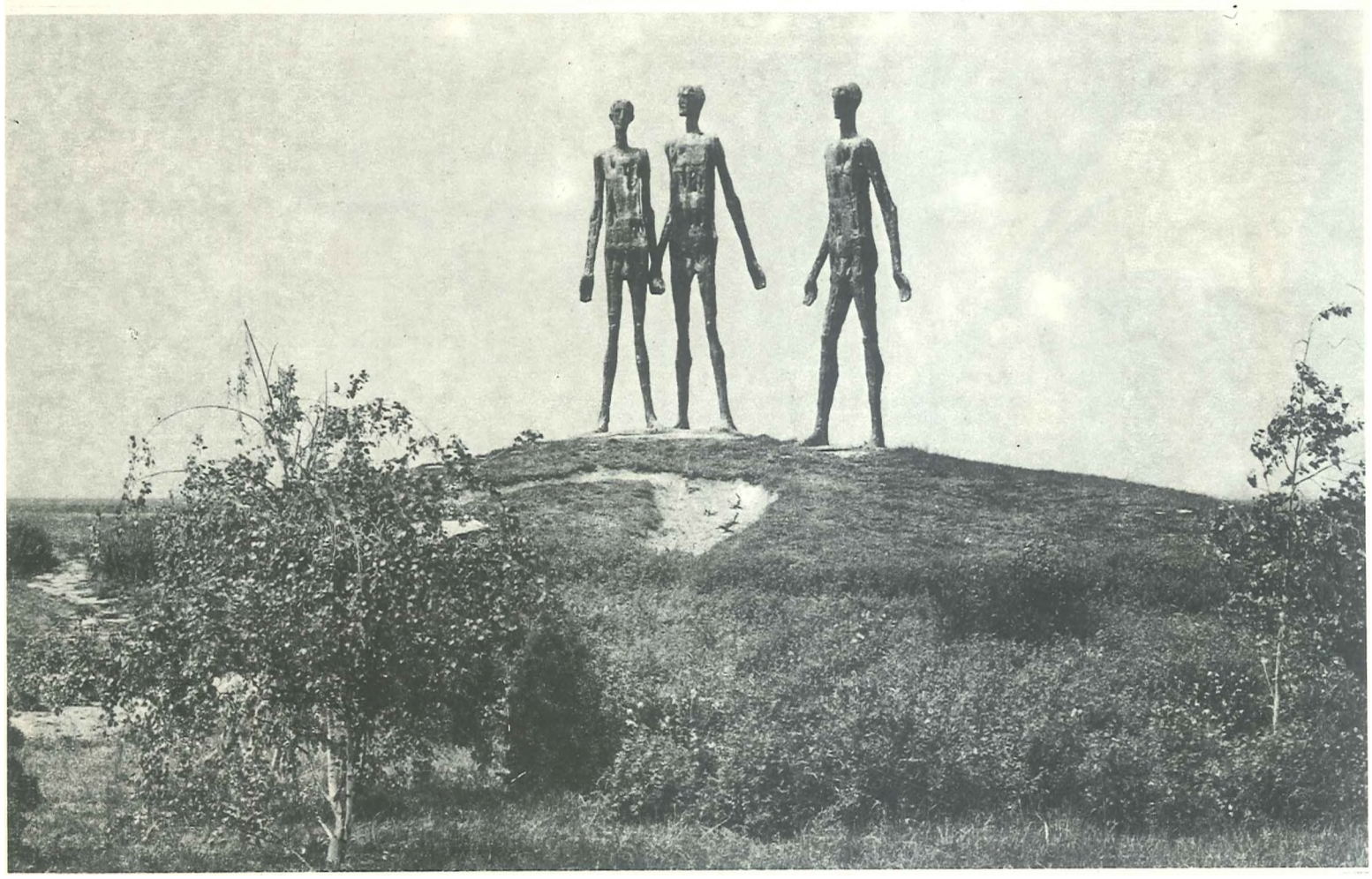

Spomenik-žrtvama fašizma u Žablju (Bačka).

Bratstvo i jedinstvo bilo je glavna snaga za ostvarenje nacionalnog i socijalnog oslobođenja. Jedan od mnogih primera je streljanje Bore Vukmirovića i Ramiza Sadika članova Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju. Bratski zagrljeni s prezirom i prokosom dočekali su rafale italijansko-albanskih fašista, 20. aprila 1943. u Landovici (kod Prizrena).

IZBOR IZ KORIŠĆENIH IZVORA I LITERATURE

Josip Broz Tito, VOJNA DELA I—III, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd, 1961; Ferdo Čulinović, JUGOSLAVIJA IZMEĐU DVA RATA, I, Zagreb, 1961; Peko Dapčević, KAKO SMO VODILI RAT, Srpska književna zadruga, Beograd 1956; E. V. Dikin, BOJOVNA PLANINA, »Nolit«, Beograd, 1973; Grupa autora, BIBLIOGRAFIJA IZDANJA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU 1941 —1945., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964; Grupa autora, BUGARSKA VOJSKA U JUGOSLAVIJI 1941 -1945, »Međunarodna politika«, Beograd, 1971; Grupa autora, DRUGI SVETSKI RAT (PREGLED OPERACIJA), I-V, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957—1970; Grupa autora, DRUGI SVETSKI RAT 1939 — 1945, »Vuk Karadžić« — NIP »Mladost*, drugo izdanje, Beograd, 1973; Grupa autora, HRONOLOGIJA OSLOBODILAČKE BORBE NARODA JUGOSLAVIJE 1941-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964; Grupa autora, OSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945, drugo izdanje, Vojnoistorijski institut, Beograd, I, 1963, II, 1965; Grupa autora, POKRETI OTPORA U EVROPI 1939—1945, NIP »Mladost«, Beograd, 1968; Grupa autora, ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBOE)ENJE JUGOSLAVIJE 1944-1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957; ISTORIJSKI ATLAS OSLOBODILAČKOG RATA NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1952; Kolektiv sovjetsko-jugoslovenskih autora, BEOGRADSKA OPERACIJA, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964; Kolektiv autora, PREGLED ISTORIJE SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE, stenografske beleške, Beograd 1949; Arsa Lazarević, Slobodan Nešović, SVIJET O TITU, »Naprijed«, Zagreb, 1946-1966; Miša Leković, OF ANZI VA PROLETERSKIH BRIGADA U LETO 1942, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965; Jovan Marjanović, NARODNOOSLOBODILAČKI RAT I SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA 1941-1945, Beograd »Radnička štampa«, 1975; Pero Morača, NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945, Beograd, »Radnička štampa«, 1975; Bogdan Oreščanin, VOJNI ASPEKTI BORBE ZA SVETSKI MIR, NACIONALNU NEZAVISNOST I SOCIJALIZAM, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1962; Branko Petranović« Jugoslavija 1945—1965« iz knjige 30 GODINA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE, NIP »Duga«, Beograd, 1973; Redakcioni odbor, RAT I REVOLUCIJA NARODA JUGOSLAVIJE 1941-1945, »Mladost«, Beograd, 1961; Milija Stanišić, KPJ U IZGRADNJI ORUŽANIH SNAGA REVOLUCIJE, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973; Vlado Strugar, RAT I REVOLUCIJA NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1962; Vlado Strugar, JUGOSLAVIJA 1941 — 1945, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969; VOJNA ENCIKLOPEDIJA, drugo izdanje, tom I-X, Beograd, 1970—1975; ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLAVENSKOG NARODA, posebno tom II knj. 1 — 12, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1949—1975.

Autor je za pojedina pitanja konsultovao: Mihaila APOSTOLSKOG, Aleksandra BOŽOVIĆA, . Danila BULAJIĆA, Viktora KUČANA, Veljka KUPREŠANINA, Milutina MARKOVIĆA i Milutina ŠUŠOVIĆA

Karte izradio
Petar PETROVIĆ
Izbor fotografija
iz navedene literature
Lektor
Nenad BORIĆ
Korektor
Olga TOT
Omot i korice izradio &
Vojislav PEROVIĆ

štampa „MILEŠEVO " Prijepolje

PETAR BRAJOVIĆ, u svom delu »JUGOSLAVIJA U II SVETSKOM RATU«, obrađuje jugoslovensko ratište kao celinu. On ubedljivo potvrđuje istorijski nezaobilaznu činjenicu o jugoslovenskom ratištu kao frontu ravnopravnog saveznika u II svetskom ratu, u zajedničkoj borbi antihitlerovske koalicije. Takvim pristupom autor nije samo izrazio specifičnost naše borbe i revolucije, učešće i ogromne žrtve naših naroda i narodnosti, već je pružio veoma širok aspekt viđenja istorijskih zbivanja na međunarodnom planu u II svetskom ratu. Brojčanim pokazateljima, uporednim podacima i načinom argumentovane interpretacije istorijskih istina, veoma snažno je istaknuta rukovodeća uloga KPJ, na čelu sa drugom Titom, koja je na široko klasno-revolucionarnoj platformi pokrenula naše narode i narodnosti u borbu protiv okupatora i domaćih kvislinga, za ostvarenje istorijskih ciljeva – nacionalno i socijalno oslobođenje.

Posebnu vrednost Brajovićevoj knjizi daje argumentovana teza da je pobeda izvojevana u našem ratu i revoluciji blagodareći zajedničkim naporima i žrtvama svih naših naroda i narodnosti.

(Iz Odluke Saveta fonda »4 jul« Saveznog odbora SUBNOR-a Jugoslavije o dodeljivanju nagrada u 1978. godini)

PETAR BRAJOVIĆ(Đuro), rođen 29. juna 1915- u Rijeci Crnojevića kod Cetinja. Pripadao je naprednom orpladinskom pokretu. Završio je Vojnu akademiju i pilotsku školu (1937–1940). Posle kapitulacije 1941. god. dolazi u Peć i povezuje se sa Oblasnim komitetom KPJ za Kosovo i Metohiju. Po odluci Oblasnog komiteta napisao je »Priručnik za borby« koji se štampao na srpskohrvatskom i albanskom jeziku. U toku NOB-a obavljao je visoke odgovorne funkcije, bio je komandant odreda, brigade, divizije, operativne zone i kor-, pusa. Učestvovao je u borbama na Kosovu i Metohiji, u Makedoniji, Albaniji i Grčkoj. U borbama protiv kontra revolucionarnih snaga na Kosovu i Metohiji, februara 1945. god. je teško ranjen posle čega su ostale tajne posledice.

Bio je predsednik Centralnog odbora ratnih vojnih invalida, podpredsednik Saveznog odbora SUBNOR-a, predsednik Predsedništva Saveza rezervnih vojnih starešina Jugoslavije i narodni poslanik u više saziva. Posle rata završio je Višu vojnu akademiju. Radio je u Generalštabu JNA, a potom je bio i načelnik Vojno istorijskog instituta.

Objavio je više članaka i rasprava iz vojne nauke. Jedan je od autora dvotomnog dela »Drugi svetski rat« i rlrnn ih m ihl i kani ia na našim i stranim jezicima.